

ПОЛИТИЧКА
ИСТОРИЈА СЛОВЕНА
ИЗМЕЂУ МИТА И СТВАРНОСТИ

ПРИРЕДИЛА
Сања Шуљагић

НАУЧНИ СКУП

**ПОЛИТИЧКА ИСТОРИЈА СЛОВЕНА
- ИЗМЕЂУ МИТА И СТВАРНОСТИ**

Политичка историја Словена - између мита и стварности
Зборник научних радова са међународне конференције, прво
издање, приредила Сања Шуљагић

Издавач

Институт за политичке студије, Београд
<http://www.ips.ac.rs/>

За издавача

Др Живојин Ђурић, научни саветник

Организациони одбор

Александар Гронски, Виктор Мишченко (Русија), Кирил
Шевченко (Белорусија), Живојин Ђурић, Зоран Милошевић,
Сања Шуљагић (Србија)

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

Прелом и штампа

Ситопринт, Житиште

Тираж

100

ISBN

978-86-7419-315-0

ПОЛИТИЧКА ИСТОРИЈА СЛОВЕНА

ИЗМЕЂУ МИТА И СТВАРНОСТИ

Зборник радова са међународне научне конференције
одржане 15. новембра 2019. године

ПРИРЕДИЛА
Сања Шуљагић

ИНСТИТУТ ЗА ПОЛИТИЧКЕ СТУДИЈЕ
Београд, 2019.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР

11-25

I КОНСТРУИСАЊЕ, ДЕКОНСТРУИСАЊЕ И РЕКОНСТРУИСАЊЕ ПОЛИТИЧКЕ ИСТОРИЈЕ СЛОВЕНА

Елена А. Миронова

ПЛАНИНА ТРЕСКОВАЦ – ЊЕНО КУЛТРНО
ЗНАЧЕЊЕ ЗА ДРЕВНО СТАНОВНИШТВО
БАЛКАНСКОГ ПОЛУОСТРВА И ПОВЕЗАНОСТ
СА ЈЕДИНСТВЕНИМ ПАЛЕОЛИТСКИМ
КУЛТОМ У ЕВРОАЗИЈИ

43-68

Сања Шуљагић

ЈЕДАН ПРИЛОГ САЗНАВАЊУ КОРЕНА
ИДЕНТИТЕТА СЛОВЕНА

69-88

Бојан Думанов

ИДЕЈА О „ТРОЈСТВУ“ У СТВАРАЊУ БУГАРСКЕ
НАЦИЈЕ: КОМУНИСТИЧКИ ПОГЛЕД НА ТО И
ОТПОР ТОМЕ

89-110

Сања Стошић

О МИТОЛОГИЗАЦИЈИ РАНЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ
СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ И ЛЕГЕНДИ О
ПАВЛИМИРУ БЕЛУ

111-139

Ангелики Папагеоргиу

СРБИЈА 1196-1282.: ПРОЦЕС ОД ВАЗАЛНЕ
ДРЖАВЕ ДО ЦАРСТВА

140-169

Виктор Мищенко

ИСТОРИЈСКА ЗАОСТАВШТИНА ИСТОРИЧАРА
МИЛОША МИЛОЈЕВИЋА У САВРЕМЕНОЈ РУСКОЈ
ИСТОРИОГРАФИЈИ

170-175

Мехмедалија Нухић	ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ МУСЛИМАНИ У ЈУЖНОСЛОВЕНСКОЈ ИНТЕГРАЦИЈИ	176-196
Зоран Милошевић	О НОВОМ ТУМАЧЕЊУ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ ПОЛИТИЧКЕ ИСТОРИЈЕ У БЕЛОРУСИЈИ И УКРАЈИНИ	197-217
Александар Гронски	МЕТОДЕ КОЈИМА СЕ СТВАРАЈУ НАЦИЈЕ У ИСТОРИЈИ – ПРИМЕР БЕЛОРУСИЈЕ	218-258
Александар Митић	ПРОЈЕКТОВАЊЕ ИСТОРИЈЕ СРБА И РУСА ОД 17. ДО 19. ВЕКА И ПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ ТАКВЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ	259-279
Иванка Василевска	УТИЦАЈ ВЛАДАВИНЕ ОСМАНСКОГ ЦАРСТВА НА ЈУГОИСТОЧНУ ЕВРОПУ: ОД „МИЛЕТ“ СИСТЕМА ДО ПРЕПОРОДА НАЦИОНАЛНИХ ИДЕНТИТЕТА	280-296
Митко Б. Панов	КОНСТРУИСАЊЕ ПРОШЛОСТИ У БОРБИ ЗА „НАЦИОНАЛНУ СВЕСТ“ У МАКЕДОНИЈИ (1878- 1903.): ПРИМЕР ЦАРА САМУИЛА	297-319

II ГЕОПОЛИТИКА И СЛОВЕНСКО-БАЛКАНСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО ОД ДЕВЕТНАЕСТОГ ДО ДВАДЕСЕТ И ПРВОГ ВЕКА

Бојан Драшковић	СРПСКА РЕВОЛУЦИЈА У ДЕВЕТНАЕСТОМ ВЕКУ	323-352
-----------------	---------------------------------------	---------

Илијас Г. Скоулидас	
КАКО СУ ГРЦИ ГЛЕДАЛИ НА ЦРНУ ГОРУ НА КРАЈУ ДЕВЕТНАЕСТОГ И НА ПОЧЕТКУ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА: НАРАТИВИ ИНТРА-БАЛКАНИЗАМА	353-363
Кирил Шевченко	
ПРВИ СВЕТСКИ РАТ 1914-1918. И КАРПАТСКИ РУСИНИ: СТВАРАЊЕ НАЦИЈЕ НАСУПРОТ ИДЕНТИТЕТУ	364-378
Татјана А. Мишенко	
НАЦИОНАЛНИ ТИП „ПОЛИТИКЕ СЕЋАЊА“ И ДОГАЂАЈИ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ	379-385
Александар Рандин	
КРИЗА У ЧЕХОСЛОВАЧКОЈ ФЕДЕРАЦИЈИ НАКОН „ПЛИШАНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ“ 1989. ГОДИНЕ ПРЕМА ВИЂЕЊУ БИВШЕГ ПРЕДСЕДНИКА СЛОВАЧКЕ РУДОЛФА ШУСТЕРА	386-395
Елена Вакулина, Наталија Белоус	
РУСКО-СРПСКИ ОДНОСИ: ПОГЛЕД СА ПЕРИФЕРИЈЕ	396-401
Ана В. Наумова	
ФУТУРОЛОГИЈА ИВА АНДРИЋА У КОНТЕКСТУ ГЕОПОЛИТИЧКИХ ИЗАЗОВА ПО БЕЛОРУСИЈУ	402-421

CONTENTS

INTRODUCTION

26-39

I CONSTRUCTION, DECONSTRUCTION AND RECONSTRUCTION OF POLITICAL HISTORY OF SLAVIC PEOPLE

Elena A. Mironova

MOUNTAIN TRESKOVAC – ITS CULT
SIGNIFICANCE FOR THE ANCIENT POPULATION
OF THE BALKANS AND CONNECTION WITH THE
UNITED PALEOLITHIC CULT OF EURASIA

43-68

Sanja Suljagic

AN ANNEX TO FINDING THE ORIGINS OF
IDENTITY OF SLAVIC PEOPLE

69-88

Boyan Dumanov

THE IDEA ABOUT THE “TRINITY“ IN FORMATION
OF BULGARIAN NATION: COMMUNIST
PERSPECTIVE AND RESISTANCE

89-110

Sanja Stosic

ON MYTHOLOGIZATION OF EARLY SERBIAN
MIEVEAL HISTORY AND THE LEGEND OF
PAVLIMIR BELO

111-139

Angeliki Papageorgiu

SERBIA 1196-1282: FROM A VASSAL STATE TO AN
EMPIRE

140-169

Viktor Mishenko

THE HERITAGE OF MILOŠ MILOJEVIĆ IN CONTEM-
PORARY RUSSIAN HISTORIOGRAPHY

170-175

<hr/>		
Mehmedalija Nuhic	SOUTH SLAVIC MUSLIMS IN THE CONTEXT OF SOUTH SLAVIC INTEGRATIONS	176-196
<hr/>		
Zoran Milosevic	ON NEW INTERPRETATION OF POLITICAL HISTORY IN BELARUS AND UKRAINE	197-217
<hr/>		
Aleksandar Gronski	METHODS OF NATIONALIZATION OF HISTORY (THE CASE OF BELARUS)	218-258
<hr/>		
Aleksandar Mitic	PROJECTED HISTORIOGRAPHY OF SERBS AND RUSSIANS FROM 17 th TO 19 th CENTURY AND POLITICAL CONSEQUENCES OF SUCH HISTORIOGRAPHY	259-279
<hr/>		
Ivanka Vasilevska	THE INFLUENCE OF THE OTTOMAN RULE IN SOUTHEASTERN EUROPE: FROM MILLET SYSTEM TO REVIVAL OF NATIONAL IDENTITIES	280-296
<hr/>		
Mitko B. Panov	CONSTRUCTING THE PAST IN THE STRUGGLE FOR “NATIONAL CONSCIOUSNESS“ IN MACEDONIA (1878-1903): THE CASE OF TSAR SAMUEL	297-319
<hr/>		

II
GEOPOLITICAL CHALLENGES AND ISSUES WITHIN
SLAVIC / BALKAN POLITICAL THOUGHT FROM 19th
TO 21st CENTURY

<hr/>		
Bojan Draskovic	SERBIAN REVOLUTION IN NINETEENTH CENTURY	323-352
<hr/>		

Elias G. Skoulidas	GREEK PERCEPTIONS OF MONTENEGRO, 19TH-EARLY 20 TH CENTURIES: NARRATIVES OF INTRABALKANISMS	353-363
Kiril Shevchenko	FIRST WORLD WAR 1914-1918 AND CARPATHIAN RUSYNS: NATION-BUILDING VERSUS IDENTITY	364-378
Tatiana A. Mishenko	NATIONAL TYPE OF “POLITICS OF MEMORY” AND THE EVENTS OF WORLD WAR II	379-385
Aleksandar Randin	THE CRISIS OF CZECHOSLOVAK FEDERATION AFTER “VELVET REVOLUTION“ IN 1989 AS VIEWED BY FORMER SLOVAK PRESIDENT RUDOLF SCHUSTER	386-395
Elena Vakulina, Natalia Belous	RUSSO-SERBIAN RELATIONS: A VIEW FROM THE PERIPHERY	396-401
Anna V. Naumova	FUTUROLOGY OF IVO ANDRIC IN THE CONTEXT OF GEOPOLITICAL CHALLENGES FOR BELARUS	402-421

ПРЕДГОВОР

Због своје турбулентне историје испуњене присвајањем, уништавањем, измењивањем и нестанком многих примарних историјских извора и артикалата који сведоче о историји Словена, Словени су прилично много изгубили свест о свом заједничком историјском наслеђу које је потекло и траје још од древних времена, иако држе у колективном сећању интуитивну свест о томе на основу сличности језика, писама, религије, историјског искуства и преосталих историјских доказа о томе. Међутим, не постоји довољно велика (гео)политичка подршка институционалном и синхронизованом академском истраживању изворишта и развоја словенског цивилизацијског идентитета, што се огледава у неконтинуираности у академској размени словенских и не-словенских научника који истражују историју Словена. Због тога је интересантно у савременом тренутку истражити колико су до сада знања, осим знања о својој заједничкој хришћанској православној вери и искуству суживота са припадницима других традиционалних религија, као и о сличности својих језика и писама, научници из словенско-балканско-црноморских држава стекли и сачували у вези са пореклом свог етничког и цивилизацијског идентитета и са историјом Словена генерално. У том смислу у релативно кратком периоду петнаест научника из Русије, Белорусије, Босне и Херцеговине, Северне Македоније, Грчке, Словачке, Бугарске и Србије успело је да изнесе и размени своје ставове о политичкој историји Словена у облику међународне конференције и пропратног конференцијског зборника. Ова врста међународне конференције о политичкој историји Словена као заједничка академска синтеза анализа прошлости, садашњости и будућности словенско-балканско-црноморских држава би могла да буде дефинисана као изниман догађај, због неартикулисане али континуиране пасивности академских заједница у тим државама у вези са организацијом сличних догађаја и ретке директне академске размене међу овим научницима. Због тога је међународна конференција *Политичка историја Словена измеу мита и стварности*, одржана у новембру 2019. године у Србији у организацији Института за политичке студије у Београду, била добра прилика

за научнике из данашњих словенско-балканско-црноморских држава да размене своје научно аргументоване ставове о историји Словена, дистанцирајући се од калкулација дневне (гео)политике која им се константно намеће и покушава да утиче на њих. У исто време овај конференцијски зборник је један документовани „знак времена“ и преглед историографија које се подучавају у званичним образовним системима и јавном дискурсу словенско-балканских држава. Било би добро да ова конференција уједно буде једна мала полазна тачка за неке будуће консултације и конференције овог типа међу научницима из словенско-балканских држава.

Радови учесника конференције су представљени према хронолошком распореду изабраних тема њихових радова и у облику две тематске секције: 1. „Конструисање, деконструисање и реконструисање политике историје Словена“ и 2. „Геополитички изазови и проблеми унутар словенско-балканске политичке мисли од деветнаестог до двадесет и првог века“.

Први део конференције под називом „Конструисање, деконструисање и реконструисање политичке историје Словена“ у конференцијском зборнику отвара рад др Елене А. Миронове, асистента професора на Катедри филологије и интеркултурних комуникација на Факултету филологије и новинарства Ростовског државног економског универзитета у Ростову у Русији. У свом раду под називом „Планина Тресковац – њено културно значење за древно становништво Балканског полуострва и повезаност са јединствени палеолитским култом у Евроазији“ проф. др **Елена А. Миронова** је анализирала специфичну одлике антропоморфних фигура, облутака, култног камења и других артефаката праисторијских племена у култном месту на планини Тресковац на обали реке Дунав у Србији и пронашла истоветне ликове и симболе артефактима пронађенима на планини Тресковац и у осталим праисторијским насељима распострањеним широм подручја Евроазије. Својим компаративним интердисциплинарним приступом истраживања Винче, Лепенског Вира, Белог Брда и осталих балканских и евроазијских праисторијских насеља и њихових религиозних култова у овом раду др Елена Миронова је дала вредан допринос савременим истраживањима заснивања

праисторијских цивилизација и миграција на једном широком евроазијском подручју.

Настављајући се на тему рада др Елене Мионове др **Сања Шуљагић**, виши научни сарадник у Институту за политичке студије у Београду у Србији, је у свом раду „Један прилог сазнавању корена идентитета Словена“ навела неке недовољно познате догађаје и периоде историји Словена и геополитичке мотиве великих политичких сила да маргинализују те догађаје и периоде у светској историографији. Она је нагласила да су важни догађаји у историји Словена на Балканском полуострву били долазак римских војних снага на Балканско полуострво све до пада Константинопоља и пад Константинопоља, након чега се у Европи заснива једна врста мешавине хришћанско-неопаганског образовања, прилично другачијег од традиционалног начина образовања у Словена. Међутим, у деветнаестом веку обављена је једна изузетно важна промена у светској и словенској историографији, када су политичари и интелектуалци из словенско-балканских држава усвојили западне верзије њихове историје и имплементирали их у образовне системе својих држава. Догађаји током 20. и 21. века су у пракси показали који су били стварни мотиви такве промоције западне политичке верзије историје у словенско-балканским државама и какви су били ефекти успешне примене те политички мотивисане историографије у образовним системима словенско-балканских држава.

Следећи рад је рад проф. др Бојана Думанова, професора на Катедри за археологију на Новом Бугарском Универзитету у Софији у Бугарској, под називом „Идеја о „Тројству“ у формирању бугарске нације: поглед комуниста на то и отпор томе“, Професор **Бојан Думанов** је приказао како је комунистички режим у Бугарској после Другог светског рата учествовао у процесу културолошког инжењерства у склопу интерпретације бугарског идентитета у области археологије и друштвених наука. Овај рад професора Думанова је важан и по томе што даје другим научницима из словенско-балканских држава драгоцену и иначе ретку могућност да упореде стање у области археологије и друштвених наука у Бугарској са стањем у образовним системима и са директивама (над)влада у вези са интерпретацијом етничких и културних идентитета

становништва које је од далеке прошлости живело у њиховим државама.

У свом раду „О митологизацији ране српске средњовековне историје и легенди о Бели Павлимиру“ др **Сања Стошић**, научни сарадник у Институту за политичке студије у Београду у Србији, анализирао је порекло и деловање легендарног српског и словенског владара Бела Павлимира из периода ране српске средњовековне историје, ослањајући се углавном на критичку анализу Тибора Живковића хронике *О управљању царством* Константина Порфиrogenита, затим на контраверзну *Хронику пона Дукљанина (Gesta regum Sclavorum)* и на *Анале анонимног аутора из Дубровника*. У овом раду др Стошић је нагласила да мањак примарних историјских извора о том периоду на Балканском полуострву још увек онемогућава научнике да реконструишу стварну историјску подлогу мита о Бели Павлимиру и доказе о грешкама или истини у доступним преписима историјских извора о легендарном владару Бели Павлимиру.

Историчар и политичар из петнаестог века Михајло Кривовул је период средњовековне српске историје описао као „златно доба српске државе“. Међутим, у данашњој Србији тај историјски период је постао предмет контроверзних интерпретација неких од најзначајних догађаја тог периода у српској историји. Усред дебата у вези са крунисањем принца Стефана Немањића за краља средњовековне српске државе „теодулије“, асистент професор у Школи философије на Факултету славистичких студија на Националном и Каподистријском универзитету у Атини у Грчкој проф. др **Ангелики Папагеоргиу** је написала рад „Србија 1196-1282.: процес од вазалне државе до царства“. Наглашавајући да је период владавине Стефана Немање (замонашеног Светог Симеона) и његових двојице синова Растка (Свети Сава) и Стефана Немањића (Свети Симон) био пресудни период у еволуцији српске државе, др Ангелики Папагеоргиу је објаснила како се догодило да је, захваљујући умногome залагању његових синова Светог Саве и Стефана Немањића, Велики Жупан Рашке Стефан Немања успео да успостави основу за трансформацију средњовековне српске државе-вазала Константинопољског царства у царство којим је владала та,

према речима др Ангелики Папагеоргиу, „најславнија владарска династија у историји Србије“. У упоредби са већином радова савремених истраживача српске средњовековне историје, новина у овом раду др Папагеоргиу је њено спомињање умногоме занемарених српских примарних средњовековних извора и секундарних извора који се односе на крунисање српског краља Стефана Немањића и поход западних крсташа на Балканско полуострво и Константинопољ на почетку тринаестог века, уместо да се као споменути историчари истрајно придржава западних уредничких издања преписа примарних константинопољских средњовековних извора и секундарних западних извора у истраживању српске и светске средњовековне историје.

У свом раду „Историјска заоставштина историчара Милоша Милојевића у савременој руској историографији“ доц.др **Виктор Мишенко**, асистент професор на Државном Брјанск универзитету у Брјанску у Русији, покренуо је неколико важних питања у савременој словенској и руској историографији: Колико савремени руски и остали словенски историчари знају о тврдњи српског историчара Милоша Милојевића да су Словени аутохтони народ на широком такозваном евроазијском региону од Балкана до Сибира и до које мере тврдње о аутохтоности и миграцијама Словена у теоријама савремених научника, као што су Олга Луковић-Пјановић, Анатолиј Кљосов, Олег Валецки и остали српски, руски и словенски научници, се ослањају и кореспондирају са резултатима емпиријских истраживања Милоша Милојевића на Балканском полуострву и уопште у Евро-Рус-Азијском региону у деветнаестом веку? Др Виктор Мишенко је закључио да без фолклорних и етнографских доказа које је прикупио и истраживао Милош Милојевић о српском идентитету, у данашњем добу глоблизације није могуће доносити коначне закључке у вези с етногенезом Срба и уопште Јужних Словена.

Историчар из Тузле у Босни и Херцеговини др **Мехмедалија Нухић** је допринео конференцији својим радом „Јужнословенски Муслимани у контексту јужнословенске интеграције“. Др Мехмедалија Нухић је прво представио хронолошке и политичке аспекте у вези са доласком Османских турских трупа на Балканско полуострво и са утицајем који

је ово царство оставило на Балканском полуострву и након повлачења његових трупа са Балканског полуострва. Такође у складу са неким савременим познатим научницима исламске вероисповести који су замерили неким члановима савремених муслиманских политичких номенклатура да су занемарили суштину традиционалне исламске вере, др Мехмедалија Нухић је запазио сличне ствари међу неким Муслиманима члановима политичке номенклатуре на данашњем Балканском полуострву који, према мишљењу др Мехмедалије Нухића, „због разлога незадовољства проузрокованог својим економским положајем међу јужним Словенима упуштају се у интеграционе процесе који им омогућавају задовољавајуће окружење у економском и безбедносном смислу, уз тенденцију да заборављају свој властити идентитет и природну потребу да се прилагоде или идентификују са људима који живе у њиховом окружењу.“

Један од најпознатијих теоретичара социологије у словенским државама проф. др Зоран Милошевић, научни саветник у Институту за политичке студије у Београду у Србији и гостујући професор Универзитета у Брчком у Босни и Херцеговини, учествује на овој конференцији с радом „О новом тумачењу интерпретације политичке историје у Белорусији и Украјини“. У овом раду проф. др **Зоран Милошевић** је анализирао чињеницу да су, упоредо са процесом ослобођења Руса од монголског ханата и Срба од Османског турског царства, руски и српски интелектуалци постепено и некритички усвојили политичке философије и друштвену организацију западно-средњеевропских држава и имплементирали их у своје властите државе у маниру „једносмерне културолошке сарадње“. Кроз усвајање западне политичке философије и система јавне администрације у политичку и културолошку основу њихових држава српски, руски и остали словенски политичари и интелектуалци су отворили врата даљем једносмерном утицају западне политичке мисли на будуће генерације политичара и интелектуалаца у својим државама. У том контексту др Зоран Милошевић је нагласио тврдњу руског философа и аутора монографије *Византизам и Словенство* Константина Леонтијева да, након што су постигле „независност“ од Османске турске власти, балканске државе су биле трансформисане у „локалне испоставе европских

демократија“. Затим је др Милошевић приказао како су кроз двадесети и двадесет и први век Украјина и Белорусија постале „инструменти политичке борбе“ са циљем да се њихово становништво подели на „њихов властити и страни народ“, при чему је у овим државама по правилу новооткривени и новодефинисани „страни“ народ био у прошлости интегрални део идентитета народа у тим државама. Због тога је др Милошевић закључио да је савремени пример „русофобије“ и „ксенофобије“, створен са геополитичким циљевима, био умногоме створен у радионицама псеудоисторичара, што је уједно и једно од објашњења због чега је важно научним методама раздвојити митове од историјске стварности на подручју друштвених наука.

У свом раду „Методe којима се стварају нације у историји – пример Белорусије“, доц. др **Александар Гронски**, виши научни сарадник у Институту за глобалну економију и међународне односе у Руској академији наука и уметности у Москви, ванредни професор на Геолошкој академији у Минску и заменик директора одељења Центра за европазијске студије Државног Руског универзитета у Минску у Белорусији, је писао детаљно о методама којима је постигнуто историјско оправдање стварања државности Белорусије. Наглашавајући да су у неким државама политичари употребили национализацију историјских догађаја „оних других“ у сврху оправдања својих властитих политика стварања државности, и да су у склопу таквог процеса културолошког инжењерства они сакривали своје идеолошке платформе под претекстом „академског истраживања“, доц. др Александар Гронски је приказао примере етноморфизма, квази-самоидентификације, крипторевизионизма и друге примере процеса културолошког инжењерства у Белорусији.

У свом раду „Пројектовање историје Срба и Руса од 17. до 19. века и политичке последице такве историографије“ историчар **Александар Митић** је приказао како многи западни историчари имају обичај да се у проучавању српске историје користе преписом историјске хронике цара-историчара Константина Порфирогенита *De administrando imperio* (*Управљање царством*) наводно настале 959. године, када је настала и још једна хроника истог цара-историчара

Константина Порфиригенита под насловом *Foedera, ivra, ac societates imperii Romani* (*Савези, права и друштва Римског царства*). У Порфиригенитовој хроници *Foedera, ivra, ac societates imperii Romani* нема ниједне речи о наводном досељавању Срба и Хрвата на простор Балканског полуострва, за разлику од преписа Порфиригенитове хронике *De administrando imperio* из истог тог периода. У прилог својој тези о измени историографије историчар Александар Митић је приказао ставове венецијанских историчара од седамнаестог века па надаље да су Словени били дошљаци на Балканском полуострву, а Римљани староседеоци, док су, с друге стране, историчари из Хабсбуршке монархије, због аспирација Хабсбуршког царства на такозвану „Илирску круну“, односно на територије Словена на Балканском полуострву, тврдили да су Словени били аутохтони илирски народ Балканског полуострва, за разлику од новопридошлица Римљана у то подручје. Историчар Митић описује како је од времена прозападних реформи цара Петра Првог „Великог“ и царице Екатарине Друге „Велике“ нанешена штета традиционалним елементима дотадашњег словенског и хришћанског православног идентитета у Руском царству, укључујући ту и уништавање древних манастира Руске православне цркве и измену дотадашњег традиционалног календара којим се рачунало време од Великог потопа, традиционалне народне ношње, писма, језика, као и дотадашње руске историографије у доба доласка германских историчара у Руско царство на позив царице Екатарине Друге. Такви поступци су оставили трага на руску спољну политику, што се види из примера *Санстефанског уговора* и *Берлинског конгреса* 1878. године. Историчар Митић је такође нагласио улогу бугарске историчарке Теодоре Толеве у откривању и документовању намера политичара и интелектуалаца из Хабсбуршке монархије и других западних монархија да преузму контролу над међународним односима у балканским државама на прелазу из деветнаестог у двадесети век, што је утицало и на остварење њихове политике у двадесетом и на почетку двадесет и првог века.

Проф. др **Иванка Василевска**, асистент професор на Правном факултету „Иустинианус Примус“ Универзитета Светих Кирила и Методија у Скопју, Северна Македонија,

допринела је конференцији својим значајним радом „Утицај владавине Османског царства на југоисточну Европу: од „милет“ система до препорода националних идентитета“. Познаваоци целокупне историје словенске цивилизације лако могу да схвате колико је научни рад на споменутој тему др Иванке Василевске значајан за разумевање општег тока историје Словена и осталих народа на простору некадашњег Османског царства у току његовог вишевековног трајања. У овом раду проф. др Иванка Василевска је приказала правне и геополитичке предуслове за успостављање словенских нација након распада Османског „милет“ система на Балканском полуострву и уопште колико је „милет“ систем својом правним системом заштите религијских и лингвистичких идентитета не-муслиманског становништва дао могућност не-муслиманским елитама из овог система да постепено присвоје западне идеје о нацији и да артикулишу политичке аспирације етничких и лингвистичких група унутар тог система у складу са таквим новим западним идејама. Заједно са радом проф. др Митка Б. Панова и још неколико других учесника конференције рад проф. др Иванке Василевске скреће пажњу на интердисциплинарни и мултидисциплинарни приступ проучавању периода успостављања и препорода етничких и културних идентитета у бившим словенским и другим државама-колонијама са подручја некадашњег Османског турског царства у периоду распада овог царства и у периоду такозване ере „Модерне“ у словенским и балканским државама.

Проф. др Митко Б. Панов, професор у Институту националне историје Универзитета Светих Кирила и Методија у Скопју у Северној Македонији, у свом раду под насловом „Конструисање прошлости у борби за „националну свест“ у Македонији (1878-1903.): пример цара Самуила“ описао је како су због својих територијалних аспирација према Османској Македонији различити балкански националисти искористили приказ средњовековне прошлости за примену својих политичких агенди. У том контексту проф. др **Митко Б. Панов** је приказао геополитички мотивисано „оживљавање духова“ цара Василија Другог и дотада занемареног цара Самуила у историографији Словенских / Балканских народа на подручју бившег Османског царства и у историографији

Хабсбуршке монархије у периоду током 1870.-их година, као и након тог периода. Аналитичко-синтетичким и компаративним методама анализе геополитичких мотива за оживљавање „македонског“, „бугарског“ и „српског“ цара Самуила, као и „грчког“ цара Василија Другог, проф. др Митко Б. Панов је дао врло значајан допринос истраживању конструисања, деконструисања и реконструисања политичке историје словенског/грчког народа на Балканском полуострву у периоду друге половине деветнаестог и почетка двадесетог века.

Другу део конференцијског зборника, секцију под називом „Геополитика и словенско-балканска политичка мисао од деветнаестог до двадесет и првог века“ отворио је рад „Српска револуција у деветнаестом веку“ даровитог историчара Бојана Драшковића из редова савремене генерације српских историчара. У овом раду историчар **Бојан Драшковић** је поново открио јавности један необично занемарен, али важан изворни документ који се односи на Српски устанак и борбе Срба против Османских Турака на почетку 19. века. Ради се о писму славног вође Српског устанка Ђорђа „Карађорђа“ Петровића руском цару Александру, писаном 4. јула 1816. године у Санкт Петербургу, не много пре убиства Карађорђа 1817. године након његовог повратка из Русије у Србију. Ово писмо је први открио и објавио у *Гласнику – службеном листу Српске православне цркве* из 1954. године историчар Драгослав Страњаковић поводом обележавања сто и педесет година о Српског устанка (1804-1954.). Писмо Карађорђа руском цару Александру разоткрива Карађорђеву потпуну необавештеност у вези с међународном и домаћом унутрашњом завером која је претходила његовом убиству по његовом повратку у Србију. Садржај писма упућује на закључак да у припрему убиства Карађорђа мора да су били умешани не само Милош Обреновић, касније књаз Србије, са члановима његовог окружења у Србији, него и читава мрежа аустријских, руских и других страних званичних државних службеника, као и чланова тајних друштава, јер Карађорђева жеља да ослободи Србију од владавине Османског царства није погодовала инересима ниједне друге небалканске државе осим колонизованих словенских и балканских држава у том периоду. Међународна завера, коју индиректно разоткрива садржај

Карађорђева писма руском цару Александру, покреће питање да ли би Срби, Грци, Бугари и други колонизовани народи на Балканском полуострву уследи да ослободе своје државе и сачувају своје народне идентитете, да убиство Карађорђа није спречило Карађорђа да ослободи Србију и потенцијално такође и друге балканске државе, и од Османске колонизације и од колонизације Запада која је уследила након тога. Осим неких важних питања које је покренуо избором своје теме и приказом главних историјских личности, догађаја и процеса у српској револуцији у деветнаестом веку, уједно је и једна интересантна прича везана за начин на који је историчар Бојан Драшковић уопште пронашао споменуто заборављено писмо Карађорђа, објављено у *Гласнику Српске православне цркве* педесетих година прошлог века. Када је једног дана ишао ка свом радном месту, на површини оближње гомиле одбачених историјских књига и часописа угледао је наслов *Гласника Српске православне цркве* и из знатижеље га подигао и почео да чита и тако сазнао за писмо Карађорђа руском цару Александру из 1816. године. Чињеница да је могло да се догоди и да историчар Драшковић само прође поред гомиле одбачених књига и часописа и тако не открије праву истину о међународној и домаћој завери иза Карађорђевог убиства говори много сама по себи о стању историографије и друштвених наука у Србији на почетку двадесет и првог века.

У свом раду „Како су Грци гледали на Црну Гору у деветнаестом и на почетку двадесетог века: Наративи интра-Балканизама“ проф. др **Илијас Г. Скоулидас**, асистент професор на Јањина универзитету у Јањини у Грчкој, приказао је утисак „другости“ у наративима интра-балканизама, у овом случају утисак о људима у Црној Гори које су преносили грчким државним институцијама дипломати, новинари и Грци осталих занимања у деветнаестом веку и почетком двадесетог века. У овом раду цитирају се извештаји грчких дипломата о доминантној улози принца Николе Првог Петровића Његоша у црногорском друштву, ривалству између тадашње српске и црногорске династије, стварним и могућним савезништвима Црне Горе у геополитичком смислу, разлици између Словена и Албанаца и предлозима за развој грчко-црногорских односа тог времена. Проф. др Илијас Скоулидас је на крају овог свог

рада закључио да је могуће да се успостави теорија у вези са начином на који су балкански народи гледали једни на друге у споменутом периоду, узимајући у обзир заједничку „балканску османску“ заоставштину и дискурсе у балканским државама у деветнаестом веку, укључујући ту и контекст идеје модернизације и „имица“ Запада у том периоду.

У свом раду под називом „Први светски рат 1914-1918. године и Карпатски Русини: Стварање нације насупрот идентитету“ проф. др **Кирил Шевченко**, професор историје на Руском државном универзитету у Минску у Белорусији, описао је један период историје Словена – Карпатских Русина, који је прилично запостављен у великом делу савремене академске заједнице. Проф. др Кирил Шевченко је описао како су на прелазу из деветнаестог у двадесети век Карпатски Русини сматрали себе делом једног јединственог руског народа на подручју од Карпатских планина на западу до Пацифичког океана на истоку. Такве русофилске идеје и могућност уједињења Карпатских Русина са Русијом проузроковали су талас репресија аустроугарске владе против интелектуалаца међу Карпатским Русинима, који је чак ескалирао у отворени геноцид над русинским становништвом за време Првог светског рата. У овом раду је проф. др Кирил Шевченко описао такође и како су Карпатски Русини који су живели у Сједињеним америчким државама подржавали идеју уједињења свих земаља насељених Русинима у аустријској Галицији и Угарској са «слободном и демократском руском државом», што је постало немогуће након револуције, анархије и грађанског рата у Русији. Након тога проф. др Шевченко је описао планове северноамеричког председника Вилсона и британских и француских политичара за увођење Русина у државу Чехословачку, као и русофилску културолошку оријентацију русинског становништва у Чехословачкој у међуратном периоду, упркос политици „меке украјинизације“ коју је спроводила влада у Прагу током 1920.-их година.

У свом раду под насловом „Национални тип „политике сећања“ и догађаји у Другом светском рату“ доц. др **Татјана А. Мишенко**, асистент професор Државног Брјанск универзитета у Брјанску у Русији, покушала је да пронађе одговор на питање да ли је уопште могуће да неки историчар не митологизује

историју када покушава да анализира доказе о људима са одређеним историјским искуством и праксу обележавања њихових сећања и наратива. У свом разматрању нових концепата методологије у интердисциплинарној области студија сећања доц. др Татјана А. Мишенко је посветила пажњу концепту разлика у сећању и историји у делима Ернеста Ренана у деветнаестом веку, а затим и критици концепта „колективног сећања“ Алаиде Асманове, којег је Алаида Асман заменила концептима „друштвеног (комуникационог) сећања“, „културолошког сећања“ и другим врстама сећања. У овом раду доц. др Татјана А. Мишенко је такође посебну пажњу обратила специфичностима везаним за истраживања и теорије студија сећања у различитим државама и народима и у том смислу издвојила је примере Русије и Србије и држава у бившој Југославији и њихове националне типове „политике сећања“ на примеру догађаја у Другом светском рату у склопу истраживања политике, сећања и артикулације и комуникације сећања.

У свом раду „Криза у Чехословачкој федерацији након „Плишане револуције“ 1989. године према бившем председнику Словачке Рудолфу Шустеру“ доц. др. **Александар Рандин** са Универзитета Светих Ћирила и Методија у Трнави у Словачкој, понудио је оригиналан увид бившег председника Словачке Рудолфа Шустера у догађаје везане за распад државе Чехословачке. Ослањајући се на сећања Рудолфа Шустера др Александар Рандин је описао како је у „Плишаној револуцији“ из 1989. године у Чехословачкој сакривена природа чешко-словачког сукоба. Др Александар Рандин је у овом раду приказао увид у улоге Александра Дубчека, Вацлава Хавела, Милоша Земана и осталих чешких и словачких политичара у склопу одређених напора чланова чехословачке политичке елите да одрже федерацију у облику Републике Чешке и Словачке федерације; како је на крају таква идеја пропала због неспособности тих политичара да постигну међусобни компромис, као и како су након распада Чехословачке у јануару 1993. године биле основане државе Чешка Република и Словачка.

У њиховом заједничком раду „Руско-српски односи: поглед са периферије“ др **Елена Вакулина** и др **Наталија**

Белоус, асистенти професори са Државног Брјанск универзитета у Брјанску у Русији, приказале су резултате истраживања извршеног међу две стотине студената Државног Брјанск универзитета, према којем је 27 % тих студената изабрало Србију као њихов први избор за одмор међу државама у Европи. Руски студенти су у склопу тог истраживања нагласили да је руски цар Николај Други заштитио Србе током Првог светског рата и да Русија и Србија у својој историји никад нису биле умешане у неки међусобни ратни сукоб, док је 34 % тих студената у истраживању навело да сматра хришћанску православну веру за фактор заједништва Русије и Србије. Слична истраживања спроведена у Србији показала су да су упркос различитим геополитичким изазовима братски односи између ове две државе додатно учврснути подршком Русије Србији у току савремених изазова српском народном суверенитету и територијалном интегритету, као и недавним уговорима склопљеним о стратешком партнерству између ове две државе, након чега је уследила размена у економској, војној, енергетској области и области културе.

На крају, на неки начин је циклус радова проф. др Иванке Василевске, др Мехмедалије Нухића, Бојана Драшковића и других учесника ове међународне конференције, који се непосредно или посредно баве утицајем колонизације Османског турског царства на словенске и остале народе на Балканском полуострву унутар главне теме конференције *Политичка историја Словена између митова и стварности*, заокружен и завршен радом „Футурологија Ива Андрића у контексту геополитичких изазова по Белорусију“ доц. др Ане В. Наумове, асистента професора са Катедре за теоретску и словенску лингвистику на Филолошком факултету Белоруског државног универзитета у Минску у Белорусији. У том раду доц. др **Ана В. Наумова** је анализирала уметничку философију једног „пограничног подручја“ у раду југословенског писца Иве Андрића, добитника Нобелове награде за књижевност 1961. године за његов роман *На Дрини ћуприја*. Многи уметници из бивше државе Југославије су реку Дрину схватили као метафору спајања и раздвајања балканских Словена различитих традиционалних вероисповести, политичких идеологија и моралних философија. Међу њим је био и писац

Иво Андрић, који је често користио мотиве из свог детињства и младости проведених у родној му Босни и Херцеговини, како би изразио своје ставове о националним и верским проблемима у том тадашњем подручју као раскршћу српских хришћанских православаца, римокатолика и муслимана и њихових уверења, идеологија, философија, манира и обичаја. Писац Иво Андрић је био сведок неких најважнијих догађаја који су се одиграли у Босни и Херцеговини у двадесетом веку и са његовим описом тадашње Босне и Херцеговине као мини-мозаика светских цивилизација доц. др Ана В. Наумова је пронашла и упоредила прогностички и креативни потенцијал „митова“ и чињеница у историји Белорусије. Доц. др Ана В. Наумова је у овом свом раду нагласила уверење писца Ива Андрића у могућност хармоничне коегзистенције етничких и религијских група. Са истим таквим уверењем, толико потребним у данашњим словенским и балканским државама, и са надом да сазнавање истине о историјским личностима, догађајима и процесима у политичкој историји Словена може да допринесе бољем разумевању међународних односа и уопште постизању мира заснованог на истини, правди и разумевању, завршавамо предговор зборника међународне конференције *Политичка историја Словена између мита и стварности* одржане у новембру 2019. године у организацији Института за политичке студије у Београду у Србији.

др Сања Шуљагић, виши научни сарадник
Институт за политичке студије, Београд, Србија

INTRODUCTION

Due to their turbulent history abundant with appropriation, looting, forgery and disappearance of many of their primary historical sources and artifacts, Slavic people have considerably lost the knowledge of their joint historical heritage originating and lasting from ancient times, although keeping in collective memory mostly an intuitive awareness of it on the grounds of similar languages, letters, religion, historical experience and remaining historical evidence of it. However, there has been a considerable lack of (geo)political support for an institutionalized joint and synchronized academic research of the origins and development of Slavic civilization identity, which is reflected in inconsistency in academic exchange among Slavic and non-Slavic scholars specializing in this subject. Therefore in this contemporary world it would be interesting to research what kind of knowledge, apart from the knowledge on their joint Christian Orthodox religion and similarity of their languages and letters, manners and customs, the scholars from Slavic/Balkan-Black Sea region so far have gained and preserved regarding the origins of their ethnic and civilization identity and history of Slavic people in general. In this sense in a rather short period of time fifteen scholars from Russia, Belarus, Bosnia and Herzegovina, Northern Macedonia, Greece, Slovakia, Bulgaria and Serbia found the opportunity to present and share their opinions on political history of Slavic people in the form of this international conference and its conference journal. This kind of international conference on the political history of Slavic people as a joint academic analysis of the past, present and future of the Slavic/Balkan states could be defined as a rather exceptional event, due to an unarticulated but continuous passivity of academic communities in these states regarding the organization of similar events and direct academic exchange among the scholars from these states. Therefore the international conference *Political History of Slavic People Between Myth and Reality*, held in November of 2019 in Serbia in the organization of the Institute of Political Studies in Belgrade, was a good opportunity for contemporary Slavic/Balkan-based scholars to exchange their scientifically argued opinions on the history of Slavic people distancing themselves from the balast of calculations of daily (geo)politics having been

imposed and covered over them. At the same time this conference journal is a documented „sign of the times“ and a preview of the historiographies taught in official educational systems and public discourse in the Slavic/Balkan states. Hopefully it is also the possibility to lay the foundation for some future consultations and conferences of this kind among the scholars from these states.

In the conference journal there are presented the conference participants' papers by chronological order of the themes and in the form of two thematic sections: „Construction, deconstruction and reconstruction of political history of Slavic people“ and „Geopolitical Challenges and Issues within Slavic / Balkan Political Thought from 19th to 21st Century“.

First section „Construction, deconstruction and reconstruction of political history of Slavic people“ of the conference journal is opened with an academic paper of dr **Elena A. Mironova**, an Assistant Professor of the Department of Linguistics and Cross-Cultural Communication from the Faculty of Linguistics and Journalism of the Rostov State University of Economics in Rostov, Russia. In her paper “Mountain Treskovac - its cult significance for the ancient population of the Balkans and connection with the united Paleolithic cult of Eurasia“ dr Elena A. Mironova analyzed specific features of anthropomorphic heart-like images, big boulders, cult stones and other markers of prehistoric tribes' sacral places in the mountain Treskovac on the bank of the Danube river in contemporary Serbia and found their counterparts in the artifacts in other prehistoric settlements scattered in Euroasian region. With her comparative and interdisciplinary approach to the research of Vinca, Lepenski Vir, Belo Brdo and other Balkanian and Euroasian prehistoric settlements and their religious cults in this paper, dr Elena Mironova gave a valuable contribution to contemporary research of formation of human prehistoric civilization and migrations in a wide Euroasian region.

In line with the theme of dr Elena Mironova's paper dr **Sanja Suljagic**, a senior research associate from the Institute for Political Studies in Belgrade in Serbia continued and in her paper „An Annex to Finding the Origins of Identity of Slavic People“ she presented certain not well known events and periods in Slavic history and geopolitical motives of great political powers to marginalize them

in the world historiography. She underlined as important events in Slavic history the arrival of Roman military forces on the Balkan peninsula all the way up to the time of the fall of Constantinople and the fall of Constantinople after which followed the birth of a specific mixture of Christian-neopaganic education in Europe from that period on. However, a major change of the world and Slavic historiography was implemented in nineteenth century, when politicians and intellectuals from Slavic/Balkan states adopted Western versions of their history and implemented such historiography into their own educational systems. Both political motives and effects of implementation of Western version of history by certain Western and Slavic politicians and intellectuals in the educational systems of Slavic/Balkan states in the 19th century were revealed and proved in practice by the events that followed throughout 20th century and in the beginning of 21st century.

Next paper is the paper of dr **Boyan Dumanov**, a professor in the Department of Archaeology in New Bulgarian University in Sofia, Bulgaria. In his paper entitled „The idea about the “Trinity” in formation of the Bulgarian nation: Communist perspective and resistance” professor Dumanov presented the process of cultural engineering within the interpretation of Bulgarian identity in the field of archaeology by the communist regime in Bulgaria in post-Second World War Bulgaria. The professor Dumanov’s paper is a preview of specific concept of so-called “Trinity” in the formation of Bulgarian nation, presenting a wide range of theories of Bulgarian pre-WWII and post-WWII ideologists and scholars in the field of archaeology and human sciences in general. The professor Dumanov’s paper is also important in the terms of giving the scholars from other Slavic/Balkan states a precious and otherwise rare opportunity to compare the presented state of affairs in the field of archeology and human sciences in Bulgaria with the state of affairs in their own educational systems and (supra) government-drawn directives regarding interpretation of the formation of ethnic and cultural identities of people who lived in ancient times in their own states.

In her paper „On Mythologization of Early Serbian Medieval History and The Legend of Pavlimir Belo“ dr **Sanja Stosic**, a research associate in the Institute for Political Studies, Belgrade, Serbia, analyzed the period of Serbian early medieval history

regarding the origins and way of action of a legendary Serbian and Slavic ruler Pavlimir Belo. In this paper dr Sanja Stošić underlined the lack of original sources regarding this period of early medieval history on the Balkan Peninsula and used a critical analysis of the chronicle *De Administrando Imperio* of Constantine Porphyrogenitus by a Serbian historian Tibor Živković, a controversial *Chronicle of the Priest of Dioclea*, also known as *Gesta regum Sclavorum*, as well as the *Annals of the Anonymous of Dubrovnik* to present real historical background of the myth of legendary ruler Pavlimir Belo.

Period of medieval history of Serbia was coined “the golden age of Serbian state” by a 15th century politician and historian Michael Kritoboulos. However, in contemporary Serbia the medieval period of her history has become subjected to contrasted interpretations of some of its most important historical events. In the midst of current debates regarding circumstances surrounding the crowning of prince Stefan Nemanjić for the king of medieval Serbian “Theodulia”-type of the state, an Assistant Professor dr **Angeliki Papageorgiu** from the School of Philosophy of the Faculty of Slavic Studies in the National & Kapodistrian University of Athens, Greece, presented her paper entitled “Serbia 1196-1282: from a vassal state to an empire”. Underlining that the period of the reign of Stefan Nemanja (Saint Simeon) and his two sons Rastko (Saint Sava) and Stefan Nemanjić (Saint Simon) was a turning point in the evolution of the Serbian state, dr Angeliki Papageorgiu explained how it happened that, thanks to endeavours of his sons Saint Sava and Stefan Nemanjić, the Grand Župan of Raska Stefan Nemanja succeeded to establish the foundation for transformation of medieval Serbian vassal-state into an empire ruled, in the words of dr Papageorgiu, by “the most glorious royal dynasty in the history of Serbia”. When compared with the majority of contemporary historians in their research of Serbian medieval history, the novelty in this dr Angeliki Papageorgiu’s paper is her paying attention also to largely neglected Serbian primary medieval sources and secondary sources regarding the crowning of Serbian king Stefan Nemanjić and the events following the Western crusade of the Balkan peninsula and Constantinople at the beginning of 13th century, instead of persisting on relying only on Western editions of the transcripts of primary Constantinopolitan medieval sources and secondary Western sources in the research of this topic in question.

In his paper „The heritage of Milos Milojevic in contemporary Russian historiography“ dr **Viktor Mishenko**, an Assistant Professor from the Bryansk State University in Russia, addressed several important issues in modern Slavic and Russian historiography: How much modern Russian and other Slavic historians know about Serbian historian Milos Milojevic’s claim on the autochthonous identity of Slavic people stretching from the Balkans to Siberia in a wide Euroasian region? To what extent do autochtonist and migration debates and theories of modern scholars Olga Lukovic-Pjanovic, Oleg Valecki or Anatolij Klyosov and other Serbian, Russian and Slavic scholars rely or correspond with the results of Milos Milojevic’s empirical research of the Balkan peninsula and Euro-Russo-Asian region conducted in the 19th century? Dr Viktor Mishenko has concluded that in the current age of globalization without folklore and ethnographic evidence gathered and researched by historian Milos Milojevic it is not possible to make final conclusions regarding the ethno-genesis of South Slavic people.

A historian from Tuzla, Bosnia and Herzegovina, dr **Mehmedalija Nuhic** contributed to this conference with his paper entitled “South Slavic Muslims in the Context of South Slavic Integrations”. Dr Mehmedalija Nuhic firstly presented some chronological and political aspects related to the arrival of the Ottoman Turkish forces into the Balkan peninsula following the fall of Serbian capital Smederevo and the impact that the Ottoman empire has left on the events taking place in the Balkans after official departure of the Ottoman empire troops from this region. In this paper, in line with some worldwide known Muslim scholars of Islamic studies who have objected recent globalistic-oriented conduct of some members of Muslim political nomenclatures who neglected the essence of their traditional Muslim faith, dr Mehmedalija Nuhic noted similar things among some of members of political nomenclature of contemporary South Slavic Muslims in the Balkans as well who “following their dissatisfaction with their own economical position in the South Slavic populated region, tend to get involved into the integrational processes which provide satisfactory environment for them in economical and security terms, tending to forget their own identity as well as a natural demand to adjust or identify themselves with the people who live in their surrounding.”

One of most wellknown theorists of sociology in Slavic states dr **Zoran Milosevic**, the Principal Research Fellow in the Institute for Political Studies in Belgrade in Serbia and visiting professor in the University of Brcko in Bosnia and Herzegovina, participated in this conference with his paper “On New Interpretation of Political History in Belarus and Ukraina”. Dr Milošević underlined the fact that in parallel with the process of liberation of Russians from Mongolian hanate and Serbs from Ottoman Turkish empire the intellectuals from these Slavic states have gradually and uncritically imported political philosophies and social organization of Western/Middle European states into their own states in the manner of “one-way cultural exchange”. Through such adoption of the Western political philosophy and public administration system into political and cultural foundation of their states, Russian, Serbian and other Slavic statesmen and intellectuals opened the door for futher influence of the Western political thought on the generations of the policy makers and scholars that followed in their steps in their states. In this context dr Zoran Milosevic underlined the claim of 19th century Russian philosopher and author of monography *Byzantism and Slavdom* Constantine Leonitev that after gaining their “independence” from the Ottoman Turks the Balkan states were transformed into “local branch offices of European democracies”. Dr Zoran Milosevic also described how throughout 20th century and the beginning of 21st century histories of the states of Ukraine and Belarus have become “instruments of political struggle” with the objective to divide their populations into “their own and foreign populations”, whereas as the rule within the populations of these states the newly discovered and newly defined “foreign” population used to be an integral part of their own identities in the past. Hence dr Milošević concluded that the contemporary example of “Russophobia” and “xenophobia” designed and implanted for geopolitical purposes has been largely created in the workshops of pseudohistorians and that it is one of the reasons why it is important to distinguish the myths from historical reality by scientific methods in the field of human sciences.

In his paper “Methods of nationalization of history (the case of Belarus)” dr **Alexander Gronski**, tthe Senior Research Associate in the Institute of Global Economy and International Relations in the Russian Academy of Arts and Sciences in Moscow, Russia,

visiting professor in The Academy of Theology and Deputy Manager of the Branch Office of the Center for Euroasian Studies in the Russian State University in Minsk, Belarus, wrote extensively on the methods by which there was accomplished historical justification of nationalization and legitimation of the statehood in Belarus. Underlining that in some states the statehood policy makers have used the appropriation or nationalization of historical events of “the other ones” for purpose of justification and legitimation of their own statehood making policies, and that within such process of cultural engineering they have hidden their ideological platforms under the pretext of “academic research”, dr Alexander Gronski presented ethnomorphism, quasi-selfidentification and cryptorevisionism and other features implied in the abovementioned process of cultural engineering in case of Belarus.

In Serbian historian Aleksandar Mitic’s paper entitled “Projected historiography of Serbs and Russians from 17th to 19th century and political consequences of such historiography” the historian **Aleksandar Mitic** pointed out that Western historians widely tend to rely on Mauro Orbini’s transcript of one earlier medieval source, chronicle of the emperor Constantine Porphyrogenitus *Foedera, ivra, ac societates imperii Romani (Alliances, Rights and Societies in the Roman empire)* which, according to Orbini’s transcript of one earlier medieval source, had been written in the same year (959) when also allegedly the emperor Constantine Porphyrogenitus’s chronicle *De administrando imperio* was written. In the abovementioned emperor’s chronicle *Foedera, ivra, ac societates imperii Romani* there was not a single word written on the alleged migration arrival of the Serbs and Croats in the region of the Balkans, as claimed in the transcript of the emperor’s chronicle *De administrando imperio*. To add to such example of historiographic forgery the historian Mitic presented the views of Venetian historians since 17th century and on that the Slavs were new-comers and Romans autochthonous population in the Balkans, while simultaneously the historians from the Habsburg monarchy claimed the Slavs to be autochthonous „Illyric“ people and defined Romans as new-comers in the Balkan peninsula. Historian Mitic explains such tendency of the historians from the Habsburg monarchy to promote the thesis on autochthonous origins of the Slavs in the Balkan region only by their wish to promote alleged historical right

of the Habsburgs on so-called „Illyrian Crown“ or, in other words, on Slavic territories in the Balkans. In case of the Russian empire it was firstly the emperor Peter I „Great“ and empress Catherine II „Great“ who had worked on implementation of pro-Western reforms in Russian society which exterminated original elements of Slavic and Christian Orthodox identity of the Russian empire, such as Slavic-Constantinopolitan-Armenian original calendar dating from the Great Flood period, traditional Christian Orthodox church-related manners and customs, including the harm inflicted to ancient monasteries of the Russian Orthodox Church and the change of traditional folk costumes, letters, language and historiography. Historian Mitic claims that the influx of German historians who had forged original Russian historical sources in the period of the reign of the empress Catherine II consequently made impact on Russian foreign policy as well, which was proved in practice in the case of the *Treaty of San Stefano* and the *Congress of Berlin* of 1878. Also in this text the historian Mitic underlined the role of Bulgarian historian Teodora Toleva in revealing and documenting the pretext of politicians and intellectuals from the Habsburg monarchy and other Western monarchies to take over the control of the relations between Balkan states at the turn of the 19th and 20th centuries, which in turn substantially influenced the outcome of their state-making policies throughout 20th century and in the beginning of 21st century.

Associate Professor at Faculty of Law “Iustinianus Primus” at the University “Saint Cyril and Methodius” in Skopje dr **Ivanka Vasilevska** contributed to the conference “Political History of Slavic People from Myth to Reality” with her paper “The Influence of the Ottoman Rule in Southeastern Europe: From Millet System to Revival of the National Identities“. In this paper dr Ivanka Vasilevska underlined the influence of the Millet System in the Ottoman empire on the revival of Balkan nations during 19th century, when thanks to its legal protection of religious and linguistic identity of non-Muslim population the millet system provided the basis for members of non-Muslim elites of this system to gradually embrace Western ideas of the nation and articulate political aspirations of their ethnic or linguistic groups in line with these Western ideas. Along with the papers of dr Mitko B. Panov and several other participants in this conference journal who focused their attention

on the issue of importance of historiography in the formation of new states in the period of the dissolution of the Ottoman Turkish empire and the age of „Moderna“ in Slavic/Balkan states, the paper of dr Ivanka Vasilevska offers a valuable academic insight into the preconditions and circumstances surrounding the establishment and revival of ethnic and cultural identities in former Ottoman Slavic and other state-colonies.

The paper “Constructing the past in the struggle for “national consciousness” in Macedonia (1878-1903): the case of tsar Samuel” written by dr **Mitko B. Panov**, a professor in the Institute of National History at Saints Cyril and Methodius Univerity in Skopje, Northern Macedonia, deals with the issue of how the medieval past was exploited by various Balkan nationalists in implementing their political agendas driven by territorial aspirations towards Ottoman Macedonia in the latter half of 19th century and in the beginning of 20th century. In this context dr Mitko B. Panov presented geopolitically motivated resurrection of the spirits of the emperor Basil II and neglected tsar Samuel in historiography of former Ottoman Turkish Slavic/Balkan states and Habsburg monarchy. Dr Panov underlined geopolitical situation concerning territory of Macedonia in 1870s as the main reason for resurrecting the spirit of neglected Samuel in Bulgaria and Serbia, to which Greece responded by reviving Basil II’s memory and which triggered corresponding reaction among the Macedonian nationalists and population. By skillful analytic-synthetic and comparative methods used in this paper to explain geopolitical motives for the resurrection of “Macedonian”, “Bulgarian” and “Serbian” tsar Samuel, as well as the “Greek” Emperor Basil II, dr Mitko B. Panov gave a valuable contribution to the research of construction, deconstruction and reconstruction of political history of Slavic/Greek people in the Balkan peninsula.

The conference journal’s second section “Geopolitical Challenges and Issues Within Slavic / Balkan Political Thought from 19th to 21st Century” is opened with an academic paper „Serbian Revolution in Nineteenth Century“, written by historian **Bojan Draskovic** from the current generation of historians in Serbia. A novelty of this paper is that in it Bojan Draskovic exposed one largely neglected but important primary historical source related to the Serbian Uprising and the battles of Serbs against Ottoman

Turks at the beginning of the 19th century. This important primary historical source is a letter of a famous leader of the Serbs in the Serbian Uprising Djordje „Karadjordje“ Petrovic, which he wrote to the Russian emperor Alexander on 4th of July 1816 in Sankt Peterburg, not long before the murder of Karadjordje in 1817 upon his return to Serbia from Russia. This letter was discovered and published only once in the *Journal of the Serbian Orthodox Church's* issue in 1954 by a historian Dragoslav Stranjakovic, marking the anniversary of 150 years of the Uprising in Serbia (1804-1954). The content of Karadjordje's letter written to the Russian emperor Alexander exposed complete ignorance of Karadjordje regarding the attitude and conduct of his countryman Milos Obrenovic within international community of that time and international and domestic conspiracy which preceded his murder upon his return to Serbia. The content of this letter simultaneously shows that in the murder of Karadjordje there must have been involved not only Milos Obrenovic, later to become the Duke of Serbia, with the members of his surrounding clique in Serbia, but also a whole network of Austrian, Russian and other international official state officials as well as members of secret societies, because at that period the intention of Karadjordje to liberate Serbia from the Ottoman empire did not suit the interest of none other non-Balkan state in the world apart from the Ottoman Slavic/Balkan state-colonies of that time. The international conspiracy that is indirectly revealed by this letter of Karadjordje gives place to posing a question whether the Serbs, Greeks, Bulgarians and other oppressed Balkan peoples would have succeeded to liberate their states and preserve their national identities if the murder of Karadorde had not prevented him from liberating Serbia and potentially also other Balkan states from both the Ottoman and Western colonization of that time. Apart from some important issues raised by the content of Bojan Draskovic's preview of main persons, events and processes in the Serbian revolution in the nineteenth century, one interesting story is related to the way that Bojan Draskovic found the journal in which this largely neglected letter of Karadjordje to the Russian emperor Alexander was published. He found the 1954 issue of the *Journal of the Serbian Orthodox Church* in a pile of historical books and journals abandoned in the vicinity of his working place. While passing by the historian Draskovic accidentally saw the issue of the *Journal of the Serbian Orthodox Church* on the surface of the pile

and out of curiosity he lifted it up and started to read. The fact that it could have happened the other way, that the historian Draskovic could have just pass by the pile of abandoned books and journals and consequently never discover the real truth about international and domestic conspiracy behind Karadjordje's murder, says a lot itself about the state of historiography and human sciences in Serbia at the beginning of 21st century.

In his paper "Greek perceptions of Montenegro, 19th – early 20th centuries: "Narratives of Intrabalkanism", dr **Elias G. Skoulidas**, an Assistan Professor at Ioannina University in Ioannina, Greece, presented the image of "otherness" in the narratives of intra-Balkanism, or in this case precisely of the Montenegrins in nineteenth century and early 20th century. The author analyzed the discourse of diplomats of Greek state during the "discovery" of Montenegro by the Greek state institutions, citing observations of Greek diplomats and journalists regarding dominant role of prince Nikola I Petrović – Njegoš in Montenegrin society of that time, dynastic rivalry between Serbia and Montenegro, real and possible alliances of Montenegro in geopolitical terms, differences between the Slavic people and Albanians and proposals for development of Greek-Montenegrin relations of that time. The author concluded that it is possible to put forward the theory related to the way that the Balkan people regarded each other in the abovementioned period, taking into further consideration the common "Balkan Ottoman" legacy and the discourses of the Balkan states of the 19th century, including in this context the idea of modernisation and the "image" of the West in these states.

In his paper entitled "First World War 1914-1918 and Carpathian Rusyns: Nation-Building versus Identity" professor of history at the Russian State University in Minsk, Belarus, dr **Kiril Shevchenko** presented a part of history of Slavic people - Carpathian Rusyns which has been quite neglected by a huge part of contemporary academic community. In this paper dr Kiril Shevchenko described that at the turn of 19th and 20th centuries the Carpathian Rusyns viewed themselves as a part of a single Russian nation living in the region from Carpathian Mountains in the West up to Pacific Ocean in the East. The Russophile ideas and the possibility of unification of the Carpathian Rusyns with Russia had caused a wave of repressions against Carpathian Rusyn intellectuals com-

mitted by Austro-Hungarian authorities and even escalated into an open genocide against Rusyn population during the First World War. In the paper dr Kiril Shevchenko also described how the Carpathian Rusyns living in the United States of America supported the idea of unification of all Rusyn-populated lands in Austrian Galicia and Hungary with “free and democratic Russian state” and how following the revolution, anarchy and civil war that occurred in Russia the Carpathian Rusyns were enrolled into Czechoslovak state eventually, in line with US President Wilson and British and French politicians’ design for the Rusyns of that time. Dr Kiril Shevchenko also presented how the Russophile cultural orientation continued to persist upon the Rusyn population living in Czechoslovakia during the interwar period that followed, despite the policy of “soft Ukrainization” pursued in 1920’s by official Prague authorities.

In her paper “National type of “politics of memory” and the events of World War II” dr **Tatiana A. Mishenko**, an associate professor from the Bryansk State University in Bryansk, Russia, tried to find the answer to the question whether it is possible at all for a historian not to mythologize history in the study of commemorative practices and narratives, when trying to analyze the evidence of people who have gone through a certain experience such as the wars and other memorable events carved in collective memory of the peoples worldwide. In her elaboration of new concepts in methodology of the interdisciplinary field of memory studies dr Tatyana Mischenko focused her attention to the concept of differences in memory and history problematized by Ernest Renan back in the 19th century; Aleida Assman’s critique of the concept of „collective memory“ replacing it with the concepts of „social (communication) memory“ and „cultural memory“ and alike. In this paper dr Tatyana Mischenko in particular paid attention to peculiarities related to the research and theories of the memory studies in different states and peoples and she underlined the cases of Russia and Serbia and some other states in former Yugoslavia and their national types of “politics of memory” in case of the events of World War II in her preview of the worldwide research of politics, places and articulation and communication of memory.

In his paper “The crisis of Czechoslovak federation after “Velvet revolution” in 1989 as viewed by former Slovak president

Rudolf Schuster” doc. dr **Alexander Randin** from the University of Saints Cyril and Methodius in Trnava, Slovakia, offered an original insight of former Slovakian president Rudolf Schuster into the events surrounding the period of disintegration of Czechoslovakia. Relying on the research of the memoirs of Rudolf Schuster, dr Alexander Randin describes how the so-called “Velvet Revolution” which occurred in 1989 in Czechoslovakia revealed a previously hidden nature of the Czech-Slovak conflict. Dr Alexander Randin also presented the insight into the roles of Alexander Dubcek, Vaclav Havel, Milos Zeman and other Czech and Slovak politicians within certain efforts of the members of Czechoslovak political elite to preserve the federation in the form of Czech and Slovak Federation Republic and how such idea failed eventually due to the inability of the politicians of that time to reach a mutual compromise ending with the dissolution of Czechoslovakia and the establishment of separate independent Czech Republic and Slovakia in January of 1993.

In their joint paper entitled “Russo-Serbian relations: A View from the Periphery” dr **Elena Vakulina** and dr **Natalia Belous** from the Bryansk State University in Bryansk, Russia, presented the result of a recent survey conducted among two hundred students of the Bryansk State University, which revealed that for 27 % of them Serbia was their first choice for vacation among the states in Europe. The Russian students underlined that the Russian emperor Nikolai II protected Serbs during the First World War and that throughout history Russia and Serbia have never been enrolled into the war conflict against each other, while 34 % of the students cited Christian Orthodox faith as the unifying factor of Russia and Serbia. Similar surveys conducted in Serbia have shown that despite various contemporary geopolitical challenges the brotherly relations of the two states have been furtherly strengthened by the support of Russia to current issues of Serbian national sovereignty and territorial integrity and recent contracts of strategic partnership followed by the exchange in the fields of economy, military affairs, energetics and culture.

The cycle of papers of dr Ivanka Vasilevska, dr Mehmedalija Nuhic, Bojan Drašković and other participants in this conference, indirectly or directly dealing with the impact of the Ottoman Turkish empire’s colonization on the Slavic and other people in the

Balkan peninsula, is ended in the conference journal with the paper “Futurology of Ivo Andric in the context of geopolitical challenges for Belarus” written by dr **Anna V. Naumova** from the Department of Theoretical and Slavic Linguistics at the Faculty of Philology in the Belarusian State University. In this paper dr Anna V. Naumova analyzed artistic philosophy of „the state border region“ in the work of a former Yugoslav writer Ivo Andric, who was awarded the Nobel Prize for literature in 1961 for his novel *The Bridge on the Drina*. The river Drina has been described in the works of various former Yugoslav artists as the metaphore of unification and division of Balkan Slavic people of different traditional religions, political ideologies and moral philosophies. In line with it Ivo Andric often used the motives from his childhood and youth days to express his perception of national and religious issues of his native Bosnia and Herzegovina having been the crossroad of the people sharing Serbian Christian Orthodox, Roman Catholic and Islam religions, beliefs, ideologies, manners and customs. Ivo Andric was the witness of major political events of the 20th century in his homeland, and with his description of Bosnia and Herzegovina as a mini-mosaic of world civilizations of that time, Anna V. Naumova found comparison in prognostic creative potential of „myths“ and facts of history in Belarus. She underlined the writer Ivo Andric’s faith in the possibility of harmonious coexistence between ethnic and religious groups. With this same message, so badly needed in contemporary Slavic/Balkan states, and with hope that finding the truth about historical persons, events and processes in political history of Slavic people might contribute to better understanding of international relations and accomplishment of reaching the peace based on truth, justice and mutual understanding there is finished the introduction word to this conference journal.

dr Sanja Šuljagić, sen.res. assoc.

Institute for Political Studies, Belgrade, Serbia

I

КОНСТРУИСАЊЕ, ДЕКОНСТРУИСАЊЕ И РЕКОНСТРУИСАЊЕ ПОЛИТИЧКЕ ИСТОРИЈЕ СЛОВЕНА

UDC 903(497.11)“633/634“

проф. др Елена Александровна Миронова

*Кандидат филологических наук, доцент кафедры
Лингвистики и межкультурной коммуникации
факультет Лингвистики и журналистики*

*Ростовский государственный экономический
университет РГЭУ (РИНХ), Ростов-на-Дону, РФ*

ГОРА ТРЕСКОВАЦ – ЕЁ КУЛЬТОВОЕ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ДРЕВНЕГО НАСЕЛЕНИЯ БАЛКАН И СВЯЗЬ С ЕДИНЫМ ПАЛЕОЛИТИЧЕСКИМ КУЛЬТОМ ЕВРАЗИИ

Аннотация

В статье показана связь между обликом горы Тресковац, находящейся на берегу р. Дунай, напротив Лепенского Вира (Сербия), и культовыми статуэтками, найденными археологами среди артефактов культур: Винча-Бело-Брдо, Тумба Мадзари и др. Выраженные особенности этой горы указывают на её важное место в системе религиозных взглядов населения Балкан в неолите, на её принадлежность общему Евразийскому религиозному культу, существовавшему со времён палеолита и имевшего маркеры - антропоморфные сердцевидные лики, как на поверхностях гор, больших валунов и культовых камней, так и на стыках их граней. Такие объекты являлись маркерами сакральных территорий, на которых

отправляли обряды племени, объединённые единым культом гор, камней, воды, плодородия и подземного мира. Сакрализация гор приводила к появлению их моделей (мелкая пластика), которые в настоящее время объединения междисциплинарных данных о прошлом человечества, могут стать дополнительным способом отслеживания миграций племён с общим культом Евразии.

Ключевые слова: сердцевидные антропоморфные изображения, угловые антропоморфные лики, культовые статуэтки, археологические культуры, Лепенский Вир, Винча.

Введение.

Культе гор и камней изучается в науке в течение многих лет. Ему посвящены специальные работы о священных горах и мегалитах Кавказа - дольменах [Ловпаче, 2011; Марковин, 1978; Николаева, Сафонов, 1974 и др.]. Исследуются кавказские - нартские мифы, в которых отражается тесная связь с покровительницей нартов - горой Эльбрус. Изучаются конструкции, функции и роль каменных культовых сооружений - дольменов, а также орнаментов и чашевидных углублений на них [Бгажноков, 2016]. На вершинах гор находят и исследуют святилища, места жертвоприношений и захоронения шаманов [Барцыц, 2013].

Тем не менее, данный культ не рассматривался в аспекте непрерывной традиции и всеохватности всей территории Евразии, хотя его основные схожие черты всегда были очевидны. В наших исследованиях, начатых в 2013 г. с исследования антропоморфного сердцевидного лика на неолитической керамике археологических культур Дальнего Востока [Миронова, Попов, 2013] и последующих, в которых обосновываются причины появления и широкого распространения по всей Евразии данного культа (культа Великой Богини - божества гор, камней, воды, плодородия,

фертильности у женщин, но также и культа предков и потустороннего мира), мы показали, что этот культ имеет маркеры, которые можно обнаружить от Бретани (Карнак, Франция) до Сикачи-Аяна (Дальний Восток, РФ), и от Белого моря до средиземноморского побережья Испании [Миронова, 2014, Миронова, 2018], а именно: сердцевидный антропоморфный лик, трапециевидный лик, антропоморфные лики не только на поверхностях скал и больших валунов в сакральных местах, но и на стыках их граней.

В данном исследовании показано, с помощью визуального анализа и сравнительно-сопоставительного метода, что гора Тресковац на левом берегу р. Дунай (территория современной Румынии), расположенная напротив Лепенского Вири, тоже является сакральным, культовым объектом, игравшим важнейшую роль в истории славянских народов, населявших этот регион испокон веков.

Доказательства существования культа Великой Богини - археологические находки и временные рамки его происхождения в свете данных ДНК-генеалогии.

Загадочное сердцевидное антропоморфное изображение на гальке было найдено южно-корейскими учёными в пещере Ёнгок, о чём была публикация в 2003 г. Это изображение, выполненное в виде сердца, то есть, с выемкой в верхней части, в середине лба (Рис. 1б), было выявлено среди других артефактов [Деревянко, 2011: 2-29], которые принадлежали нескольким археологическим памятникам, каждый - с несколькими культурными слоями: Чуннэри и Хахваджери, датированными финалом верхне-каменного века. Возраст этих поселений определяется археологами в пределах 50-30 тыс. лет назад [Ли Хонджон, 2002]. А.П. Деревянко отмечает, что пластинчатая индустрия (среди артефактов которой в пещере Ёнгок найдена галька в виде сердцевидного лика) пришла на Корейский полуостров с юга российского Дальнего Востока и северо-востока Китая: «Какие события стояли за этим, установить трудно. Новая технология могла распространяться в результате контактов с соседними племенами и (или) вследствие их прямой инфильтрации» [Деревянко, 2011: 22].

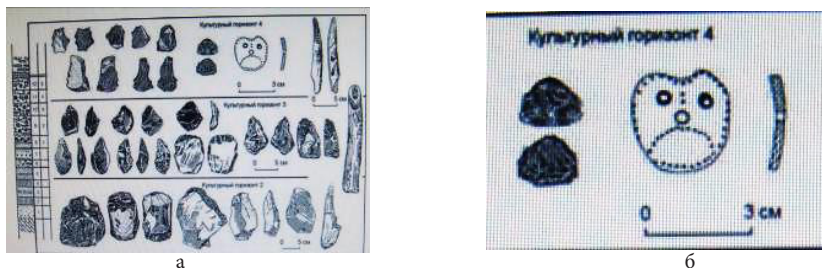

Рис. 1 а) Артефакты из пещерной стоянки Ёнгок [Ли Хонджон, 2003]; б) увеличенное изображение антропоморфной гальки в виде сердцевидного лика из пещерной стоянки Ёнгок, культурный горизонт 4.

Сообщения о нахождении таких сердцевидных изображениях на камнях, галечных скульптурах и петроглифах появляются всё чаще. Эти антропоморфные изображения анфас с вырезом в центре лба и зауженной, либо треугольной нижней частью, которые уже были исследованы в наших предыдущих работах [Миронова, Попов, 2013], являются каноническим изображением Великой Богини, поскольку ряд таких антропоморфных изображений сопровождается знаком V - женским знаком. Нахождение сердцевидной гальки на стоянке Ёнгок свидетельствует о распространении её культа и на территорию нынешней Кореи.

Иногда стилистика изображений антропоморфного сердцевидного лика совпадает до деталей. Это, например, можно увидеть при сравнении двух петроглифов: на каменной стеле из Троя (Малая Азия) и на камне из знаменитого Сикачи-Аляна на Нижнем Амуре (р. Амур, Дальний Восток, РФ) (Рис. 2):

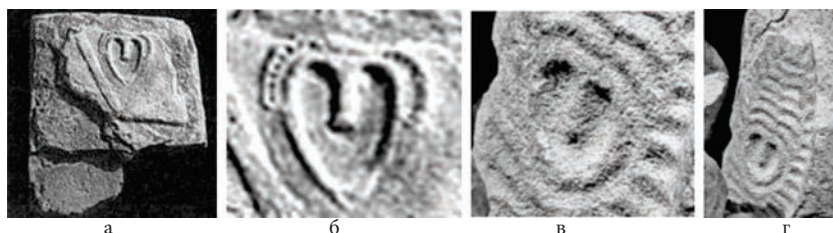

Рис. 2 а)-б) Каменная стела с высеченным на ней изображением человеческого лица, форма которого напоминает сердце, Троя [Блеген, 2012 <http://lib3.podelise.ru/docs/137/index-31085.html?page=2>]; в)-г) Сикачи-Алян, пункт II. Антропоморфная рельефная личина [Дзвлет, с. 24].

Выбитое на каменной стеле из Карнака (Бретань, Франция) антропоморфное изображение (Рис. 3а-б) символизирует именно женское божество, поскольку под данным ликом на поверхности стелы выбит знак V, являющийся женским знаком, о чём мы писали ранее [Миронова, 2014]. Это изображение очень похоже на петроглиф - антропоморфную личину из местонахождения Шереметьево на р. Амур (Рис. 3 в):

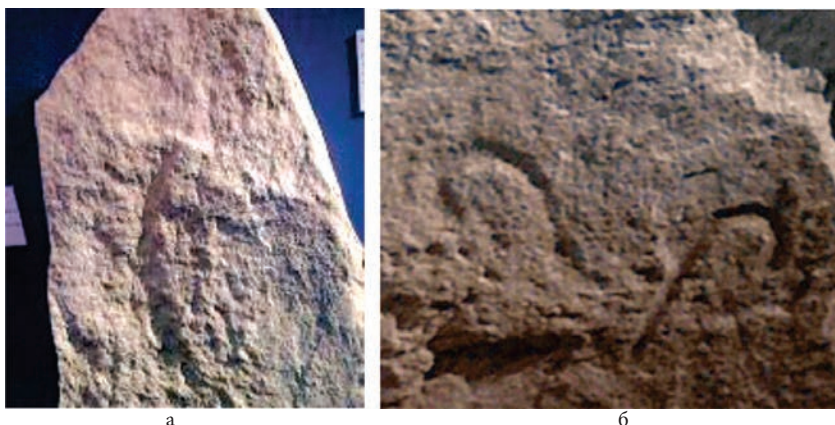

Рис. 3 а) Антропоморфное изображение на каменной стеле в Карнаке (Бретань, Франция) (Фото Е.А. Мироновой); б) фигуративное изображение – простая контурная личина, Шереметьево, Нижний Амур [Дэвлет, Ласкин, 2014: 21].

Археологи сейчас называют такие изображения «фигуративное изображение», «простая контурная личина». Но в такой простоте изображения, без проработки деталей, был, очевидно заложен глубокий смысл: божество присутствовало в камнях и в воде, оно было неуловимым и его черты можно было передать только схематически, во многих случаях намечая лишь контур или выделяя только глаза и нос.

Многочисленные изображения сердцевидных ликов и их сходство наблюдается в более поздние эпохи (неолит-энеолит) и на глиняных изделиях: самое древнее из обнаруженных до настоящего времени сердцевидных изображений на керамике происходит из Мезинской стоянки (18 тыс. л. до н.э.) с. Мезино в Черниговской области, Украина (географически - Русская

равнина, долина р. Десна), на артефактах Аравийского полуострова, Кипра, на Вознесенской керамике (р. Амур) и на артефактах многих других мест Евразии, а также в Японии и Америке [Каталог, 2016] (Рис.4):

Рис.4 а) Артефакт из раскопок в с. Мезино – изображение Великой Богини в виде сердца (палеолитическая стоянка Мезино, 18 тыс. лет до н.э.) <http://ekotur.com.ua/kulturniyu-turizm.html> б) керамическая голова антропоморфной фигурки из Млейхи, 0-200 н.э. Археологический Музей Шарджи (Фото Е.А. Мироновой); в) лицо Великой Богини в виде сердца на керамической вазе с Кипра (Музей Пьеридиса, г. Ларнака, фото Е.А. Мироновой); г) догу периода Яэй с лицом в виде сердца <http://clm.mybb.ru/viewtopic.php?id=36>

Обращает на себя внимание тот факт, что самое древнее изображение Великой Богини в каноническом исполнении – в виде лика-сердечка – обнаружено в Мёзино, на Русской равнине и датируется 18 тыс. лет до н.э. То есть – это пока самое древнее надёжно датированное изображение подобного рода.

Однако религиозный культ почитания Великой Богини имеет и другие маркеры. Существует множество малых скульптурных форм - из песчаника, мергеля, кости мамонта. К настоящему моменту самая древняя из найденных статуэток, изображающих дородную женщину и, возможно, представляющую Великую Богиню-Мать, является Виллендорфская Венера - статуэтка из Виллендорфа (Австрия), найденная на берегу Дуная в 1908 г. Датируется она 29 500 л. н. Но такие же статуэтки найдены и в Костёнках, на верхнепалеолитической стоянке под Воронежем (Россия). Это обширное поселение, с многослойными разновременными культурными слоями входит в Виллендорф-Костёнковскую

культурную общность. А это приводит к ещё более широким аналогиям - к Дунайскому бассейну, то есть - к региону Балкан.

В более поздние эпохи фигура женщины - Богини с пышными формами будет воспроизведена в Хаджиларе (7 040 л. до н.э.) и в Чатал-Уюке (7 400- 5 600 л. до н.э.) - территория современной Турции, Малая Азия.

Возвращаясь к эпохе палеолита, необходимо отметить другой тип изображения женщины (возможно, также Великой Богини), который был обнаружен на верхнепалеолитической стоянке Мальта в Сибири (24 000 л. н.). Его объединяет с первым типом (пышнотелые женщины) отсутствие проработки черт лица. Но статуэтка имеет совсем другую позу - она согнута, а также имеет одежду. Стоянка Мальта широко известна в настоящее время благодаря исследованию мужской Y-хромосомы из костных остатков, которые хранились в Эрмитаже. В журнале "Nature" опубликованы результаты исследования, выполненного международным коллективом генетиков под руководством Эске Виллерслева. По образцу кости мальчика из двойного верхнепалеолитического погребения на этой стоянке выделен геном данного индивидуума. Это древнейший из всех известных науке геномов представителя вида *Homo sapiens*. Он датируется 24 000 л.н. и принадлежит роду R [Raghavan et al., 2014:87-91].

Здесь необходимо сделать небольшое добавление данных ДНК-генеалогии, науки о миграциях древних родов и их гаплогруппах. Гаплогруппа R является предковой для гаплогрупп R1b и R1a — основных европейских гаплогрупп, которые жили на Русской равнине и в Европе. А предком гаплогруппы R, так же, как и гаплогруппы Q, являлась гаплогруппа P, входящая в кластер гаплогрупп NOR. Последовательность СНИП-мутаций в Y-хромосомах (мужских половых хромосомах) в тот древнейший период времени приведена в следующей работе профессора А.А. Клёсова - основоположника ДНК-генеалогии: «Очередная последовательность СНИП-мутаций в Y-хромосоме с появлением гаплогрупп NOR ~48 000 л.н. и P ~38 000 л.н. в процессе их миграций на восток Южной Сибири, привели к появлению гаплогруппы R ~30 000 л.н. и гаплогруппы R1 ~26 000 л.н., а затем - гаплогруппы R1a/R1a1 ~20 000 л.н. (временные рамки между появлением R1a и R1a1 не определены) и гаплогруппы R1b ~ 16 000 л.н.» [Klyosov, 2012: 103].

Дальнейшие миграции двух ветвей предковой гаплогруппы R1 (потомков гаплогруппы R)— гаплогрупп R1a и R1b были затем прослежены в работах А.А. Клёсова и И.Л. Рожанского: “Необходимо отметить, что два братских субклада, R1a и R1b, мигрировали из Центральной Азии в западном направлении двумя разными маршрутами. В то время, как R1a двигались вдоль южного пути из Алтайского региона через Гималаи, Индостан, Иранское плато, Анатолию и из Малой Азии на Балканы [Klyosov, Rozhanskii, 2012], R1b двигались вдоль северного пути, из того же региона через Южный Урал, Среднюю Азию, Северный Казахстан, Среднюю Волгу, Кавказ, а затем разбились на два потока -- один двинулся в южном направлении, другой - в западном” [Klyosov, 2012: 92].

Род-потомок гаплогруппы R - R1a, пройдя через Малую Азию и Балканы через тысячелетия во времени и тысячи километров в пространстве, оказался на Карпатах, подтверждением чему является нахождение свастики на керамике археологической культуры Триполье-Кукутени (Украина, Молдова-Румыния), а также, возможно, канон изображения женщины-Богини в малой скульптурной форме, такой же, как и на стоянке Мальта (Рис. 5):

Рис. 5 а) Керамическая фигурка женщины-Богини, культура Триполье-Кукутени, Новые Русешты, Молдова [30]; б) статуэтка из поселения Мальта, Сибирь [31].

Имея в виду представленные выше данные ДНК-генеалогии, можно объяснить совпадение в позах этих женских фигурок. Такие идентичные позы (полусидя), одинаково выделенные части тела, одинаковое игнорирование проработки черт лица, развитие темы редуцированных рук на фигурке из Трипольской культуры (но и на фигурке из Мальты руки как бы спрятаны и настолько не важны, что мастер изобразил их соединяющимися друг с другом в одну линию), с подчёркнутыми линиями плеч и выделенной грудью (на фигурке из культуры Триполье руки редуцированы), - поражают и вызывают вопрос: может ли такое положение тела у фигурок возникнуть в воображении у двух разных мастеров, в разные эпохи, на удалённых расстояниях, с целью передать образ главного действующего объекта религиозных культов? Отсюда следует и вопрос о значении такой позы у культовой фигурки. Она могла символизировать предродовые схватки у женщины и просьбу о помощи Великой Богини при родах (предположение Г.Г. Котовой).

Исходя из накопленных данных, мы можем предположить, что культ Великой Богини был создан одним родом (либо родственными родами), распространён на сопредельные племена или передавался таким родом-созидателем другим народам по мере его продвижения на новые территории проживания. Пока предположительным, возможным объяснением того, у какого же рода мог возникнуть единый культ Евразии - культ Великой Богини / Великой Матери (как его принято называть в научной литературе сейчас) может быть открытое ДНК-генеалогией расположение предковой группы родов NOR как раз в срединной части Евразии - в Восточной Сибири [Рожанский, 2014; Рожанский, 2017а; Рожанский, 2017б].

Именно потому, что культ Великой Богини возник ещё в палеолите [Миронова, 2018а: 127-147; Миронова, 2018 б] и его маркеры (угловые антропоморфные изображения на скалах, сердцевидные антропоморфные изображения; ромбические орнаменты: сетка, ромб в окружении косых крестов; меандровый орнамент, полиэйконические каменные скульптуры фигуры медведя/головы лося) распространены повсеместно в Евразии и в индейских культурах доколумбовой

Америци, можно выдвинуть гипотезу о том, что и предки современных китайцев (гаплогруппа O) - основатели культуры Яншао, и предки современных индейцев - основатели культур Анасази-Могольон, а также других, смежных - Хохокам, Сибола, Мимбрес (гаплогруппа Q - родственная гаплогруппе R, чьим общим предком была гаплогруппа P), и предки современных тайцев (гаплогруппа O), и предки Трипольцев - проживали, до последующих миграций, совместно на одной территории и исповедовали один и тот же культ - культ гор, камней, воды, жизни, смерти, предков и всепобеждающего плодородия - культ Великой Богини.

Эта гипотеза пока может быть подкреплена данными археологии и этнографии, но подтверждена она может быть исключительно данными ДНК-генеалогии, а именно - экстрагированием Y-хромосомы из костных остатков на археологических раскопках в Китае (культура Яншао), в Таиланде (культура Бан-Чианг), в США (культура Анасази-Могольон) и, конечно, на Трипольских поселениях на Украине, и последующего анализа многомаркерных гаплотипов выделенных гаплогрупп. Такие исследования являются очень дорогостоящими, и не все научные институты готовы оплатить их. Кроме того, сейчас в направлении генетических исследований доминирует так называемая «поп-генетика» - популяционная генетика, которая оперирует в основном, данными митохондриальной ДНК (женской половой хромосомы). Однако эти данные не могут пролить свет на истинную картину палео-миграций, поскольку женщины перемещались в пространстве гораздо более хаотично и непредсказуемо, чем мужчины: они могли выйти замуж/быть украденными/уведёнными в рабство и т.д. кроме того, эта X-хромосома не передаётся мальчикам, что «распыляет» целостность картины.

Но пока в науке надёжно установлена гаплогруппа костных остатков со стоянки Мальта (район озера Байкал) - R, датируемая 24 000 л.н. и, таким образом, пока это место в Сибири может рассматриваться как центр распространения культа Великой Богини со всеми его маркерами. Если говорить о времени появления этого культа в регионе Карпат, то можно проследить его распространение с территории

Балкан (культура Лепенского Вира (9400-8200 лет назад) – Трипольская культура (7500-4750 лет назад) и переход ариев (гаплогруппа R1a) на Русскую равнину, 4800-4600 лет назад. А.А. Клёсов отмечает: «Согласно данным ДНК-генеалогии, гибель трипольской культуры (ее сход с исторической арены датируется временем примерно 4650 лет назад) и совпадает с быстрым распространением культуры колоколовидных кубков (гаплогруппа R1b) в ходе заселения ими континентальной Европы. В те же времена погибли или бежали на периферию Европы практически все гаплогруппы центральной Европы – G2a, I2a, I1, E1b, R1a, что многократно обсуждалось в моих статьях и книгах. Ископаемые ДНК гаплогруппы R1b в культуре колоколовидных кубков (ККК), найденные в Германии, датируются 4690-4560 лет назад, то есть как раз временем гибели трипольской культуры» [Клёсов, 2016].

Новые данные о мегалитах Западного Кавказа.

Мы обнаружили факты существования культа Великой Богини в горах Западного Кавказа. На р. Жане сохранилась дольменная группа, состоящая из трёх дольменов - одного в хорошем состоянии, одного - полуразрушенного и третьего - состоящего из остатков большой некогда конструкции. На пути к ним находится свидетельство о культовом предмете, установленном здесь в прошлом: плакат с фотографией каменного изваяния в виде антропоморфной сидящей фигуры, которая в настоящее время утеряна (Рис. ба-в). Надпись на плакате сообщает: «Тотемный символ, ровесник дольменов. Камень Рода». Однако то, что изображено на плакате, а именно - каменная антропоморфная сидящая фигура с повернутой чуть вбок головой с сердцевидным ликом - позволяет отнести данную скульптуру к маркерами культа Великой Богини. На ней отчётливо видны вырезанные дуги бровей, формирующих в центре лба выемку, традиционную для сердцевидных антропоморфных изображений Евразии, а также зауженный подбородок, образующий треугольник. То есть, перед нами каноническое изображение Великой Богини [Миронова, 2014; Миронова, 2016; 61-70; Миронова, 2017: 124-143].

Основные гипотезы о предназначении дольменов (датируемых IV тыс. до н.э.), существующие сегодня, можно свести к нескольким основным: дольмены – погребальные сооружения, дольмены – культовые сооружения, дольмены – технические сооружения. Есть гипотеза о принадлежности дольменов, предложенная в 2009 г. Г. Максименко, которая основана на анализе данных Велесовой книги. Эти данные говорят о пребывании предков славян – ариев (рода R1a в терминах ДНК-генеалогии) на Большом Кавказе. Г. Максименко убеждён в том, что культура мегалитов принадлежит именно этим древним родам, которые мигрировали из Европы, вытесняемые родом R1b, через Русскую равнину, через Кавказ на восток – на Южный Урал, а затем, разделившись на две ветви, ушли в Индию и Иран [Максименко, 2009].

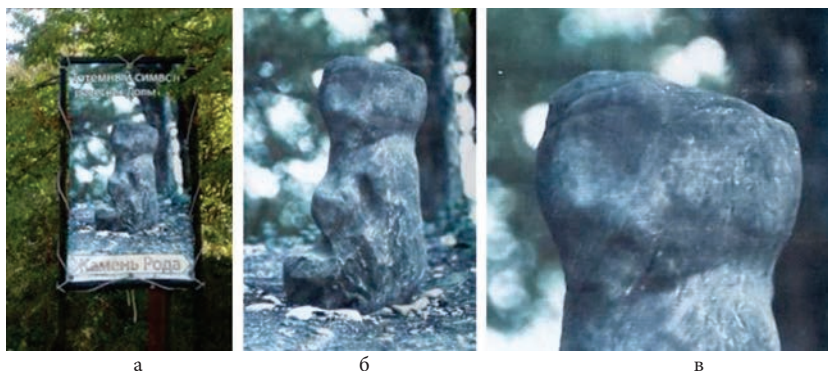

Рис. 6 а) Плакат с фотографией утерянной каменной скульптуры с сердцевидным ликом на площадке перед дорогой к дольменам долины р. Жане (окрестности г. Геленджик); б) увеличенная каменная антропоморфная скульптура, исчезнувшая ныне; в) увеличенный фрагмент каменной скульптуры с сердцевидным ликом (Фото Е.А. Мироновой)

Это украденное каменное изваяние указывало дорогу к дольменам р. Жане. Такие же канонические черты обнаруживаются, с поразительным постоянством, в разных местах Евразии: на древних скульптурах из археологических культур: Винча (Сербия) – VI тыс. до н.э.; Дзёмон (Япония) – период мезолита-неолита (с 13 000 до н.э.), и на глиняной скульптуре из Венгрии времен энеолита (Рис. 7):

Рис. 7 а) Антропоморфная фигурка, Венгерский национальный музей, г. Будапешт (Фото Е.А. Мироновой); б) неолитический глиняный идол крестообразной формы с прорезанными в виде углов глазами, поднятой переносицей и вздёрнутым носом. На тело нанесены линии-насечки, показывающие, возможно, одежду или украшения. Культура Винча, Балканы, 6-5 тыс. до н.э. (8,8 см.) (J. Eisenberg, *Art of the Ancient World*, 2011, no. 81. [Royal-Athena galleries. Prehistoric. <http://www.royalathena.com/PAGES/PrehistoricCatalog/BPPG07.html>]; в) фигурка культуры Дзёмон (Япония) [Thethao Vanhoa. <http://m.thethaovanhoa.vn/van-hoa-giai-tri/than-ve-nu-va-nguon-goc-cua-nghe-thuat-n20130906120138057.htm>].

Общие черты у всех скульптур: лицо обращено вверх – к небесам. Лицо имеет сердцевидную форму. То есть – это не человеческое лицо, а некий художественный канон для изображения не женщины как таковой, а проявленной Богини: дуги в верхней части лица и заострённый подбородок. И это её иконографические черты, поскольку они повторяются в неизменности на сотнях артефактов (глиняной пластике, скульптурах из камня, петроглифах и на керамике), как в полнофигурном воплощении, так и в виде отдельно изображённого сердцевидного лица.

Анализируя облик горы Тресковац, которая находится напротив Лепенского Вира, мы заметили, что её спутниковый снимок передаёт именно такое сердцевидное изображение (Рис. 8). Мы не можем утверждать, что люди в такой глубокой древности имели возможность наблюдать вид горы Тресковац сверху (окружающие горы намного ниже), но как дополнительную характеристику внешнего вида этой горы, мы можем принять такой факт во внимание.

Рис. 8 а) Спутниковый снимок горы Тресковац, напротив которой на противоположном берегу р. Дунай располагалось изначально мезолитическое поселение Лепенский Вир (сейчас перенесено в музей выше по течению р. Дунай); б) увеличенный спутниковый снимок горы Тресковац – форма горы приближается к сердцевидной.

Тем не менее, характеристики горы Тресковац (её высота, её белый цвет, выделяющий её среди окрестных гор, её форма с плоской вершиной) привлекают внимание сейчас и свидетельствуют о том, что г. Тресковац была священной горой, контуры которой повторялись в женских глиняных изображениях (трапециевидной головы не может быть у человека, следовательно, эти изображения были каноническими, культовыми, и воплощали один из образов Великой Богини – божества гор, воды, плодородия, жизни и смерти) (Рис. 9).

Рис. 9 Слева – гора Тресковац (Фото Е.А. Мироновой); далее: фигурка из Винчи (Винча – Бело-Брдо), 8000-4000 до н.э. Белградский музей; Големата Майка (Великая Мать) (Тумба-Мадзари, Македония) 6000 – 4300 до н.э.; изображение Великой Богини (Сербия, Виминациум, 2000 до н.э.); Кличевачский идол, Сербия (Kličevački idol) 1500 -1000 до н.э.

В Винчанской культуре такие статуэтки встречаются очень часто, их можно встретить в Музее археологической культуры Винча, под Белградом. Они имеют ярко выраженные черты – трапециевидна голова и крестообразное положение рук. Но точно такую же глиняную фигурку богини можно увидеть и в неолитической культуре Хуншань, Северо-Восточный Китай, Внутренняя Монголия, Ляонин. Эта загадочная высокотехнологичная культура существовала с 6700 л.н. до 4900 л.н. Храм Льюнг, в котором нашли множество женских скульптур, использовался как храм, в котором приносили жертвы богине плодородия (Рис. 10 б):

Рис. 10 а) Глиняные антропоморфные фигурки, Музей археологической культуры Винча, Сербия (Фото Е.А. Мироновой); б) терракотовая фигурка богини неолитической культуры Хуншань, Северо-Восточный Китай, Внутренняя Монголия, Ляонин. <http://m.thethaovan-hoa.vn/van-hoa-giai-tri/than-ve-nu-va-nguon-goc-cua-nghe-thuat-n20130906120138057.htm>

Интересно также отметить ещё одну особенность: во время заката гора Тресковац приобретает терракотовый цвет под лучами заходящего солнца. Возможно, что некоторые артефакты из культуры Винча, выполненные из глины и имеющие такой же цвет и форму горы Тресковац, освещённой закатным солнцем, копировали изображение этой горы, которая, возможно, выполняла другую сакральную функцию - отражение уходящего света и жизни (то есть – Великая Богиня в другой своей ипостаси – Богиня потустороннего мира) (Рис. 11):

Рис. 11 а) гора Трескавац, Лепенски Вир, Србија (Фото Е.А. Мироновой); б) зооантропоморфно изображение из глине, неолит, Бело Брдо (Национални Музеј Србије, г. Београд) <http://www.narodnimuzej.rs/pristorija/zbirka-za-mladji-neolit-i-eneolit/>

В Лепенском Вире најдена фигура Прародитељки - идола с израженим детородним органима. Ако проведемо споредбање култових скулптура с израженим детородним органима, најденим у различитим местима Евразије и на острвима, окружавајућим овај континент, то ће се показати, да овај познати идол Лепенског Вира – скулптура из пешчаника, најдена околу углубљења у једној од постројека, има двојника у облику сличне скулптуре из Индонезије (Рис.12 а-б):

Рис. 12 а) Идол Лепенског Вира «Прародитељка»; б) Долина Бада, Индонезија, антропоморфна скулптура <http://www.ancient-origins.net/ancient-places-asia/exploring-mysterious-megaliths-bada-valley-indonesia-006032>

Пока нет достаточных данных (о гаплогруппах костных останков Лепенского Вира), чтобы можно было утверждать: место зарождения именно такой трапециевидной формы головы божества произошло в Лепенском Вире, а гора Тресковац была изначальным источником иконографии Великой Богини, так как на Севере России, а именно, в Карелии, среди петроглифов полуострова Бесов Нос на Онежском озере находится антропоморфное изображение - фигура с подпрямоугольной головой. У данного изображения есть одна деталь, позволяющая считать эту фигуру каноническим изображением Великой Богини – руки в виде знака W [Миронова, 2014] (Рис.13 б-в). Этот знак ранее выявлен нами на сосуде неолитической культуры Яншао (Китай), где головой у фигуры служит знак «засеянное поле» - крест с точками в перекрестиях. Такие же знаки W (то есть, раскинутые руки антропоморфного изображения или - канонического изображения-символа Великой Богини) встречаются и на палеолитических росписях в пещерах Франко-Кантабрийского региона (Франция, Испания, Португалия) и именуется в археологии знаками “Chauvet-type sign” или “cursive w-signes” («знак типа Шове» или «курсивные знаки W»), поскольку впервые они появляются в пещере Шове в ориньякское время. Это очень редкий знак, который составляет лишь пять процентов от всех изображений в пещерах Франции (www.visual-arts-cork.com/prehistoric/abstract-signes.htm).

Совсем недавно такой знак выявлен Российскими миротворцами в Сирии, в пещере Эль-Абьяд, на петроглифе, изображающем самку горного барана (нахчира), о чём был подробный отчёт в статье [Валецкий, Миронова, 2017] (Рис. 13 а):

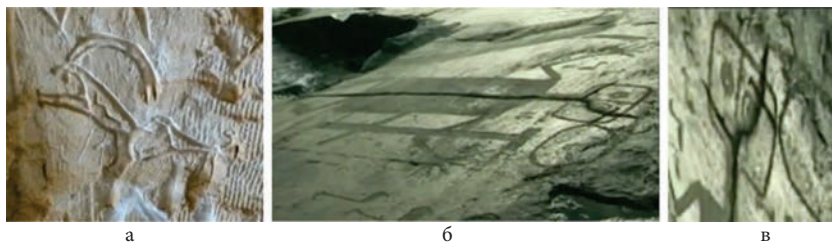

Рис.13 а) Увеличенное изображение самки горного барана с символом W на боку. Петроглиф из пещеры Эль-Абьяд, Сирия (Фото О.В. Валецкого); б) Онежские петроглифы, мыс Бесов нос. Изображение божества с прямоугольной головой и руками, согнутыми в виде знака W (д/ф «Онежские петроглифы. Бесов нос. Карелия неизвестная. https://my.mail.ru/mail/skolo66/video/_myvideo/280.html)

Если рассматривать и другие маркеры культа Великой Богини - антропоморфные изображения на горах и культовых камнях, то и они присутствуют на Онежском озере, на острове Радколье. На нём находятся четыре антропоморфных изображения на останцах и разломе скалы. Первое из них – «радкольский бог» (Рис. 14а) – это скальный останец высотой 2 м, шириной 1,4м и толщиной до 1,45 м, находящийся в наиболее высокой северо-восточной части острова на краю отвесно обрывающейся в воду скалы (<http://kizhi.karelia.ru/archeology/svyatilische-radkole> - Святилище Радколье). А.Я. Брюсов сообщал, что на вершине острова имеется «часть скалы, производящая впечатление высеченной человеческой головы огромных размеров. Определенных следов искусственной обработки этой скалы в настоящее время заметить нельзя» [Брюсов,1940: 234].

а

б

Рис. 14 а) «Радкольский идол» (Фото В.П. Ершова, 1988 г.) http://resources.krc.karelia.ru/krc/doc/publ2010/traditsii_vinokur_037-46.pdf б) скала с антропоморфным изображением, о. Радколье, Онежское озеро, Карелия <http://kizhi.karelia.ru/archeology/svyatilische-radkole>

а

б

Рис. 15 а) Камень «Череп» на о. Радколье <http://kizhi.karelia.ru/library/kizhskij-vestnik-vyipusk-14/1226.html> б) Скала с профильным антропоморфным изображением «Хозяин острова» <http://kizhi.karelia.ru/library/kizhskij-vestnik-vyipusk-14/1226.html>

Другой останец на острове Радколье меньшего размера: высота 1,9 м, ширина от 1,5 (в верхней части) до 0,5 м (в нижней). На его восточной, обращенной к воде стороне имеются, вероятно, естественные сколы, по форме напоминающие глаза, нос и рот человека (Рис. 14 б). Еще один аналогичный останец

находится на краю обрыва, в 6 м к юго-западу от «радкольского бога». Он называется камень-«череп» (Рис. 15а).

Между данными камнями (примерно в 10 м к северо-западу от «Радкольского бога») почти на всю высоту обрыва имеется оригинальный разлом, образовавшийся в результате естественного разрушения скалы, по форме напоминавший обращенную в профиль голову человека с длинной бородой (Рис. 15 б). Общая высота этой «фигуры» примерно 6,1 м. Очевидно, именно данный разлом местные жители считали изображением «хозяина» острова. Такая концентрация антропоморфных изображений на скалах (имеющих, как считается сейчас, естественное происхождение) всегда притягивала на этот остров всё население, жившее по берегам Онежского озера, для празднования народных и христианских праздников. Археологи определили хронологические рамки посещения древним населением о. Радколье. Это середина 5 тыс. до н.э. (появление на острове керамики сперрингс) по вторую половину 2 тыс. до н.э.

На территории Австрии, в регионе Зальцкаммергут, вокруг озёр находятся горы с выраженными особенностями, которые были описаны в данной статье, например, сердцевидные лики. Такая особенность есть у горы над озером Траунзее (Рис. 16). Гора Фрауенкопф над озером Фушльзее похожа на гору Тресковац (Рис. 17 а):

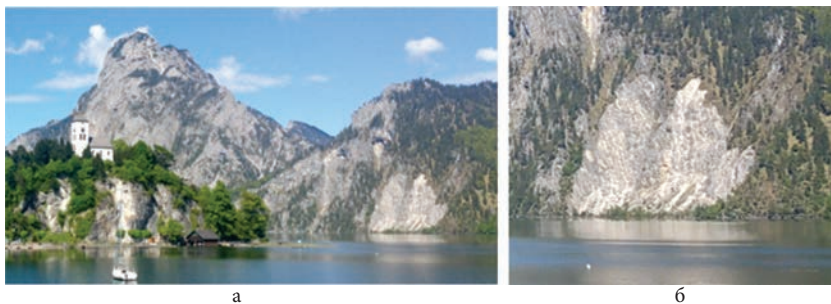

Рис.16 а) Озеро Траунзее, Зальцкаммергут, Австрия. б) Увеличенный фрагмент горы на берегу озера Траунзее, с белым сердцевидным изображением <http://www.motorhomefull-time.com/place/traunkirchen-austria>

<http://www.motorhomefulltime.com/place/traunkirchen-austria>

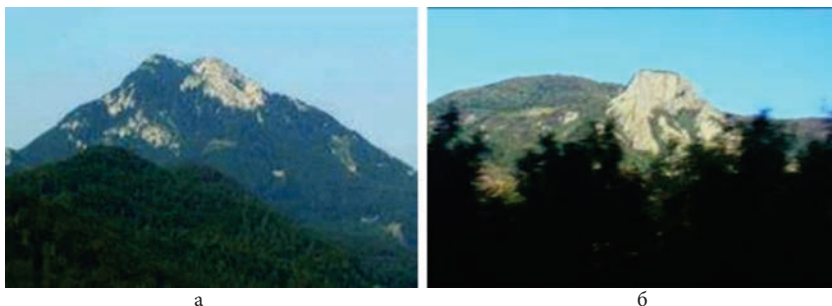

Рис. 17 а) Гора Фрауенкопф, озеро Фушльзее (Австрия), вид сбоку (Фото Е.А. Мироновой); б) гора Тресковац (Сербия), на р. Дунай, вид сбоку (Фото Е.А. Мироновой).

Кроме перечисленных выше особенностей, все эти горы объединяет ещё одна общая черта - белый цвет, который выделяет их в окружающем ландшафте. Вполне вероятно, что и горы озёр Траунзее и Фушльзее также являлись сакральными для тех племён, которые населяли берега этих озёр в неолите и поклонялись Великой Богине. Этот регион входил в Виллендорф-Костёнковскую культурную общность ещё во времена палеолита, о чём было сказано выше.

Выводы.

Исходя из вышеприведённых данных, культ, представленный антропоморфными скульптурами, схематично или детализировано изображающих женские фигуры, сердцевидными ликами на поверхностях скал, валунов и камней, а также на стыках их граней, является широко распространённым древнейшим культом гор, камней, воды и плодородия, берущим начало в палеолите.

При анализе данных, которыми располагает в настоящее время археология и ДНК-генеалогия, а также применяя визуальный анализ и сравнительно-сопоставительный методы, мы выяснили, что в Евразии, предположительно, при появлении гаплогрупп NОР в Сибири, ~48 000 л.н., возник (или

продолжал существовать) культ гор, камней, воды, плодородия, жизни и смерти, воплощённый в образе Великой Богини. Её изображения - антропоморфные изображения на скалах, камнях, стыках граней камней, а также сердцевидные лики на петроглифах, на керамике и статуэтки с повторяющимися позами - можно увидеть повсеместно в сакральных местах Евразии и среди артефактов многих неолитических археологических культур.

Гора Тресковац, расположенная напротив мезолитического поселения Лепенский Вир, как показано в данном материале, в силу своих природных особенностей являлась символом и прообразом канонических скульптур, изображающих Великую Богиню, обнаруживаемых в археологической культуре Винча и других Балканских культурах.

Тем не менее, схожие изображения, художественные формы и символы этого региона, а также сакральные места с антропоморфными изображениями на скалах, находятся и на Севере Евразии - на Онежском озере и на Дальнем Востоке (Сикачи-Алян, Корея).

Вопрос о схожести скульптур «Прародителка» и скульптуры из долины Бада в Индонезии представляет большой интерес и требует дальнейшего изучения.

Литература

Барцыц, Р.М. Святилища Абхазии в современной обрядовой практике // Вестник Адыгейского государственного университета, №3, 2013. - С. 126 - 132. <http://cyberleninka.ru/article/n/svyatilischa-abhazii-v-sovremennoy-obryadovoy-praktike-rabota-vypolnena-pri-podderzhke-rgnf-proekt-13-26-12002-svyatye-mesta-abhazov-i>

Бгажноков Б.Х. Культура чашевидных знаков Евразии. – Нальчик: Издательский отдел КБИГИ, 2016. – 82 с. <http://www.kbigi.ru/fmedia/izdat/ebibl/znaki.pdf>

Брюсов А.Я. История древней Карелии. М., 1940. 234 с.

Валецкий О.В., Миронова Е.А. Петроглифы пещеры Эль Абыд // *Proceedings of the Academy of DNA Genealogy. Moscow-Boston-Tsukuba. Volume 10, No. 9.* Lulu inc. 2017. PP. 2488-2507 http://dna-academy.ru/wp-content/uploads/10_9_2017.pdf

Деревянко А. П. Три сценария перехода от среднего к верхнему палеолиту. Сценарий второй: переход от среднего к верхнему палеолиту в материковой части Восточной Азии // *Археология, этнография и антропология Евразии.* Новосибирск. 2011. № 45, С. 2-27.

Дэвлет Е.Г., Ласкин А.Р. К изучению петроглифов Амура и Уссури // *Краткие сообщения Института археологии,* 2014. № 232. С. 8-32.

Верхний палеолит: образы, символы, знаки: Каталог предметов искусства малых форм из археологического собрания МАЭ РАН / [Рос. акад. наук, Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера); отв. ред., науч. ред., сост. Г.А. Хлопачев]. – Санкт-Петербург: Экстрапринт, 2016. – 383 с.: ил.

Klyosov, A. (2012). Ancient History of the Arbins, Bearers of Haplogroup R1b, from Central Asia to Europe, 16,000 to 1500 Years before Present. *Advances in Anthropology*, 2, 87-105. http://file.scirp.org/pdf/AA20120200005_67411104.pdf <https://doi.org/10.4236/aa.2012.22010>

Klyosov, A. A. (2011). “Out of Africa” Theory Re-Examined. *Proceedings of the Russian Academy of DNA Genealogy*, 4, 1908-1907. (In Russian).

Klyosov, A. A., & Rozhanskii, I. L. (2012). Haplogroup R1a as the Proto-Indo-Europeans and the Legendary Aryans as Witnessed by the DNA of Their Current Descendants. *Advances in Anthropology*, 2, 1-13. <https://doi.org/10.4236/aa.2012.21001>

Клёсов А.А. Миграции ариев от 6 000 до 3 000 лет назад, 2016. <http://pereformat.ru/2016/04/r1a-migration-1/>

Ли Хонджон, 2002). Ли Хонджон, Переходный период от среднего к позднему палеолиту и традиция орудий на отщепенях на Корейском полуострове // *Археология, этнография и антропология Евразии,* 2003. № 1. С. 65–79.

Ловпаче Н.Г. Общие сведения о дольменах Западного Кавказа // Мегалитические памятники республики Адыгея. Майкоп: Адыгея, 2011. - 104 с.

Максименко Е. // Вестник Российской Академии ДНК-генеалогии. Том 2, № 2, 2009. – С.200-232. http://dna-academy.ru/wp-content/uploads/2_2_2009.pdf

Марковин В.И. Дольмены Западного Кавказа.- СА, 1973. №1.

Миронова Е.А. Попов В.В. Доказательства распространения единого религиозного культа в неолите на территории Евразии, Японии и Америки (сердцевидные изображения лица Великой Богини). – Proceedings of the Academy of DNA Genealogy. Boston-Moscow-Tsukuba. Volume 6, No. 6. June 2013. - Lulu inc., P. 1103-1113 http://dna-academy.ru/wp-content/uploads/6_6_2013.pdf

Миронова Е.А. Древнейшие знаки протописьменности на артефактах Евразии // «Академия Тринитаризма», М., Эл № 77-6567, публ.18993, 20.05.2014. <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0211/009a/02111013.htm>

Mironova, E. (2014) Mountains and Stones in Prehistory of Humanity (Explanation of Wide Spread of Great Goddess Heart-Like Images Worldwide since the Stone Age). Advances in Anthropology, 4, 243-256. doi: 10.4236/aa.2014.44026. <http://www.scirp.org/Journal/PaperInformation.aspx?PaperID=51978>

Миронова Е.А. Исследование объёмных антропоморфных изображений на углах и смежных гранях камней от Бретани до Дальнего Востока // Эко-Потенциал, №2(14), 2016. С. 142 – 154. <http://elar.usfeu.ru/bitstream/123456789/5690/1/14.pdf>

Миронова Е.А. Причины устойчивости и широкого распространения культа Великой Богини каменного века Евразии // Эко-Потенциал, № 3(19), 2017. – С.124-143. http://elar.usfeu.ru/bitstream/123456789/6640/1/eko_17-3_11.pdf

Миронова Е.А. Исследование пещеры Альтамира – источника данных о палеолитическом культе Великой Богини // Эко-потенциал. Ежеквартальный научный журнал. №3 (23), 2018а. – С.127-147. http://elar.usfeu.ru/bitstream/123456789/7811/1/eko_3_2018_12.pdf

Миронова, Разгадка происхождения символики неолитического знака «засеянное поле» // «Академия Тринитаризма», М., Эл № 77-6567, публ.24802, 24.09.2018б <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0211/002a/02111214.htm>

Николаева Н.А., Сафонов В.А. Происхождение дольменной культуры Северо-Западного Кавказа // Вопросы охраны, классификации и использования археологических памятников. Сообщения. Выпуск УП. Под ред. О.Н. Бадера. М: Знание. - 1974. - С.174-216.

Рожанский И.Л. ДНК-генеалогия уточняет древние северо-европейские миграции // Переформат, 2014. <http://pereformat.ru/2014/07/drevnie-severno-evropejskie-migracii/>

Рожанский И.Л. Исторические гаплокарты // Переформат, 2017. <http://pereformat.ru/2017/08/ancient-dna/>

Рожанский И.Л. Гаплокарты субкладов R1a (краткий обзор) // Переформат, 2017. <http://pereformat.ru/2017/06/r1a-haplomaps/>
Raghavan, Manaasa, Pontus Skoglund, Kelly E. Graf, Mait Metspalu, A. Albrechtsen, I. Moltke, S. Rasmussen, et al. 2014. Upper Paleolithic Siberian genome reveals dual ancestry of Native Americans. Nature 505:87–91.

Royal-Athena galleries. Prehistoric. <http://www.royalathena.com/PAGES/PrehistoricCatalog/BPPG07.html>

Thethao Vanhoa. <http://m.thethaovanhoa.vn/van-hoa-giai-tri/than-ve-nu-va-nguon-goc-cua-nghe-thuat-n20130906120138057.htm>

Керамическая фигурка женщины-Богини, культура Триполье-Кукутени, Новые Русешты, Молдова. [https://rgdn.info/tripolskaya_antropomorfnyaya_plastika_i_e_sakralnyy_smysl]

Статуэтка из поселения Мальта, Сибирь <https://donsmaps.com/malta.html>

prof. dr. Elena A. Mironova

**MOUNTAIN TRESKOVAC – ITS CULT
SIGNIFICANCE FOR THE ANCIENT
POPULATION OF THE BALKANS AND
CONNECTION WITH THE UNITED
PALEOLITHIC CULT OF EURASIA**

Summary

Connection between the shape of the mountain Treskovac on the bank of the Danube (in front of Lepenski Vir, Serbia) and cult statuettes, found by the archaeologists among the artifacts of the cultures: Vinča - Belo Brdo, Tumba-Madžary and other, is shown in this article. The prominent peculiarities of this mountain identify its important place in the system of religious beliefs of the Balkan population in the Neolithic Age, its appertaining to the united Eurasian cult, which existed since the Paleolithic Age. This cult has the specific markers, namely, the anthropomorphic heart-like images on the surface of the mountains, big boulders and cult stones, as well as the ones on their corners. Such kind of objects were the markers of the sacral places for the tribes, united with the unique cult of mountains, stones, water, fertility and underground world. Sacralization of the mountains brought to the practice of making their models (small statuary), which, in present day unification of the interdisciplinary data about history of humankind, could become the additional means of tracking the migrations of the tribes with the common Eurasian cult.

Keywords: heartlike anthropomorphous images, corner anthropomorphous images, cult statuettes, archaeological cultures, Lepenski Vir, Vinča.

UDC 94(=16)(=163.41)⁶⁶-07/14⁶⁶

др Сања Шуљагић

*Виши научни сарадник,
Институт за политичке студије, Београд,
Србија*

ЈЕДАН ПРИЛОГ САЗНАВАЊУ КОРЕНА ИДЕНТИТЕТА СЛОВЕНА

Сажетак

У овом тексту аутор је објаснио мотиве експанзионизма Старог-Новог Рима према људским, природним и културним ресурсима словенских и балканско-црноморских држава и методе измене словенске историографије којом су циљеви експанзионизма Старог-Новог Рима били постигнути у овим државама. Тврдње из средњовековних српских и бугарских извора о генеалогској, културолошкој и политичкој вези старословенских царева из балканско-црноморских династија Митритад и Фарнак са владарима из средњовековних српских, бугарских, грчких и руских династија, о древности и значају историје словенских народа за развој светске цивилизације, трговачке везе и природни ресурси су били само неки од мотива да током осамнаестог и деветнаестог века у току борбе за политичку и економску контролу Црног мора и источног Медитерана западни политичари, историчари и филолози настоје

да наметну Словенима своју интерпретацију словенске и светске историографије.

Кључне речи: промена историографије у 19. веку, словенске државе, генеалогичка српске средњовековне династије, словенске средњовековне династије, културно инжењерство

Након *Берлинског конгреса* 1878. године и склапања *Тајне конвенције* између Аустроугарског двора и неколицине политичара на челу са кнезом Миланом Обреновићем и министром финансија и спољних послова Чедомилом Мијатовићем, у Србији је о трошку српске Државне штампарије објављена књига тадашњег аустроугарског намесника у Босни и Херцеговини Венијамина Калаја *Историја Срба* у којој је Калај тврдио да су се „Срби први пут доселили на Балканско полуострво у седмом веку у налету дивљачких скитничких пљачкања.“¹ Дотадашња српска и светска историографија је до објављивања Калајеве књиге у Србији сведочила је о аутохтоности српског народа на Балканском полуострву на основу изворног српског календара, који се до времена *Тајне конвенције* био двојно записивао у Србији и на основу развоја српског језика и писма, артефаката који су сведочили о древности Срба и изворних средњовековних српских докумената. Тако су светски историчари писали да је у трећем веку пре Христа постојало славно српско царство под водством супружника Агрона и Теуте са престоним двором у Рисну у данашњој Црној Гори,² и касније са престоним двором њиховог потомка Генција у Скадру, све до доласка војних снага Римског царства на Балканско полуострво.³ Увођење научно

1 Бенијамин Калаји, *Историја српског народа*, прев. Гаврило Витковић, Државна штампарија, Београд, 1882., стр. 9

2 Appian, *Roman History* 10.10; Joannis Zonarae, *Historica Annalium*, Patrologiae, Migne, Paris 1864, Tomus 134, p. 690: „Domino Aregoni, Sardionarum regi“.; (У вези са изразом “Сардионарум реги” видети објашњења германских филолога да изрази Сарда и Барба се односе на Сарба: Friedrich Heinrich Theodor Bischoff, Johann Heinrich Möller, *Verleichendes wörterbuch der alten, mittleren und neuen geographie*. Becker, Gotha, 1829, p. 894; E. Pricot De Saint-Marie, *Les Slaves Meredionaux*, Paris 1874, p. 23

3 Livius, *Roman History* 44. 31-32; Appian, *Illyrians* 9

неаргументоване тезе аустроугарског колонијалног намесника о томе да су се „Срби дивљаци први пут доселили са Карпатских планина на Балканском полуострву у првој половни седмог века“ у српски образовни програм и одбацивањем изворне српске историографије, српска интелигенција на челу са министром просвете Стојаном Новаковићем спровела је по *Тајној конвенцији* историографску „аустроугаризацију“ Србије, претходно због филолошких и теолошких реформи агената Аустроугарског двора антрополога, филолога и теолога Вука Караџића и Доситеја Обрадовића у Србији и спроведеног процеса „латинизације“ и „германизације“ Влашке, Молдавије и Бугарске културолошки одсечене од својих дотадашњих блиских и братских православних држава Влашке, Молдавије, Бугарске и Руског царства. У програмима историје у српским школама у вези са предантичким и античким периодом се углавном учи о грчким државама-полисима и о периоду владавине Римског царства на Балканском полуострву. Тако су још увек у српском образовном систему недовољно познате чињенице да је на Страбоновим и Херодотовим античким мапама због своје геополитичке важности подручје од Сиска, Сремске Митровице, Београда до Ниша било забележено под називом *Catena Mundi* („Вериге света“) или да је све до двадесетог века Аустроугарски двор Србе називао „славним Србима Илирима“ или „Расима“ као аутохтоним народом на Балканском полуострву.⁴ Оно најбитније што би требало да српски ђаци уче о утицају владавине Римског царства на промену граница на Балканском полуострву је да је војсковођа Аније Галус, након што је победио српског цара Генција у Скадру 168. године пре Христа, однео као ратни плен из Генцијевог дворца двадесет и седам товара злата и остатак великог блага у сребру и илирским новцима,⁵ и да од тог времена до данас интерес Старог-Новог Римског царства за рудна богатства Балканског полуострва⁶ није престао. Након

4 Emil Picot, *Les Serbes de Hongrie*, Prague, 1873, стр. 164: При Аустријском двору је 4. јуна 1792. године за Србе била основана „Илирска придворна канцеларија“ (*Cancelaria Illyrica*).“ О томе видети „Privileges of Emperors Leopold, Josef and Charles VI, and also of Her Royal Majesty Maria Theresa to glorious Illyrico-Rassian nation“, *Illyrio Serbica 1683-1715 (1723)*, Haus, Hof u. Staat. Archiv Wien, Prev. Zhefarovic и Nenadovic, Музеј Матика Српска, Нови Сад, 1745 (14.april, 1715).

5 Livy, *History of Rome*, 45.43.5; Dubravka Ujes, *Autonomous Coinage of Rhizon in Illyria*,

6 Barthold Georg Niebuhr, *Lectures on ancient ethnography and geography: comprising Greece*

тог догађаја, према римском песнику Флорусу и историчару и географу Плинију, римски цар Август је „натерао локалну дивљу расу на Балканском полуострву да под изузетно нехуманим условима рада праве руднике и ископавају сирове метале из стена”,⁷ од чега су Римљани имали огромну финансијску корист.⁸ Након пропасти Римског царства које је експлоатисало локалне људе на Балканском полуострву, хватало их и организовало њихово учешће у суровим гладијаторским играма за забаву Римљана, експлоатацију локалног становништва наставили су робовласнички трговци из Венеције и Ђенове, о чему такође генерације српских ђака нису имале прилику да уче у образовним програмима својих школа. Према историчару Данијелу Евансу, током средњег века вишевековно хватање Словена, Тартара и других источних и јужних народа од стране венецијанских и ђеновљанских робовласничких трговаца и њихова продаја као робова становништву Апенинског полуострва, Каролиншке Европе и муслиманским Арапима Сараценима дало је од шеснаестог века па надаље „основу за рађање расизма у тадашњој Европи у односу на поробљене народе“.⁹ Због непрекидне вишевековне трговине Србима и осталим Словенима као робљем српски цар Стефан Душан Немањић је у четрнаестом веку морао да уведе у свој *Законик* члан о строгом кажњавању „јеретика који су крали његове поданике“.¹⁰ Профитабилност продаје

and her colonies, Epirus, Macedonia, Illyricum, Italy, Gaul, Spain, Britain, the north of Africa, etc, Vol. 1, Walton and Maberly, 1853, p. 285

7 John Arthur Evans, *Archaeologia, or, Miscellaneous tracts relating to antiquity*, Society of Antiquaries of London, Volume 49, Nichols and Sons, London, 1770, p. 6, cit. Florus, iv. 12.

8 *Исто*, 6-8, cit. Pliny, *H. N.* xxxiii. 21., Dr. Julius Jung, *Romer und Bomanen*, p. 34 seqq., Karl Gooss, *Innverhältnisse des Trajanischen Daciens, Excurs. I. Die Goldbergwerke*.

9 Daniel Evans, “Slave Coast of Europe, Slavery & Abolition”, *A Journal of Slave and Post-Slave Studies*, 6:1, 1985, pp. 47; 53, cit. Alessandra Macinghi Strozzi, *Lettere di una gentildonna fiorentina del secolo XV ai figliuoli essuli*, ed. Cesare Guasti (Florence, 1877), Sept. 13, 1465; *Ibid*, str. 53, cit. Otto Langer, *Sklaverei in Europa während der letzten Jahrhundert des Mittelalters* (Bautzen, 1891), 7. 4. Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Phillip II*, trans. Sian Reynolds, 1 (New York, 1973), 56-58, 63-64. За опис ситуације у долини реке Неретве *Enciklopedija Jugoslavije* (1955-1969), s.v. “Neretva” by Savo Šiniković. 5. G. Alfödy, “Die Sklaverei in Dalmatien zur Zeit des Principats”, *Acta Antiqua*, 9 (1961), 121-151. 6. Sancti Gregori Papae I, *Cognomento Magni, Opera Omnia*, 17 vols. 7 (Venice, 1770), 354; *Studi di storia economica veneziana*, Padua, 1954, 120.; George Finlay, *A History of Greece*, cit. Michaud, *Histoire des Croisades*, iii. 269, C. W. King, *Antique Gems*, p. 303, note 82, 91

10 Цар Стефан Душан Немањић је у свом *Законику* наредио да „ко год прода хришћанина невернику“, („каголику или муслиману“, како објашњава историчар Данијел Еванс, „његова рука биће одсечена, а његов језик ишчупан.“) О томе видети Daniel Evans, „Slave coast of

заробљених Словена и других народа са Јадранског, Црног и Егејског мора оправдавао је римокатолички теолог и филозоф Томас Аквински речима да је робовласништво као људска институција било „последница заробљавања у рату“, односно „последница неке врлине коју су поседовали победници у односу на побеђеног“.¹¹ Континуитет таквог расистичког односа западне хемисфере, односно Старог-Новог Рима према одређеним расама и народима потврдила је 1937. године тврдња британског политичара Винстона Черчила да у третману Индијанаца у Северној Америци или Аборицина у Аустралији од стране западних освајача није било неправде, јер се „радило о томе да је виша, јача и мудрија раса дошла и узела њихове домове.“¹² Међутим, Евансова временска одредница шеснаестог века за рађање расизма у тадашњој Европи би требало да се помери вековима пре тога, на пример на прве измене у преписима делова који су се односили на Словене у делима историчара Прокопија и Јордана,¹³ или на приказ четири жена као персонификација нација које приносе дарове краљу Оту Трећем у *Госпелу краља Ота* из 990. године, међу којима је иза Немице, Галкиње и Римљанке на зачељу жена која персонификује Склавонију у предаји дарова,¹⁴ а само неких две деценије касније на сличном приказу жена које предају дарове краљу Хенрију Другом жене са именом Склавонија уопште више нема међу њима.¹⁵ Још један у низу карактеристичних примера је и Четврти крсташки рат са почетка тринаестог века, када су западни крсташки са

Europe, Slavery & Abolition“, A Journal of Slave and Post Slave Studies, 6:1, 1985, cit. Stojan Novaković, *Zakonik Stefana Dušana, cara srpskog 1349 i 1354*, Beograd, 1898., ch. 21.; Enciklopedija Jugoslavije (1955-1969), s.v. “Dusan”, Mihailo Dinić; “Dušanov Zakonik”, Dragoslav Janković: “I kto proda hristianina u inuvernū veru Da [mu] se ruka oseće i jezik ureže.”

11 John Killoran, “Aquinas and Vitoria: Two Perspectives on Slavery.” In *The Medieval Tradition of Natural Law*, edited by Harold Johnson, Kalamazoo: Medieval Institute Publications, 1987 p. 89:

12 Martin Gilbert, ed., *Winston S. Churchill, The Official Biography*, Companion Vol. V, part 3, *The Coming of War 1936-1939* Heinemann, London, 1982, 608; 616, cit. *Evidence to the Palestine Royal Commission under Lord Peel on 12 March 1937*

13 Arne Soby Christensen, *Cassiodorus, Jordanes, and the History of the Goths: Studies in a Migration Myth*, Museum Tusulanum Press. The University of Copenhagen, Denmark, 2002, pp. 346-348.

14 „Gift_Bringers_of_Otto_III“, https://en.wikipedia.org/wiki/Early_Slavcs#/media/File:4_Gift_Bringers_of_Otto_III.jpg

15 „Perikopenbuch_Heinrich_und_Kunigunde“, https://en.wikipedia.org/wiki/Lutici#/media/File:Perikopenbuch_Heinrich_und_Kunigunde.jpg

финансијском подршком тадашњег венецијанског дужда Енрика Дандола опустошили и опљачкали Јадранску обалу, Солун и Константинопољ, приликом чега су опљачкали и уништили артефакте из периода од петог до тринаестог века који су доказивали да је „владар Тервел из словенског клана Дуло био константинопољски цар 705. године,¹⁶ а након тога су се и војно сукобили против Срба и Бугара на Балканском полуострву.¹⁷ У смислу примера континуитета омаловажавања значаја «источних» држава у средњем веку је и оспоравање значаја славне деспотовине Србије¹⁸ и осталих источних држава на слици у римокатоличкој цркви Светог Петра у Стразбуру 1419. године.¹⁹ На такву разлику у политичкој философији „западне и источне хемисфере“ у петнаестом веку надовезала се чињеница да су након пада Константинопоља 1453. године многи источни историчари пребегли на Апенинско полуострво и са собом донели богату локалну литературу која је досезала до паганских античких философа, и да се од 1460. године у тадашњој Римској цркви почело ширити подржавање синкретичке синтезе хришћанског учења и паганске античке философије,²⁰ која је требало да симболично обједини и прикаже империјалну димензију домена владавине Римске цркве и њених поданика. У том смислу од 1508. године је на проповедима Римске цркве већ била спомињана идеја да је Рим постао „нова Атина“ због владавине османлијског Турског царства над некадашњим грчким античким градовима.²¹ Исте

16 Vesselina Vachkova, “The Bulgarian Theme in Constantinople’s Monuments (A new approach to the study of Bulgarian and Byzantine cultural memory)”, *Palaebulgarica* 4, 2008, pp. 3-24; 14.

17 Георгије Акрополитес, *Историја*, 17; Choniates, *Historia*, I, 593–94; 634.67–635.5; Filip Van Tricht, *The Latin Renovatio of Byzantium: The Empire of Constantinople (1204-1228)*, p. 185-186, цит. cit. Villehardouin, 436.

18 Critobuli Imbrioteae *Historiae*, ed. R. D. Reinsch, Berlin, New York 1983, II, 95, 96; Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror*, (transl. C. T. Riggs), Princeton University Press, 1954, pp. 99–100: Историчар Критовул је забележио да је српско немањихко краљевство било „познато по великом броју рудника са златом и сребром којег је било више него у Индији, са великим бројем градова и јаким неосвојивих тврђава, са становништвом високе културе и са својом јаком и добро наоружаном војском, краљевство које је била познато и вољено, али су му многи и завидели...“

19 Фотографију приказа Европе са другачијим објашњењима значења назива нација видети у Alfredas Bumblauskas, *Senosios Lietuvos Istorija, 1009-1795*, R. Paknio leidykla, Vilnius, 2007., стр. 132-133.

20 Philip Bosman, “The School of Athens: Moments in the History of an Idea”, *Akroterion* 59, 2014, p. 77, cit. neoplatonist Marsilio Ficino

21 Philip Bosman, “The School of Athens: Moments in the History of an Idea”, p. 77, cit. Rowland 2005:103

1508. године ренесансни сликар Рафаело је на позив папе Јулија Другог, познатог по подршци империјалним освајањима тадашњег португалског краља Мануела Првог, осликао у просторијама папине палате у Риму *Атинску школу философије* на којој су били приказани пагански предантички и антички философи, географи, астролози и геометри, као и сам аутор сликар Рафаел са својим савременицима, чиме је био симболично означен пројекат синкретичног и екуменистичког обједињавања концепта изворног хришћанства са паганском јереси у ренесансној Европи. Под утицајем *Атинске школе философије* на којој је био приказан *Trivium* граматике, логике и реторике, према идеји ирског кардинала Џона Хенрија Њумана била је зачета идеја универзалног знања у либералном европском образовању као супротности дотадашњем хришћанском моралном и религијском учењу.²² Такође, упоредо са оживљавањем античке митологије у европским оперским кућама, у Европи је захваљујући развоју локалних трговачких и војних морнарица и освајању далеких колонија почео развој трговачких гилди, банкарства и хуманистичке философије. За то време након распада српске деспотовине Срби су неколико векова у низу под владавином Турског царства углавном живели у врстама малих сеоских и породичним задруга по селима на Балканском полуострву, чувајући свој српски православни идентитет захваљујући мањем броју свештеника који су чували и преписивали изворне српске црквене књиге, званичне државне и историјске документе, као и захваљујући еписким народним песмама, манирима и обичајима.²³ Следећи важан тренутак у историји који је индиректно утицао на политику и простор Балканског полуострва било је увођење израза „Визант“ и „Византијско царство“ 1555. године у светску историографију у делу *Приказ Византијске историје (Corpus Historiae Byzantinae)* германског историчара Хијеронимуса Волфа, које се односило на Константинопољско царство, које је у дотадашњим историјским хроникама било записивано само као „Источно“, „Грчко“ или

22 Philip Bosman, "The School of Athens: Moments in the History of an Idea", p. 79: Кардинал Њуман је форсирао увођење концепта *Quadrivium* – геометрија, аритметика, астрономија и музика у тадашњи образовни систем.

23 Мирослав Свирчевић, „Миграције у Србији XVIII века и установе патријархалног друштва“, *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. LI, св. 52, Београд, 2004, стр. 311-326

„Константинопољско царство“, (*Orientis Imperio, Imperium Graecorum, Imperium Constantinopolitanum*).²⁴ Увођењем израза „Византијско царство“ историчар Волф је успео да у складу са својим тадашњим неопаганским и хуманистичким образовањем²⁵ некадашњем хришћанском Константинопољу да конотацију древног насеља Византион на Босфору из паганског пред-Константиновог периода. Након Хијеронимуса Вулфа су и други утицајни историчари Џорџ Финли, Август Хејсенберг и Арнолд Тојнби у својим радовима некадашње Трачане (Словене), Грке и Хелене називали само интегралним називом „Византинци“ или „Византијски Грци“,²⁶ тако да након таквог њиховог приступа изучавању историје «Истока» каснији историчари нису могли да тачно одреде ни етницитет Словена ни етницитет Грка, односно некадашњег древног народа «Гракои»,²⁷ који су се у освит претхришћанског античког периода помешали са досељеним Хеленима на Балканском полуострву и почели да заједно оснивају грчке државе-полисе.²⁸ У доба владавине Османлијског турског царства на Балканском полуострву министар спољних послова Аустријске монархије Клеменс вон Метерних је утицао на руског цара Павла Првог да смањи утицај Русије на Балкану и да дозволи културолошку експанзију Аустријске монархије на Балканском полуострву.²⁹ То је резултирало гушењем устанка Срба и Грка и балканско-

24 Martini Hankii, *De Byzantinarum Rerum Scriptoribus Graecis*, Johannis Adami Kastneri Bibliopole, Lipsiae, 1677, p. 245; 585; 605; Filip Van Tricht, *The Latin Renovatio of Byzantium: The Empire of Constantinople (1204-1228)*, BRILL, 2011 p. 63, cit. *Bijvoorbeld, Migne, PL, CCXIV, col. 769 (II, 211)*.; Alexander Kazhdan, (ed.), *Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, 1991, p. 264

25 Rudolf Dekker, *Egodocuments and History: Autobiographical writing in its social context since the Middle Ages*, Verloren Publishing, Hilversum, 2002

26 „Byzantine Greeks“, https://en.wikipedia.org/wiki/Byzantine_Greeks

27 Гракои су били древни народ из периода након Великог потопа који је већ у доба Аристотела називан Хеленима: Aristotle, *Meteorology*, I.352a, Strabon, *Geography*, 7-7-10

28 Eugenia Russell, *St. Demetrius of Thessalonica: Cult and Devotion in the Middle Ages*, Peter Lang, 2010, p. 53: У четрнаестом веку константинопољски теолог свети Николас Кавасилас је и древне Грке и константинопољске Грке, баш као и много раније Хомер у свом делу *Илијада*, радије називао «Ахејцима» („Ахаиои“, цит. Homer, *Iliad* II, 574–575) него Хеленима. У Хомеровој *Илијади* назив Хелени односно се само на становнике области Хела у Тесалији (цит. Homer, *Iliad* II, 683–684), док Херодот у седмој и осмој књизи своје *Историје* и Паусаније у седмој књизи свог *Опису Грчке* описују мењање етнонима данашњих Грка у својеврсном војном окршају прото-етнија данашње Грчке.

29 Paul W. Schroeder, *Metternich's Diplomacy at its Zenith, 1820-1823: Austria and the Congresses of Troppau, Laibach, and Verona*, University of Texas Press, 1962, p. 173, cit. Metternich (Vienna, December 19, 1821) to Lutzow, *Berichte und Weisungen, Turkei*, Fasc. 11

црноморских народа против Османлијске владавине и њиховим стављањем прво под незванични, а касније под званични протекторат Запада. С друге стране, германски историчари Аугуст вон Шлецер и Фридрих Милер, који су на позив царице Екатарине Друге дошли у Руско царство да тамо живе и раде, утицали су на уништавање оригиналних руских историјских извора и на озваничавање германско-нордијске верзије историографије Русије.³⁰ Као последица повлачења руског утицаја са Балканског полуострва и бескомпромисног британско-латинско-германског концепта културолошког инжењерства примењеног на Балканског полуострву у сврху прекидања дотадашњих духовних, културних и политичких веза Србије, Бугарске и Руског царства, уследило је након Руско-турског рата 1877.-1878. године склапање *Санстефанског уговора* између Руског царства и Турског османлијског царства 1878. године и одржавање *Берлинског конгреса* 1878. године, чији закључци су заменили претходни *Санстефански уговор* из исте године, учвршћујући позиције Турског царства и Аустроугарског царства на Балканском полуострву стварањем аустројско-турског коридора између Србије и Црне Горе, и додељивањем територије Кипра Великој Британији.³¹ Упоредо са склапање таквих правних споразума текао је процес „латинизације“ становништва словенског порекла у Влашкој и Молдавији, односно према плану сицилијанског грофа и министра иностраних послова Камилја Кавура, пруског канцелара и војсковође Бисмарка и Наполеона Трећег створена је нова држава Румунија са новим „полатињеним“ писмом, језиком и називом државе,³² чиме је додатно направљен

30 Friedrich Otto, *The History of Russian Literature, with a Lexicon of Russian Authors*, Transl. By George Cox, Oxford. D. A. Talboys, 1839, p. 301-303: „У Москви 1812. године спаљени су најбољи преписи оригиналног дела *Латонис* или *Хроника* Оца Нестора Кијевског *Paper-Codices* из 14. и 15. века, а преосталу највреднију копију *Хронике* Шлецер није објавио све док није довршио свој четрдесетогодишњи рад на њеном комплетирању... Јасикоф је превео овај рукопис на руски језик и објавио га у три тома под именом Оца Нестора или *Стари руски латонис на старом словенском дијалекту*, прикупљен, преведен и илустрован од стране А. Л. Шлецера у Сент Петербургу од 1809. до 1819. године.“

31 Harold Temperlay, „Disraeli and Cyprus“, *English Historical Review* 46, 1931, p. 275; Dwight Erwin Lee, *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878*, *Harvard Historical Studies* Vol. XXXVII, Harvard University Press, Cambridge, 1934, p. 123-124

32 Lucian Boia, *History and Myth in Romanian Consciousness*, Budapest: Central European University Press, 2001, p. 87; Lucian Boia, *Romania – the Borderland of Europe*, Reaktion Books, 2001, p. 83-86; Ањело Тамбора, Кавур и Балкан, Заовг за учбенике, Београд, 2007

географско-културолошки и политички коридор између православних балканских држава и Руског царства. У Бугарској је дошла на власт саксонско-германска династија Сакс-Кобург-Гота,³³ док је у Грчкој Аустријска монархија 1832. године уз употребу оружаних снага против домаћег становништва поставила сина баварског краља Лудвига Првог барона Ото фон Вителсбаха за „првог грчког краља“, и затим је у Грчкој био спроведен процес „хеленизације“ Грчке³⁴ под покровитељством британских, француских и германских археолошких групација и њихових стипендија.³⁵ «Хеленизација» Грчке је испрва била британско-германски,³⁶ а од двадесетог века до данашњих дана она је северноамерички геополитички културолошки колонијални пројекат,³⁷ како је објаснио политиколог Петар Милић, „у њиховом походу према Русији и Кавказу“, односно у сврху брисања трагова постојања

33 Станоје Станојевић, *Историја српскога народа*, Логос арт, Београд, 2010., стр. 329-330

34 Према археологу Јанису Хамилакису, у деветнаестом веку у Грчкој «символичан извор античности је био употребљен као легитимизујући механизам да европске силе изаберу за првог грчког краља баварског монарха Отоа“, при чему је „дворски баварски архитекта Лео фон Клензе имао кључну улогу у конструкцији хеленске националне хетеротопије». О томе видети Yanis Hamilakis, *The Nation and its Ruins: Antiquity, Archaeology, and National Imagination in Greece* „From Western to Indigenous Hellenism: Antiquity, Archaeology, and the Invention of Modern Greece“, *Classical Presences*, Oxford University Press, 2007, p. 108.; Stephen L. Dyson, *In Pursuit of Ancient Pasts: A History of Classical Archaeology in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, pp. 68-71

35 Nina Athanassoglou-Kallmyer, „Excavating Greece: Classicism between Empire and Nation in Nineteenth-Century Europe“, *Nineteenth-Century Art Worldwide*, Volume 7, Issue 2, Autumn 2008

36 Stathis Gourgouris, *Dream Nation: Enlightenment, Colonization and the Institution of Modern Greece*, Stanford University Press, 1996; Nina Athanassoglou-Kallmyer, „Excavating Greece: Classicism between Empire and Nation in Nineteenth-Century Europe“, *Nineteenth-Century Art Worldwide*, Volume 7, Issue 2, Autumn 2008; Petar Milich, „Slavic Ethnogenesis and Great Power Diplomacy: Recurring Themes“, Petar Milich, „Slavic Ethnogenesis and Great Power Diplomacy: Recurring Themes“, *Journal of the North American Society for Serbian Studies* 14(1): 29–40, 2000., стр. 32; 33; 35-37; 39-40 (http://www.serbianstudies.org/publications/pdf/Vol14_1_Milich.pdf)

37 Petar Milich, „Slavic Ethnogenesis and Great Power Diplomacy: Recurring Themes“, p. 33, цит. J. Heilbrunn and M. Lind, “The Third American Empire,” *New York Times*, 2 January 1996, late edition, section A, p. 15.; Mortimer Zuckerman, “The Big Game Gets Bigger. Russia Will Gain Wealth and Influence If It Controls Caspian Sea Oil,” *U.S. News and World Report*, 10 May 1999 (<http://www.usnews.com/usnews/issue/990510/10edit.htm>), and Michael T. Klare, “The Clinton Doctrine,” *The Nation Magazine*, 19 April 1998. “West Dragged into Reluctant Colonialism in Bosnia,” *Reuters*, 19 August 1998.: Северноамеричка политикологија и историографија у последњим деценијама двадесетог века и у првим деценијама двадесет и првог века доприноси „стратегии Вашингтона да гледа на државе Балканског полуострва као на свој западни „терминус“ на једном широком геополитичком подручју“.

древних словенских елемената из историје Грчке и последичног „спречавања повратка утицаја Русије у Егејском мору и Медитерану и поготово на Балканском полуострву.“³⁸ Оно што је одредило судбину и границе Србије у двадесетом и двадесет и првом веку било је стварање једне нове државе Албаније 1912. године одлуком Аустроугарског двора из 1896. године,³⁹ на чије чело је био постављен пруски официр Вилхелм од Вида из холандско-пруске династије.⁴⁰ Током деветнаестог века трајале су припреме Запада за стварање будуће нове државе Југославије, тако да је римокатолички бискуп Јурај Штросмајер у једном писму британском премијеру Вилијаму Гледстону тврдио да су «он и Хрвати преузели на себе мисију уједињавања Словена и у том смислу су већ подигли одговарајуће установе за то».⁴¹ У двадесетом веку је 1918. године и остварена у пракси идеја стварања државе Југославије 1918. године и поводом тог чина француски генерал Жорж Клемансо је за време мировне конференције у Версају у Француској јавно изразио своје жаљење што је „славна Србија нестала са светске историјске сцене“.⁴² Стварањем Југославије је уједно била остварена идеја германског историчара Августа вон Шлецера, да се новоримска

38 Petar Milich, „Slavic Ethnogenesis and Great Power Diplomacy: Recurring Themes,“ стр. 33-34, цит. А. de Gobineau, *The Inequality of Human Races*, trans. A. Collins, (New York, 1915). Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives* (New York, 1977); R. Holbrooke, „America, A European Power,“ *Foreign Affairs* 75, nos. 4-5 (March-April 1995): 38-51; David Gompert, „How to Defeat Serbia,“ *Foreign Policy* 73 (July-August 1994): 30-42.: У двадесетом веку се на Фалмерајерову тезу о словенском пореклу Грка надовезао историчар и филолог Ромили Ђенкинс у „хладноратовском периоду“ двадесетог века, како је закључио историчар Милић, „у покушају западне политике да отклони Совјетски савез од подручја Егејског мора и Медитерана“, јер је „постсовјетска Русија морала да се одржава изолованом и одврати од повраћаја ранијих територија у такозваној зони „Близу иностранства“, а поготово од повраћаја „Балканског полуострва, које данас Сједињене Америчке Државе јасно сматрају да се налази унутар њихове политичке сфере утицаја у њиховом походу на исток према Кавказу“.

39 Теодора Толева, *Влијанието на Австро - Унгарија за създаването на албанската нација 1896-1908*, Циела, Софија, 2012., стр. 28, цит. „Die Albanienpolitik Osterreich-Ungarns un italiens 1877-1908 de Hans Dieter Schandler“

40 Owen Pearson, *Albania in the Twentieth Century: a history*, IB Tauris, 2006; Duncan Heaton-Armstrong, *The Six Month Kingdom: Albania 1914*, IB Tauris, 2005

41 Јурај Штросмајер, *Писмо бискупа Штросмајера Гледстону* у листу за науку и књижевност *Дан*, свеска 3, 4, 5, и 6, март, април, мај и јун 1912. године, Краљевска црногорска државна штампарија, Цетиње, 1912., стр. 155

42 (Ур. Мишо Вујовић), *Србија друмовима, пругама, рекама*, Принцип Бонарт Прес: Туристичка организација Србије, Београд, Чачак, 2007., стр. 29.

„Аустријска монархија прошири до Црног мора и Русије“.⁴³ Ту идеју такозване територије „Интермаријума“ су културолошким инжењерством као остваривањем потребних предуслова у области политике, права, филологије, антропологије и историографије у таргетираним средњеевропским и балканско-црноморским државама остварили аустроугарски политичари и академици, а у пракси су је потврдили неки британски и чешки политичари на челу са Роберт Ситон Вотсоном и Томашом Масариком. Такозваној територијалној зони „Интермаријум“, која је обухватала државе од Балтичког мора преко средње Европе према Црном, Егејском и Јадранском мору,⁴⁴ била је додељена улога западно-средњеевропске «тампон-зоне» и уједно „тројанског коња“ Запада према Русији. Тим потезом је анулирано предање Хомера и античког географа и историчара Помпонија Меле да су «најстарији и најправеднији људи хиперборејски Словени Пелазги, односно Бели или Белке живели од реке Висле преко реке Дунав до далеке Партије»,⁴⁵ а уједно су у пракси у складу са Шлецеровим наметањем германско-нордијске верзије историје Словена стварањем таквог «анти-словенског» «Интермаријума» поништене тврдње Херодота, Плинија, Страбона и осталих античких историчара и географа да су северни Словени живели заједно са својим осталим словенским сународницима уједињени од Далеког истока, Скандинавије преко Балкана све до Константинопољског царства,⁴⁶ уз извесне регионалне разлике у наречју језика којим су говорили.⁴⁷ Истовремено са процесом «германизације» и «латинизације»

43 Luka Vidmar, *Struktura in funkcija pisem iz literarnoprerdodne korespodence Žige Zoisa*, Disertacija, Univerza v Novi Gorici Fakulteta za podiplomski študij, Nova Gorica, 2009., <http://www.ung.si/~library/doktorati/interkulturni/6Vidmar.pdf>, str. 306., 307, 309

44 Manfred F. Boemeke, Gerald D. Feldman, Elisabeth Gläser, *The Treaty of Versailles: A Reassessment After 75 Years*, Cambridge University Press, 1998. Пп. 329; 320-335: Интермаријум је деломично настао на основу идеја пољског политичара Јожефа Пилсудског.

45 Pomponius Mela *De Chorographia* 3.36-37; Homer, *Iliad*, 13.5. 6

46 John H. Lind, “Christianity on the Move: The Role of the Varangians in Rus and Scandinavia”, *Byzantium and the Viking World*, Ed. Fedir Androshchuk et al, Uppsala Universitet, Uppsala, 2016, p.410; Friedrich Otto, *The History of Russian Literature, with a Lexicon of Russian Authors*, Transl. By George Cox, Oxford. D. A. Talboys, 1839, p. 301-303

47 Herodotus, *History*, 4. 24; Francesco Maria Appendini, *De praesiantia et vetustate linguae illyricae*, A. Martechini, Ragusa, 1806; Gregorius Dankovsky, *Homerus slavicus dialectis cognata lingua scripsit, ex ipsius Homericarmines ostendit...*, Vindobonae – Posonii, 1829; О. Н. Трубочов, *Етногенез и култура древнейших Славян*, Наука, Москва, 1991.

Украјине, Влашке и Молдавије и «хеленизације» Грчке у деветнаестом веку, у британским школама су колекција балада *Основе Римског царства* историчара Томаса Макелија⁴⁸ и књига *Историја пропадања Римског царства* Едварда Гибона, биле „врло инспиративне“ за схватање политике британског премијера Винстона Черчила и других британских политичара.⁴⁹ Док су Милош Милојевић, Стеван Верковић, Љубомир Стојановић и други историчари на основу античких и средњовековних историјских извора, различитих артефаката као доказа о развоју језика и писма и древних народних песама балканског становништва тврдили да су Словени славни аутохтони народ на Балкану и да су цареви некадашњег Источног царства Константин Велики, Ликиније, Теодосије и Управда Јустинијан били генеалошки повезани како са династијом цара Александра Великог у прошлости, тако и са владарима из средњовековних српских, бугарских и руских династија,⁵⁰ у западној хемисфери је била утицајна књига историчара Едварда Гибона о Римском царству, у којој је на основу једног преписа Прокопија историчар Гибон тврдио да је цар Јустин био «дечак-чобанин који је са мало кекса у торби дошао из своје варварске земље у Константинопољ и тамо постао цар због свог изгледа и снаге.»⁵¹ Тврдњом да је на такав начин варварски дечак-чобанин цар Јустин постао цар, Гибон је негирао порекло, историјат и философију славних источних⁵² православних монархија, јер је, према објашњењу константинопољског патријарха Антонија „автократор-цар самодржац велики и свети суверени владар који је вољом

48 Thomas Macaulay, *Lays of Ancient Rome*, Longman, Brown, Green, and Longmans, London, 1842

49 Winston Churchill, *My Early Life: 1874-1904*, „Education at Bangalore“, Ch. IX, Simon and Schuster, 2010

50 Живојин Андрејић, «Старија и новија трагања за пореклом великог жупана Стефана Немање и потпуни преокрет с новим резултатима», *Митолошки зборник* бр. 21, Центар за митолошке студије Србије, Рача, 2009., стр. 140, цит. Карловачки, Загребски, Врхобрезнички, Пејатовићев и Новаковићев, Руварчев, Пивски летопис) цар Ликиније, предак српске династије Немањић, имао је међу својим прецима мајку Олимпију од Александра Великог. О томе да су потомци породичне линије Олимпије, мајке Александра Великог, били и чланови царских босфорско-црноморских Митригадес и Фарнакес династија видети Brian D. Starg, *Knighthood of the Elite*, Lulu.com, 2012, p. 178; Jose Bento Said, *Diccionario Mythologico, Historico, e Geografico*, Na Officinadas Filhas de Lino da Silva Godinho, Lisboa, 1822, pp. 124-125

51 Edward Gibbon, *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Tom 7, the History Focus, Chapter XL, Reign of Justinian, T. Cadell Jun. and W. Davies, London, 1802, pp. 54-55

52 Арнобиус, *Против пагана* 3. 37;

Господа ортодоксни и верни заштитник Цркве и Државе, “а то уједно објашњава и правило генеалошког породичног наследства царског трона „по Божјем праву“ у православним монархијама.⁵³ Након *Берлинског конгреса* 1878. године и потписивања *Тајне конвенције* 1881. године између кнеза Милана Обреновића и аустроугарског двора, тадашњи српски властодршци на челу са министром просвете и црквених дела Стојаном Новаковићем су одбацили традиционалну српску историографију и у образовни програм унели тезу аустроугарског намесника у Босни и Херцеговини Бенијамина Калаја да су се Срби први пут у седмом веку доселили са Карпатских планина на Балканско полуострво“.⁵⁴ Таква „политика“ српских властодржаца је омогућила немачком барону Алојзу вон Еренталу да од 1907. године почне да планира анексију Босне и Херцеговине и Србије све до Ниша, знајући да ће ускоро након тог чина да буде створена држава Албанија,⁵⁵ у складу са планом Аустроугарског двора из 1896. године.⁵⁶ На том примеру се разазнаје веза између положаја Србије на почетку двадесетог века, и данашњег положаја Србије, којој је у њеној јужној покрајини Косову и Метохији отето витално историјско духовно, религијско, материјално и геополитичко благо. Косово и Метохија је уједно и територија на којој се налази чувена Печка патријаршија Српске православне цркве, која је према једном запису античког

53 Ernest Barker, *Social and Political Thought in Byzantium from Justinian I to the Last Paleologue*, Oxford, 1957, pp. 194-196, cit. Patriarch Antonius, „Letter to Vasili I“; Photios, Patriarch of Constantinople, *Mystagogy of the Holy Spirit*, Trans. Joseph P. Farrell. Holy Cross Press, Brookline, MA, 1987, p. 77; О схватању српских и бугарских владара да су били изабрани Божјом милошћу такође видети Срђан Пириватрић, „Улазак Стефана Душана у Царство“, *Зборник радова Византолошког института* XLIV, 2007., стр. 393-394; Срђан Пириватрић, „Самуилова држава – обим и карактер“, Књига 21, Посебна издања Византолошког института, САНУ, 1997., стр. 143, cit. *De Cerimoniis*, 690-6.16 В, стр. 40-41 (Израз „самодржац“ је значио да је бугарски владар своју власт добио Божјом милошћу, а не милошћу византијског цара. (цит. И. Бакалов, Владател, 177-178, који сматра да се титула „самодршца“ добијала и пре титуле Јована Владислава“.)

54 Бенијамин Калаја, *Историја српског народа*, прев. Гаврило Витковић, Државна штампарија, Београд, 1882., стр. 9: „Срби и Хрвати су се доселили на Балканско полуострво у налету дивљачких скитничких плачкања.“

55 Андреј Митровић, *Србија у плановима Аустроугарске и Немачке 1908-1918.*, Београд, 1981. (2011.), стр. 66-75

56 Теодора Толева, *Влијанието на Австро - Унгарија за създаването на албанската нация 1896-1908*, Ciela, Софија, 2012., стр. 28, cit. „Die Albanienpolitik Osterreich-Ungarns un italiens 1877-1908 de Hans Dieter Schandler“

историчара и географа Птоломеја стара готово две хиљаде година. У том смислу значајан је податак средњовековног константинопољског историчара и владара Јована Кантакузина, који се притом позива на запис историчара Птоломеја, да су Срби и Грци из Беотије и Тесалије који су живели на територији данашње Грчке били под јурисдикцијом архиепископије у Пећи на Косову и Метохији и да се тадаши Пећки архиепископ називао „архиепископом Грка и Трибала“,⁵⁷ што уједно потврђује посланице светих апостола у *Новом завету* у *Библији* према којима су апостоли Павле, Андреј и остали апостоли покрштавали народ у Илирику, Далмацији и Македонији.⁵⁸ На Косову и Метохији се такође налази и чувени царски град Призрен српског цара Стефана Душана Немањића. Према некада познатом а данас забрањеном српском историчару Милошу Милојевићу, који се у својим истраживањима ослањао на изворе арапских историчара, египатског калифата и руског историчара Осипа Бођанског у његовој серији предавања о историји Срба на Московском империјалном универзитету у деветнаестом веку, цар Стефан Душан Немањић је након његове победе 1352. године над Татарима на Криму уз своју титулу „император Грка, Срба, Бугара и Угро-Влахије“ додао

57 Josephi Simoni Assemani, *Kalendaria Ecclesiae*, Tomus 6, Amidei, Romae, 1755, p. 38, cit. Joannes Cantacuzenus lib. 4, cap. 18: Историчар Кантакузин лоцира српски народ у Бојотији и Тесалији и каже да се њихова Архиепископија, коју је помињао још историчар Птоломеј, налази у Пећи: „sive Peciо, quae Pessium Ptolemaeo in eadem regione Picientios poneni.“ Затим каже да се Пећки архиепископ назива „Архиепископом Грка и Трибала“: „Graecis & Tribalorum Peciі Archiepiscopus“ и у вези са тим упућује на *Quienium in Oriente Christiano*, Tom 2. Pag. 320.

58 *Нови завет*, „Дела апостолска“, 16, 9-10; *Нови завет*, „Друга посланица Светог Апостола Павла Тимотеју“ (2. Тим. 4. 10); „Посланица Светог Апостола Павла Римљанима“ (15.19); J. Gardener Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro*, Vol. 1, p. 17, cit. 2 Ep. Tim. iv. 10.; Миодраг Милановић, *Српски стари век*, Вандалија, Београд, 2008., стр. 209-273; Елифаније Кипарски, Алберто Фортис, Луцијус, Вињалић и различити историчари, путописци, теолози и уметници су описали да су Свети Павле, Лука, Тит и остали Апостоли на свом пропутовању од Далмације до Грчке проповедали у месту Кистање поред реке Тицијус (данашње Крке) на коме је касније саграђен манастир Светог Арханђела Михајла, као и у Требињу, Расу и у осталим местима у околини.; Љубомир Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Српска Краљевска Академија, Сремски Карловци, 1927., стр. 46, 53, 194; Eusebius, *Church History* 3.1, Adrian Radulescu and Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Constanta, ExPonto, 1998, p. 155: Еузебије од Цезареје у *Историји Цркве*, цитирајући ране хришћанске теологе и хроничаре Оригена и Клеменса од Александрије, записао је да је апостол Андреј, светац-заштитник рибара, изабрао Тракију и Скитију за своју мисију покрштавања.; Такође у вези са тим видети Dragana Samardžić, *Vojne zastave Srba do 1918*, Vojni muzej, Beograd 1983, 39, sl. 5 i 6: Српска војска је кроз историју као своје заштитнике уз Светог Ђорђа и остале свеце славила и Светог Андрију Првозваног и носила његов лик на заставама.

и титулу „император Мацара и Руса“,⁵⁹ чиме тренутан покушај Запада да Србији одузме њену виталну историјску територију са многобројним изузетно значајним културно-историјским споменицима добија још више на тежини у читавој међународној заједници. Према историчару Петру Милићу, будући да је „у периоду након такозваног „Хладног рата“ „постсовјетска Русија морала да се одржава изолованом и одврати од повраћаја ранијих територија у такозваној зони „Близу иностранства“, а поготово од повраћаја „Балканског полуострва, за којег данас Сједињене Америчке Државе јасно сматрају да се налази унутар њихове политичке сфере утицаја у њиховом походу на исток према Кавказу“,⁶⁰ „новоримски“ историографски колонијални подухват је био званично означен „новоримским“ походом на Русију 2000. године у писму бившег државног секретара Министарства одбране Немачке и посланика у Бундестагу Вилија Вимера немачком канцелару Герхарду Шредеру. У том писму Вили Вимер је обавестио канцелара Шредера да је „на конференцији високих званичника САД и европских земаља у Братислави 2000. године одлучено да Србија буде трајно искључена из европског развоја и да се Русији онемогући прилаз Балкану и Јадранском мору; да је одлучено да се ради на признавању независне државе Косово; да се на то подручје стационирају амерички војници и да би ваљало „да се приликом садашњег ширења НАТО-а поново успостави територијална ситуација од Балтичког мора до Анадолије, каква је постојала у време Римског царства, када је оно било на врхунцу моћи и заузимало највеће територијално пространство.“⁶¹ Такав историографски колонијални подухват Старог-Новог Рима у Србији био је и остварен принципом „силе“ који су пропагирали северноамерички револуционар

59 Милош Милојевић, *Одломци Историје Срба*, Државна Штампарија, Београд, 1872., стр. 119.; А. О. Шацка, „Материали Осипа Боданска, Стефан Душан Силни цар аб император (1336-1356)“, <http://ss.etnolog.org.ua/zmist/2012/8.pdf>

60 Petar Milich, „Slavic Ethnogenesis and Great Power Diplomacy: Recurring Themes“, *Journal of the North American Society for Serbian Studies* 14(1): 29–40, 2000, pp. 33–34, цит. А. de Gobineau, *The Inequality of Human Races*, trans. A. Collins, (New York, 1915), Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostategic Imperatives* (New York, 1977); R. Holbrooke, „America, A European Power,“ *Foreign Affairs* 75, nos. 4–5 (March–April 1995): 38–51; David Gompert, „How to Defeat Serbia,“ *Foreign Policy* 73 (July–August 1994): 30–42.

61 „Писмо Вилија Вимера канцелару Шредеру: Србија трајно искључена из европског развоја“, *Геополитика* бр. 72, март 2014.; прев. М. Старчевић, разговор водили Слободан Ерић и Милан Старчевић

Бенџамин Такер и остали револуционари и анархисти још од деветнаестог века,⁶² односно био је остварен када је НАТО, према јавном признању политичара Герхарда Шредера, „противзаконито и прекршивши међународно право“ бомбардовао Србију и Црну гору, односно Савезну Републику Југославију 1999. године.⁶³

Библиографија

Андрејић, Живојин, «Старија и новија трагања за пореклом великог жупана Стефана Немање и потпуни преокрет с новим резултатима», *Митолошки зборник* бр. 21, Центар за митолошке студије Србије, Рача, 2009.

Assemani, Josephi Simoni, *Kalendaria Ecclesiae*, Tomus 6, Amidei, Romae, 1755

Athanassoglou-Kallmyer, Nina, „Excavating Greece: Classicism between Empire and Nation in Nineteenth-Century Europe“, *Nineteenth-Century Art Worldwide*, Volume 7, Issue 2, Autumn 2008

Bosman, Philip, “The School of Athens: Moments in the History of an Idea”, *Akroterion* 59, 2014

Boia, Lucian, *History and Myth in Romanian Consciousness*, Budapest: Central European University Press, 2001

Bumblauskas, Alfredas, *Senosios Lietuvos Istorija, 1009-1795*, R. Paknio Ieidykla, Vilnius, 2007.

Christensen, Arne Soby, *Cassiodorus, Jordanes, and the History of the Goths: Studies in a Migration Myth*, Museum Tusculanum Press. The University of Copenhagen, Denmark, 2002

Evans, Daniel, “Slave Coast of Europe, Slavery & Abolition”, *A Journal of Slave and Post-Slave Studies*, 6:1, 1985

62 Исто: У закључцима конференције у Братислави се и спомиње систем силе.

63 Политичар Герхард Шредер 09.03. 2014. године на манифестацији немачког недељника *Die Zeit* јавно признао да је бомбардовање СР Југославије 1999. године било незаконито: „Schröder über die Bombardierung Jugoslawiens“, <https://www.youtube.com/watch?v=giC0IIY-OoU>, (од 0:38- 1.15 минута)

Gourgouris, Stathis, *Dream Nation: Enlightenment, Colonization and the Institution of Modern Greece*, Stanford University Press, 1996

Hamilakis, Yanis, *The Nation and its Ruins: Antiquity, Archaeology, and National Imagination in Greece*, Classical Presences, Oxford University Press, 2007

Killoran, John, "Aquinas and Vitoria: Two Perspectives on Slavery." In *The Medieval Tradition of Natural Law*, edited by Harold Johnson, Kalamazoo: Medieval Institute Publications, 1987

Lind, John H., "Christianity on the Move: The Role of the Varangians in Rus and Scandinavia", *Byzantium and the Viking World*, Ed. Fedir Androshchuk et al, Uppsala Universitet, Uppsala, 2016

Милановић, Миодраг, *Српски стари век*, Вандалија, Београд, 2008.

Milich, Petar, „Slavic Ethnogenesis and Great Power Diplomacy: Recurring Themes“, *Journal of the North American Society for Serbian Studies* 14(1): 29–40, 2000

Милојевић, Милош, *Одломци Историје Срба*, Државна Штампарија, Београд, 1872.

Митровић, Андреј, *Продор на Балкан: Србија у плановима Аустроугарске и Немачке 1908-1918.*, Нолит, Београд, 1981. (2011.)

Нови завет, „Дела апостолска“, 16, 9-10; „Друга посланица Светог Апостола Павла Тимотеју“ 2. Тим. 4. 10; „Посланица Светог Апостола Павла Римљанима“ (15.19

Otto, Friedrich, *The History of Russian Literature, with a Lexicon of Russian Authors*, Transl. By George Cox, Oxford. D. A. Talboys, 1839

Пириватрић, Срђан, „Улазак Стефана Душана у Царство“, *Зборник радова Византолошког института XLIV*, 2007.

„Писмо Вилија Вимера канцелару Шредеру: Србија трајно искључена из европског развоја“, *Геополитика* бр. 72, март 2014.; прев. М. Старчевић, разговор водили Слободан Ерић и Милан Старчевић

Russell, Eugenia, *St. Demetrius of Thessalonica: Cult and Devotion in the Middle Ages*, Peter Lang, 2010

Schroeder, Paul W., *Metternich's Diplomacy at its Zenith, 1820-1823: Austria and the Congresses of Troppau, Laibach, and Verona*, University of Texas Press, 1962

Тамбора, Анђело, *Кавур и Балкан*, Завод за уџбенике, Београд, 2007.

Толева, Теодора, *Влиянието на Австро - Унгарија за създаването на албанската нация 1896–1908*, Ciela, Софија, 2012.

Vidmar, Luka, *Struktura in funkcija pisem iz literarnopreradne korespodence Žige Zoisa*, Disertacija, Univerza v Novi Gorici Fakulteta za podiplomski študij, Nova Gorica, 2009.

Zonarae, Joannis, *Historica Annalum, Patrologiae*, Migne, Paris 1864, Tomus 134

dr Sanja Suljagic

**AN ANNEX TO FINDING THE ORIGINS OF
IDENTITY OF SLAVIC PEOPLE**

Summary

In this paper author explained motives of expansionism of the Old-New Roman empire toward human, natural and cultural resources of Slavic and Balkan/Black Sea based states, as well as the methods implemented in the change of Slavic historiography in these states. The claims from medieval Serbian and Bulgarian sources regarding antiquity and genealogical, cultural and political connection between old Slavic vasilevs from the Balkan/Black Sea dynasties with the leaders of medieval Serbian, Bulgarian, Greek and Russian dynasties, trade connections, natural resources in Slavic states were some of the motives for the struggle of Western politicians, historians and linguists to take control over Slavic and world historiography during 18th and 19th centuries and consequently to politically and economically control the trade and politics of the Black Sea and Eastern Mediterranean.

Keywords: 19th century change of historiography, Slavic states, genealogy of Serbian medieval dynasty, cultural engineering

UDC 316.356.4 (=163.2)

Prof. dr Boyan Dumanov

*Department of Archaeology,
New Bulgarian University, Sofia, Bulgaria*

**THE IDEA ABOUT THE
“TRINITY“ IN FORMATION OF
BULGARIAN NATION:
COMMUNIST PERSPECTIVE
AND RESISTANCE**

Summary

In this paper the author examines the process of cultural engineering within the interpretation of Bulgarian identity in the field of archaeology by the communist regime in post-World War Two in Bulgaria. The author explains how the problem of the Thracian element in Bulgarian nationality has been a characteristic example of a template of constructing fiction in science, designed to serve the political-ideological needs of the communist regime, and how the relation of the so-called “Thracian substrate” with the process of formation of the Bulgarian nation became an obsession for several generations of historians, archaeologists, ethnographers and folklorists, on the verge of becoming an ideological trap for future generations. It resulted with the fact that from 1980s and onward, archaeologists in Bulgaria stopped actively participating in discussions regarding the nature of Bulgarian ethnicity in the Middle Ages, leaving the initiative and public discourse in interpreting Bulgarian,

Thracian and Slavic history in the hands of the party nomenclature from other areas of the humanities.

Keywords: Thracology in Bulgarian archaeology, interpretation of Bulgarian identity, Bulgarian human sciences, cultural engineering

According to widespread opinion, Thracology and Thracian studies as a historical discipline has been developed generally from the late 1960's and on with the rise of the career of Lyudmila Zhivkova (1942-1981) with her circle being composed of historians, linguists and philosophers, which she involved in the realization of various cultural and political agendas. The goal of these projects was the research of ancient culture on modern Bulgarian lands. The more ambitious target, however, was the presentation of this culture to foreign observers. The "Roerich" (1978)¹ and "Leonardo Da Vinci" (1979) programs had been started, thus presenting the background of the unique cultural creative processes.²

These projects have followed the mainstream since 1978 as the analysis of their results strictly outlined the general ideas of propaganda:

1 The "Roerich" program targeted to "revitalize the national program for aesthetic education and the national program of commemorating the 1300th anniversary of the Bulgarian state." The program was long-term as the culture and arts occupied a central location, and was important in the harmonious development of the individual and society at the stage of mature socialism. Al. Fol, the author of the conceptual framework, however, used mostly ideological arguments, while those truly based on art and culture as a means of changing people fundamentally have received secondary importance (Еленков 2008, 317-319). This situation is indicative enough of the fact that the beginning of every new process started with argumentation according to the ad hoc policy, but not the essence. Bulgarian foreign cultural policy being expressed through a series of manifestations would reveal the essential characteristics of Bulgarian culture built throughout the centuries: democracy, nationality, adaptivity, originality. The role of Balkan countries as a place of interaction of civilizations in the development of world culture was highlighted. The vague contribution of People's Republic of Bulgaria to the exploration and adoption of the Balkan and European civilizational achievements would, at this stage, be finally promoted (Еленков 2008, 320-322).

2 "Leonardo da Vinci" program was a further step in the realization of long-term comprehensive program to enhance the role of arts and culture in the harmonious development of the individual and society. At the symposium "Humanism in East Christian culture and the Italian Renaissance" the "complex and contradictory course of development of both types of cultures within the same chronological period, and the meaning of Bulgarian culture as a link between them on this cultural-historical background" would be shown (Еленков 2008, 337-338).

1. “Bulgaria has ever been at the hearth of the European civilization and its dissemination”;
2. “The outside cultural offensive” (Еленков 2008, 327, 331).

The promotion of the ancient Bulgarian culture however met a serious problem – the monuments of “national” history, being chronologically placed after the end of the 7th century AD lacked the desired representation and the expected glory.³ Without its visible splendor, the image of the ancestor could not merge fully into the aesthetic constructions that determined the modern approaches towards Communism (Еленков 2009, 552).

Despite the efforts of Bulgarian and some foreign archaeologists to promote the Bulgarian medieval culture in Europe prior to WWII, in the late 60’s and early 70’s of the past century, the representative medieval artifacts continued to be few in number, as the restoration of imposing monuments had remained in its earliest stages. Moreover, during the first session of the Archaeological Institute in 1950, the priorities of Bulgarian archaeology were generally redrawn and the study of the Middle Ages as part of the formation of national identity has been considered of secondary importance.

The desired splendor, which would supposedly save Bulgaria from international isolation and neglect, has been found in the gold and silver artifacts from the burial finds and the treasures of the pre-Roman times as well as in the paintings and monumentality of the tombs. Within the real or fictional Thracian world and mythology, the researchers from the Zhivkova’s circle sought and found a field for deep, but often obscure studies whose longevity we are still judging today. Naturally, the “Bulgarian” identification of these monuments needed some relationship with the modern political formation called “Bulgaria” and the population that has been traditionally identified as “Bulgarian”.⁴

3 The extent of the program as well as the overall idea of the “cultural circle” around Lyudmila Zhivkova could be characterized by her sentence: “The limited personal mental outlook has yielded precedence to the consciousness that strived for amalgamation with the human and universal principles of reality.” (Живкова 1978, 2).

4 The “Bulgarization” of cultural elements belonging to the Antiquity and prior the foundation of Bulgarian Medieval state has reached its apogee with symposiums “Bulgaristic” and the “Second International symposium of Bulgaristic” held in Sofia in 1986. The chronological span was quite broad as papers concerned various “Bulgaristic” problems as “Thracian orphism”, “Thracian kingship”, “The axe – ancient cult element in the Bulgarian lands”, etc.

Alongside with the foundation of the Institute of Thracology, the first spectacular manifestation of this trend was the exhibition *Thracian art and culture in Bulgarian lands* (1972) that was presented in many countries. One year earlier, Acad. Dimitar Angelov has published his monograph *Formation of Bulgarian nationality*, where the Thracian element occupied paramount importance. During the first year of the exhibition Evgeny Teodorov's study *Ancient Thracian Heritage within the Bulgarian Folklore* also appeared (Теодорова 2004, 183).⁵ Initially (before 1944) this scholar was a prominent Germanist, but after WWII he was interned as a teacher in German in the Institute of Physical Culture (present-day National Sports Academy) and the Institute of Chemistry (Теодорова 2004, 179).⁶

The "Cultural Heritage" Service was established in 1977, after a secret ordinance of the Political Bureau of the Foreign Affairs Office. Its management was shared between the ministers of the Foreign Office and Ministry of Interior, and the daughter of the First Secretary of the Communist Party Ludmilla Zhivkova. The general action of the Service was the discovery of cultural monuments and their sending back home, as in one way or another they had been illegally exported outside the state borders of Bulgaria. When the possibility of redeeming the artifacts did not exist, the Service ensured their acquisition through "operative ways", that is to say, by stealing them from museums or private collections and replacing them with replicas.⁷ The Service aimed at a large scope

5 In this remarkable folkloristic study E. Teodorov achieved the fundamental for the Thracian studies conclusion that "Only Thracian influence could break the process, which otherwise would have produced a religious cult of deifying natural and social powers among Bulgarians similar to the one of the East and West Slavs" (Теодоров 1972, 70). He revealed the existence of a cult of the "keeper-ancestor" in Bulgarian folklore, explaining it again with a foundation drawn on "ancient Thracian mythical and magic notions" and also the absence of this cult in West and East Slavs (Теодоров 1972, 140, 142). E. Teodorov failed to mention, however, that evidence of such a cult, which is most visible through the methods of archeology, was missing in the Pagan period of the Southern Slavs, too. Naturally, one should not expect a folkloristic study to cover all methods and approaches of historical knowledge, but Thracian studies from the very beginning stepped on this eclectic basis in which Teodorov's research had essential influence.

6 Even though in the 60's Vassil Gyuzelev was among the modern and promising socialist scholars, the old radical generations considered him a "reactionary". In 1965 Gyuzelev started working on "The Origin and formation of the Bulgarian ethnicity in the Middle Ages". However it became a subject of interest of Acad. Dimitar Angelov and he had to start a new PhD thesis on the Bulgarian Ichirgu-Boilas and Kavkhans (Гюзелев 2007, viii).

7 In 1986 the agents of State Security successfully stole the original of the famous "Istoriya Slavyanobolgarskaya" (1762) by Paisius of Chilendar from Zograph monastery, replacing it with a replica. The case turned into a scandal when the manuscript suddenly appeared on the desk of

of objects – modern art paintings, Cyrillic manuscripts and other ancient documents, but mostly archaeological artifacts. Here came the paradox that, apparently, a clear definition concerning their cultural identification as “Bulgarian” was lacking. Have they been defined as “Bulgarian” because they were a product of medieval Bulgarian culture? Or were they regarded as probably “Bulgarian”, simply because of their place of discovery, located within the territory of the modern state of Bulgaria, regardless of their chronological and cultural affiliation? Experts and appraisers selected among the researchers of Bulgarian Academy of Science (BAS) system and state universities had a special place in this regard. The main “triad” was composed of Bogomil Raynov (literature), Svetlin Rusev (art) and Alexander Fol (antiquarism and archaeology), as the last one has been committed to transactions abroad.⁸

The relationship of the so-called “Thracian substrate” with the process of formation of the Bulgarian nation became an obsession for several generations of historians, archaeologists, ethnographers and folklorists. Unfortunately, this idea has so pervaded the modern studies of antiquity of the Eastern Balkans, to such extent that it threatened to turn itself into an ideological trap for future generations. Naturally, just like many other constructive ideas hailing from the Communist era, this one also seems to have been “rediscovered”.

In a study called *Monuments of Thracian Art* (1918) that is nowadays considered fundamental for Thracology, Bogdan Filov (1883-1945) argued that the relations between certain local “Thracian styles” which had no ethnic or national character, and medieval artifacts, would have been just within the framework of a common ornamental trend. However, this trend could in no way be called originally “Thracian”, but was a result of intensive contacts with Iranian-speaking ethnicities of the North Pontic steppe and the Caucasus (Филов 1919, 1-3). In these years, the Bulgarian archaeology adhered to guidelines based on perceptions of influential historians such as Vasil Zlatarski (1866-1935), who originated the concept of the dualistic nature of Bulgarian nationality. According to these

the Director of the National Museum of History Bozhidar Dimitrov (1945-2018). President Petar Stoyanov gave the book back to the monastery in 1997 (Христов 2013).

8 Testimony of Retired General Atanas Stoyanov in the murder case in the PP camps at Lovech and Skravena (Христов 1999, 73; 2006, 94).

propositions, in the Middle Ages, this ethnicity was mainly formed of scattered Slavic enclaves and a politically dominant Bulgaric element. The impact of the Slavic element has been periodically overestimated or ignored, often because of the political orientation of the government in a row of social attitudes. The result of this synthesis was a relatively stable state formation, which in almost two centuries (after late 7th c AD) achieved the transformation to a strong kingdom, whose centralized political model became comparable to the Byzantine one.

The most influential opposition to Zlatarski's concept were the works of Gancho Tzenov published in 1907 and 1908 (Ценов 1907; 1908). His works expressed to a large extent the pseudo-nationalistic claims, shared by some members of Bulgarian society, overplaying the unity of the whole of Thrace and Macedonia within the borders of Bulgarian state. Tzenov tried to prove the Bulgarian colonization of the Balkans since Antiquity, or even Prehistory (Ценов 1907, 197). The Bulgarian ethnogenesis ran through the contacts between the Slavic tribes, Thracians and Bulgars. According to him, the greatest obstacle to the success of his theory were not its scientific defects, but the backward sense of national honor and patriotism among the Bulgarian elite, and the overall influence of the Viennese school over Bulgarian historiography (Ценов 1907, 212; Minns 1931, 41). Within the quest for the Bulgarian ethnic identity this model has never been acknowledged officially.⁹ On the contrary, the Bulgarian national doctrine was based on Medieval roots of the Bulgarian state and nation under the influence of Byzantium, thus consciously contrasting it with the speculative "ageing" of concurrent Balkan nations. Naturally, archaeology did not ignore the artifacts of Prehistory and Antiquity, and they received an important place in the cultural heritage and image of the state.

Four years after the 9th September 1944 coup, the Committee of Science, Art and Culture had already created the basic concepts of the transformation. Conceptual and institutionally-based Stalinism had emerged, and with it came the time of official bullet-proof, dialectically-based argumentation. As an upgrade of basic relations,

9 Nowadays, Tzenov's concepts have been reborn by scholars hunting for the roots of autochthonous "Bulgarian antiquity", such as the art-historian Assen Tschilingirov (Чилингиров 2005, 27-106; 2008, 200-223).

the culture had to demonstratively show the changes that sprung deep in the foundations of the Bulgarian society; to clearly match with the propaganda preciosity of the path towards the triumph of Socialist revolution; to show the forces that fed the new life; to point out the germs of Communism. In this sense, the attitude of the regime towards culture was relevant, showing interest, sincere and anxious, and the new institutional form took its management similarly to the one of a factory-manufactured product with universal acceptance and unambiguous terms (Еленков 2008, 137). The beginning of the complete distinction from the concepts of Pre-War Bulgarian archaeology had been initiated through a special resolution after discussion on the state of affairs and purposes of archaeology and museology in 1948. Decisive impetus along these lines – the selection of new staff and the reformation of the old ones – was made in May and June of 1950 at the First Scientific Meeting of the Institute of Archaeology, chaired by the newly fledged academician, ex-terrorist and ex-regent Todor Pavlov (1890-1977).¹⁰ The chairman outlined the background of the transformation of archaeology. According to him, “archaeology should be converted from a science for the people, into a science of the people or people’s science” (Павлов 1950, 23).

At the meeting, the eminent medievalist Prof. Krastyo Miyatsev (1892-1966) presented an extensive paper called “The state of affairs of the Bulgarian archaeology in 1948-1949”. He clearly gave priority to the study of the “Slavic” and the “Slavonic-Bulgarian” sites, and also to the “material culture of the late antiquity till the Bulgarian arrival, in order to outline the cultural heritage that the “Slavs and the Bulgars have acquired, preserved and transformed”. According to the technique of argumentation, specific phenomena would be removed from the specialized field in which they were usually discussed and would fit directly into the universal history

10 Pavlov’s engagement with this task was not an occasional one. Up to 1950, he was an outstanding scholar in charge of the transformation of important structures for the Communist regime, and also the adaptation of old and supposed “suited” old erudite persons to the new realities. Being an authority in the dialectical approach in the ’30s (exiled to the USSR), he was trained in the current post-war Stalinist rhetoric. For example, the merit for conciliation of the radical left attitude towards the “classic bourgeois writers” (e.g. Ivan Vazov, Pencho Slaveykov, Yordan Yovkov, etc.) and their conversion into classicists of the “working class” was trusted to him. As a general player in the transformation of the Bulgarian Academy of Science and the Institute of Archaeology in particular, Todor Pavlov had successfully completed the project of “reeducation” of the Union of the Bulgarian writers. This had guaranteed him the monopoly on the authorship of the new Communist cultural policy.

of mankind. They became subject to other universal and specific laws, while the universal laws were, in turn, set by the fundamental works of Marxism and Leninism. They thought that the history of material culture of the present Bulgarian population since most ancient times till the middle of the 19th century had to be written on the basis of the approach of Dialectical materialism (Миятев 1950, 31-35).

Prof. Dimitar P. Dimitrov (1908-1975), another one of the “reformed” scholars from the Pre-War generation, stated that the approach of Dialectical materialism should reach its highest application when archaeology breaks off its apolitical background, thus penetrating into the political life of the masses. Archaeologists had to pervade and understand the “*Kunstwollen*” of the working class, thus extracting the necessary approach from the farmers and stockmen, who had already purified themselves from bourgeois conceptions. The younger and well-bred archaeologists warmly embraced the idea, rejecting the Pan-Bulgarian Chauvinism. They unanimously ignored the ethnic roots of the Medieval society, while turning their attention to the Marxist class societies (Димитров 1950, 163).

The meaningless reiteration of phrases often being copied from the protocols of the Working cooperatives and Agrarian union assemblies (Димитров 1950, 168) indicates some important features. The ideologically insulted trauma was so strong that it has almost led to a “scientific death or coma state” for many of the Pre-War scholars (I make this remark since one often raises the question in the public space about the eventual fortune of Prof. Bogdan Filov, had he refused to engage in such a policy). The leading archaeologists leveled severe criticism and self-criticism that clearly demonstrates another fact of interest. They were not familiar with the real trends of Marxist archaeology basing their arguments on formulations dating back to the early 1930s.

During this period, the philosophy of Soviet archaeology was dominated by the doctrines of Nikolay Yakovlevich Marr (1864-1934)¹¹, being used in regard to the Slavic studies by Niko-

11 Creating Japhetology N. Y. Marr has set a special trap into which some scholars of the 21st century still continue to fall. Marr challenged the racial Aryan theory (whose roots were linguistic) but considered that ethnic entities could be traced linguistically till most ancient times, anyway. Before the Civil war in Russia, he considered the Proto-Georgian language as the basis for most

lay Derzhavin (1877-1953). Derzhavin announced the Slavs as part of the autochthonous Balkan population. The Slavonic ethnonym became a new identification for the class group that had set up a separate establishment from the autochthonous population, being at constant class war with the Roman Empire (citation after Аксенова, Васильев 1993, 99). However, Soviet theorists generally denied the ethnic attributes and entities till the end of the 1930s. The situation changed with the beginning of World War II and the advance of Stalinist nationalism (Kohn 1952, 700), as the Slavic archaeology gained the status of general importance among Soviet archaeologists.

Prof. D. P. Dimitrov – Filov’s ex-student – became a central person in the system of the new Bulgarian archaeology. He tried to follow the required units borrowed from the working masses’ experience not only in theory, but also in practice, applying them to staff policy. As early as 1945, he appointed the railway man Kiril Zhuglev as a lecturer in Sofia University and curator in the Museum of Veliko Tarnovo without any competition. Later, Dimitrov used to explain this action as an example of good practice of scouting for academic lecturers among working class fellows (Генчев 2005, 36). If such Zhuglev’s involvement remained without lasting influence except in regard towards the student training, another favorite of D. P. Dimitrov left a lasting trace in Bulgarian archaeology.

As a teacher from the small town of Dupnitsa (until 1945), Athanas Milchev (1915-2002) corresponded exactly to the Dimitrov’s model of a class-conscious young scholar of good origin for the new image of Bulgarian archaeology.¹² In 1946, Milchev continued his education as a PhD student in Leningrad, and after

European languages (Slezkine 1996, 840-842). Entering the Marxist rhetoric, Marr’s “linguistic communities” theory proved to be particularly suitable since the “Japhetides” have fought against the “Aryan” Armenians and other “Roman-Germanic nations” throughout their entire history. The later nations created the foundations of the 20th century European bourgeois and capitalist society. Even Marr himself could not note the suitability of his concepts for the Marxist doctrine. However they have been successfully applied by Marxist philosophers such as Anatoly V. Lunacharsky, Mikhail N. Pokrovsky and V. M. Fritzsche.

12 Athanas Milchev promoted PhD thesis on “Ethnic and cultural relations between Thracians and Scythians (BC 8th-4th cc).” At age 36, he was chosen as an Associated Professor in the Department of Archaeology of Sofia University, having reached 46 without a single monograph, he became a Professor. In 1954 he was one of the founders of the Soviet-Bulgarian Amity Museum and Scientific secretary of the Institute of Archaeology. Milchev’s interest varied through a vast chronological scope – from the late Bronze Age till the Ottoman period. Nevertheless, he became famous as a medievalist: his first analytical publication in Slavic archaeology appeared in 1964.

the promotion, he returned to Bulgaria, proving himself in this way to be the only scholar who was aware of the theoretical formulations of Soviet archaeology. Significantly, he was appointed as an author of the theoretical Marxist-Leninist part of first volume of *History of Bulgaria* (1954) and its revised edition from 1961, as well as first five chapters of *Chrestomathy of Soviet Union history* (Ангелова 2005, 3-4). During the 1950s, A. Milchev presented the idea that in the Middle Ages Thracians had lost their identity and no longer existed as an ethnicity. However, Thracians, besides Scythians and Sarmatians, generally were present in the ethnogenesis of the Eastern Slavs, as the process also included Russians. Within the process, the Thracians held the position of a population of low material culture, being simultaneously at class war on several fronts: 1. against their own aristocracy, 2. the nomad chieftains, 3. the rich Hellenistic North-Pontic cities, as well as the Roman Empire (4) and, later, Byzantium (5) (Милчев 1950, 263).¹³ Despite the fact that Athanas Milchev has appeared as a specialist in Pre-Roman archaeology, he enthusiastically started working on the problem of the Bulgarian ethnogenesis. Later, in his first general studies concerning the Early Slavs and Bulgars, Milchev noted with sarcastic satisfaction that the main factor in the shift of the older scholars' interest towards Slavic studies has been the "Revolution of 9th September", thus denouncing their sincerity in widely declared intentions (Милчев 1964, 2; Miltchev 1970, 21). Thus, he became the first acknowledged specialist in the topic equipped with the Stalinist concept of the Slavic antiquity that, despite the political changes in the Soviet Union, had remained the same till the 1990s. Milchev also enjoyed the approval of Acad. Todor Pavlov, as the latter one became a member of the Political Bureau of the Bulgarian Communist Party in 1966.

Athanas Milchev denied the classical concept of a Bulgarian-dominated ethnicity and introduced the idea of Slavic colonization which completely changed the ethnic and cultural patterns of Balkan Peninsula. However, it has ever been obvious that any treatment of the Slavic domination in medieval Bulgaria, either ideological or based on historical information, would not be supported by the archaeological data. The turn towards the late

13 Milchev clearly declared with this statement that the Odrysian kingdom of Thrace has been the first barbarian-type European state with a slave-holding system.

antique monuments, which were contemporary to the early stage of colonization was also of little matter. The idea of some kind of continuity between the Late Antiquity and the Middle Ages would break the revolutionary class origins. On account of this reason, Milchev resorted to the reliable Soviet approach to ethnogenesis – the addition of a more ancient and more “evident” ethnos in relation to archaeology. Naturally, only the Thracians could be this kind of ethnic formation on the East Balkans. A good background for this assumption was already provided by the forged historical concept of the “trinity” in the formation of Bulgarian nationality.¹⁴

However, in order to be applied to the archaeological context, this idea had to deal with two obstacles – (1) the brilliance of the ancient Thracian monuments and (2) significant chronological hiatus between the visible Thracian culture, and the emergence of its alleged heirs in the Early Middle Ages. Milchev solved the case through an assumption that archaeological research has been an embarrassment in the quest for a Thracian element during the transition to the Middle Ages because of its belonging to the lower class. The Thracians and the arriving Slavs were similar in their class position and created a “natural” union against Byzantium (Milchev 1970, 23).¹⁵ Initially, the Bulgars did not belong to this structure, but later they have continued the fight in order to replace the Byzantine exploiters by their own ones. As a political threat, the Byzantium played nothing more than a factor of unity. Thus, the character of the “trinity” had become justified as part of the class war and, consequently, became ideologically eligible. Apparently, the project was finally accomplished in 1977, thus being part of the celebration of the emblematic 1300th anniversary. However, in

14 Prof. Ivan Duychev (1907-1986) initiated the discussion about the “trinity” in Bulgarian historiography with a small article in the miscellany „L'Europe aux IX-Xe siècles: aux origines des Etats nationaux“ in 1968 (Dujcev 1968, 215-224). The real contribution, however, belonged to Acad. Dimitar Angelov in his still too popular monograph from 1971. Concerning the Thracian substrate he deduced two conclusions: 1. Thracians have been equal in a meaningful way and 2. Their assimilation by the Slavs was just the first step towards the formation of Bulgarian nation (Ангелов 1971, 173-189). One may look to the short introduction to the discussion made by Prof. Ivan Bozhtilov (Божилов 1994, 80-94).

15 In rhetoric turned towards the general public, Alexander Foll, developed the conception very well: “... Villagers don't kill villagers, the agrarian don't plunder an agrarian and the evidences has shown that the Slavs, being merciless warriors against the fortress walls, arrived in the Thracian communities as peaceful immigrants. Doubtless, the North of Bulgaria was scarcely populated, but even within this exhausted region, the connection between both ethnicities is clearly visible” (Фол 1966, 51).

the beginning of the 1970s of the last century, the existence of this model within science premised the dangerous trend for Thracian monuments to be interpreted as a certain element of the Bulgarian cultural heritage, thus fatally replacing the institutional interest.

At the First Congress of Thracology in Sofia (1972) the idea of continuity between the Thracian and Medieval culture was supported by more stable arguments; one expressed the opinion about an interdisciplinary approach concerning the analysis of the entire “Thracian data” in the Roman and Early Byzantine Balkans till the end of the 6th century AD. Some skeptic attitudes premised in studies by Vesselin Beshevliev have also been expressed (Beševliev 1970, 131; Ivanov 1972, 177-178; Velkov 1972, 220-221; Tăpkova-Zaimova 1972, 229-230). However, the speculative quest for “Thracian heritage” within the Medieval or even Modern Bulgarian culture has increasingly gathered strength in the number publications seeking its elements, as well as traditional dress (Vakarelski 1974, 183-190), architecture (Кожухаров 1974, 333-335), jewelry, metallurgy, and medicine¹⁶ (I will not describe the obviously “invisible” Thracian contribution to the spiritual culture of Bulgarians, best explained by Al. Fol).¹⁷

Ideological confrontation against this concept was not possible. However, a scientific opposition existed among some of the archaeologists. Nicola Mavrodinov (1904-1958) was among the scientists of the old generation, but involved in the new system. He was one of the authors of an impartial theory called “Bulgarian school in Byzantine style”: as the culturally-dominant Bulgarian element drew on archaistic components from the late antique architecture, it created the pattern of dignified Bulgaric monuments of the Middle Ages under contemporary Byzantine influence (Мавродинов 1934; 1959; Mavrodinov 1936). Besides other

16 Prof. Nicola Šipkovenski – an outstanding psychiatrist - reflected the Todorpavlovist’s “exorcist speech” in a best way: “Since the Thracians have been assimilated in our nation through the Slavs, Bulgaria became a territorial but also a spiritual successor of Thracia. . . . It should be of great benefit if the Bulgarian physicians are educated after the model of the Thracian ones, thus acquiring the whole human nature in health and disease. All the more such a kind of approach must be studied, since it presents good evidence that the knowledge of our forefather-healers has filled the principles of neuyrism within the common Dialectic and Marxist history of medicine” (Šipkovenski 1974, 251).

17 „To the stability and the exceptional vitality of the Slavonic outset, and also to the determinate outburst of Bulgaric power, one must interpolate the unique Thracian exaltation by the nature, thus adding a unique spell to the spiritual character of the nation” (Фол 1966, 66).

factors composing the phenomenon, Mavrodinov considered the importance of ethnicity and the *Volksgeist*, fully rejecting the attendance of Thracian ethnos as a constructive element (Мавродинов 1934, 262-263). Due to the fact that Mavrodinov and Prof. Krastyo Miyatev shared some socialist ideas before WWII, Mavrodinov had the possibility to publish his important works, *Byzantine architecture* (1955) and *Old Bulgarian Art* (postmortem 1959), as they contained the mandatory Marxist rhetoric. However, because of his earlier studies, Mavrodinov was accused of sharing the “reactionary and fascist” ideas of Prof. Bogdan Filov and Geza Fecher. Curiously, at the First session of the Archaeological institute, Todor Pavlov found him guilty in relation to the Madara Horseman, considering that his Thracian origin has been unfairly ignored. Pavlov charged Mavrodinov against the “nationalization” of Madara Horseman, refusing to break off in a Bolshevik way with the “filovist” and “gezafercherovist” influence (Павлов 1950, 435-436).¹⁸ Despite all this, Mavrodinov’s works have remained the “living” relation to the theories of Bulgarian medievalists (including B. Filov), presupposing an implicit continuity with post-war generations.

Stancho Vaklinov (1921-1991), the author of a still influential monograph, *The Formation of the Old Bulgaric Culture* (1977), was in “soft” opposition. He was the creator of the theory of “indirect continuity” between the late antique traditions and the Old Bulgarian monuments (Станчев 1961, 4; Ваклинов 1977, 93, 95). Pending his most significant work, Stancho Vaklinov published several studies that fell under Milchev’s criticism (Stančev 1960; 1962; Станчев 1962; 1964). Till 1967, Vaklinov has been criticized as neglecting the Slavic contribution to the building of monumental palaces in Pliska and Preslav. Concerning the monuments of Pliska and Preslav, Miltchev explained them as a demonstration of centralized Bulgarian power through the system of feudalism. Even in this case, however, the role of the Slavic lower class had not be underestimated, but also had to be recognized as a creative factor (Milchev 1967, 150). At the Second Congress of Slavic Archaeology (1970) Vaklinov presented an extensive paper on Slavic material culture in Medieval Bulgaria, as well as Byzantine heritage. In the large scale, he indirectly shared the concepts of old scholars regarding the

18 Even some of the modern scholars have accused the socialist Mavrodinov of Pan-Bulgarism because of his attempts of scientific “nationalization” of such an important artifact as the Nagyszentmiklós treasure (Bálint 2002, 57-59).

factors in the formation of the Medieval Bulgarian culture, which included the Slavs just as one non-major element among Syrian, Near East and Nordic traditions (Vaklinov 1973, 235-236). At the same forum, however, Milchev already announced the Thracian element within the Balkan Slavonic culture. The future ignoring of the Thracian element on the side of other scholars should give a reason for Milchev's further critiques, namely, that no one really understands the principles of the Bulgarian ethnogenesis conditioned by the class struggle (Milčev 1970, 167-171).

Dimitar Ovcharov (1931-2013) was the most prominent opponent against the meaning of the Thracian ethnos in the formation of Old Bulgarian culture, but started his work late. In a series of studies from the first half of the '80s he has developed a concept similar to the one of pre-WWII scholars. The Thracian ethnos did not exist, but the antique traditions within the Medieval Bulgarian culture have been a consequence of indirect continuity with the Romanized Balkan population, which was, in turn, composed of immigrants from other provinces of the Roman Empire.¹⁹

Ovcharov challenged Milchev's formulations directly, and a heavy controversy between them has run high till the death of Milchev in 2002 (Овчаров 1989; 1991; Милчев 1991). Before 1989, he did a research on the ancient contribution to the formation of the Old Bulgarian culture that was an expression of the reaction of long-held views in our historiography. According to Ovcharov, Milchev's theories have become out of date because they lack any scientific arguments. Naturally, he could not determine the Thracian fiction as a manifestation of retrograde Stalinism, but the criticism of the Soviet scholars of Todor Pavlov's generation, considered as classics, was indicative of the scientific untrustworthiness of the Trinity theory, as well as the conflict between the different generations of archaeologists and historians who have been trained through the course of various mutations of the regime (Овчаров 1989, 36). In his article in 1989, Ovcharov contested Milchev's conceptions expressed at the Second Congress of Bulgaric Studies that the Thracians have been the general mediators in the perception of antique traditions in the Slavic and Bulgaric material culture.

19 Dimitar Ovcharov was a member of the Bulgarian Communist Party, and simultaneously an actioner of the Committee for a salvation of city of Ruse and the Publicity and Reorganization Club prior to 1989 (Аладжов 1996, 96).

Inside the Bulgarian medieval ethnicity the Thracians shaped the “folkish aspect of the culture”, however, the culture was “originally Slavonic”. The only contribution of the Bulgars was the ethnic name and the state formation (Милчев 1987, 451, 458-459). One should have in mind that in the 1980s and later, archaeologists stopped actively participating in the discussion on the nature of Bulgarian ethnicity in the Middle Ages, leaving the initiative and public discourse in the hands of the party nomenclature from other areas of the humanities. The public positions of Athanas Milchev were also considerably negatively impacted after the death of Todor Pavlov in 1977.

The problem of Thracian elements in Bulgarian nationality is a wonderful example of a template construction of fiction in science, designed to serve the different needs of the communist regime – from political-ideological need at the state level, to simple daily ones.

The extremely important but fragile stratum of national identity became a victim of rational selfishness. Humanitarians engaged in articulating the fiction used the template of class and party language, which became the skeleton of the idea. Similarly to many other cases, one also faces the “Scientific mirror”, such that, in order for a certain approach or method to be approved, a series of templates have been copied and overexposed, thus creating a superficial feel of authenticity, which quickly took root among the general public.

The problem of cultural heritage was removed from debate, with the competencies of responsible professionals being shifted to a much broader field of the redistribution of the symbolic world capital and inside the dialectic course of world history. The decisive meaning had the arguments of the Marxists, but not the specialists. The ideologically “correct” model of Athanas Milchev was taken beyond the archaeological discussion, attached to the entire public dogma and has hardly redounded to the advantage of the transformation of the Ancient Thracian antiquity into Ancient Bulgarian one. Exorcist rhetoric has created a kind of special blocking of thought, its verbal formulations as well as the way of their arrangement seeming inevitable and invincible, like sacred magic spells. Outsiders who tried to follow the rhetoric hardly understood it as

their attempts usually produced nonsense.²⁰ No archaeologist has yet found himself inside the circle of influential persons around the ruling Communist upper crust. The purpose of the archaeologists was seen as that of workers, hired for excavations, while the interpretation of the artifacts was entrusted to other factors. As a consequence of this construction that was based on historical fiction, nowadays two parallel running concepts exist: 1. A scientific one, being grounded on the subjective historic and archaeological sources but not very popular, and 2. Wide-spread public notions expecting the archaeological science to discover and explain the truth about the most ancient antiquity of Bulgarian ethnicity and nation.

Bibliography

Аксенова, Е.П., М.А. Васильев 1993. Проблемы этногонии славянства и его ветвей в академических дискуссиях рубежа 1930-1940 годов. – Славяноведение 2, 86-104.

Аладжов, Ж. 1996. Димитър Савов Овчаров на 65 години и 40 години творческа дейност. – Археология 2-3, 95-97.

Ангелов, Д. 1971. Образуване на българската народност. София.

Ангелова, Ст. 2002. Атанас Милчев на 80 години. Биобиблиография. – Годишник на Софийския университет, *Studia Archaeologica. Supplementum* 2, 3-10.

Божилков, И. 1994. Българската народност през средновековието (уводни бележки към една дискусия). – In: Ат. Пейков (ed.) *Етническият проблем и националният въпрос на българите*. Пловдив, 80-94.

20 “The vitality of Thracian art allowed its elements to be transmitted for centuries and after the effect of the haunt, to be returned to the Balkans with the arrival of “Proto-Bulgarians”. Having in mind on one hand that artistic motifs could spread only if they had a real high value, and they could be adopted within a high society on the other, the presence of common artistic traditions in the Thracian and Bulgaric culture is evidence of the high civilization of the both” (Китов 1994, 18).

- Генчев, Н.* 2005. Избрани произведения Т. 5: Спомени. София.
- Гюзелев, В.* 2007. Кавханите и ичиргу боилите на българското ханство-царство (VII-XI в.). Пловдив.
- Димитров, Д.П.* 1950. Съвременни задачи на българската археология. - In: Първа научна сесия на Археологическия институт. София, 161-230.
- Еленков, И.* 2008. Културният фронт. Българската култура през епохата на комунизма – политическо управление, идеологически основания, институционални режими. София.
- Еленков, И.* 2009. Културната политика през времето на комунизма – партийно ръководство, идеология, институционални режими. – In: И. Знеполски (ed.) История на Народна република България. Режимът и обществото. София, 553-567.
- Живкова, Л.* 1978. Комплексно културно мероприятие с голямо значение и възможности. - Народна култура 12, 14 март 1978, 2.
- Китов, Г.* 1994. Тракийската култура и старобългарската цивилизация. - In: Ат. Пейков (ed.) Етническият проблем и националният въпрос на българите. Пловдив, 7-23.
- Кожухаров, Г.* 1974. Вклад фракийцев в историю строительной техники. – In: A. N. Fol, V. I. Georgiev, V. Tărkova-Zaimova, V. Velkov (eds.) Primus Congressus Studiorum Thracicorum. Thracia III. Serdicae, 33-335.
- Кьосев, А.* 2009. Истинският наследник. – Критика и хуманизъм 29, 145-174.
- Мавродинов, Н.* 1934. Външната украса на старобългарските църкви. – Известия на българския археологически институт VIII, 262-330.
- Мавродинов, Н.* 1959. Старобългарското изкуство. София.
- Милчев, Ат.* 1950. Изказване на Трето заседание (31 май 1950 г.) на Първа научна сесия на Археологическия институт. – In: Първа научна сесия на Археологическия институт. София, 263-288.

Милчев, Ат. 1964. По въпроса за културата на славяните и прабългарите в нашите земи през ранното средновековие. - Археология 2, 1-23.

Милчев, Ат. 1987. Материална и духовна култура в българските земи през ранното средновековие – VI-X в. – In: Д. Ангелов, Ал. Фол, В. Тъпкова-Заимова, Д. Овчаров, К. Йорданов (eds.) Българските земи в древността. България през средновековието. Доклади от Втори международен конгрес по българистика. София, 23 Май – 3 Юни 1986 г. София, 448-463.

Милчев, Ат. 1991. Д. Овчаров. За античния принос във формирането на старобългарската култура. - Археология, 1989 2, 32-37. – Археология 4, 47-51.

Овчаров, Д. 1989. За античния принос във формирането на старобългарската култура. – Археология, 2, 32-37.

Овчаров, Д. 1991. А. Милчев. Д. Овчаров. За античния принос. – Археология 4, 51.

Павлов, Т. 1950. Заключително слово. – In: Първа научна сесия на Археологическия институт. София, 428-440.

Станчев, Ст. 1961. За периодизацията на Плисковския дворецов център. – In: Кр. Миятев, В. Миков (eds.) Изследвания в памет на Карел Шкорпил. София, 101-109.

Станчев, Ст. 1962. Славяни и прабългари в старобългарската култура. – Археология, 4, 1-15.

Станчев, Ст. 1964. Старобългарската култура през VIII-X в. Кратка археологическа характеристика. – Трудове на Висшия педагогически институт във Велико Търново, I, 2, 19-36.

Теодоров, Е. 1972. Древнотракийското наследство в българския фолклор. София.

Теодорова, С. 2004. Евгений Константинов Теодоров – живот и дело. – Български фолклор 1-2, 176-186.

Филов, Б. 1919. Паметници на тракийското изкуство. – Известия на Българското археологическо дружество VI. 1916-1918. 1-56.

Фол, Ал. 1966. Дълбоки корени. Летопис на културното наследство. Кн. 1. Библиотека “Героична летопис”. София.

Христов, Хр. 1999. Секретното дело за лагерите. София.

Христов, Хр. 2006. Убийте “Скитник”. Българската и британската държавна политика по случая „Георги Марков”. София.

Христов, Хр. 2013. Операция “Маратон”. София.

Ценов, Г. 1907. Праотечеството и праезикът на българите. София.

Ценов, Г. 1908. Българите са по-стари заселници на Тракия и Македония от славяните. София.

Чилингиров, А. 2005. Готи и гети. – In: А. Чилингиров (ed.) – Готи и гети. Изследвания по историята на културата. Том I. София, 27-106.

Чилингиров, А. 2008. Готи и гети в известията на историческите извори. – In: А. Чилингиров (ed.) Готи и гети. Изследванията по историята на културата. Том II. София, 199-225.

Beševliev, V. 1970. Untersuchungen über die Personennamen bei den Thrakern. Amsterdam.

Dujcev, I. 1968. La formation de l'Etat bulgare et de la nation bulgare. - In: T. Manteuffel, Al. Gieyesztor (eds.) L'Europe aux IX-Xe siècles: aux origines des Etats nationaux. Warsaw, 215-224.

Ivanov, T. 1972. Über die Kontinuität der thrakischen Kultur in den thrakischen Gebieten während der Römerherrschaft (Der Heutigen Volksrepublik Bulgarien). – In: V. I. Georgiev, V. Tăpkova-Zaimova, V. Velkov (eds.) Primus Congressus Studiorum Thracicorum. Thracia, I. Serdicae, 159-178.

Kohn, H. 1952. Pan-Slavism and World War II. – The American Political Scenes Review 46, 3, 699-722.

Mavrodinov, N. 1936. Le style architectural byzantine après le Xe siècle. – Actes du IVe congrès international des études byzantines. Sofia, Septembre 1934. Deuxième volume. Известия на българския археологически институт X, 256-265.

Milchev, At. 1967. Zur Frage der materiellen Kultur und Kunst der Slawen und Protobulgaren in den bulgarischen Ländern während des frühen Mittelalters (VI.–X. Jh.). – *Ethnographisch-archäologische Zeitschrift* 8, 119-150.

Milchev, At. 1970. Zur Frage der materiellen Kultur und Kunst der Slawen und Protobulgaren in den bulgarischen Ländern während des frühen Mittelalters (VI.–X. Jh.). – In: W. Hensel (eds.) *I. Międzynarodowy kongres archeologii słowiańskiej*. Warszawa 14–18 IX 1965. Vol. III. Wrocław, Warsaw, and Cracow, 20-61.

Milchev, At. 1973. Die Slawen und die Völker der römischen Provinzen im Östlichen Teil der Balkanhalbinsel. – *Berichte über II. Internationalen Kongress für slawische Archäologie*. B. II. Berlin 24.-28. August 1970, Berlin, 153-171.

Minns, E. H. 1931. Review of *Die Abstammung der Bulgaren und die Urheimat der Slaven*. By Dr. Gantscho Tzenoff. Pp. xi+358. Berlin and Leipzig: de Gruyter, 1930. Paper, R.M. 22 (bound, 24). – *The Classical review* 45 (01), 41

Šipkovenski, N. 1974. Grundsätze der thrakischen Medizin. - In: A. N. Fol, V. I. Georgiev, V. Tăpkova-Zaimova, V. Velkov (eds.) *Primus Congressus Studiorum Thracicorum*. Thracia, II. Serdicae, 241-252.

Slezkine, Y. 1996. N. Ia. Marr and the national origins of Soviet ethnogenetics. – *Slavic Review* 55, 4, 826-862.

Stančev, S. 1960. Pliska und Preslav. Ihre archäologischen Denkmäler und deren Erforschung. – In: V. Bessevliev, J. Irmscher (Hrsg.), *Antike und Mittelalter in Bulgarien*. Berlin, 219-264.

Stančev, S. 1962. Plisca – Théories et faites. – *Byzantinobulgarica* I, 349-356.

Tăpkova-Zaimova, V. 1972. La competence des sources byzantines sur la survivance de l'ethnie thrace. – In: V. I. Georgiev, V. Tăpkova-Zaimova, V. Velkov (eds.) *Primus Congressus Studiorum Thracicorum*. Thracia, I. Serdicae, 223-230.

Vakarelski, Chr. 1974. Des vestiges anciens, probablement thraces, dans la culture matérielle des Bulgares. – In: A. N. Fol, V. I. Georgiev, V. Tăpkova-Zaimova, V. Velkov (eds.) *Primus Congressus Studiorum Thracicorum*. Thracia, II. Serdicae, 183-190.

Vaklinov, St. 1973. Die slawische Kultur in Bulgarien und die byzantinische Hinterlassenschaft. - Berichte über II. Internationalen Kongress für slawische Archäologie. B. II. Berlin 24.-28. August 1970, Berlin, 195-236.

Velkov, V. 1972. Thrakien in der Spätantike (IV-VI Jh.). – In: V. I. Georgiev, V. Tăpkova-Zaimova, V. Velkov (eds.) Primus Congressus Studiorum Thracicorum. Thracia, I. Serdicae, 213-222.

Проф. др Бојан Думанов

**ИДЕЈА О „ТРОЈСТВУ“ У ФОРМИРАЊУ
БУГАРСКЕ НАЦИЈЕ: ПОГЛЕД
КОМУНИСТА НА ТО И ОТПОР ТОМЕ**

Сажетак

У овом раду аутор је разматрао процес културног инжењерства у интерпретацији бугарског идентитета у области археологије и друштвених наука од стране идеолога и археолога у периоду комунистичког режима у послератној Бугарској. Аутор је приказао како је дефинисање трачког елемента у бугарском идентитету карактеристичан пример научног конструисања наратива употребљеног у политичко-идеолошке сврхе комунистичког режима у послератној Бугарској. Због дебата које су се развиле међу послератним генерацијама историчара, археолога и етнографа, за период од 1980.-их година па надаље је карактеристично да су археолози углавном одустајали од намере да активно учествују у дискусијама о бугарском етницитету у средњем веку, препуштајући

стварање јавног дискурса о бугарској, трачкој и словенској историји члановима партијске номенклатуре из других области друштвених наука.

Кључне речи: Тракологија у бугарској археологији, интерпретација бугарског идентитета, друштвене науке у Бугарској, културно инжењерство

UDK 94(=163.41)''06/07''

Dr Sanja Stošić

*Naučni saradnik,
Institut za poolitičke studije. Beograd, Srbija*

O MITOLOGIZACIJI RANE SREDNJOVEKOVNE SRPSKE ISTORIJE I LEGENDI O PAVLIMIRU BELU

Sažetak

Proučavanje najranije istorije Slovena obeleženo je nedostatkom izvora u periodu od VII do VIII veka. Naime, ovo je tzv. Doba opstanka i preporoda vizantijske države (610–711) kada više nema velikih Istorija, a hronike koje ih smenjuju odlikuje slabija historiografska vrednost. U tom smislu, pri proučavanju legende o Belu, gotovo da ne postoje pouzdani istorijski podaci i jedino na šta možemo da se oslonimo jeste Spis o narodima cara Porfirogenita, kontroverzni Letopis Popa Dukljanina i Anali Dubrovnika anonimnog autora (Anonima). Sa ciljem da ukažemo na neke od odlika mitologizacije rane srpske istorije, pošli smo od stava da legenda o Belu navodi na direktno promišljanje na temu pretvaranja istorijskih činjenica u mitove, tj. traženje mogućnosti da se kroz mit otkrije istorijska pozadina. Stoga, u rad smo uključili kritičku analizu Porfirogenitovog Spisa sprovedenu od strane Tibora Živkovića, komparativnu analizu Porfirogenita i

popa Dukljanina, kao i kritičku analizu Anonima i dela kasnijih dubrovačkih pisaca.

Ključne reči: Porfirogenit, Dukljanin, Anonim, mitologizacija, Radoslav/Pavlimir Belo

Malobrojnost podataka vezanih za proučavanje ranog srednjeg veka srpske istorije u klasičnoj historiografiji ima za rezultat oskudna i ustaljena tumačenja. Zapravo, vizantijski, latinski i domaći pisci koji su se bavili ovim periodom, nisu pokazivali preveliko zanimanje za Srbe i zemlje koje su oni naselili. Stoga, najranije vesti o ovom periodu potekle su od vizantijskog cara Konstantina Porfirogenita i nekih ličnosti upoznatih sa tematikom, zatim Popa Dukljanina, odnosno višeg sveštenika Barske episkopije sklonog da podatke interpretira kroz ideološku vizuru veličanja političkih ideala rimskog arhiepiskopa, tj. pape, kao i nekih kasnijih dubrovačkih autora iz XVI-XVII veka, čija se dela zasnivaju na legendama i predanjima dopunjenim oskudnom arhivskom građom. Pomenuti autori bili su ne samo nejednakog obrazovanja, društvenog položaja i na ideološki suprotstavljenim stranama, te ono što je napisano, ne može se smatrati neprikosnovenim izvorima, već nalaže pažljivo izabran metodološki pristup. Imajući u vidu gore navedeno, ukoliko se uopšte može sa sigurnošću govoriti o doseljavanju Slovena na Balkan, kada je reč o Srbima i Hrvatima, nezaobilazno je uzeti u obzir sledeće izvore koji se direktno odnose na temu: delo *De administrando imperio (DAI)* ili spis *O upravljanju carstvom* i *Život Vasilija (Vita Basilii)* romejskog cara Konstantina VII Porfirogenita,¹ zatim *Historia Salonitana* od Tome Arhiđakona, *Gesta regum Sclavorum (Barski rodoslov)*, tj. *Letopis popa Dukljanina*. Takođe, značajani izvor su svakako dela Prokopija, Pseudo-Mavrikija, Teofilakta Simokate², Menandra, Čuda Sv. Dimitrija Soluskog I i II itd.³

1 Porfirogenitovo delo zapravo predstavlja jedini pisani istorijski izvor u kome se navodi da su se Srbi uopšte ikada doselili na Helmsko, tj. Balkansko poluostrvo. Vid. Mavaro Orbini, *Kraljevstvo Slovena*, Ganeša klub, Beograd, 2016, str. 24

2 Pisana baština Prokopija, PseudoMavrikija i Simokate, predstavlja izvor dragocenih zaključaka vezanih za razdoblje VI veka.

3 Vladavina Justinijana I (527–565) ili VI vek, predstavlja doba uzleta Carstva ne samo u vojnom, već i u privrednom i kulturnom pogledu. Ovaj plodonosni period podstakao je obrazovane

Međutim, većini ovih dela istoriografi generalno pristupaju nedovoljno kritički, klasifikujući ih grubo na manje pouzdane i više pouzdane. Budući da Toma Arhiđakon ne govori o srpskom plemenu,⁴ srpski istoriografi se mahom okreću spisima Konstantina Porfirogenita kao najpouzadanim izvoru. Naime, delo učenog cara svakako figurira u očima većine istoriografa kao verodostojniji izvor u odnosu na *Letopis popa Dukljanina*, čiji je sam prevod pogrešan, jer delo nema formu letopisa, tj. hronike, već geste vladara (*Gesta regum*), kako se zapravo i zove (u prev. spisak gotških, odnosno slovenskih kraljeva).⁵ Naime, još nezgodnije je prihvatiti kao adekvatan naslov *Barski rodoslov* jer se u čitavom tekstu dela tekst *Gesta regum Sclavorum* ne navodi nijedna godina, što je osnova izlaganja u letopisima i hronikama. Stoga, iako se mnogim istoriografskim delima ustalio pogrešno dati naslov — letopis ili rodoslov — u daljem izlaganju u ovom radu biće zamenjen primerenijom skraćenicom *GRS* latinskog naslova.

Podrobniju analizu ovog dela daje dr Tibor Živković i njome ćemo se dalje u radu svakako baviti. Ono što je bez sumnje jasno jeste da je dobar deo Dukljinovog izvora nepouzdan jer se pojavljuju istorijske ličnosti u hronološki nemogućim momentima, pa se između savremenika tako javljaju vremenske razlike u rasponu i do 400 godina. Zapravo, kao i svi autori koji pišu istorijske spise, Dukljanin se trudi da njegovo delo zadrži linearnu strukturu, što je tendencija u ovakvoj vrsti pripovedanja svih autora još od srednjeg veka. U želji da daju linearni prikaz vladara, tj. nabrajajući ih od prvog do poslednjeg, autori koji pišu ovakva istorijska dela dela još u srednjem veku pristupaju vremenskim granicama kao nepromenljivim, što je potpuno neodrživo, jer postoje periodi bez-

Vizantince da zabeleže ova važna zbivanja kroz brojne Istorije. Glavni izvori, iako može se reći oskudni, za doba naseljavanja Slovena u razdoblju od VII do VIII veka su Teofanova *Hronika* i *Istorija* partijarha Nićifora. Od Teofanove hronike polazi celokupna dalja vizantiska hronografija, a zapadnjačkim autorima je postala dostupna zahvaljujući latinskom prevodu nastalom krajem IX veka, koji je, kako smatra Živković, delo papskog bibliotekara Anastasija.

4 Toma Arhiđakon je pisao nakon Porfirogenita, tj. u XIII veku. Njegovo delo govori prvenstveno o Hrvatima, a ne o srpskim plemenima. Delo se bavi istorijom splitske salonitanske crkve do 1266. godine, kada je autor i prestao da piše. Sama istorija salonitanske, tj. splitske crkve izvor je dragocenih podataka vezanih za hrvatsku istoriju, rimsko srnanovništvo, primorske gradove, a nudi i kataloški pregled biskupa i nadbiskupa, imena vladara iz hrvatske dinastije, podatke o umnički vrednim spomenicima, kao i teoriju o gotskom poreklu Hrvata.

5 Latinska redakcija *GRS*, sačuvana je u dva rukopisa. Na osnovu vodenog znaka na hartiji, vreme njihovog nastanka je sredina XVII veka. Jedan rukopis je u Vatikanu, a drugi u Beogradu, u Narodnoj biblioteci Srbije.

vlašća, zatim periodi manjeg kraljevstva ili osporavanja legitimiteta između kraljevstava i sl.

Konačno, u istorijskoj nauci uvreženo je slično mišljenje: Hrvati se u analizi oslanjaju na Tomu Arhiđakona, dok Srbi imaju na raspolaganju Porfirogenita i popa Dukljanina. Budući da je delo Popa Dukljanina okarakterisano kao nedovoljno pouzdano, većina autora mu pristupa nekritički i navodi ga samo kada da za istorijski period ili ličnost koji su predmet istraživanja ne postoji nijedan drugi istorijski podatak ili izvor. Ukoliko to nije slučaj, kao logičan izbor nameće se delo učenog i obrazovanog Porfirogenita. Naime, značaj cara Konstantina ne ogleda se u njegovom političkom ili državničkom radu, već u njegovoj naučno-kulturnoj delatnosti. Kako je još u detinjstvu car razvio ljubav prema literaturi i nauci,⁶ njegov značaj ostao je prvenstveno vezan za kulturnu istoriju Vizantije, jer je oblast njegovog interesovanja prevazilazila naučne oblasti poput medicine, istorije itd., i obuhvatajući literaturu i različite grane umetnosti poput arhitekture i muzike, ostavila je u zasenku državničke poslove. Okružen grupom odabranih i obrazovanih saradnika, car Konstantin se posvetio pisanju dela enciklopedijskog karaktera iz istorije i drugih nauka. Međutim, kako je prikupljanje i sređivanje materijala namenjenih za pisanje dela enciklopedijskog karaktera bio zapravo timski rad, u određenim situacijama veoma je teško razgraničiti šta je carevo delo, a šta delo njegovih saradnika.⁷

6 Konstantin VII Porfirogenit (944–959) je bio jedini sin cara Lava VI Mudrog (886–912), a 911. je krunisan kao njegov savladar. Međutim, 912., Konstantinov otac je preminuo, a presto je nasledio Lavov brat čija je želja da ukloni mladog prestolonaslednika osujećena iznenadnom smrću 913. godine. Kako je u ovom dobu car još bio maloletan, prvobitno je o državnim pitanjima odlučivalo namesništvo, a zatim, već 194. god. upravu je preuzela carica Zoja koja pokušava da se suprotstavi bugarskoj ekspanziji. Međutim, kako Zojina politika ne uspeva da spreči vizantiski poraz u bici kog Anhijala, u nastupajućim nemirima koji potresaju carstvo kao centralna figura ističe se drugarije carske flote Roman Lakapin koji svoju čerku Jelenu ženi Konstantinom, čime postaje savladar mladog cara Konstantina, a zatim i prvi car koji svoje sinove postavlja na presto, udaljavajući Konstantina od državničkih pitanja. Ipak, iako već kao četrdesetogodišnjak, Konstantin useva da povрати presto na kome ostaje sve do kraja svog života 959. godine. Detaljnije o životu Konstantina VII Porfirogenita vid. Nicolas Rambaud, *Constantin Porphyrogenfete; De adm. imperio*, ed. Moravcsik and Jenklns, Budapest, 1949, 5–13.

7 Dela nastala ovakvim radom odlikovala je više kompilativna priroda nego originalnost. U tom smislu, to su pre zbirke fragmenata iz starijih izvora ili prepisi iz vizantiskih arhiva, koji često nude delove dela istorijskih izvora koji su u celosti izgubljeni. Vid. Božidar Ferjančič, Georgije Ostrogorski, *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije: Tom 2*, Naučno delo, Beograd, 1959, str 1–2

Baveći se kritičkom analizom izvora Porfirogenita, Tibor Živković navodi da Porfirogenit piše u X veku, tj. oko 950. godine. Drugim rečima, Porifirogenit opisuje naseljavanje Srba i Hrvata u doba cara Iraklija (610–641), tj. sa vremenske distance od 300 godina. Mogućnost Živkovića da se u XXI veku stavi u položaj Porfirogenita, navodi ga na razmišljanje i pokušaj da odgonetne koji izvor je koristio car Porfirogenit prilikom pisanja svog dela. U tom cilju, Živković u potpunosti menja uobičajen redosled metodološkog pristupa istorijskim izvorima primenjivan još od druge polovine XIX veka,⁸ i u svojoj analizi kreće obrnutim redosledom, tj. od samih izvora koje je autor koristio, mesta i vremena u kome je pisao, do finalnog bavljenja samim autorom. U tom smislu, Živković smatra da je na osnovu detaljnije analize hrvatskog i srpskog poglavlja moguće zaključiti da je na osnovu marginalnih beležaka iz najstarijeg rukopisa moguće razotkriti proces nastanka kompozicije samog dela, kao i da stilske razlike nekih poglavlja nisu nastale kao rezultat rada različitih autora, već su pre produkt različitih izvora koje je Porfirogenit, kao *čovek arhiva*, koristio.

Osim nekoliko starijih istorijskih dela nastalih u Vizantiji, Porfirogenitov spis *DAI* predstavlja skoro jedini relevantan narativni izvor za Slovene koji su naselili Balkansko poluostrvo severno od Makedonije, jer njegovih osam glava, 29–36, pružaju niz podataka o seobi Srba i Hrvata.⁹ Kada je reč o vremenu nastanka spisa *DAI*, na osnovu određenih hronoloških podataka sadržanih u samom delu, njegov postanak smešta se u vreme nakon smrti Romana Lakapina, tj. u period između 948. i 952. godine. Inače, smatra se da je Spis imao didaktički karakter, tj. da je bio namenjen Konstantinovom sinu Romanu II (959–963), koji je kao naslednik trebalo da bude pripremljen za predstojeće državničke izazove.¹⁰

8 Pomenuti pristup temeljio se na prvobitnom utvrđivanju imena autora, hronološkom određivanju njegovog rada, utvrđivanja mesta nastanka rada, i, konačno, utvrđivanju autorovih izvora. Vid. Tibor Živković, *De conversione Croatorum et Serborum – Izgubljeni izvor Konstantina Porfirogenita*, Zavod za udžbenike, Beograd.

9 Osim toga, glava 49 i 50 pružaju podatke i o slovenskim plemenima na Peleponezu. Ipak, rasprava o vrednosti ovog spisa u istorijskoj nauci i danas je aktuelna.

10 U stvari, delo je nastalo najverovatnije kao zbirka ispisa iz zvaničnih arhiva Vizantinskog carstva i drugih istorijskih spisa pripremljenih od strane carevih saranika. Zapravo, zvanične arhive Vizantinskog carstva iz kojih je Porfirogenit koristio materijale za svoje spise sadržale su izveštaje carskih namesnika u provincijama, kao i izveštaje poslanika koji su u zvaničnim misijama posećivali strane dvorove. Osim toga, materijal za pisanje spisa nije preuziman isključivo iz arhiva i zvaničnih izveštaja, nego i iz starijih istorijskih spisa. U tom smislu, teško je sa sigurnošću odrediti koje delove je pisao sam car, kao i da li se uopšte sa izvesnošću delo može smatrati u potpunosti njegovim.

Iako je Porfirogenitov traktat *O narodima*, ili kako se još zove *O upravljanju carstvom*, nastao na osnovu obaveštenja sačinjenih od strane carskih činovnika i službenih spisa iz carigradskih arhiva, događaji iz razdoblja pre Porfirogenita su ponekad pristrasno prikazani, ali su poglavlja koja opisuju naseljavanje Slovena i zbivanja iz njegovog vremena prilično verodostojna, pošto je osnovna namera cara bila da što vernije prikaže složene odnose Vizantije i okolnih naroda sa kojima će njegov naslednik morati da saraduje. Ipak, kako je Konstantin VII Porfirogenit u političkom smislu bio jedan od manje značajnih romejskih careva, budući da su od njegove šeste godine tokom 34 godine u njegovo ime neprekidno vladali namesnici, a on sam je bio na vlasti svega poslednjih 14 godina, teza o želji da svog sina uputi u državničke poslove prilično je sumnjiva, a i samo delo nije u osnovi pisano kao istorijska studija.¹¹ Međutim, iako delo nije pisano kao tipično istorijsko delo ili panegirički spis posvećen nekom vizantijskom caru ili dinastiji, niti kao tajno delo ili delo za širu, javnu upotrebu, njegova osnovna namena bila je da generalno, poput neke vrste opšteg priručnika uputi u tajne uspešnog vladanja svakog budućeg cara.

Od ukupno 53 poglavlja *Spisa o narodima*, Porfirogenit posvećuje 8 poglavlja (29–36) kneževinama Južnih Slovena i Dalmaciji, a poglavlja od 28. do 32. smatraju se dragocenim za ranosrednjevekovnu istoriju Srba i Hrvata.¹² Poglavlje 30 pod nazivom „Priča o provinciji Dalmaciji“, kao i poglavlje 31 „O Hrvatima i zemlji u kojoj sada oni obitavaju“ pruža mešavinu informacija vezanih za Dalmaciju i Hrvate. Međutim, za razliku od poglavlja 31 u kome se tvrdi da su Hrvati došli po naredbi cara Iraklija, primivši po njegovoj zapovesti sveto krštenje iz Rima, u 30. poglavlju naseljavanje Hrvata prikazano je kao njihov samostalni poduhvat, upravo kao i pokrštavanje iz Rima.¹³ Analiza vizan-

Podrobnom analizom Porfirogenitovog teksta i njegovim poređenjem sa Teofanovom hronikom iz IX veka, Džon Bjuri (John Bury) je izdvojio delove spisa koji se direktno oslanjaju na Teofanovu hroniku, jer se već u samim naslovima nekih glava jasno navodi da se pozivaju na pomenuti izvor.

11 Naime, analiza Džona Bjurija iz 1906. god. jasno je pokazala da poglavlja nisu obrađivana u kontinuitetu, već u različitim periodima. Vid. Mavaro Orbini, *Kraljevstvo Slovena*, Ganeša klub, Beograd, 2016, str. 25–26.

12 Vid.: J.B. Bury, *The Treatise de Administrando imperio*, 1906; Georgije Ostrogorski, *Porfirogenitova hronika srpskih vladara i njeni hronološki podaci*; Jadran Ferluga, *Vizantija i postanak najranijih južnoslovenskih država*, 1968; Idem, *Vizantijsko carstvo u južnoslovenske države od sredine X veka*, 1971; Božidar Ferjančić, *Struktura 30. glave spisa De administrando imperio*, 1978; Idem, *Vasilije I i obnova vizantijske vlasti u IX veku*, 1997 itd.

13 U 30. glavi, naslovljenoj inače kao *Izlaganje o temi Dalmaciji*, Hrvati pobeđuju Avere i

tologa Tibora Živkovića pokazuje da dubrovački autori navode podatke iz ovog spisa i pre njegovog prvog štampanog izdanja.¹⁴ Ova tvrdnja, kako smatra Živković, ukazuje na mogućnost da je Porfirogenit pred kraj života preradio svoje delo, a svakako se sa izvesnošću može govoriti o postojanju neke kasnije verzije dela nastale 959. godine, tj. na samom kraju njegovog života, ili posmrtno pripisanom prepisu neke ranije verzije koja je bila poznata dubrovačkim autorima.¹⁵ Osim toga, kako smo već naveli, Živković čvrsto smatra da metodologija dela primenjivana na proučavanje poglavlja o Srbima, Hrvatima i drugim Slovenima Dalmacije nije dala pouzdane odgovore.¹⁶

U delu *Život Vasilija (Vita Basili)*, Porfirogenit se ponovo bavi pričom o pokrštavanju Hrvata, Srba i ostalih južnih Slovena, ali veličajući makedonsku dinastiju i njenog osnivača, njegovog dedu Vasilija I Makedonca. Prema Porfirogenitu, Vasilije I je 867. godine poslao kao pomoć Dubrovniku koji je bio pod opsadom Arabljana veliku vizantijsku flotu, koja je naterala Arabljane u povlačenje prema Bariju.¹⁷ Najvažniji podatak završnog dela

naseljavaju se u Dalmaciji, a njihovo pokrštavanje dovodi se u vezu sa pobedom nad Francima u X veku i sveštenicima iz Rima. Jedan deo Hrvata zatim širi svoju vlast nad Panonijom, verovatno zapadnom Slavonijom, stvarajući tako još jednu savezničku kneževinu Dalmatinskoj Hrvatskoj. Shodno tome, ovo poglavlje zapravo može se odrediti kao predanje Panonskih Hrvata. Nasuprot tome, u 31. glavi Hrvatima dolaze na poziv Iraklija, ulaze u sukob sa Avarima, nastanjuju se u Dalmaciji i takode po naredbi Iraklija bivaju pokršteni od strane sveštenika iz Rima, te se ovo poglavlje može okarakterizirati kao predanje dalmatinskih Hrvata. Detaljnije o ovome vid.: Tibor Živković, *Južni Sloveni pod vizantijskom vlašću 600–1025*, Čigoja, Beograd, 2007, str. 192–193

14 Prvo štampano izdanje Porfirogenitovog spisa priredio je Johannes Meursijus (Ioannes Meursivus) 1611. godine u Lajdenu, prema rukopisu iz Hajdelberga. Meursijus je delo izdao sa prevodom na latinski jezik, pod nazivom *De administrando imperio*, koji se kasnije i ustalio. Detaljnije o ovoj tvrdnji vid. u Id., "Constantine Porphyrogenetus and the Ragusan authors before 1611", *Historical Review*, vol. LIII (2006), pp. 145-164

15 Id., „Legenda o Pavlimiru Beli“, *Istorijski časopis knj. L* (2003), str. 9–32; "The Foundation of Ragusa: The Tradition vs. Facts", *Historical Review*, vol. LIV (2007), pp. 9–25

16 Samo 14 poglavlja Porfirogenitovog dela su zapravo u potpunosti dovršena, dok su preostala 39 poglavlja ostala nedovršena, te bi najveći broj poglavlja u stvari trebalo nazvati *fasciklama*. Osim toga, prema rečima samog Porfirogenita, poglavlje 31. obuhvata samo podatke koje autor smatra vrednim pažnje za dato pitanje. U tom smislu, koncepcija samog dela nedvosmisleno ukazuje na činjenicu da je rukopis ostao nedovršen. Vid. Id., *De conversione Craatorum et Serborum – Izgubljeni izvor Konstantina Porfirogenita*, str. 5.

17 Još s početka IX veka Neretljani i Hrvati kao franački vazali nisu priznavali vlast Carstva i bili su poznati po gusarenju na severnom i srednjem Jadranu. Stoga je 840. god. sklopljen *Pactum Lotharii*, tj. mir između Franačke, Venecije i primorskih gradova u Italiji. Ovaj sporazum je bio sklopljen radi borbe protiv Slovena, ali i očuvanja trgovinskih odnosa između potpisnika. U stvari, sporazum je bio jasan pokazatelj nemoći Vizantije da kontroliše Slovene dalmatinske obale, jer iako su Vizantinci mogli da tolerišu slovensku pirateriju protiv franačkih vazala u Italiji kao adut za dodatni diplomatski pritisak na Franke, nisu mogli da je prihvate u slučaju Venecije koja je tada

poglavlja 54 iz *Života Vasilija*, koji se odnosi otprilike na 870. godinu, objašnjava odnose dalmatinskih plemena i Vizantije i navodi kako je Slovenima zapravo dato pravo da sami izaberu vladare, čime je u stvari od strane samog cara priznata vladavina tadašnjih arhonta koji su vladali nad srpskim kneževinama. Na ovaj način, Vizantija je priznala pravo na postojanje ovim kneževinama, a vladarska ideologija Južnih slovena preoblikovana je prema hrišćanstvu. Analizirajući delove u kojima romejski car piše o južnoj Italiji iz doba njegovog dede Vasilija I Makedonca, Živković navodi da delovi o njegovom ratovanju po južnoj Italiji sadrže podatke o nekom Saracenu koji su potpuno jasno produkt književne fikcije (dijalozi, filozofske poruke itd) i odnose se na period koji je udaljen od autora nepunih 100 god., te su skoro izvesno nepouzdati. Samim tim, tvrdnja da Porfirogenit događaje VII veka opisuje na osnovu nekog drugog izvora tim pre dobija na snazi.

Sa druge strane, trebalo bi imati u vidu da se tokom prvih decenija nakon navodnog naseljavanja Sloveni nisu spuštali do Jadranske obale, već su tek početkom IX veka u znatnijem broju prodrli u vizantijske gradove. Izvesno je da su se Romeji u velikom broju zadržali uz tokove reka Timoka, Peka, desnu obale Morave, pa sve do Niša i Skoplja, dok je istočna romejska granica dosegala do Sardike, a zapadna do Rasa, zatvarajući tako polukružno srpske zemlje sa južne strane negde na Kosovu. Međutim, uprkos postojanju romejskog stanovništva i duž dalmatinske obale, vizantijska vlast se početkom VII veka takoreći „povukla pred pridošlicama“, te je načelni sporazum o savezu (*foedus*) različito tumačen sa obe strane. Naime, dok je Vizantija smatrala da je vlast Carstva večita u svim oblastima nekadašnje Rimske carevine, Sloveni su relativno brzo počeli da se osećaju gospodarima zemlje u kojoj su živeli, posebno sa nestankom Avara kao zajedničkih neprijatelja Carstva i Srba i Hrvata. Stoga, ukoliko se govori o vizantijskoj vlasti nad Srbima i Hrvatima, ona je zaista mogla da se održi isključivo nad plemenima iz srpskog plemenskog saveza nastanjenim neposredno duž dalmatinske obale, tj. Travuljanima, Zahumljanima, Neretljanima i Dukljanima. U tom smislu, unutrašnjost Balkanskog poluostr-

postala vizantijski saveznik u borbi protiv Arabljana u južnom Jadranu. Istovremeno, arabljanski upadi u Jadran 840–841 i zauzimanje Barija podstakli su Carigrad da pošalje mletačku flotu protiv južnoitalijanskih Saracena, ali je poraz Mletaka i učvršćivanje Arabljana u južnoj Italiji uz sve češće upade u južni Jadran navelo Carstvo da prihvati vojno jačanje teme Dalmacije u cilju odbrane od Arabljana. Vid. Id. *Južni Sloveni pod vizantijskom vlašću 600–1025*, str. 240, 245–246.

va, tj. oblast današnje Bosne i Srbije nije toliko privlačila pažnju vizantijske vlasti.¹⁸

Naposletku, u cilju očuvanja poseda u Italiji, što protiv Langobarda, što protiv Arabljana, istočni carevi su preduzimali različite vojne pohode, ali su najverovatnije imali manjak vojne snage, tj. ljudstva, te su angažovali najamnike iz dalmatinskog zaleđa. Analizirajući termine kojima Porfirogenit obeležava gradove od Italije do Kavkaza, Živković takođe dolazi do zaključka da se u opisu naseljenih gradova javljaju i gradovi koji su u doba Porfirogenita već bili razrušeni, što je autoru bilo poznato iz drugih izvora. Ti naseljenji gradovi na grčkom se zovu *kastra oikoumena* ili u prevodu gradovi koji pripadaju hrišćanskom svetu, tj. Ekumeni i isključivo su prisutni u slovenskim poglavljima *DAI*. Drugim rečima, ti gradovi su zapravo najvažnija crkvena sedišta južnoslovenskih poglavara, u kojima je postojala crkvena organizacija za koja neki smatraju da je bila pod okriljem rimske crkve, pri čemu Bosna, sa svoja dva grada, ne može da bude tumačena drugačije nego kao *polity* u istoj ravni sa Hrvatskom, Srbijom, Paganijom, Dukljom, Zahumljem i Travunijom.¹⁹ Osim toga, episkopije su jasno navedene, Nin u Hrvatskoj, Ston u Zahumlju, Trebinje u Travuniji i Mokro u Paganiji.²⁰

Takođe, potonja istraživanja Živkovića navode na zaključak da je pri izradi svog dela Porfirogenit koristio latinsko delo, uobličeno u Vatikanu, najverovatnije od strane izvesnog Anastasija bibliotekara, visokog crkvenog dostojanstvenika, ličnog sekretara trojice papa. Lingvističkom analizom Živković je uvideo da prisustvo određenih kalkova, tj. neposrednih prevoda kovanica sa latinskog, definitivno ukazuje da autor predložka nije Grk, već polugrk po majci, koji je stoga dobro vladao grčkim i najverovatnije 878. godine dao svoj spis o pokrštanju Srba i Hrvata kao poklon nekom vizantijskom caru u trenutku kada je postojao spor između Rima i Carigrada oko crkvene jurisdikcije nad dalmat

18 Arheološki nalazi potvrđuju da su se Srbi i Hrvati postepeno spuštali iz brdovitih predela ka obali i vizantijskim gradovima. Id. *Južni Sloveni pod vizantijskom vlašću 600–1025*, str. 214–216.

19 *Kastra* – množina od utvrđenja, tj. grada, i *oikoumena* u značenju krštena ili naseljena hrišćanima. Vid. Id., „Constantine Porphyrogenetus’ *Kastra Oikoumena* in the Southern Slavs Principalities”, *Historical Review*, vol. *LVII* (2008), pp. 9–28. Dugim rečima, ono što Grci nazivaju „ekumena”, na latinski se ne može samo prevesti kao „svet” ili „vasceli”, već i kao „naseljivo mesto”.

20 Ibid, str. 22–27.

inskim gradovima, i koji je taj spis namerno sačinio u korist rimske arhiepiskopije, tj. ustanove za koju radi.²¹

Na samom početku 32. poglavlja *DAI* koje se već na osnovu svog podnaslova *O Srbima i zemlji u kojoj sada obitavaju* može smatrati najznačajnijim za istoriju srpskog naroda, izneti su podaci o poreklu Srba, njihovoj postojbini, kao i istorija predstavnika najstarije srpske vladajuće porodice.²² Prema prvom rodoslovu srpske dinastije navodi se da nakon smrti srpskog arhonta koji je prebegao caru Irakliju u vreme „kada je Bugarska bila pod vlašću Romeja, tj. pre formiranja bugarske države, oko 680. godine, nasledio ga je njegov sin, a potom unuk i drugi arhonti redom iz njegovog roda.²³ Nakon nekoliko godina, rodio se Višeslav, a od njega Radoslav, zatim Prosigoj, pa nakon njega Vlastimir“²⁴ Iako o vladavini prve trojice župana gotovo da nema bližih podataka, pretpostavlja se da je Višeslav vladao oko 780. godine, ali se ništa određenije ne zna o njegovim naslednicima Radoslavu i Prosigoju. Sa druge strane, Porfirogenit saopštava više podataka o knezu Vlastimiru, što omogućava da se vreme njegove vladavine bliže odredi i smesti u vreme rata sa bugarskim kanom Presijamom, tj. između 836. i 852. godine. Međutim, osim uspostavljanja hronološke osnove za određivanje vladavine kneza Vlastimira (oko 850. godine), okolnosti pod kojima je vladao i prepustio tron svojim

21 Zapravo, u svom istraživanju mogućeg starijeg latinskog izvora Porfirogenitovog spisa u vezi sa Srbima i Hrvatima, Živković je uočio veliku sličnost pojedinih podataka u *DAI* sa latinskim spisom koji datira najverovatnije iz 878. god. i poznat je kao *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Pomenuto otkriće navelo je Živkovića na zaključak da je Porfirogenit koristio nestali latinski izvor *De Conversione Creatorum et Serborum*, te je u istoriografiji opšteprihvaćeno da je Porfirogenit podatke o Hrvatima, Srbima i drugim Slovenima preuzimao iz arhiva carske palate, kao i iz usmenih predanja vizantijskih činovnika u Dalmaciji. Osim toga, analiza najstarijeg istorijskog teksta o Srbima i Hrvatima sadržanog u poglavljima 30, 31 i 32 pokazala je da je izvor podataka o Hrvatima i Srbima jedino mogao da bude pisani izvor čiji je stil bio prilagođen temi o pokrštanju i bliskim vezama Hrvata i Srba sa Rimom, a pomenuti stil (*de conversione*) nije postojao u savremenoj Vizantiji, ali je bio dobro poznat u ranom srednjem veku na Zapadu. Vid. *Kraljevstvo Slovena*, str. 29–30.

22 Vid. *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, Tom II*, str. 46–49

23 Vizantijska politika prema severnom Balkanu mora se posmatrati kroz njene odnose prema Bugarskoj i prema franačkoj državi. Drugim rečima, Porfirogenitovo zanimanje za Srbe vezano je isključivo za okvire vizantijsko-bugarsko-franačkih odnosa i u tom smislu bi trebalo i preispitati podatke koje ovaj autor navodi o Srbiji.

24 Osim sinova, knez Vlastimir je imao i ćerku koju je udao za Krajinu, sina Beloja, župana Travunije. Travunija je bila oblast u zaleđu Dubrovnika i Boke Kotorske, a obuhvatala je i župu Konvale. Kasnije je Vlastimir dodelio Krajini titulu kneza, pa su, prema Porfirogenitu, njegovi naslednici, tj. arhonti Travunije, bili pod vlašću arhonta Srbije. Vid. Dušan Spasić, Aleksandar Palavestra, Dušan Mrđenović, *Rodoslovne tablice i grbovi srpskih dinastija i vlastele*, Bata, Beograd, 1991, str. 21–24.

naslednicima – Mutimiru, Strojimiru i Gojniku nisu bliže poznate. U skladu sa uobičajenim pravilima nasleđivanja za to vreme, državna teritorija je najverovatnije podeljena među braćom, ali je i ova generacija srpskih kneževa bila obeležena novim srpsko-bugarskim sukobom jer je Srbiju, u želji da osveti poraz svog oca Presijama, najverovatnije oko 880. god. napao kan Boris.²⁵

Neposredno nakon ovog sukoba došlo je do nesloge među Vlastimirovim sinovima, a kao najstariji i najmoćniji, knez Mutimir je proterao braću u Bugarsku, dok je Petar, Gojnikov sin sam pobjegao u Hrvatsku. Ono što je specifično pri proučavanju dinastije Vlastimirovića jeste pojava dva grčko-hrišćanska imena kao prvih hrišćanskih imena među južnim Slovenima, a to je ime Stefana, najmlađeg Mutimirovog sina, i Petra, Gojnikovog sina, što nas pak navodi na razmišljanje o počecima hristijanizacije. Naime, prema Porfirogenitu, Srbi su konačno primili hrišćanstvo za vreme vladavine njegovog dede, *hristoljubivog* cara Vasilija I koji je vladao u periodu 867–886., tj. približno u vreme misionarskih aktivnosti braće Metodija i Ćirila. Osim toga, pismo pape Jovana VIII (872–882), upućeno slovenskom knezu Mutimiru kao njegovom savremeniku, pruža dodatne podatke o procesu pokrštavanja Srba, jer sadrži zahtev da se Mutimir vrati pod jurisdikciju panonske dijeceze, tj. panonsko-sremsku arhiepiskopiju koju je obnovio Metodije. Istovremeno, period hristijanizacije Srba pomogao je da se bar približno odredi vreme rođenja Stefana i Petra oko 870. god.

Proteran od brata Mutimira, knez Strojimir je ostao u Bugarskoj do kraja života, a njegov sin Klonimir, koji se oženio Bugarskom, dobio je sina Časlava koji je ujedno i bio poslednji poznati vladar dinastije Vlastimirovića.²⁶ Nakon smrti kneza Mutimira, na presto je došao njegov najstariji sin Pribislav, koga je nakon samo godinu dana sa vlasti zbacio njegov brat od strica, Petar Gojniković, vrativši se iz Hrvatske. Posle neuspelih pokušaja da bude svrgnut sa vlasti od strane Brana, drugog Mutimirovog sina, i Klonimira, Stojimirovog sina podržanog od strane Bugara, Petar Gojniković se održao na vlasti više 20 godina, oslanjajući se pritom na Vizantiju, ali i dobre odnose sa Bugarskom. Međutim, za vreme vladavine bugarskog cara Simeona izbio je rat između Bugarske

25 Nakon što je vojska kana Borisa doživela poraz, sklopljen je mir sa Srbijom, a Mutimirovi sinovi ispratili su zarobljenike do granice, do Rase. Ibid, str. 22.

26 Ibid, str. 23

i Vizantije, a pod optužbom da saraduje sa Ugrima, Petar ja kao zatočenik odveden u Bugarsku gde je i preminuo. Petra je nasledio knez Pavle Branović koji se oslanjao na Bugarsku, dok je za to vreme u Carigradu, na dvoru Romana I Lakapina i savladara Konstantina Porfirogenita, živeo Pribislavljev sin Zaharije koji je poslat da bude arhont u Srbiji, ali je zarobljen i poslat u Bugarsku. Prelaskom kneza Pavla Branovića na stranu Vizanije, bugarski car Simeon podržao je Zaharija kao nekadašnjeg vizantijskog štitenika koji je 921. godine svrgnuo sa srpskog prestola kneza Pavla, ali se Zaharije ubrzo opet okrenuo Vizantiji, što je navelo Simeona da krene u nove pohode na Srbiju (921–924), šaljući kao jednog od zapovednika i Časlava, sina Klonimirovog.

Kako je Zaharije pobegao u Hrvatsku, srpski župani su odlučili da za novog vladara priznaju Klonimirovog sina, ali su, zajedno sa jednim brojem srpskog stanovništva, pohvatani i odvedeni u Bugarsku. U tim okolnostima, deo stanovništva je pobegao u Hrvatsku, a jedan deo je potražio utočište na teritoriji pod vizantijskom vlašću, čime je Srbija gotovo posle jednog veka potpala pod bugarsku vlast. Ipak, nakon smrti Simeona 927. godine, njegov sin i naslednik Petar (927–969) menja politiku prema Vizantiji, što utiče na Časlava da se vrati u Srbiju. Priznajući kao vrhovnu vlast i svog zaštitnika vizantijskog cara, Časlav je uz pomoć samog Konstantina VII Porfirogenita uspeo da obnovi vlast u opustošenoj zemlji nakon bugarske okupacije i učvrsti se u njoj kao arhont.²⁷ Ovo su poslednji podaci koji potiču o Časlavu od strane cara i pisca Konstantina Porfirogenita,²⁸ ali o njegovoj vladavini pruža nam podatke drugi istorijski izvor, a to je već pomenuti *Barski rodoslov*, poznat kao *Letopis popa Dukljanina* ili *Ljetopis*.²⁹ Ukoliko zane-

27 Ibid, str 24.

28 Naime, analizom više poglavlja DAI, pre svega o Armeniji, ustanovljeno je da Porfirogenit koristi brojna pisma carskih diplomata i oficira, koji su na terenu bili zaduženi da se bave lokalnim arhontima. Upravo iz takvih dokumenata, dakle na osnovu carevih uputstava višim činovnicima, kao i obraćanja stranim vladarima, Porfirogenit je lako mogao da utvrdi i kada je Mutimir došao na vlast, način na koji je u vlasti potvrđen, kao i sitnije pojedinosti o tome kako je Časlav, srpski knez, tražio pomoć kada se vratio u Srbiju iz bugarskog ropstva. Na taj način, zaključuje se da vesti o Časlavu, koje su posmatrane kao Porfirogenitovo preterivanje, zapravo potiču iz prvorazrednih dokumenata, tj. carskih pisama putem kojih Časlav traži carevu podršku koju i dobija, što svakako navodi na zaključak da je takvih pisama bilo više. Vid. Tibor Živković, Nova tumačenja vesti o južnoslovenskim *gentes* u *De administrando imperio* vizantijskog cara Konstantina VII Porfirogenita (944–959), *Godišnjak/Jahrbuch* 2012,41:201-210, Banja Luka, str. 205

29 Vid. Ferdo Šišić, *Letopis Popa Dukljanina*, Beograd–Zagreb, 1928, sadrži latinsku redakciju svih očuvanih verzija i Vladimir Mošin, *Ljetopis Popa Dukljanina*, Zagreb 1950,

marimo legendarne elemente, odnosno ono što se u *Letopisu* može smatrati više legendom nego stvarnim istorijskim događajima, i kada se pojedini događaji provere njihovom realnom osnovanošću, moguće je izvesti kao relativno pouzdan podatak o smrti Časlava. Teritorija srpske države Časlavljevog vremena okvirno se može odrediti na zapadu do granica Hrvatske, na istoku do Rasa, a na severu, najverovatnije do reke Save. Naime, kada je u Bosnu, koja je bila sastavni deo države kneza Časlava, ušao ugarski knez Kiš, Časlav mu se suprotstavio u Drinskoj županiji.³⁰ Upravo tada je započeta bitka pored reke u kojoj je ugarski knez ubijen, a njegova glava predata je Časlavu. Kao odmazdu za ovaj događaj, Ugari su još jednom izvršili napad na kneza, ali ovog puta u Sremu, tj. u ravninama, južno od Save. Tom prilikom su zarobili Časlava i po naredbi udovice kneza Kiša, Časlav je sa svim svojim srođnicima bačen u Savu. Kako je istorijska činjenica da su u vreme Časlavljeve vladavine Ugri išli u osvajačke pohode u susedne zemlje, kao i da je predeo južno od Save tada bio poznat kao Srem, podaci o knezu Časlavu koji su navedeni u *Letopisu popa Dukljanina* mogu se okarakterisati kao verodostojni. Osim toga, u nedostatku drugih istorijskih izvora, oni predstavljaju poslednji pomen ovog vladara kojim se zapravo završava najstarija srpska dinastija.³¹ Polulegendarni kralj dalmatinske Srbije iz 10. veka, Pavlimir Belo, osvedočen je u *Barskom letopisu* i u spisu cara Porfirogenita kao vladar srpskih zemalja nakon smrti kneza Časlava. Jedini latinski izvor domaćeg postanja, *GRS*, još uvek je u nauci predmet suprotstavljenih mišljenja.³² Međutim, danas može da se tvrdi, sa velikom sigurnošću, kako su njegovi pojedini delovi od izuzetne vrednosti i značaja, posebno događaji opisani na samom kraju dela (1040–1150). U ovom delu su sakupljene najraznovrsnije legende slovenskog i romanskog sveta južne Dalmacije, pa čak i šire, one iz Bosne i Raške. Ipak, za starije razdoblje *GRS* je gotovo neupotrebljiv kao istorijski izvor, ali je zanimljiv za nauku jer se

30 *Letopis popa Dukljanina*, str. 118.

31 Vid. *Rodoslovne tablice i grbovi srpskih dinastija i vlastele*, Bata, Beograd, 1991, str. 24.

32 Proučavanjem brojnih studija jasno je da su razmimoilaženja istraživača velika i da konačan sud o autoru, vremenu nastanka, nameni spisa i odnosu hrvatske i latinske redakcije zapravo ne postoji. Ipak, nakon podrobne kritičke analize dela, Živković dolazi do prilično održivih i logičnih zaključaka, pa navodi da je autor dela pisac slovenskog porekla, ali Čeh, a svakako je katolički sveštenik, odnosno, cistercit Ruder, rodom iz okoline Oseka ili Sedleca. Vid. Zibor Živković, *Gesta regum Sclavorum, Tom II*, Istorijski institut manastir Ostrog, Beograd, 2009, str. 27.

jasno vidi koliko su vladarske geneologije i legende bile raširene među srpskim narodom.

Što se tiče imena ugarskog velikaša Kiša, u pitanju je istorijska ličnost, koja se pominje u *Bečkoj ilustrovanoj hronici* (1358), a poginuo je u boju protiv Vizantinaca na reci Krašovi 1128. godine (976.). Stoga, nerazumljivo je kako je ovaj istorijski lik, koji je stradao 1128. godine, ušao u legendu i narodno predanje već u drugoj polovini XII veka, kada je prema dosadašnjim istraživanjima nastao GRS, a naročito je teško, spojiti ga sa i Časlavom, koji i sam pripada različom vremenu, tj. prvoj polovini X veka. Sve na osnovu ovoga jasno možemo da zaključimo da je u pitanju legenda u kojoj je središnja figura upravo Časlav, koji je u istoriografiji uglavnom poznat kao istorijski knez o kome piše i Porfirogenit.³³ Poput oca Dukljaninovog Časlava, i otac istorijskog Časlava je bio izgnanik, a Strojimir je pobjegao Bugarsku i sa uglednom bugarskom porodicom se orodio, baš kao što je i Radoslav u Rimu našao novi dom i ženu. Porfirogenitov Časlav je kao bugarski pretendent na srpski presto 926. godine doveden u Srbiju tokom sukoba Bugara sa srpskim knezom Zaharijom, ali je vraćen nazad u Bugarsku, da bi vlast preuzeo 933 ili 934. god. uz vizantijsku podršku. U tom smislu, istorijski knez Časlav je mogao da se bori sa Ugarima, jer je iz tog pravca pretela opasnost i Bugarskoj i Vizantiji, pa je štiteći prostor južno od Save i Dunava, i mogao da izgubi život, pa bi u tom smislu GRS praktično dopunio, doduše na osnovu narodnog predanja, naša saznanja o političkom delovanju Časlava. U tom smislu, iako je sličnost Porfirogenitovog i Dukljaninovog Časlava mala, ipak postoje neke dodirne tačke (izgnanstvo oca i dede, kao i ženidba oca uglednom strankinjom — Bugarkom, odnosno Rimljankom), što nas navodi na zaključak da se ovde sastajemo sa pravom narodnom pričom, možda i herojskom pesmom. Međutim u obliku u kojem je ona dospela do nas putem spisa Popa Dukljanina, ona nije mogla da nastane u XII veku, već znatno kasnije (ime Kiša iz XII veka). Kako elementi ove narodne tradicije postoje i u narednom poglavlju GRS, očigledno je da se radi o veoma razgranatoj i raširenoj legendi poznatoj na širokom prostoru — od Splita do Bara, te je verovatno Dukljanin organizovao ovaj sirovi materijal u konkretnu priču u skladu sa *Gesta Romanorum*, gde je

33 Ovaj Časlav je bio sin Klonimira, unuk Strojimira koga je brat Mutimir proterao u Bugarsku oko 856. godine. Id., *Gesta regum Sclavorum, Tom II*.

takođe prisutan motiv pobune protiv kralja, njegovo izgnanstvo i, redovno, sretan završetak. Takođe, kako i kod Porfirogenita postoji srpski knez Radoslav za koga se samo kaže ko mu je bio otac, nije isključeno da je upravo ovaj Radoslav bio prognan iz Srbije, sklonio se u Dalmaciju i odatle u Rim, čime ostaje otvorena mogućnost da o ovom Radoslavu piše Dukljanin. Takav jedan događaj koji bi se odigrao u kasnom VIII veku, kada je po svoj prilici živeo srpski arhont Radoslav koga pominje Porfirogenit, morao bi tokom više od pola milenijuma da preraste u pravu legendu, u kojoj bi istorijsko jezgro bilo dovedeno do neprepoznavanja.³⁴ Dubrovački Anonim. prenosi dubrovačku legendu o kralju Radoslavu i Časlavu (Berislavu), te dubrovačka legenda ne poznaje pojedinosti koje se nalaze u *GRS*, poput reke Save, Srema, Kiša i njegove žene, ali, zato izričito navodi da je Časlav ubijen zajedno sa svoja dva sina. Iz ovog razloga, nameće se zaključak da su pojedinosti Časlavljeve pogibije koje prenosi *GRS* samo posledica literarne obrade stare legende prema biblijskim motivima.³⁵

Samo delo nastajalo je postupno, u relativno kratkom vremenskom intervalu i u dva različita grada. Prvobitni spis napisan je između 1290. i 1295. godine u Splitu, a nekoliko godina kasnije (1299/1300.), pisac, koji je tada bio arhiepiskop Bara, odlučio je da svoje delo proširi, dodajući neke delove prvobitnom spisu. Među glavnim izvorima koje je autor u Baru pronašao bilo je jedno istorijsko delo pisano slovenskim jezikom u kojem je bilo opisano razdoblje vladavine dukljanskih kneževa/kraljeva približno između 1040. i 1150. godine, međutim autor nije uspeo da završi svoje delo i ono se prekida. Dakle, konačna redakcija *GRS* nastala je oko 1300. godine u Baru.

Za poglavlja od XXV-XXVIII, prema hrvatskoj redakciji, autor je koristio samo dva izvora: ugarsko-poljsku hroniku koja je nesumnjivo postojala u Splitu i koja je najverovatnije zaostala iz Tomine ostavštine i bila dostupna u arhivu splitskog kaptola, dok je drugi izvor gotov Tomin tekst. Nasuprot tome, prema *GRS*, za poglavlja od XXIV-XVIII autor koristi prvi put vizantijske izvore, a zatim po sećanju, poziva se na Kozmu Praškog. Ovde se prvi put javlja usmeno predanje Dubrovčana o osnivanju njihovog grada, pomešano sa jednim predanjem iz Travunije i sećanjem na vladare

34 Ibid. 204–208

35 Ibid. 209–210

ove male kneževine iz IX veka. Već je pomenuto da je priča o Radoslavu moralno-didaktički primer koji je korišćen u manastirima, te je sasvim očekivano da je ona bila poznata ne samo u Splitu, već i u Dubrovniku, Kotoru ili Baru, odnosno svim onim mestima u kojima je krajem XIII veka bilo benediktinskih, cistercijskih, franjevačkih ili dominikanskih manastira. U tom smislu su i varijante ove legende očekivane, a autor je mogao samo da kombinuje slobodnije i da dovodi ličnosti u vezu onako kako mu je odgovaralo. Takođe, nije isključeno da je on bio u dodiru sa Dubrovnikom, bilo preko monaha iz ovog grada, bilo jer je sam tamo odlazio. S druge strane, upravo razlike koje postoje kod dubrovačkog Anonima u ovoj legendi o Radoslavu, ukazuju na to da je u Dubrovniku već tada ova legenda bila zapisana u nekom od manastira, upravo kao moralno-didaktička priča. Pošto se prepliću dve legende, jedna o osnivanju Dubrovnika, a druga o Belu, moguće je da ona nije mogla da bude fiksirana pre XII veka i jednog dolaska okolnog slovenskog življa u Dubrovnik iz Travunije, odakle je priča o Belu u Dubrovnik i dospela.³⁶

Međutim, iako je Pop Dukljanin svoj prvobitni spis iz Splita i smatrao završenim, preselivši se u Bar i zauzevši položaj arhiepiskopa, autor je iz nekog razloga odlučio da svoje delo proširi. Pri tome, Dukljanin je taj spis predstavio kao staro delo kome će pridodati još neki spis pisan slovenskim jezikom i koji će potom prevesti na latinski. Pristupivši ovom poslu on je veoma pažljivo odstranio iz svog starog spisa one rečenice ili iskaze koji nisu imali smisla u novoj sredini niti su bili u skladu sa namenom spisa. Sada se politička dimenzija kraljevstva Slovena izmenila. Teritorijalno, pisac je zahvatio isto područje u kojem su se već odranije nalazile Hrvatska, Duklja, Travunija, Zahumlje i Raška, ali je težište pripovedanja pomeren prema jugu — Duklji, Travuniji i Raškoj. Pre nego što će spojiti svoje prvobitno delo sa slovenskim tekstom koji je našao u Duklji autor je morao nekako da napravi vezu između ove dve celine.³⁷

36 Ibid. 315–318

37 U tom cilju, autor je uzore za građenje vladarskog lika sasvim preuzeo iz Biblije, dok su u kompozicijskom smislu, uzori preuzeti iz engleskih gesta/hronika, a konkretno je korišćen samo Ugarski Anonim. Usmeno predanje sačuvano je u samo u poglavlju XX i odnosi se na vreme između 860. i 870. godine. Poglavlja XXII – XXIII nastala su na osnovu narodnog predanja uklopljenog u moralno-didaktičke crkvene priče i nema traga upotrebe bilo kakvog pisanog izvora. Vrlo verovatno je da je autor u celinu slio dve priče: *Legendu o Tihomilu*, pretku Nemanjića, koja je sekundarno primljena u Splitu preko trgovaca ili sveštenika, a autor ju je obradio po biblijskom obrascu; *Legendu*

Kaletićeva i Marulićeva redakcija, označene kao hrvatska redakcija i latinska redakcija, u osnovi čuvaju prvobitni predložak koji je sastavio anonimni pisac u Splitu – latinska redakcija. Taj prvobitni predložak je bio pisan na latinskom jeziku, a zatim, najranije sredinom XV veka, preveden na hrvatski. Sa tog predloška je Papalić sačinio svoj prepis, na osnovu koga je Marulić 1510. godine napravio latinski prevod. Drugim rečima, delo koje proučavamo je pisano na latinskom, zatim prevedeno na hrvatski, pa ponovo na latinski. U tim prevodima nesumnjivo je došlo do ispuštanja pojedinih reči, nerazumevanja određenih izraza, toponima i ličnih imena, te možda i razlike sa *GRS* ne mogu da se tumače kao posledica ovakvog postupka. Ipak, očigledno je da je, prerađujući svoj prvobitni spis, sam pisac neke delove teksta namerno menjao, i upravo pateći te namerne promene moguće je doći do zaključka za koga i zašto je svoje delo pisao.

Gesta regum Sclavorum je jedno od najsloženijih historiografskih dela srednjega veka, što je uslovljeno prvenstveno željom pisca da sastavi istorijski spis koji bi dodatno osnažio političke težnje naručioca dela. Da bi se prošlost predstavila na način koji odgovara naručiocu, pisac je morao da osmisli, tj. skoro izmisli delo, a da pri tom njegov sastav deluje ubedljivo na savremenike. Kako nije bilo istorijskih izvora upotrebljivih za razvijanje radnje potrebne naručiocu, autor se okrenuo raznim izvorima čiji je sadržaj mogao da iskoristi na način koji mu je omogućavao da sprovede svoju zamisao. Boreći se sa oskudicom izvora, on je morao sve vreme na umu da ima i moralno-didaktički element pripovedanja, što je, svakako, dodatno otežavalo rad. Ipak, zahvaljujući izvrsnom poznavanju Biblije, pre svega Starog zaveta, ovaj zadatak je u izvesnoj meri olakšan, a *GRS* svakako predstavlja sjajan primer pisanja istorije zarad političkih potreba uglednog vlastelina.³⁸

U Dukljaninovom delu se pak ističe prevlast Travunije nad Raškom, gde se raški župan Ljutimir usprotivio vlasti Pavlimira Bela. Odlučujuća bitka između raškog i travunjskog gospodstva odigrala se na Limu, a Ljutimir je poginuo na Ibru. Po ovom spisu travunjska dinastija Pavlimira Bela u sukobu je sa Raškom, Bos-

o Radoslavu i Časlavu, najverovatnije moralnodidaktičku pouku koju su u nekom od benediktinskih ili cistercijskih manastirima monasi čitali pred ručak ili večeru. Ibid, str. 316–317.

38 U tom smislu, teško da u evropskoj literaturi postoji kompleksnije delo. Zato je tako dugo ono predstavljalo gotovo mistično iskustvo za brojne proučavaoce.

nom i Dukljom, a u savezu sa Hrvatskom. Tokom druge polovine 1300. godine Pavle Šubić je osvojio Onogošt, a zatim se obratio Dubrovčanima sa molbom da mu pomognu da osvoji Kotor, izlašući pritom svoj politički plan o osvajanju Duklje i Raške. Kako je 1301. god. bezuspešno pokušao da zauzme Kotor, ubrzo je reagovao srpski kralj Milutin, pa je Pavle Šubić proteran iz Travunije i dela Zahumlja. Srpski kralj je takođe napao Dubrovnik u znak odmazde, ali je mir sklopljen već u novembru 1301. godine. Na taj način, neslavno je završen Pavlov pokušaj da osvoji zemlje pod krunom Nemanjića.³⁹

Ukoliko je GRS delo nastalo krajem XIII veka, veoma jednostavno je izveden zaključak o Šubića kao naručiocu dela. Naime, kako *GRS* piše o bezimenoj, jedinstvenoj slovenskoj državi pod hrvatskom dinastijom, potrebno je samo osmotriti političko stanje u Hrvatskoj u poslednjoj četvrtini XIII veka, gde su braća Šubići — Pavle, Grgur i Mladen — kao politički pretendenti, a među njima najpre najstariji brat, Pavle. Osim toga, od 1289. godine Pavle Šubić je oženjen ćerkom kralja Dragutina, što mu otvara mogućnost da se meša u dinastičke sukobe Nemanjića, a sve zemlje prema kojima Pavle Šubić ima političke pretenzije jesu Bosna, Raška, Duklja, tj. one koje su pod vlašću Nemanjića.⁴⁰ U ovom kontekstu Pavle Šubić zadovoljava jedan veoma bitan kriterijum jer je zaista bio orođen sa Nemanjićima, što je u ono vreme bilo sasvim dovoljno da se traži određena zemlja ili kruna, a položaj Pavla Šubića je bio specifičan i zbog toga što je on prihvatao nominalnu vlast ugarskih vladara.⁴¹

U svakom slučaju Rudger je u Zeti kao arhiepiskop Bara nastavio da piše svoje delo i temeljno je preradio svoj prethodni spis, a zatim, obogativši svoja saznanja novim izvorima koje je u Zeti našao, započeo je praktično novo delo, ali sa istovetnim političkim konceptom. Ova okolnost kao da govori u prilog tome da Rudger, pošto je otišao u Duklju, nije nikada prestao da održava veze sa Šubićem. Iz njegovih uvodnih reči jasno je da su u pitanju mutna vremena, ispunjena ratovima, i da Barani ne samo vole da slušaju o ratovima, već i da učestvuju, što je, sjajan izgovor za pisanje dela. Imajući u vidu sve navedeno, razlozi ovakvog pisanja dela

39 Ibid, str. 347.

40 Ibid, str.342.

41 Ibid, str. 349.

postaju sasvim jasni, jer ono služi tome da zamagli prave razloge pisanja i da, sa druge strane, ubedi ugledne Barane/Dukljane da je nekada Dalmacija, Gornja i Donja, bila jedinstvena pod jednom vladarskom kućom iz Hrvatske. Zato nema ni imena naručioca dela, koje tako često monasi stavljaju u uvod da bi se zahvalili svome mentoru, tj. pokrovitelju. Sve ovo ukazuje na to da su Pavle Šubić i Rudger nastavili da održavaju kontakt i posle njegovog odlaska iz Splita, što je i najverovatnije bio razlog zbog čega je kralj Milutin odlučio da protera arhiepiskopa Bara.

Kada se osmotri ta moguća veza između Šubića i pisca *GRS*, Rudger u tom odnosu zadobija veoma značajno mesto. On je bio crkveni prelat visokog ranga u Splitu koji je mogao da poznaje Šubića; imao je nesmetan pristup arhivama splitskog kaptola i zaostavštini Tome Arhidakona; imao je znanja iz različitih mesta Evrope u kojima je došao u dodir sa brojnim hronikama i istorijama; postavši arhiepiskop mogao je da učini daleko više za svoga prijatelja Šubića. Naizgled, iako je sve ovo napisano na osnovu pretpostavki, Rudger iz Oseka, arhiepiskop Bara, mogao bi da bude pisac dela, odnosno tajanstveni autor *GRS*.⁴² Jedna zgodna istorija/gesta koja bi prikazala teritorijalno jedinstvo svih zemalja za kojima je Pavle Šubić stremio, mogla je da bude više nego dobrodošla kao podrška njegovim političkim planovima.

Stoga, u skladu sa ktitičkom analizom Živkovića možemo zaključiti, da iako istoričari danas znaju da je istorija konstrukcija, tj. subjektivno viđenje prošlosti, *GRS* ovo saznanje uzdiže na jedan daleko viši stepen, jer istorija nije samo konstrukcija prošlosti zasnovana na drugačijim interpretacijama činjenica, već može da bude i apsolutna konstrukcija ili fikcija, zasnovana na preoblikovanju podataka prikupljenih iz najraznovrsnijih izvora pažljivo izabranih i uklopljenih u željenu projekciju pisca.⁴³

Naposletku, i da ne postoje indicije o Šubiću ili Rudgeru arhiepiskopu Bara, objašnjeno je da je hrvatsku redakciju i *GRS* pisao isti autor u dva različita grada (Splitu i Baru). Prvi put priliku za to imao je kao viši crkveni prelat, a drugi put kao arhiepiskop Bara, za osobu koja je nesumnjivo pripadala najvišem hrvatsko/dalmatinskom plemstvu. Kada se ovo ima na umu, onda ne treba

42 Ibid, str. 364–365

43 Ibid, str. 377–378

da čudi što je pisac napravio onakvu zbrku lica i događaja, jer njemu i nije bio cilj da piše istinito, već u korist cilja koji je pred njega postavio naručilac dela. To što on u uvodu konačne redakcije kaže da će pisati samo istinu, samo je stilski ukras i odraz običaja toga vremena kod najvećeg broja istoričara i hroničara srednjega veka. Osim toga, arhiepiskop Bara sigurno nije mogao da napiše u uvodu svoga dela da je ono posvećeno Pavlu Šubiću i njegovim političkim ciljevima.⁴⁴

Pavlimir je bio, prema Farlatiju, kralj dalmatinske Srbije, a po drami Junija Palmotića *Pavlimir*, on je bio osnivač Dubrovnička. Danijele Farlati u delu *Illyricum sacrum* o Pavlimiru piše: Dolazak Pavlimira i ostalih Srba, koji još nisu primili hrišćanstvo, kao i pokršavanje Neretljana pružili su povod i uzrok da se održi dalmatski sabor oko 877. godine na kome su čestvovali i legati Apostolske stolice i konstantinopoljskog cara. arhiepiskop Georgije sa nekolicinom episkopa Dalmacije, Hrvatske i Srbije, hrvatski duks i srpski kralj sa svojim plemićima i velikašima. Pavlimir je pokorio moćnike i banove koji su, posle smrti Časlava, koji je proterao Radoslava, svog oca, a njegovog dedu, podelili među sobom srpsko kraljevstvo. S druge strane Gornju Meziju, ili unutrašnju Srbiju, koju je bio zauzeo Višeslav, jedan od banova Srbije o kome govori Porfirogenit, Pavlimir nije mogao da povрати. Stoga se morao zadovoljiti dalmatinskom Srbijom. Posle toga je srpsko kraljevstvo bilo podeljeno na dva dela. Jedan deo su dobili Pavlimirovi sinovi i unuci, čiju je genealogiju sastavio Pop Dukljanin, a drugi sinovi i unuci Višeslavovi, o kojima govori Porfirogenit. Ali, posle skoro sto godina, obe Srbije su se ujedinile u jedno kraljevstvo pod vlašću jednog kralja, koji je po najvišem pravu jednako upravljao i mezijskim Srbima kao i dalmatinskim. Pavlimir je, pošto je pobedio raškog župana, podigao u ovom kraju hram, dostojan kraljevskog veličanstva, pod imenom Svetog Petra. Pobedio je slovenske Hrvate, koji su naseljavali posavsku Panoniju, kao i Mađare, koji su Slovenima došli u pomoć, i ponudio im mir pod uslovom da Sava bude granica između Hrvata i Srba. Umro je u Travuniji, početkom X veka i sahranjen u hramu Svetog Mihajla. Svi ovi navodi su istorijski netačni, jer je Vlastimir ratovao tri godine sa Bugarima i zapravo je odraz Dukljinovog izmestanja Vlastimira u lik Pavlimira Bela.

44 Ibid, str. 353.

Dubrovački Anonim, koji je najverovatnije najstariji dubrovački analista iz XV veka, u pojedinim detaljima oko Bela i njegove porodice, navodi na razmišljanje da su i Dukljanin i Anonim svoje pisanje o Radoslavu/Pavlimiru Belu zasnovali na predlošku koji nije sačuvan. Naime, Anonim saopštava da je kralj Radoslav u Rimu bio pod papskom zaštitom i da je učestvovao u građanskim borbama u Rimu, kao i da je imao čin kapetana.⁴⁵ Takođe, Anonim navodi da je Radoslav Belo u domovinu stigao sa 500 ljudi iz Ankone, a zatim ukrcavši se na tri lađe stigao u luku Raguze, gde je čekao da mu stignu pojačanja iz Bosne od oko 5 000 vojnika.⁴⁶

Još jedna pojedinost odlikuje Anonimovo pisanje kada govori o pratnji kralja Radoslava, jer on za razliku od Popa Dukljanina, koji kaže da je Radoslav uz sebe imao „nekolicinu koji su ga voleli“ (*aliquantis qui eum diligebant*),⁴⁷ sasvim jasno kaže da je uz Radoslava bilo svega šest plemića (*con 6 Baroni sui*).⁴⁸ Druga važna pojedinost kod Anonima, odnosi se na samu porodicu kralja Radoslava, budući da on zna da je Radoslav u braku sa Rimljankom dobio tri sina, od kojih su dvojica umrla od kuge, dok je preživeo treći koji se zvao Stefan Belo, koji je takođe bio kapetan i koji je imao sina Radoslava Bela.⁴⁹ Pojedinosti o deci koja su pomrla od kuge i dvostruka imena koju naslednici imaju, pobuđuju pažnju. Takođe, kod Anonima je ime Dukljaninovog sina kralja Radoslava Berislav (*Berislavo*), a da kod kasnijih dubrovačkih pisaca, npr. Ranjine, on postaje *Ciaslavo*, *Berislavo cognominato*.⁵⁰ Ovo pokazuje da su pozniji dubrovački pisci koristili pored Anonima i zapis Popa Dukljanina, a s druge strane navodi i na razmišljanje da li je Anonim uopšte znao za Dukljanina.

Umesto zaključka

U drevnim istorijskim izvorima slika istorije svakako je drugačija od one koja danas važi u opštevažjećoj, tj. zvaničnoj istorijskoj nauci, naročito u slučaju srpske rane srednjovekovne istorije.

45 *Annales Ragusini Anonymi*, ed. S. Nodilo, Zagrabiae 1883, p. 3 (= Anonymi).

46 *Anonymi*, 4.

47 *Ljetopis*, 63.

48 *Anonymi*, 3.

49 *Anonymi*, 3 – 4.

50 *Annali di Ragusa del magnifico ms. Nicolò di Ragnina*, ed. S. Nodilo, Zagrabiae 1883, p.170.

Uprkos činjenici da su Južni Sloveni bili u dodiru sa Vizantijom najverovatnije od momenta (prema prepisima izvorne hronike cara Konstantina Porfirogenita), njihovog doseljavanja na Balkansko poluostrvo pa do poslednjih dana Carstva, tj. od VII pa do XIV veka, za razliku od bugarske i hrvatske historiografije, koje su kroz brojne monografije temeljno obradile period ranog srednjeg veka, srpska historiografija se, često ograničena političkim uticajem nacionalnih historiografija susednih balkanskih naroda, svela na rasprave o pojedinim pitanjima najranije srpske srednjovekovne istorije. Osim toga, podaci o ranoj srednjovekovnoj istoriji Južnih Slovena, u različitim vizantijskim ili latinskim izvorima mahom su oskudni i prilično nejasni. Naposljetku, u srednjem veku istorija je bila usko povezana sa religijom i priče o čudima postajale su prirodnim putem istorija, jer su tadašnja dela imala prvenstveno svrhu da ubede čitaoca u veličinu lokalnog vladara, episkopa, lokalnog sveca ili loše osobine nekog drugog vlastelina.

Što se tiče *Legende o Belu* na raspolaganju su nam dva ključna izvora, oba sumnjive verodostojnosti.

1) *Letopis popa Dukljanina* ili *Barski rodoslov* po kome je dobrog kralja Radoslava zbacio i proterao zli sin Časlav (Seislav u drugoj redakciji). Radoslav se nastanio u Rimu i tu sa Rimljankom dobio sina Petrislava, a ovaj, pak, takođe sa Rimljankom, sina Pavlimira koji je kao veliki ratnik stekao nadimak „Belo“. Zgađen spletkarenjem rimske gospode, Pavlimir se sa 500 vitezova uputio u Dalmaciju, tj. svoju dedovinu i usput podigao utvrđenje, tj. osnovao Dubrovnik, a zatim je sve do Ibra gonio i porazio lokalnog raškog župana Ljutomira, ustanovio episkopiju u Rasu, stekao veliku slavu, a naposljetku iznenada umro pri ulasku u grad Travuniju (po svemu sudeći Trebinje).⁵¹

2) *Anali Dubrovnika* anonimnog autora, gde se na samom početku kazuje da je Dubrovnik osnovao Radoslav Belo, po ocu potomak vladara Bosne, a po majci Rimljanin, sin izvesnog Berislava, a unuk kralja Radoslava, i to tako što je podigao Kaštel Lave i doneo svete relikvije, i to: mošti svete Petronile, svete Domicile, svetog Nereja, Anhilija i Pankracija, glavu stopala i šake svetih Sergija i Vaha, te

51 Id. *Gesta regum sclavorum*, str. 80–113

čestice časnog krsta kao i mnoge druge, koji se sada nalaze u crkvi svetog Stefana na Pustjerni.

Međutim, nepobitne istorijske činjenice su da su postojali arhonti Srba sa imenima Radoslav i Časlav, ali u mnogo daljem rodbinskom odnosu. Naime, Porfirogenit u spisu *DAI* navodi liniju od oca ka sinu: Višeslav – Radoslav – Prosigoj – Vlastimir – Strojimir – Klonimir – Časlav. O prvoj trojici nema podataka osim imena i patrilinarnе veze, dok se na osnovu podataka izloženih o Vlastimiru njegova vladavina sa velikom sigurnošću smešta u period 836–852. Sa druge strane, Strojimir i Klonimir nikada nisu bili arhonti, već su to bila njihova braća ili dalji rođaci, i to Mutimir (852–891), sin Vlastimira, Prvoslav (891–892) sin Mutimirov, Petar (892–917), sin Gojnika sina Vlastimira, Pavle (917–920), sin Brana sina Mutimira, Zaharija (920–924), sin Prvoslava, dok je Časlav Porfirogenitov savremenik čija vladavina započinje smrću bugarskog cara Simeona 927. godine. Kako Porfirogenit navodi da Časlav i dalje vlada, kao godina njegove smrti uzima se period (950–960). Takođe, Porfirogenit je pun hvale za Časlava koji je verovatno bio u tributarnom odnosu prema Carstvu, dok je Časlav kod Dukljanina prikazan kao zlikovac koji je izgubio život u obračunu sa nekim mađarskim velikašem.

Uzimajući u obzir sve prethodno navedeno, smatramo da bi trebalo imati u vidu sledeće:

- Živković se u delu „Legenda o Pavlimiru Belu“ bavi nastankom izvora, tj. pitanjima da li je anonim znao za popa Dukljanina i obratno, ili su obojica prepisivali iz trećeg izvora. Ipak, autor donosi zaključak da je Anonim pisao pre Dukljanina, a da su obojica imali neki treći zapis pred sobom. Međutim, ono što nas pre svega zanima jeste sam nastanak legende.

- Živković tvrdi da se sve relikvije koje navodi Anonim vezuju za uzak krug svetitelja poštovanih u samom gradu Rimu. Kasnije se bavi pitanjem položaja crkve svetog Stefana (*On the foundation of Ragusa: the tradition vs. facts*).

- U radu o Pavlimiru Belu Živković smatra, što je u tom trenutku bilo opšte mišljenje u historiografiji, da je Dukljanin pisao krajem XII veka, ali u kasnijem radu *Roger — the forgotten archbishop of Bar* menja mišljenje i smešta ga

na početak XIV veka, tj. u vreme kralja Milutina, ističući da Dukljanin piše za račun nekog od Šubića u Ugarskoj.⁵² No, to ne menja mnogo stvari, jer legendu o Pavlimiru Belu je nesumnjivo prepisao sa nekog ranijeg predloška, koji je možda bio i književne prirode.

- Period 600–800. je krajnje oskudan u izvorima, ali je činjenica da su istočni carevi preduzimali različite vojne pohode u cilju očuvanja poseda u Italiji, što protiv Langobarda, što protiv Arabljana. Carevi su raspolagali flotom i gospodarili morima, ali su suočeni sa demografskom krizom kuburili sa vojnom snagom. Stoga, nije nemoguće da su za vojne pohode angažovali najamnike iz dalmatinskog zaleđa, najmljene za novac ili za plen. Naime, u pohodu Lava III u Italiji agažovano je ljudstvo od arhonata sa zapada, (misli se zapadno od Konstantinopolja), kojima je upućena carska „kelefsija“ (κέλευσις). Na osnovu toga, Živković isključuje franačke ili druge zapadne vladare, jer njima carevi šalju pisma – gramata (γράμματα) koja se upućuju politički ravnopravnim i priznatim suverenima, dok se „kelefsija“ upućuje isključivo politički podređenima, a to su najverovatnije slovenski arhonti.⁵³ Međutim, ne bi trebalo žuriti sa zaključkom da je car imao stvarnu vlast nad dalmatinskim zaleđem. Najverovatnije i nije, već je vrsta upućenog pisma pre svega odraz diplomatskog ranga.

- Srednji vek je prepun različitih ambicioznih i sposobnih uzurpatora koji su odmah po zauzimanju vlasti težili da sebi obezbede nekakav legitimitet (sa različitim uspesima), npr. putem stupanja u brak sa pripadnicima prethodne dinastije, ali i falsifikovanjem rodoslova gde bi se uzurpator prikazao kao potomak, ali i osvjetnik nekog ranije zbačenog vladara. Stoga, Dukljaninova priča liči na ovo: Pavlimir Belo je čovek nižeg porekla, hrabar, sposoban, ali i ambiciozan koji je iskoristio slab autoritet aktuelne vlasti i uzurpirao je, a onda je legitimitet crpeo iz izmišljenog porekla od „dobrog kralja Radoslava“.

52 Vid. *Gesta Regum Sclavorum, Tom II*, str. 340–350.

53 Vid. *Južni Sloveni pod vizantijskom vlašću 600–1025*, str. 241.

- Navođenje rimske avanture u dva različita izvora (Dukljanin i Anonim) ukazuje na moguće poreklo uzurpatora Bela od nižih bojnih komandanata najamničkih trupa koje su ratovala po Italiji, pa možda čak i otimali žene. A možda su se najamničkim trupama pridruživali i sami Italijani. Dakle, prema ovim izvorima bi bilo moguće da je Belo čovek nepoznatog porekla, bez obzira da li je rodnom Sloven, Italijan ili čak Arapin, koji se proslavio ratujući po Italiji, a zatim je sa družinom zauzeo neku oblast u dalmatinskom zaleđu, najverovatnije Travuniju, a ne i sve slovenske zemlje, crpeći potom legitimitet iz izmišljenog porekla od „dobrog kralja Radoslava“.

- Uporedo sa tim, izgleda da je Belo poradio i na širenju hrišćanstva (u doba kada samo sveštenici znaju da pišu oni koji su darivali crkvu bivaju posebno istaknuti, a oni drugi naruženi), jer se za njegovu delatnost vezuje prenos moštiju svetitelja, kao i osnivanje episkopije u Rasu. Stoga je moguće da je Belo prosto izdašno darivao crkvu, a da su relikvije donete pre njega, kao i da se osnivanje episkopije u Rasu dogodilo pre, pa možda i posle njega, a da, kako to često biva, procesom mitologizacije učešće više ljudi u jednom poduhvatu uglavnom biva preoblikovano u legendu o samo jednoj ličnosti, najmarkantnijoj među njima.

- Upadljiva činjenica je različita dinamika kojom se u različitim područjima Balkanskog poluostrva odvijao proces hristijanizacije, ako na primer, među zapadnim Slovenima hrišćanstvo dolazi sa zapada agresivnim prodorima nemačkih vitezova, a paganstvo se najduže održalo na ostrvu Rugen (Rujan) sve do duboko u XII vek. Iz tih krajeva opisani su podignuti hramovi, drveni idoli, predstave, imena i funkcije božanstava. Među istočnim Slovenima hrišćanstvo dolazi s početka mirno, putem apostola,⁵⁴ i putem grčkih trgovaca,

54 Prema *Novom zavetu*, „Druga poslanica Svetog Apostola Pavla Timoteju“ (2. Tim. 4. 10); „Poslanica Svetog Apostola Pavla Rimljanima“ (15.19), prema Epifaniju Kiparskom, Eusebiju od Cezareje u njegovoj *Istoriji crkve*, ruskim srednjovekovnim rodoslovima, npr. *Povest vremenskih let* monaha Nestora Kijevskog, Albertu Fortisu, Lucijusu, fra Vinjaliću, Johnu Wilkinsonu i različitim istoričarima, putopiscima, teolozima i umetnicima, kao i prema narodnom predanju koje je John Wilkinson zabeležio na svom putovanju kroz Balkansko poluostrvo, prvi apostoli Sveti Pavle, Luka, Tit, Andrija, Timotej i ostali apostoli su propovedali po „Iliriku, Dalmaciji, Makedoniji, Trakiji i Skitiji“. Te podatke spominje i Miodrag Milanović, (vid. *Stari srpski vek, Vandalijska, Beograd, 2008.*).

ali najzad vladar staje na stranu hrišćana i obračunava se sa starim kultovima. Ovde ima manje podataka, ali je zabeleženo da je knez naredio da se idoli obore, vuku po zemlji i najzad unište. Među južnim Slovenima, pak, nema nikakvog sećanja na obračun sa paganstvom. Elementi paganstva utkani su u žitija svetaca, narodne priče, folklor itd., ali nema nikakvog obračuna u kolektivnom sećanju. Ovo se tumači time da su balkanski Sloveni bili najbliži izvoru hrišćanstva, kao i da je tu do hristijanizacije došlo najranije, te da je paganstvo postepeno potiskivano.

- Ima i naznaka da je prvi kontakt sa hrišćanstvom došao od strane latinskogovorećih naroda. S jedne strane, istoričari, pa i lingvisti, ukazuju da neposredno po doseljavanju na Balkan Sloveni nisu imali gotovo ništa da nauče od domicilnog stanovništva. Navode da su pozajmljenice ograničene na floru i faunu koje nema u severnim krajevima (npr. broč od *bractus* ili rotkva od *radix*, tj. od akuzativa radicem, bosiljak od *basilicum*, itd., mada može da bude i obrnut proces pozajmljivanja reči), te da je materijalna kultura potpuno slovenska. Međutim, ako su već Sloveni oterali starosedeoce u planine i od njih nisu prihvatili ništa od načina života – poljoprivredu, društvenu organizaciju i sl., postavlja se pitanje kako je moguće da su onda od tih „nižih“ naroda prihvatili religiju? Naravno, ovakva pretpostavka nije logična, kao ni teza da su najamnici tokom VII i VIII veka iz Italije i sa primorja pored plena, donosili i hrišćanstvo, pa se nekako prodor hrišćanstva u legendi vezao za ličnost Pavlimira Bela.

- Najzad, sve su ovo promišljanja i teze, koje ćemo pokušati da dokažemo u narednim radovima.

Bibliografija

Annales Ragusini Anonymi, ed. S. Nodilo, Zagrabiae 1883

Annali di Ragusa del magnifico ms. Nicolò di Ragnina, ed. S. Nodilo, Zagrabiae 1883.

Dušan Spasić, Aleksandar Palavestra, Dušan Mrđenović,

Rodoslovne tablice i grbovi srpskih dinastija i vlastele, Bata, Beograd, 1991.

Ferdo Šišić, *Letopis Popa Dukljanina*, Beograd–Zagreb, 1928.

Ferjančič Božidar, Ostrogorski Georgije, *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije: Tom 2*, Naučno delo, Beograd, 1959.

Georgije Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, Narodna knjiga Alfa, Beograd, 1998.

Jovan Deretić I., Dragoljub P. Antić., Slobodan M. Jarčević, *Izmišljeno doseljavanje Srba*, Ganeša klub, Beograd, 2012.

Letopis popa Dukljanina, Prosveta – srpska književna zadruka, Beograd, 1988.

Mavaro Orbini, *Kraljevstvo Slovena*, Ganeša klub, Beograd, 2016.

Rambaud, N. Constanfin Porphyrogenfete; *De adm. imperio*, ed. Moravcsik and Jenklns, Budapest, 1949.

Tibor Živković „Legenda o Pavlimiru Beli“, *Istorijski časopis, knj. L*, 203, str. 9-32

..... *Južni Sloveni pod vizantijskom vlašću (600–1025)*, Čigoja, Beograd, 2007.

..... “The Foundation of Ragusa: The Tradition vs. Facts“, *Historical Review, vol. LIV* (2007), pp. 9–25

..... „Constantine Porfirogenetus“, *Kastra Oikoumena in the Southern Slavs Principalities, Historical review, vol. LVII*, 2008, pp. 9-28

..... „Gesta regum Sclavorum“, ur. Tibor Živković, *Izvori za srpsku istoriju knjiga 7, Latinski izvori knjiga 1, Tom II, Istorijski institut-manastir Ostrog* Beograd, 2009.

..... Nova tumačenja vesti o južnoslovenskim *gentes* u *De administrando imperio* vizantijskog cara Konstantina VII Porfirogenita (944–959), *Godišnjak/Jahrbuch* 2012,41:201-210, Banja Luka, str. 205

..... (2013) *De conversion Croatorum et Serborum: Izgubljeni izvor Konstantina Porfirogenita*, Beograd, Zavod za udžbenike

dr Sanja Stošić

**ON MITHOLOGYZATION OF EARLY
SERBIAN MEDIEVAL HISTORY AND
LEGEND OF PAVLIMIR BELO**

Summary

The study of the earliest history of the Serbs has been marked by the lack of sources in the period from the 7th to the 8th century. Namely, this period is known as Age of survival and renaissance of the Byzantine state (610–711) when there is no more great histories and the chronicles that replace them are characterized by a poorer historiographical value. Bearing in mind the difficulties related to the scarcity of reliable sources of information about The Legend of Pavlimir Belo, this paper presents an overview of historical research of one of the most important documents for the earliest history of South Slavs – the *De administrando imperio* by the Byzantine Emperor Constantine VII Porphyrogenitus (944–959), the controversial *Chronicle of the Priest of Dioclea*, also known as *Gesta regum Sclavorum*, as well as the *Annals of the Anonymous of Dubrovnik*. In order to point out some of the peculiarities of mythologizing the earliest history of the Serbs, we relied on a belief that The Legend of Pavlimir Belo directly leads to analyzing the transition process from history to myth, or rather, finding the possibilities to reveal the real historical background beyond the myth.

Hence, this paper deals with the critical analysis of the Constantine Porphyrogenitus' work *De administrando imperio* made by the Byzantologist Tibor Živković, as well as the comparative analysis of Porphyrogenitus' work and the *Chronicle of the Priest of Dioclea* (*Gesta Regum Sclavorum*) and the

critical analysis of the *Anonymous* and later writers from Dubrovnik.

Keywords: Constantine VII Porphyrogenitus, Dukljanin, Anonymous, mithologization, Radoslav/Pavlimir Belo

UDC 94(497.11)“1196/1282“

prof.dr. Angeliki Papageorgiou

*School of Philosophy, Faculty of Slavic Studies,
National & Kapodistrian University of Athens,
Greece*

SERBIA 1196-1282: FROM A VASSAL STATE TO AN EMPIRE

Summary

The paper examines the period when Serbia transformed from a vassal to an independent state. This was the period that saw the formulation of all the characteristics of medieval Serbia. When Manuel I was appointing Stefan Nemanja to the position of Grand Župan of Raška, he could hardly have imagined that Stefan Nemanja would turn out to be the founder of a dynasty that would rule Serbia for the next 200 years. In fact, Nemanja himself could never have imagined such a development. If the Serbian people today consider Stefan Nemanja to be the founder of the most glorious royal dynasty in the history of Serbia, this is mainly due to the work of his two sons, Stefan the First-Crowned and Archbishop Sava. It was the two brothers that essentially created the Nemanjić legend. The paper examines the territorial and ecclesiastical expansion of medieval Serbia and the formation of its characteristics.

Keywords: Anna Dandolo, autocephaly, Duklja, Eudokia Angelina, Hilandar, Manuel I Patriarch, Nemanjić dynasty, Nicaea, Nomocanon, Pope, Raška, Saint Sava, Stefan the First Crowned

When, according to the transcripts of Constantine Porphyrogenitus' *De administrando imperio*, in the seventh century the emperor Heraclius invited the Serbs to settle on deserted Balkan lands that had been devastated by Avar incursions¹, they willingly accepted to submit to the Byzantine emperor². The Byzantine suzerainty over Serbian lands remained almost undisturbed for the next five centuries³. In 1166, emperor Manuel I made a decision that ultimately proved very bad for Byzantine interests, but quite advantageous to the Serbs: the emperor appointed Stefan Nemanja, future founder of the Nemanjić dynasty, as Grand Župan of Raška (Rascia)⁴.

1 On the Avars see A. Avenarius, *Die Awaren in Europa*, Bratislava 1974; J. Deér, Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches, in H. Beumann (ed.), *Karl der Grosse, Werk und Nachleben*, vol. 1, 285-371; W. Pohl, *Die Awaren: Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr.*, Munich 1989; S. Szádeczky-Kardoss, Der Awaren Sturm im historischen Bewusstsein der Byzantiner der 11.-13. Jahrhundert, in P. Zepos (ed.), *Actes du XVe Congrès international d'études byzantines, Athènes, septembre 1976*, vol 4, Athens 1980, pp. 305-314.

2 Constantine Porphyrogenitus, *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν*, G. Moravcsik – R. J. H. Jenkins (ed., English trans.), *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio*, v. 1 [CFHB, Dumbarton Oaks Texts 1], Washington D.C. 1967 — v. 2: *Commentary*, F. Dvornik – R. J. H. Jenkins et al., London 1962, ch. 32, p. 152¹⁻¹²: Ἰστέον, ὅτι οἱ Σέρβλοι ἀπὸ τῶν ἀβαπτίστων Σέρβλων, τῶν καὶ ἄσπρων ἐπονομαζόμενων, κατὰγονται, τῶν τῆς Τουρκίας ἐκεῖθεν κατοικοῦντων εἰς τὸν παρ' αὐτοῖς Βοΐκι τόπον ἐπονομαζόμενον, ἐν οἷς πλησιάζει καὶ ἡ Φραγγία, ὁμοίως καὶ ἡ μεγάλη Χρωατία, ἡ ἀβάπτιστος, ἡ καὶ ἄσπρη προσαγορευομένη· ἐκεῖσε τοῖνον καὶ οὔτοι οἱ Σέρβλοι τὸ ἀπ' ἀρχῆς κατέκουν. Δύο δὲ ἀδελφῶν τὴν ἀρχὴν τῆς Σερβλίας ἐκ τοῦ πατρὸς διαδεξάμενων, ὁ εἷς αὐτῶν τὸ τοῦ λαοῦ ἀναλαβόμενος ἦμισυ, εἰς Ἡράκλειον, τὸν βασιλεῖα Ῥωμαίων, προσέφυγεν, ὃν καὶ προσδεξάμενος ὁ αὐτὸς Ἡράκλειος βασιλεὺς, παρέσχεν τόπον εἰς κατασκήνωσιν ἐν τῷ θεματι Θεσσαλονίκης τὰ Σέρβλια, ἃ ἔκτοτε τὴν τοιαύτην προσηγορίαν ἀπέληφεν.

3 On the history of Medieval Serbia in general, see Ang. Papageorgiou, Οι Σέρβοι και η Σερβία κατά τους μέσους χρόνους, in P. Sophoulis – A. Papageorgiou, *Μεσαιωνικός Σλαβικός Κόσμος*, Athens 2015, pp. 149-182. See also C. Jirecek, *Geschichte der Serben*, I (bis 1371), Amsterdam 1967, here mainly pp. 255-330.

4 The first to attempt to question the authority of Byzantium during the reign of Manuel I was Uroš, son or nephew of Belkan. He is firstly mentioned by Anna Comnena, *Alexias*, D. R. Reinsch – A. Kambylis (eds.), [CFHB 40/1 and 40/2], Berlin 2001 (IX, ch. 10, p. 280⁸⁻¹²) as one of the hostages delivered to Emperor Alexios I Komnenos by Belkan in 1094 (ἐκεῖνος δ' εὐθὺς τεθαρρηκῶς προσελήλυθει συνεπαγόμενος τοὺς τε συγγενεῖς καὶ ἐκκρίτους τῶν ζουπάνων καὶ προθύμων ὁμήρου τοὺς αὐτοῦ ἀνεψιαδεῖς τῷ αὐτοκράτορι παραδέδωκε, τὸν τε Οὐρσιν καλούμενον καὶ Στέφανον τὸν Βολκάνων καὶ ἑτέρους τὸν εἴκοσιν ἀριθμὸν ἀποπληροῦντας). After the death of Belkan (probably around 1115), Uroš returned to Raška and was appointed Grand Župan. During his reign (ca. 1115-1140s) he tried to implement an independent foreign policy and distance himself from the influence of the Byzantine Empire, if we judge by the support he gave to Đorđe against the pro-Byzantine ruler of Duklja in the 1120s and the fact that in 1129 or 1130 he married his daughter Jelena to Béla, future king of Hungary (1131-1141). His successor, Uroš II (1145-1161), allied himself to the Hungarians and Normans, but ultimately failed to avoid defeat at the hands of the emperor Manuel I's troops. Having deposed Uroš II, Manuel initially appointed Beloš as Grand Župan, followed by Desa. The latter one was župan of Duklja (1148-1162) and Serbia (1149-1153, Grand Župan 1153-1155 and 1162-1166). He was the son of Uroš I, župan of Raška. In 1148 Desa attacked Radoslav of Duklja and became župan of the region under the suzerainty of his elder brother, Uroš II, both

The reign of Nemanja is a turning point in the evolution of the Serbian state, even though this did not become apparent until after his death. For most of his rule, Nemanja was a vassal of Byzantium, despite his efforts to become independent. However, when the emperor Manuel I died, the Serbian ruler took advantage of Byzantine domestic upheaval during the reign of the emperor Andronikos I, the Hungarian attack of 1183⁵, the Norman invasion

being vassals of Byzantium. A reference to the appointment of Desa as Grand Župan by Emperor Manuel I in 1162 may be found in the historical work of John Kinnamos, *Ἐπιτομή*, A. Meineke (ed.), *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, Bonn 1836 (p. 204¹⁵⁻²¹): βασιλεὺς δὲ τὸν ὕστατον ἀδελφῶν μετέπεμpton θέμενος, ὃς Δεσῆ μὲν ἐκαλεῖτο Δένδρας δὲ χώρας ἦρχεν, ἢ Ναισοῦ ἐν γειτόνων ἐστὶν εὐδαίμων καὶ πολυάνθρωπος, τὰ πιστὰ τε παρ' αὐτοῦ λαβὼν ὅπως ἀνόθευτον αὐτῷ τὸ τῆς δουλείας σχῆμα ἐς τὸν πάντα τῆς ζωῆς φυλάξῃ αἰῶνα, πρὸς δὲ καὶ ὡς παντάπασι Δένδρας Ῥωμαίοις ὑπεκστήσεται, ἦν καθάπερ ἔργον καρπιζόμενος ἦν, ἀρχιζουπάνον ἀνεῖπεν. The same author describes (pp. 212¹⁸-214⁴) the deposition of Desa in 1165 or 1166, while Niketas Choniates (p. 136⁴⁷⁻⁵⁴) most probably refers to the same incident: Οὗτος δὲ τὸν Δεσῆ μετελευσόμενος, ἑαυτοῦ γενόμενος κακουργότερον, τὴν ἐς Σερβίαν ὄρμα τραπέσθαι. ἄλλ' ὁ Δεσῆ καὶ πόρρωθεν ἐπιτηρῶν τὰ πραττόμενα, μάλιστα δ' ὅπερ ἦν δεδιώς, μὴ τι ἀήδης πάθοι καὶ ἀπευκαῖον βασιλέως εἰς τὴν ἑαυτοῦ χώραν παρεμβάλοντος, πέμψας ἐς βασιλεῖα ἐνδοθηναῖοι καθικετέδει τὴν ἐς αὐτὸν ἀπαθῆ ἄφιξι. ὡς οὖν εἶχεν ὁ ἤτησεν, ἀφίκετο δορυφορίας μετέχων σατραπικῆς καὶ ἐς θέαν τῷ βασιλεῖ καταστάς τὸ δολιόφρον τῆς γνώμης κατονειδίξεται καὶ οὕτως ὡς ἄσπονδος ἀποπέμπεται. P. Magdalino, *The empire of Manuel I Komnenos 1143-1180*, Cambridge 1993, p. 79, apparently following the views of earlier historians (cf. F. Chalandon, *Les Comnène. Jean II Comnène [1118-1143] et Manuel I Comnène [1143-1180]*, Paris 1912, pp. 391-392), identifies Desa with Stefan Nemanja, founder of the Nemanjić dynasty, but this theory (as well as the one which claims that Stefan Nemanja was the son of Desa) is dismissed by J. V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans*, Ann Arbor 1987, pp. 2-3, and P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge 2000, p. 267, n. 46. On Uroš I see J. V. A. Fine, *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Ann Arbor 1991, pp. 226, 233-236, 298 (with certain differences in the chronology of his reign). Magdalino, *Empire*, pp. 54-55 does not believe that the marriage of Jelena to Béla was meant as an act of hostility towards Byzantium. See also J. Lešny, Stefan Zavida als Sohn von Uroš I. und Vater von Stefan Nemanja, *Südostforschungen* 48 (1989) 37-49; T. Živković, Dioclea between Rascia and Byzantium in the first half of the 12th century, in Idem (ed.), *Forging Unity: the South Slavs between East and West, 550-1150*, Belgrade 2008, pp. 293-312, here pp. 298-301, and Idem, Zavida's sons, op. cit., pp. 313-334, here pp. 317-320, 323-329. On Desa see in general Fine, *Early Balkans*, pp. 237-244, 298; Stephenson, *Balkan Frontier*, pp. 122-123, 244-245, 250, 266-267; M. Blagojević, Srpske udeone kneževine, *ZRVI* 36 (1997) 57-58, here pp. 55-56 and n. 42; Živković, Dioclea, pp. 293-312, here pp. 300-301, 311 n. 39 and Idem, Zavida, pp. 313-334, here pp. 327-328 and 334 nn. 62, 64. On Uroš II see for instance Kinnamos, p. 113¹⁰⁻¹⁶. See also Fine, *Early Balkans*, pp. 236-239; Idem, *Late Balkans*, pp. 2-3; Stephenson, *Balkan Frontier*, p. 245. On Stefan Nemanja, see Niketas Choniates, *Χρονική διήγησις*, J. L. Van Dieten (ed.), *Nicetae Choniatae Historiae* [CFHB 11/1], Berlin - New York 1975, pp. 158⁸², 159¹⁷, 434¹⁰⁻³⁵, 531⁷²-532²⁰. See also A.P. Kazhdan - A.-M. Talbot - A. Cutler - T.E. Gregory - N. Ševčenko (eds.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 1,2,3, New York - Oxford 1991, p. 1948; Fine, *Early Balkans*, pp. 234-244; Fine, *Late Balkans*, pp. 1-41. See also V. Čorović, The Nemanjić Family Tree in the Light of the Ancestral Cult in the Church of Joachim and Anna at Studenica, *ZRVI* 14-15 (1973) 191-195; St. Stanojević, Nemanja, *Godišnjica Nikole Čupića* 42 (1933) 93-132.

5 Regarding the reign of Andronikos I Komnenos, see for instance Choniates, pp. 223¹-354⁴⁷. See also O. Jurewicz, *Andronikos I Komnenos*, Amsterdam 1970; Ch.M. Brand, *Byzantium confronts the West 1180-1204*, Cambridge-Massachusetts 1968, mainly pp. 28-75; W. Hecht, *Die byzantinische*

of 1185⁶ and the Third Crusade of 1189⁷ to expand his territories at the expense of the Byzantine Empire. The emperor Isaac II Angelos⁸ led an expedition against Nemanja in 1190; however, despite the fact that in Greek sources the result is presented as an unqualified victory, in the treaty that followed the war the Byzantine emperor not only recognized Nemanja's conquests prior to 1189, but also the latter one's independence from Byzantium⁹.

In 1196 the authority passed into the hands of Nemanja's son, Stefan Nemanjić¹⁰, who enjoyed a significant advantage that his predecessors did not: independence from the Byzantium. It was not the death of Nemanja that led Stefan Nemanjić to power. On the contrary, since Stefan was younger than Vukan, Nemanja summoned an assembly of noblemen and commoners, where he declared that he was to retire to the Studenica monastery, which he himself had founded, handing over power to his second-born

Aussenpolitik zur Zeit der letzten Komnenenkaiser (1180-1185), Neustadt an der Aisch 1967, mainly pp. 30-86.

6 On the Norman invasion of 1185, see Ch.M. Brand, *Byzantium confronts the West 1180-1204*, Cambridge-Massachusetts 1968, pp. 160-175; V. Rotolo, Οι Σικελοί στη Θεσσαλονίκη το 1185, in *H Θεσσαλονίκη μεταξύ Ανατολής και Δύσεως, Πρακτικά Συμποσίου Τεσσαρακοναετηρίδος της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών*, Thessaloniki 1982, pp. 9-20.

7 On the Third Crusade see for instance *De Expugnazione Terrae Sanctae per Saladinum*, trans. J. A. Brundage, in *The Crusades: A Documentary Survey*, Marquette University Press, 1962; Margaret Ruth Morgan (ed.), *La Continuation de Guillaume de Tyr (1184-1192)*, Paris 1982; Helen J. Nicholson (trans.), *Chronicle of the Third Crusade, a Translation of Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Aldershot 1997; P. W. Edbury, *The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade: Sources in Translation*, Aldershot 1996; St. Runciman, *A History of the Crusades*, vol. II: *The Kingdom of Jerusalem*, and vol. III: *The Kingdom of Acre*, Cambridge 1952-1955.

8 Regarding the Byzantine-Serbian war and the treaty that followed, see Choniates, p. 434²⁵⁻³⁵; Niketas Choniates, *Niketæ Choniatae Orationes et Epistulae*, J.A. van Dieten (ed.), CFHB (Berlin - New York 1972, Oration 4, pp. 26-34; Georgios Tornikes, *Fontes Rerum Byzantinarum*, W.E. Regel (ed.), Leipzig 1982, Oration 15, p. 277²⁰⁻⁵; Eustathios of Thessaloniki, *Opera Minora*, P. Wirth (ed.), CFHB 32, Berlin 2000, Oration M, pp. 217⁸⁶-218²⁴; S. Hafner, *Stefan Nemanja nach den Viten des hl. Sava und Stefans des Erstgekrönten*, Graz - Wien - Köln 1962, pp. 86-88. See also Jirecek, *Serben*, pp. 273-275. On Isaac II see for instance Th. Vlachos, Aufstände und Verschwörungen während der Kaiserzeit Isaakios II. Angelos (1185-1995), *Byz* 6 (1974) 155-167; Ch. Brand, *Byzantium Confronts the West, 1180-1204*, Cambridge 1968, 69-116, 241-251. Ph. Malingoudis, Die Nachrichten des Niketas Choniates über die Entstehung des zweiten bulgarischen Staates, *Byz* 10 (1980) 73-134.

9 With regard to the question of Nemanja's territorial expansion, see for instance M. Djurović, *Istorija Crne Gore*, vol. 2, Titograd 1970, pp. 5-27, 46-61, 83-84; A. Ducellier, Albania, Serbia and Bulgaria, in *Cambridge Medieval History*, vol. 5, Cambridge 1999, pp. 779-795, here pp. 779-780; Jirecek, *Serben*, pp. 263-275.

10 See for instance St. Stanojević, Stevan prvovenčani, *Godišnica N. Čupića* 43 (1934) 1-56; Lj. Maksimović, O godini prenosa Nemanjinih moštiju u Srbiju, *ZRVI* 24/25 (1986) 437-444. See also Fine, *Late Balkans*, pp. 41-51, 103-109; Jirecek, *Serben*, pp. 283-303.

son, Stefan Nemanjić. In 1198, Nemanja sought refuge to Mount Athos, where his youngest son, Sava, already was¹¹.

Sava¹² (as he was known after taking monastic vows, since his given name was Rastko), and his brother, Stefan Nemanjić, were the rocks upon which the emergence of Serbia from a vassal state of the Byzantium to an empire was founded. It was during their lifetime that the political ideology of the Nemanjići took shape and the cult of the saint-ruler was established. Sava went to Mount Athos in 1191/1192 and entered the monastery of Saint Panteleimon, while the arrival of Nemanja at the Holy Mountain in 1198 caused quite a stir among his contemporaries, since until then it was rather uncommon for a ruler to willingly commit himself to a monastery. Both father and son came to the decision that the Serbs, too, ought to have a monastery on Mount Athos. Having secured the consent of the monastic community, in 1198 Sava went to Constantinople, where he petitioned Emperor Alexios III Angelos for permission to found a monastery. True enough, the emperor donated to Sava and the Serbs the abandoned monastery of Hilandar¹³.

Sava and Nemanja restored the monastery and the latter one granted to it the lands in Serbia for its financial support. Sava drafted the monastery's *Typikon* and Hilandar began to develop in a rapid pace¹⁴. In 1199, the monastery housed 14 monks. A few years later, in 1207, the number of monks had risen to 200. From now on, Hilandar would serve as a center of learning for the Serbs¹⁵. The

11 Hafner, *Stefan Nemanja*, pp. 39-41, 45-48, 91-97. See also Jirecek, *Serben*, pp. 277-279.

12 Regarding Sava, first archbishop of the Serbs, see for instance V. Ćorović, *Spisi svetoga Save*, Belgrade 1928, mainly pp. 151-175; D. Obolensky, *Ἐξί Βυζαντινές Προσωπογραφίες*, Athens 1998, pp. 185-280 [=Six Byzantine Portraits, Oxford 1988, pp. 115-172]; N. Velimirović, *The life of St. Sava*, New York 1989; B. Žikić, КУЛТУРНИ херој као „морални трикстер“: Свети Сава у усменом предању Срба из бих, *Bulletin of the Ethnographical Institute SASA* 46 (1997) 122-128.

13 Hafner, *Stefan Nemanja*, pp. 48-51, 97-101; M. Živojinović – V. Kravari – C. Giros, *Actes de Chilandar, Des origines à 1319*, I [Archives de l'Athos XX], Paris 1998, docs. 3-6, pp. 100-122. See also Jirecek, *Serben*, pp. 278-279.

14 On the *Typikon* of Hilandar monastery see V. Ćorović (ed.), *Spisi Svetoga Save*, Belgrade 1928, pp. 14-150; Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Leipzig 1894, pp. 184-187; I. Mirković, *Hilandarski tipik svetoga Save*, Belgrade 1935; V. Mošin, *Dodatki h grškim tistinam Hilandarja*, Ljubljana 1948. See also B. Granić, Die Disziplinarstrafbestimmungen des vom hl. Sabbas, dem Erzbischof und Gründer der serbischen Autokephalkirche erlassenen Typikon des Chilandar (Cheilantar) Klosters, *Studi Biantini e Neoellenici* 5 (1939) 646-656; M. Živojinović, The spiritual father of the monastery of Chilandar, *JÖB* 32.2 (1982) 247-256.

15 On Hilandar see previous note and also D. Bogdanovic – J. Vojislav – D. Medakovic, *Hilandar*, Beograd 1978; S. Petkovic, *Chilandar*, Belgrade 1989.

way Sava handled the affair of founding the monastery demonstrated his leadership qualities and presaged his future activities.

After the death of Nemanja (1199) and the re-burial of his relics in the Studenica monastery (1207) by Sava, the founder of the Serbian dynasty was canonized and his two sons, Stefan Nemanjić and Sava, both composed biographies of their father patterned after Byzantine hagiographies, thus introducing a new genre of hagiography into Serbian literature, that of the ruler¹⁶. The two works complement each other, since Sava stressed Nemanja's decision to become a monk and his death, whereas the accent of Stefan's work was on his father's acts as a ruler. These two biographies recognized Nemanja not only as the founder of the ruling dynasty, but also as the patron saint of the Serbian state. In this way the two brothers secured the right of the dynasty to rule Serbia, while at the same time Stefan Prvovenčani's legitimacy to sit on the throne was further enhanced, since by-now-sainted-the founder of the Nemanjić dynasty himself had chosen his second-born son as his successor. The cult of Nemanja, established by his two sons, proved beneficial to all rulers of the dynasty until 1371, since each of them based his right to power on his descent from the saint-king and patron of the Serbian state.

The selection of the second-born Stefan, over the first-born Vukan¹⁷, for the throne of Serbia might have been linked to the fact that Stefan had married Eudokia Angelina, a daughter of the emperor Alexios III Angelos (1195-1203) and niece of the emperor's predecessor, Isaac II Angelos (1185-1195 and again 1203-1204)¹⁸. It is possible that one of the terms of the emperor Isaac II for the marriage alliance of 1186 was that Stefan succeed to the throne. The argument of John Fine, that in 1196 the Byzantium was too

16 The two *Lives* of Stefan Nemanja may be found in Hafner's German translation. There is no translation of the works in either Greek or English. Regarding the ideology of the saint-ruler, see for instance S. Marjanović-Dušanić, Patterns of Martyrial Sanctity in the Royal Ideology of Medieval Serbia, Continuity and Change, *Balkanica* 37 (2006) 69-79; Eadem, *Vladarska ideologija Nemanjića*, Belgrade 1997, pp. 274-286; Eadem, L'idéologie monarchique dans les chartes de la dynastie des Némanides (1167-1371). Etude diplomatique, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 26 (2006) 149-158. See also P. Guran, Slavonic historical writing in southeastern Europe, 1200-1600, in S. Foot – Ch.F. Robinson, *The Oxford history of historical writing 400-1400*, vol. 2, Oxford 2012, pp. 328-345, here pp. 330-338.

17 On Vukan see for instance Fine, *Late Balkans*, pp. 40-50, 137-138; Jirecek, *Serben*, pp. 283-290.

18 Hafner, *Stefan Nemanja*, pp. 37-39; Choniates, p. 531⁷²-532⁹.

weak for a union between Stefan and the emperor's daughter to be beneficial to Serbia, may be countered by the fact that the Byzantine prestige among the Serbs was so high that Nemanja may not have been swayed by the difficulties that the empire had faced, which could possibly seem transient in his eyes¹⁹. Additionally, the alleged divorce between Stefan Nemanjić and Eudokia in 1198, after mutual accusations of adultery, as we are informed by the transcripts of Niketas Choniates²⁰, may possibly have been due to the stated reason, not to a change in the balance of power, since also alleged Stefan's second marriage, to Anna, granddaughter of Enrico Dandolo, Doge of Venice²¹, took place almost 20 years after his separation from Eudokia, i.e. in 1217.

At this point I would like to make a parenthesis. As I have stated the divorce between Stefan Nemanjić and the Byzantine princess and his marriage to Anna Dandolo is only a hypothesis. Recent research based on Serbian, Bulgarian and even Western sources claims that this divorce and the following marriage never took place and that it was simply a manufactured event in order to serve the interests of the Latins and the pope. This fact has recently come to my attention and differentiates the relations Serbia held with the Latins as well as with the Byzantium.²²

Vukan took over the administration of the regions of Duklja, Trebinje and southern Dalmatia, while Stefan was named Grand Župan. Distributing lands among various members of the dynasty was a standard practice of Serbian rulers. However, Nemanja expected the two brothers to work together in harmony in administering the state, and Vukan to recognize Stefan's supremacy. However, Nemanja's expectation went unfulfilled, since both brothers longed for a united Serbia, but each of them envisioned himself as her overlord. Thus, in the spring of 1202 Vukan, aided by Hun-

19 Fine, *Late Balkans*, p. 41.

20 Choniates, p. 531⁸⁰⁻⁹³.

21 On Enrico Dandolo, see for instance Th. Madden, *Venice and Constantinople in 1171 and 1172: Enrico Dandolo's Attitude towards Byzantium*, *Mediterranean Historical Review* 8.2 (1993) 166-185; Idem, *Enrico Dandolo and the Rise of Venice*, Baltimore 2003.

22 On the matter see Ђорђе Јанковић, „Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије“, Хришћанска мисао, Библиотека Велики свечаник, посебно издање, Београд, 2015, Сања Шуљагић, „О православном идентитету преднемањичке и немањичке династије“, *Политичка ревија* 1, 2018, pp. 76-83, Бранислав Цветковић, „Византијски цар и фреске у припрати Милешево“, *Balkanica*, 32-33, (Ур. Љубинко Раденковић), Балканолошки институт, САНУ, Београд, 2003

garian forces, attacked Raška and deposed Stefan. Vukan adopted the title of Grand Župan and submitted to Hungarian suzerainty over his lands²³. It was then that the Hungarian king added to his regal title the phrase “of Serbia”, an addition that remained until the dissolution of the kingdom of Hungary in 1918, despite the fact that Hungary usually did not possess any Serbian lands that would justify the title²⁴.

Stefan found an unexpected ally in the person of Ivan II, the ruler of Bulgaria, Serbia’s long term enemy of that time²⁵. Alarmed by Hungary’s emerging domination over his western borders, Ivan II, also known as Kaloyan (1197-1207), attacked Raška in 1203 and occupied the lands around Niš²⁶. It is unclear how the return of Stefan to the throne of Serbia is linked to the actions of Kaloyan. Our available sources are silent with regard to the period of time that followed the events between Kaloyan’s invasion and the return of Stefan. The latter one possibly reclaimed the throne with the acquiescence, if not the active assistance, of the Bulgarian ruler, who preferred Stefan, an enemy of the Hungarians, to Vukan, who was acting as their vassal. In any event, Stefan seems to have regained the power again by late 1204 or early 1205.

The strife between the two brothers continued until 1207. Stefan retained power in Raška until his death in 1227, while Vukan returned to Duklja. The return of Sava from Mount Athos in 1207, bearing the relics of their father for the reburial in Studenica, was either the pretext or the cause of the reconciliation. Sava met with his brothers and asked them to stop the fighting. Indeed, after Sava’s intervention Serbia returned to the pre-war *status quo* of two separate principalities, Raška and Duklja. Sava himself went to the Studenica monastery, where he became abbot²⁷.

However, the intervention of Sava did not put an end to the troubles that Duklja caused to Stefan. After the death of Vukan, around 1208/1209, and the transfer of power to his son, Đorđe, the latter one submitted to Venice and began offensive operations

23 Hafner, *Stefan Nemanja*, pp. 41-45,

24 Fine, *Late Balkans*, pp. 41-43, 47-49; Jirecek, *Serben*, p. 289.

25 On Ivan II/Kaloyan, see for instance Choniates, pp. 612⁵¹-643¹⁰; Fine, *Late Balkans*, pp. 31-33, 48-49, 54-56, 81-87, 91-95, 100-102, 130-131; Jirecek, *Serben*, pp. 199-202.

26 Fine, *Late Balkans*, pp. 48-49; Jirecek, *Serben*, pp. 289-290.

27 Hafner, *Stefan Nemanja*, pp. 57-61

against the lands that were under the domination of his uncle, Stefan. Đorđe's acceptance of Venetian suzerainty took place at a time when Venice, after the Fall of Constantinople to the Latins in 1204, was one of the most powerful players in the Balkans and was obviously a way for Đorđe to prevent the occupation of southern Dalmatia by the Serenissima. Nonetheless, Stefan managed to neutralize the threat posed by Đorđe and Venice and in 1216 the region of Duklja was incorporated into the state of Raška²⁸. Duklja remained an integral part of Raška until the death of Dušan in 1355 and from now on it was usually the seat of the future rulers of Serbia.

Despite the threat to the existence of Serbia posed by internal strife, the greatest danger came from the new circumstances that the Fall of Constantinople to the Latins in 1204 had created in the Balkans and from the appearance of new opponents to Serbia. The Latin triumph was short-lived, because they made the mistake to refuse the alliance of the Bulgarian ruler Kaloyan, with a view to conquering the Bulgarian lands as well. Kaloyan attacked the Latins in 1205 and managed not only to defeat them at Adrianople, but also to capture the Latin emperor, Baldwin I. He then went on to capture Plovdiv, continuing his offensive into the lands conquered by the Latin Empire. In 1207 the Latins agreed to a truce with the Byzantine emperor of Nicaea, Theodore I Lascaris²⁹, but Kaloyan succeeded in killing Boniface of Montferrat, the king of Thessaloniki. During the siege of the city, however, Kaloyan was assassinated by one of his own magnates³⁰.

The emergence of Bulgaria, Serbia's long term enemy, as the most powerful state in the Balkans may have temporarily benefited Serbia and Stefan the First Crowned in particular, but it did not cease to pose a serious threat to the territorial gains of the Serbs. What is paradoxical is the fact that the threat appeared after the death of Kaloyan, during the power struggle in Bulgaria between Boril³¹ and Strez³².

28 Fine, *Late Balkans*, pp. 48-53; Jirecek, *Serben*, pp. 289-296.

29 Choniates, pp. 615²³-616⁴⁹, 627⁷⁶⁻⁹⁴, 628⁷⁻¹⁴, 640³⁰⁻³⁵; Fine, *Late Balkans*, pp. 81-87.

30 Choniates, pp. 636⁵³⁻⁶⁵. See also Fine, *Late Balkans*, pp. 83-87; Jirecek, *Serben*, pp. 291-292.

31 On Boril see for instance Hafner, *Stefan Nemanja*, pp. 112-117; Georgios Akropolites, *Χρονική Συγγραφή*, A. Heisenberg-P. Wirth (eds.), Stuttgart 1927, pp. 24⁵⁻¹⁰, 33¹⁻¹³. See also Fine, *Late Balkans*, pp. 91-106, 113-114, 129; Jirecek, *Serben*, pp. 292-293.

32 On Strez, see for instance Hafner, *Stefan Nemanja*, pp. 115-117; Demetrios Chomatenos,

After the death of Kaloyan, his nephew Boril established himself in power in Bulgaria. For some reason that still remains unclear, either because Strez had been appointed heir apparent or due to the fact that Boril had foreseen the reaction of Strez, he (Boril) ordered his cousin to be put to death. It was then, in late 1207 or early 1208, that Strez fled to the court of Stefan Nemanjić, who received him and refused the demands of Boril, boosted by diplomatic gifts, to extradite Strez to Bulgaria. Despite the fact that Stefan Nemanjić's nobles voiced their displeasure at him harboring Strez, and even though the latter one expressed his wish to leave the court of the Serbian ruler, Stefan assured Strez that he was not in danger and convinced him to stay on³³.

The reason behind Stefan Nemanjić's willingness to risk the wrath of his nobles in order to protect Strez, was his ambition to reclaim Serbian territories, such as Belgrade, Niš and Skopje, captured by Kaloyan and now claimed by the Serbs. Although Kaloyan had died and Bulgaria was weakened, Serbia was not a great military power yet. However, if Stefan Nemanjić attempted to recapture the regions in question with Strez, the rival claimant to the Bulgarian throne, by his side, the Bulgarians would be divided and his goal would have a much better chance of the success.

Indeed, in 1208 the forces of Stefan Nemanjić along with Strez invaded the Bulgarian-occupied part of Macedonia and managed to take the lands between the Axios and Strymon rivers, where Strez settled down as Stefan's vassal. By early 1209 Strez had advanced westwards from Thessaloniki to Ohrid, with the exception of the two cities. The immediate result of the aforementioned conquests was the removal of Boril from Macedonia³⁴.

Stefan Nemanjić ordered the Serbian troops to remain in the region now ruled by Strez. His aim was clear: to keep Strez in a state of vassalage to Serbia. Whether Strez had already shown the signs of becoming independent from the suzerainty of Stefan or the Serbian ruler was looking to ensure his overlordship is of no real consequence. The fact remains, as described by Serbian

Πονήματα διάφορα, G. Prinzing (ed.), CFHB 38, Berlin 2002, no. 134, p. 407¹⁻⁹; Fine, *Late Balkans*, pp. 93-99, 102-106, 113-114; Jirecek, *Serben*, pp. 292-296. See also E. Savčeva, Sevastokrator Strez, *Godišnik na Sofijskija universitet* 68 (1974) 67-97.

33 Hafner, *Stefan Nemanja*, pp. 114-116.

34 Hafner, *Stefan Nemanja*, p. 115. See also Fine, *Late Balkans*, pp. 94-96.

sources, that soon Strez turned against Stefan Nemanjić, formed an alliance with Michael I Doukas, the ruler of the state of Epiros, made overtures to his former enemy Boril and ousted Serbian nobles from his territory. In this way, as it turned out, Stefan's former ally became an enemy.³⁵

The alliance between Strez and Boril came about when Boril formed an alliance with both Theodore I Lascaris and Michael I³⁶ with a view to recovering the lands he had lost to Strez. Meanwhile, Strez wanted to become independent from Stefan Nemanjić. Neither Boril nor Strez had the necessary military forces to achieve their aims and, despite the fact that these goals appeared to be mutually exclusive, it seemed that a rapprochement between the two could solve at least a part of their problems. In 1209 these two former enemies entered into negotiations and Boril recognized Strez's authority over the captured Macedonian lands, in return for the Strez's alliance and the recognition of Boril as the ruler of the Bulgarians. Thus, from 1209 to 1214 Strez was an ally of Bulgaria and an enemy of the Serbs³⁷. However, the alliance between the two Bulgarians was not particularly fruitful, since Boril's former ally, Michael Doukas, turned against him, resulting in the defeat of the Bulgarian troops of Boril and Strez in the battle of Pelagonia in 1211³⁸.

The defeat and disempowerment of the two Bulgarian rulers, notwithstanding the empowerment of Michael I Doukas, was beneficial to Stefan Nemanjić, since, despite the fact that Michael reclaimed the lands that were under the control of Strez, he did not advance against Serbian territory. In addition, the disempowerment

35 Hafner, *Stefan Nemanja*, pp. 115-117; Fine, *Late Balkans*, pp. 95-96.

36 On Michael I of Epiros see for instance D. Nicol, *To Δεσποτάτο της Ηπείρου*, Ioannina 1974, pp. 26-44; D.I. Polemis, *The Doukai, A contribution to Byzantine prosopography*, London 1968, pp. 91-92; G. Prinzing, *Studien zur Provinz- und Zentralverwaltung in Machtbereich der epirotischen Herrscher Micael I. und Theodoros Dukas*, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 24 (1982) 73-120 and 25 (1983) 37-112.

37 Hafner, *Stefan Nemanja*, pp. 115-117. Fine, *Late Balkans*, pp. 102-106; Jirecek, *Serben*, pp. 292-294.

38 This is of course not the famous 1259 battle of Pelagonia, fought between by the allied forces of Epiros, Sicily and the Principality of Achaia against Michael VIII of Nicaea, but a battle of the forces of the Latin Empire of Constantinople and Michael I Doukas of Epiros against the Bulgarian forces of Boril and Strez. On the question see for instance Fine, *Late Balkans*, p. 99; P. Noble, Baldwin of Flanders and Henry of Hainault as Military Commanders in the Latin Empire of Constantinople, in N. Housley (ed.), *Knighthoods of Christ, Essays on the History of the Crusades and the Knights Templar Presented to Malcolm Barber*, Aldershot 2007, pp. 65-77, here p. 73 n. 30.

— even if temporary — of Serbia's traditional enemy of that time Bulgaria, allowed Stefan Nemanjić some breathing space to deal with some other issues.

The Serbian ruler's key priority was to cement his dominion over Duklja. It appears that by 1216 he had managed to annex the region. The incorporation of Duklja, a region inhabited by populations traditionally exposed to the ecclesiastical milieu of Rome, combined with a more pronounced Venetian presence in the Balkans after the Fall of Constantinople to the Latins in 1204, might have caused Stefan Nemanjić to turn to the West. It must be understood that after 1204 and the elimination of the key dominant in the Balkans, the Byzantine Empire, as well as the emergence of various Latin states in the region at the same time, Stefan Nemanjić must have felt obliged to seek allies for Serbia elsewhere. Even though the Latin Empire of Constantinople was already looking like it could not last, and despite the re-emergence of the Byzantium — in the form of two separate political entities, Epiros and Nicaea — while Bulgaria was taking the lead in Balkan affairs, the fact remained that the expansion of the Pope and Venice and the triumph of the Roman Church over Constantinople was unquestionable for a certain period of time, as it was also by now the maritime dominance of Venice. Thus, Stefan Nemanjić, ruling a state that had just broken away from the Byzantine domination and was struggling to shape its character and expand its borders, had to choose his alliances very carefully³⁹.

According to certain Western sources, in 1217 Stefan married the granddaughter of Enrico Dandolo, who was at the same time Doge of Venice and the abettor and perpetrator of the Fall of Constantinople to the Latins. According to the above-mentioned sources, in the same year a papal legate arrived at the court of the

39 The turn towards the West had already begun during the reign of Stefan's father, Nemanja, founder of the Nemanjić dynasty. According to Stefan II Nemanjić, who composed the hagiography of his father and his uncle, introducing a genre that is particular to Serbian literature and led to the official canonization of the Nemanjić dynasty, Stefan Nemanja had received both a Byzantine and a Latin baptism. This fact demonstrates the schism in Serbian political ideology, which oscillated between Western and Byzantine influences. On the issue see for instance Dj. Daničić (ed.), *Život Svetoga Simeuna I Svetoga Save*, Belgrade 1865; V. Čorović (ed.), *Žitije Simeona Nemanje od Stevana Prvončanoga*, in *Svetosavski Zbornik* 2 (1939) 1-76; S. Hafner, *Stefan Nemanja nach den Viten des hl. Sava und Stefans des Erstgekrönten*, Graz – Vienna – Cologne 1962.

Serbian ruler and crowned Stefan king; henceforward, he was to be known as “First-Crowned” (Prvovenčani)⁴⁰.

According to Serbian primary sources, Stefan was called First-Crowned because Saint Sava crowned a Serbian king for the first time in the manner of Constantinopolitan emperors, with royal insignia and the relics of a hand of Saint John the Baptist ceremonially handed to Saint Sava in the Church of Holy Wisdom in Nicaea by the Emperor Theodor Laskaris and Patriarch Manuel Saranten. The reason for the title „First-Crowned“ was that Stefan Nemanjice was married to Eudocia „porphyrogetes“ from a royal Constantinopolitan Angel dynasty, and so clearly in the period when Constantinople was occupied by the Latins the Nemanjic dynasty, being linked with the Constantinopolitan royal Angel dynasty, had intention to preserve and prolong the Orthodox Constantinopolitan imperial tradition in the state of Serbia from that ceremonial act on. Such intention was indeed realized when Serbian medieval „Theodulia“, the union of the Church and State was formed and promoted in Serbian medieval state ideology during the reign of the Nemanjic dynasty. However, the above-mentioned Western sources claim that the marriage of Stefan and Anna took place in an effort on the part of the Serbian ruler to fend off the danger that Venice posed to the newly-acquired region of Duklja, on which the Serenissima also had claims. The coronation of Stefan by the papal legate may be interpreted in various ways. The Western sources claim that in Duklja there was a tradition of her ruler being

40 On the coronation of Stefan see Perić, O. – Karbić, D. – Matijević Sokol, M. – Sweeney, J. R. (ed. with English trans.), *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum / Archidiacon Thomas of Split: History of the Bishops of Salona and Split*, Budapest – New York 2006, p. 162: *Eodem tempore Stephanus dominus Sernie sive Rasie, qui mega iupanus appellabatur; missis apochrisariis ad Romanam sedem, impetravit ab Honorio summon pontifice coronam regni. Direxit namque legatum a latere suo, ut veniens coronavit eum primique regem constituit terre sue*: Andrea Dandolo, *Chronica*, E. Pastorello (ed.), v. 2, [R.I.S. 12.1], Bologna 1938-1942, p. 287: *Stesitanus quoque dominus Raxie et Servie, qui megadipanus apelabatur, dum neptem condam Henrici Dandolo ducis accepisset in coniugem, ex suasionem uxoris, abiecto scismate, per nuncios a papa optinuit ut regionem titulo decoraretur esset; et per legatum cardinalem ad hoc missum, unna cum coniuge coronati sunt*.; A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam sacram illustrantia (1198-1549)*, vol.1, Rome 1863, doc. 11 (year 1199), where it is mentioned that Stefan the First-Crowned would always obey Rome (*Nos autem semper consideramus in vestigial sancte Romane ecclesie, sicut bone memorie pater meus, et preceptum sancte Romane ecclesie semper custodire...*). If the dating of the document to 1199 is indeed correct, it is indicative of Stefan's intention to receive the crown from the Pope and maintain good relations with the Roman Church, with a view to annexing the region of Duklja. See also M.L. Burian, Die Krönung des Stephan Provenčani und die Beziehungen Serbiens zum römischen Stuhl, *Archiv für Kulturgeschichte* 23 (1933) 141-151.

crowned by the Pope as early as the eleventh century⁴¹. Therefore, from the moment that he annexed the region, Stefan was within his rights to be crowned by the pontiff of Rome. The coronation of Stefan, however, was not just about his rights in Duklja, but also in Serbia in general. Thus, the hypothesis has been put forward that the Serbian ruler agreed to an ecclesiastical union with Rome in exchange for receiving the crown; it is a supposition that cannot be dismissed, especially if one takes into consideration the reaction of Prvovenčani's brother to the event. Sava, who was serving as the abbot of the Studenica monastery, abandoned Serbia in 1217, after the coronation of Stefan, and returned to Mount Athos⁴². However, this is an unproved hypothesis indeed, as primary Serbian sources claim that Saint Sava crowned Stefan during the Assembly in Žiča monastery in 1217 in Serbia with Nicean-Constantinopolitan royal insignia and the relics of the hand of Saint John Baptist in the manner of Constantinopolitan emperors in the past, and that after that he had established Serbian Autocephalous church with ten bishoprics throughout Serbia with the purpose of maintaining the Theodulia concept of the state-church ideology.

Despite the fact that the Roman Catholic Church appeared to be gaining ground in Orthodox Serbia, its influence was not as decisive as the Pope would probably have liked, and the First-Crowned was not ready to erase the centuries of tradition in order to join the ecclesiastical sphere of influence of Rome. Stefan most probably wished for the peaceful co-existence of the two Churches and not a union of Serbia to Rome. His later actions followed the same aim. In contrast to this claim that Stefan wished for the peaceful co-existence of the two Churches, primary Serbian *Žitija* of that time claim that Saint Sava “returned the heretics into the Christian Orthodox church during the assembly held for the occa

41 Mihailo I of Duklja (1050-1081) was a Byzantine vassal from 1052 to 1072 and bore the rank of *protospatharios*. In 1072 he was defeated, but after his defeat he allegedly turned for support to the West and was said that as a result he received the title of king from Pope Gregory VII in 1077. On the question see for instance the transcripts of Ioannes Skylitzes, *Σύνοψις ἱστοριῶν*, J. Thurn (ed.), *Ioannis Scylitzes Synopsis Historiarum* [CFHB 5], Berlin – New York 1973, p. 475¹³⁻¹⁶ (*Τότε δὴ καὶ Μιχαηλᾶς ὁ τοῦ Στεφάνου υἱός, καὶ Τριβαλλῶν καὶ Σέρβων μετὰ τὸν πατέρα καταστάς ἀρχηγός, σπένδεται πρὸ βασιλεῖ, καὶ τοῖς συμμάχοις καὶ φίλοις Ρωμαίων ἐγγράφεται, πρωτοσπαθᾶριος τιμηθείς*). See also Fine, *Early Balkans*, pp. 212-223; Stephenson, *Balkan Frontier*, mainly pp. 138-147, 160; A. Papageorgiou (ed. with Greek trans.), *Το Χρονικό του ιερέα της Διόκλειας*, Athens 2012, pp. 204-205.

42 Fine, *Late Balkans*, pp. 107-108; Jirecek, *Serben*, p. 297.

sion of the crowning of his brother Stefan” and that he was very uncompromising about it.

Contrary to the Western sources which claim about the papal coronation of Stefan Nemanjic having taken place, there are also medieval Serbian primary sources, as well as various secondary historical sources, which clearly state that the coronation of the Serbian king occurred in the Orthodox Constantinopolitan manner, following the Constantinopolitan tradition; the aim was to emphasize and continue the link between the Nemanjic dynasty and that of Emperor Alexios III Angelos, despite the turbulent geopolitical situation of that time.⁴³

As has already been stated, there were two political entities that were trying to supplant the Byzantine Empire: the state of Epiros and that of Nicaea⁴⁴. Both aimed at reconquering Constantinople and reclaiming the imperial title. Nicaea and Epiros also claimed that they had the right to be tended by an Ecumenical Patriarch. Competition between the two states at this point in time benefited Serbia and her church.

In 1219 Sava left Mount Athos and went to Nicaea. Even though the sources say nothing, in my opinion it does not stand to reason that Sava acted on his own regarding this decision. Some form of understanding must have been reached earlier with his brother Stefan the First-Crowned, who, as I have mentioned before, did not seek a union with Rome (even if we take it for granted that the coronation at the hands of the papal legate did take place), despite the Pope’s expectations, and instead of it sought for a co-existence of the two dogmas.

The church of Serbia was under the tutelage of the Archbishopric of Ohrid, which at that time functioned as the ecclesiastical head of the state of Epiros, with Demetrios Chomatenos as its

43 On that matter see Сања Шуљагић, „О православном идентитету преднемањичке и немањичке династије“, *Политичка ревија* 1, 2018, pp. 77-83 with extended bibliography.

44 With regard to the Empire of Nicaea and the State of Epiros there is an abundance of articles, but very little in the way of monographs. For a general overview, see for instance M. Angold, *A Byzantine government in exile. Government and society under the Lascarids of Nicaea (1204-1261)*, London 1976; I. Giarenis, *Η συγκρότηση και η εδραίωση της αυτοκρατορίας της Νίκαιας. Ο αυτοκράτορας Θεόδωρος Α΄ Κομνηνός Λάσκαρις*, Athens 2008; A. Miliarakis, *Ιστορία του Βασιλείου της Νικαίας και του Δεσποτάτου της Ηπείρου (1204-1261)*, Athens 1898; D. Nicol, *Το Δεσποτάτον της Ηπείρου (1204-1261)*, Ioannina 1974; Idem, *Το Δεσποτάτον της Ηπείρου (1267-1479)*, Athens 1991.

primate⁴⁵. Sava, therefore, arrived at Nicaea, where he agreed to recognise Manuel I as Ecumenical Patriarch. In return, the Serbian Church was given autocephaly by the patriarch and was raised to the rank of archbishopric⁴⁶. The reasons behind Manuel I granting the Serbian Church its autonomy are two-fold. To begin with, in this way Manuel I more or less cut in half the jurisdiction of Demetrios Chomatenos, his rival claimant to the title of Ecumenical Patriarch. Furthermore, Serbia had yet to recognise Nicaea. Consequently, by recognizing the ecumenical status of the patriarch, Sava also acknowledged the imperial aspirations of Nicaea towards Constantinople. Thus, the Patriarch would suffer no loss from recognizing the autocephaly of Serbia; on the contrary, he secured multiple gains, while at the same time both he and the Byzantine emperor Theodore I acquired a powerful ally in the Balkans.

Nor were Serbia's gains negligible. Apart from the obvious — that the Serbian Church would gain its autonomy — there were other benefits, less obvious perhaps, but equally important. The first benefit was that it would become independent not only from the Archbishop of Ohrid, but also from the influence of the Pope as well, who from now on had very little authority left over Serbian lands and even in case that he had crowned Stefan he would have the authority limited to the region of Duklja. After all, the autocephaly of the Serbian church inaugurated a close working relationship with the Serbian state. The Church played an important role in medieval Serbia, since it was linked to the State and the ruling Nemanjić dynasty. The ecclesiastical leaders of Serbia took part in the state affairs and collaborated with secular rulers to maintain and expand the authority of the latter ones. The character of late medieval Serbia was shaped by the close co-operation between Church and State.

Furthermore, by the realization of such Church-State ideology Serbia was neither politically nor ecclesiastically subservient to

45 On Demetrios Chomatenos, see for instance A. P. Christophilopoulos, *Δημήτριος Χωματιανός*, Athens 1949; B. A. Dimou, *Η πολιτική θεωρία του Δημητρίου Χωματιανού: κανονικό δίκαιο και πολιτική στο ύστερο Βυζάντιο: συμβολή στην Ελληνική πολιτική και εκκλησιαστική σκέψη*, Katerini 2006; R.J. Macrides, Bad Historian or Good Lawyer? Demetrios Chomatenos and Novel 131, *DOP* 46 (1992) 187-196 (repr. in Eadem, *Kinship and Justice in Byzantium, 11th-15th centuries*, VR, Aldershot 1999, no XII).

46 Chomatenos, *Πονήματα Διάφορα*, no. 86, pp. 296-302. See also Fine, *Late Balkans*, pp. 116-119; Jirecek, *Serben*, pp. 298-299.

anyone. The year 1219 is a turning point in the subsequent course of the Serbian state, since it now had the ability to develop its own character and culture, and expand without giving thought to past commitments. Of course, this did not mean that Serbia stopped being influenced by Byzantine culture or the West. It meant, however, that she could filter these influences and either preserve or shape and transform those that fitted her newly acquired character. In my opinion, the year 1219 marks the evolution of Serbia from a vassal state of the Byzantium and then a minor hegemony to a substantial Balkan power with the potential to evolve into an empire.

Patriarch Manuel I consecrated Sava as the first Archbishop of the autocephalous Serbian Church⁴⁷ and the latter one returned to Serbia, where he retained his office until his death in 1235. Sava immediately went to work organizing the Serbian Church, creating ten bishoprics and appointing Serbian prelates to them. A sharp rise in building activity was noted at that time, as many new churches were built, while Serbian monasteries functioned as the centers of learning for the clergy. At the same time, many texts, both ecclesiastical and secular, ones, were translated from Greek into Church Slavonic language, while Sava himself penned numerous original works, thus promoting the creation of new literary texts⁴⁸.

One may well imagine that the reaction of Demetrios Chomatenos was far from amenable to accepting the new situation. He denounced the legitimacy of the decision taken by Patriarch Manuel, arguing that the latter one was not really a patriarch, since his seat was not in Constantinople, therefore he did not have the authority to raise a bishopric to archdiocese rank. Furthermore, even in the event that Manuel could be considered a legitimate patriarch, he still lacked the authority in question, since the bishopric of Serbia was part of the Archbishopric of Ohrid, which had become autocephalous as early as 1018, thanks to the chrysobull issued by Basil II⁴⁹. However, despite the fact that the act of Manuel

47 The title of Sava is found in an inscription in Studenica (L. Stojanović, *Stari srpski zapisi I natpisi*, Belgrade 1902-1905, no. 5065): *Sveti Sava prěosvešćenij arhiepiskopŭ vse sribšiske zemlje I srpskih I pomorskih zemalja*.

48 On literature and art in Serbia during the period in question see for instance V.D. Mihailovich, An Introduction to Serbian Literature, *Serbian Studies* 18 (2004) 1-10; Z. Gavrilović, *Studies in Byzantine and Serbian Medieval Art*, London 2001; V. R. Petković, *La peinture serbe du moyen âge*, Belgrade 1930.

49 Chomatenos, *Πονήματα Διάφορα*, no. 86, pp. 296-302.

impinged not only on Chomatenos, but on Theodore Komnenos Doukas of Epiros as well⁵⁰, Theodore Komnenos Doukas took no further action, since he did not wish to jeopardize his friendly relations with Serbia, which were cemented when Theodore married his daughter, Anna Komnene Doukaina, to Prvovenčani's son, Stefan Radoslav⁵¹. After all, the recognition of Manuel as ecumenical patriarch by Sava did not prevent Theodore from being crowned as the emperor in Thessaloniki by Demetrios Chomatenos in 1225/1227⁵². Thus, Chomatenos was forced to accept the *fait accompli* of the elevation of the Serbian Church to the rank of autocephalous archbishopric.

In 1221, Sava convened an ecclesiastical synod in the monastery of Žiča, seat of the Serbian archbishop, where the new ecclesiastical administrative structure was ratified and the appointment of new bishops legitimized. It was to this synod that Sava presented his *Nomocanon* (*Zakonopravilo*), a work which he had been preparing for ten years⁵³. The *Nomocanon* of Saint Sava was based on the seventh-century Byzantine *Νομοκάνων εις ιδ' τίτλους*, the twelfth-century *scholia* of Alexios Aristenos and John Zonaras, the acts of the ecumenical councils and Byzantine legal texts⁵⁴. Sava adapted his own text to correspond to the needs of the Serbian faithful ones as well as the Serbian church, since he omitted anything that could place the Church under the control of the State. He structured his *Nomocanon* in such a way as to allow the Church and State to function on an equal basis. The *Nomocanon* of Saint

50 On Theodore Komnenos Doukas of Epiros (1215-1230) see for instance D. Nicol, *Δεσποτάτο* 1, pp. 45-98; Polemis, *Doukai*, pp. 89-90 (no. 42); Varzos, *Γενεαλογία*, v. 2, pp. 548-637 (no. 168); G. Prinzing, Studien zur Provinz- und Zentralverwaltung in Machtbereich der epirotischen Herrscher Michael I. Und Theodoros Dukas, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 24 (1982) 73-120 and 25 (1983) 37-112.

51 Regarding Stefan Radoslav, see for instance Danilo, pp. 54-55; Fine, *Late Balkans*, pp. 105-107, 135-138.

52 On the coronation of Theodore Komnenos Doukas in Thessaloniki, see Akropolites, pp. 33¹⁴-34¹⁶, I. Навиаетсаро (ed.), *Epirotica*, *Βυζαντινά Χρονικά* 3 (1896) 233-316, here no. 24, pp. 285-286 (*Πράξις συνοδική περι τῆς τοῦ δεσποῦ Θεοδώρου εις βασιλέα ἀναγορεύσεως*); Nikephoros Gregoras, *Ρωμαϊκῆς ἱστορίας λόγοι*, L. Shopen (ed.), *Nicephori Gregorae, Byzantina Historia*, v. 1 [CSHB], Bonn 1829, pp. 25²²-26⁹. See also F. Bredenkamp, *The Byzantine empire of Thessaloniki (1224-1242)*, Pretoria 1994, mainly pp. 123-153.

53 On the *Nomocanon* of Saint Sava see for instance P.I. Žužek, *Kormčaja Kniga, Studies on the Chief Code of Russian Canon Law* [OCA 168], Roma 1964, here pp. 28-38. See also M. Petrović, *Zakonopravilo or Nomakanon of St. Sabba, Transcript of Illovisa 1262*, Gornji Milanovac 1991.

54 Op. cit.

Sava also applied to secular affairs until the promulgation of the fourteenth-century *Zakonik*⁵⁵ by Stefan Dušan (1349).

The two brothers, Sava and Stefan the First-Crowned, gave Serbia the ability to develop and evolve. Thanks to their co-operation, which remained virtually indissoluble, Serbia laid the groundwork for her territorial, political, ideological, cultural and ecclesiastic development. Stefan is considered to be the first Serbian ruler who inherited an independent state, while Sava is the leader who created both an independent Serbian Church and the first written legal code. Both of them together shaped the political ideology of medieval Serbia and laid the foundations for the continued development of the state, which evolved into an empire during the reign of the emperor Stefan Dušan Nemanjić. These foundations were so strong, that the superstructure remained intact even during the reign of less prestigious rulers, such as the successors of Stefan Prvovenčani.

In 1227 Stefan the First-Crowned died and was succeeded on the throne by his eldest son, Radoslav. Radoslav's two brothers, Vladislav and Uroš, received principalities (*županije*), while Stefan's youngest son, Sava, became Bishop of Hum (Zachlunia) and later Archbishop of Serbia⁵⁶. In this way, the administration of Serbia remained in the hands of the Nemanjić dynasty and the close co-operation between the Church and State continued.

At first, Radoslav enjoyed the support of his nobles. However, it was not long before they withdrew their support towards his person, since Radoslav was accused of pro-Byzantine tendencies. Indeed, the Serbian ruler adopted the family name Doukas, while in an effort to maintain friendly relations with the state of Epiros he entered into negotiations with Archbishop Demetrios Chomate-

55 There are various studies of the Nomocanon of Dušan. See for instance V. Мољин, *Vlastareva sintagma i Dušanov zakonik u Studenikom „Otauniku“*, Starine, book 42, Zagreb 1949; V. Мољин, *Raљtrovski spisak Dušanova zakonodavstva prema Zagrebaukom rukopisu*, Starine, book 43, Zagreb 1951; V. Мољин, *Vogiљьjev dalmatinski rukopis i mlara redakcija Dušanova zakonodavstva*, Annals of the Historian Institute of the Yugoslav Academy in Dubrovnik, book 2, Dubrovnik 1953; N. Radoјиљ, *Dušanov zakonik po Prizrenskom rukopisu*, Beograd 1953; *Stivљki rukopis Dušanova zakonika*, Jugoslovenski filolog 22, books 1-4, Beograd 1957-1958; *Zakonik cara Dušana 1349 i 1354*, Beograd 1960; St. Novaković-M. Burr, *The Code of Stephan Dušan*, Cincinnati 1950. See also the English translation of the text in M. Burr, The Code of Stephan Dušan, Tsar and Autocrat of the Serbs and Greeks, *The Slavonic and East European Review* 28 (1949) 198-217 and 516-539.

56 On this, see Fine, *Late Balkans*, pp. 135-137; Jirecek, *Serben*, pp. 302-305.

nos⁵⁷. His last move in particular must have aroused suspicions and made people nervous of Radoslav's intentions regarding the future of the newly-established Serbian archbishopric. As long as his father-in-law, Theodore Komnenos Doukas, remained powerful, Radoslav was safe from any rebellion of his nobles. However, when the ruler of Epiros was defeated and captured by the Bulgarian ruler Ivan Asen II in 1230, then the position of the Serbian ruler began to look precarious⁵⁸. In 1233/1234 the nobility deposed Radoslav and placed his brother, Vladislav, on the throne⁵⁹. After a brief protestation, Archbishop Sava agreed to crown Vladislav as the new king of the Serbs. In 1235, on his way back from a pilgrimage to the Holy Land and while visiting the court of the Bulgarian ruler, Saint Sava, the first archbishop of the Serbs, died. He was succeeded on the archiepiscopal throne by his disciple Arsenije (1236-1263)⁶⁰.

Vladislav had married the daughter of Ivan Asen II and was thus able to request and receive the relics of his uncle, whom he then buried in the monastery that Vladislav himself had founded, that of Mileševa⁶¹. In spring 1243 Vladislav was dethroned and replaced by the third brother, Stefan Uroš⁶². The deposition of Vladislav may have been due to his pro-Bulgarian policies; for the Serbs it was possibly enough that he had married the Bulgarian ruler's daughter. However, this is something that cannot be proven. The fact remains that, despite his deposition, Vladislav maintained good relations with his successor and he is often mentioned in official documents, bearing the title of the king alongside Uroš⁶³.

57 See for instance F. Miklosich / I. Miller, *Acta et diplomata graeca*, v. 4, Athens 1865, v. 3, doc. 14 (*Sebastocrator Manuel Angelus Ragusaeis privilegia impertit*), pp. 66-67, here p. 66 (*ἡγουν τὸν ὑψηλότατον ῥήγα Σερβίας καὶ περιπόθητόν μου γαμβρόν, κῆρ Στέφανον τὸν Δούκαν*); Chomatenos, *Πονήματα Διάφορα*, no. 13, pp. 61-63.

58 On the defeat of Theodore Komnenos Doukas in Klokotinitza at the hands of the forces of Ivan Asen II, see Akropolites, pp. 41¹¹-43¹³; Gregoras, p. 28⁹⁻²⁰. See also Bredenkamp, *Thessaloniki*, pp. 150-153; Jirecek, *Serben*, p. 304 n. 3, quoting a German translation of Asen's inscription describing his victories over Theodore and the Serbs.

59 On Vladislav, see Danilo, pp. 55-57; Fine, *Late Balkans*, pp. 105-107, 135-140; Jirecek, *Serben*, pp. 305-309.

60 On this, see Danilo, pp. 56-57, 160; Fine, *Late Balkans*, p. 136; Jirecek, *Serben*, p. 306.

61 On this, see Danilo, pp. 56-57; Fine, *Late Balkans*, pp. 136-137; Jirecek, *Serben*, pp. 306-309.

62 Op. cit.

63 On Uroš I, mentioned in Byzantine sources as *Οὐρσεῖς*, see for instance Pachymeres, b. V, ch. 6, pp. 453¹-457¹⁶; Danilo, pp. 57-70. See also Fine, *Late Balkans*, pp. 137-141 and 199-204; S. Ćirković, *Srbija kralja Uroša I*, in *Sedam stotina godina Sopoćana*, Belgrade 1965, pp. vii-xiii; Jirecek, *Serben*, p. 309. For the combined reference to Vladislav and Uroš as kings, see for instance Miklosich, *Monumenta Serbica*, doc. 41 (1253), p. 36.

Uroš was the ablest of the three brothers and during his reign Serbia evolved into a force to be reckoned with in the Balkans. Furthermore, the state experienced an economic upturn, thanks to the opening of silver, gold, iron and copper mines. Uroš found himself embroiled in his neighbors' conflicts. To begin with, he had to deal with Bulgarian aggression, a situation which was resolved itself, albeit temporarily, with the death of Bulgarian ruler Michael Asen in 1257⁶⁴. Then the Serbian ruler decided to join the anti-Nicaean coalition, a decision which — temporarily — brought him Skopje, Prilep and *Kičevo*. However, after the recapture of Constantinople by Michael VIII Palaiologos (1261), Uroš found himself in a position similar to that of the dynasty's founder Stefan Nemanja *vis-à-vis* emperor Manuel I. Furthermore, he had to face the Hungarians, who defeated him in 1268. In the former case, Michael VIII, in search of the allies in the Balkans, proposed a marriage alliance between his daughter, Anna, and Uroš' youngest son Milutin; an agreement, which, however, could not be reached eventually⁶⁵. Things with the Hungarians turned out to be better, since the Serbian ruler married his son Dragutin to Katalina, a daughter of the Hungarian ruler István V⁶⁶. Despite the problems he had to face, Uroš I managed to preserve his authority and lands intact.

Uroš is the first Serbian ruler who dealt with Serbia as an integrated state, not as a collection of *županije*. A telling example of this is that he dropped the additions “of Zahumlje, Trebinje and Duklja” from his regnal title and began styling himself simply as the “King of all Serbia and Pomorje”⁶⁷. In addition, throughout his reign he refused to grant appanages to any of his sons, clearly striving to retain all power himself. Through these actions Uroš contributed decisively to the unification of Serbian lands and to them being looked upon as an integrated state entity. In this way Serbia completed her transformation from a small hegemony to a powerful Balkan state on the cusp of becoming an empire.

64 Fine, *Late Balkans*, p. 159; Jirecek, *Serben*, pp. 315-316.

65 Pachymeres, v. 2, p. 453³⁻²⁶.

66 Danilo, pp. 63-64.

67 See for instance Miklosich, *Monumenta Serbica*, docs. 51, 52 etc., pp. 50-51ff.

However, his decision not to appoint his sons at the head of *županije* caused a reaction on the part of his eldest son, Dragutin, who overthrew his father in 1276 and took power for himself⁶⁸.

Dragutin ruled for a brief period (1276-1282), but he managed to smooth out relations with Ragusa and join the Angevin anti-Byzantine alliance. In 1282, for reasons that remain unclear to this day, he asked his brother Milutin to take over the reins. The stories circulated that at that time on one occasion Dragutin fell down from the horse and broke the leg and considered it as a bad omen and so he apologized to his family and asked his brother Milutin to take over his reign. He then changed his mind, but was unable to return to power. He did, however, retain control of the region of Duklja and certain other coastal Serbian areas, as well as Syrmia, i.e. the lands between the Sava and Danube rivers⁶⁹.

It is precisely during the period we have just examined — a period which, it should be noted, has barely been noticed by modern researchers — that the transformation of Serbia being a region under the thumb of her neighbors to a great Balkan power took place. This was the period that saw the formulation of all the characteristics of medieval Serbia. When Manuel I was appointing Stefan Nemanja to the position of Grand Župan of Raška, *he could hardly have imagined* that the latter one would turn out to be the founder of a dynasty that would rule Serbia for the next 200 years. If the Serbian people today consider Stefan Nemanja to be the founder of the most glorious royal dynasty in the history of Serbia, this is mainly due to the work of his two sons, Stefan the First-Crowned and Archbishop Sava. It was the two brothers that essentially created the Nemanjić legend. They were the ones who shaped the political ideology of medieval Serbia, established the cult of the ruler, expanded Serbia both territorially and ecclesiastically and formed her cultural, administrative and economic characteristics. The sons and immediate successors of Stefan the First-Crowned are credited with succeeding in managing to preserve and expand what their uncle and father had founded. Uroš

68 On the deposition of Uroš by his son, see Danilo, pp. 64-70; Fine, *Late Balkans*, p. 204; Jireček, *Serben*, pp. 324-326.

69 On Dragutin see for instance Danilo, pp. 71-98, 138-139; Fine, *Late Balkans*, pp. 203-204, 208-209 and mainly 217-222, 255-265, 275-278. On the question of abdicating in favor of Milutin, see for instance Danilo, pp. 89-92; V. Ćorović, Podela vlasti između Kraljeva Dragutina I Milutina, 1282-1284 godine, *Glas* 136 (1929) 5-12.

had the ability, perhaps even the perceptiveness, to take things a step further, laying the foundations for a unified Serbian state. It fell on their descendants to continue and add on the work of their predecessors — and that is precisely what they did. The history of medieval Serbia proves that it is possible for a small vassal state to become a controlling factor in international politics; all it takes is a confluence of the right circumstances with the right people.

Bibliography

Primary Sources:

Andrea Dandolo, *Chronica*, E. Pastorello (ed.), v. 2, [R.I.S. 12.1], Bologna 1938-1942

Constantine Porphyrogenitus, *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν*, G. Moravcsik – R. J. H. Jenkins (ed., English trans.), *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio*, v. 1 [CFHB, Dumbarton Oaks Texts 1], Washington D.C. 1967 — v. 2: *Commentary*, F. Dvornik – R. J. H. Jenkins et al., London 1962 Anna Comnena, *Alexias*, D. R. Reinsch – A. Kambylis (eds.), [CFHB 40/1 and 40/2], Berlin 2001

De Expugnatione Terrae Sanctae per Saladinum, trans. J. A. Brundage, in *The Crusades: A Documentary Survey*, Marquette University Press, 1962

Demetrios Chomatenos, *Πονήματα διάφορα*, G. Prinzing (ed.), CFHB 38, Berlin 2002

Edbury P.W., *The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade: Sources in Translation*. Aldershot 1996

Eustathios of Thessaloniki, *Opera Minora*, P. Wirth (ed.), CFHB 32, Berlin 2000

Georgios Akropolites, *Χρονική Συγγραφή*, A. Heisenberg-P. Wirth (eds.), Stuttgart 1927

Georgios Tornikes, *Fontes Rerum Byzantinarum*, W.E. Regel (ed.), Leipzig 1982

Hafner P., *Stefan Nemanja nach den Viten des hl. Sava und Stefans des Erstgekrönten*, Graz – Wien – Köln 1962

Hafner S., *Stefan Nemanja nach den Viten des hl. Sava und Stefans des Erstgekrönten*, Graz – Vienna – Cologne 1962.

Ioannes Skylitzes, *Σύνοψις ἱστοριῶν*, J. Thurn (ed.), *Ioannis Scylitzes Synopsis Historiarum* [CFHB 5], Berlin – New York 1973

John Kinnamos, *Ἐπιτομή*, A. Meineke (ed.), *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, Bonn 1836

Margaret Ruth Morgan (ed.), *La Continuation de Guillaume de Tyr (1184–1192)*, Paris 1982

Miklosich F. /Miller I., *Acta et diplomata graeca*, v. 4, Athens 1865

Nicholson H. J., (trans.), *Chronicle of the Third Crusade, a Translation of Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Aldershot 1997

Nikephoros Gregoras, *Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας λόγοι*, L. Shopen (ed.), *Nicephori Gregorae, Byzantina Historia*, v. 1 [CSHB], Bonn 1829

Niketas Choniates, *Χρονικὴ διήγησης*, J. L. Van Dieten (ed.), *Nicetae Choniatae Historiae* [CFHB 11/1], Berlin – New York 1975

Niketas Choniates, *Nicetae Choniatae Orationes et Epistulae*, J.A. van Dieten (ed.), CFHB (Berlin - New York 1972)

Novaković St. – Burr M., *The Code of Stephan Dušan*, Cincinnati 1950

Papageorgiou A., (ed. with Greek trans.), *To Χρονικό του ιερέα της Διόκλειας*, Athens 2012

Perić O. – Karbić D. – Matijević Sokol M. – Sweeney J. R. (ed. with English trans.), *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum / Archdeacon Thomas of Split: History of the Bishops of Salona and Split*, Budapest – New York 2006

Theiner M., *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam sacram illustrantia (1198-1549)*, vol.1, Rome 1863

Velimirović N., *The life of St. Sava*, New York 1989

Zakonik cara Dusana 1349 i 1354, Beograd 1960

Živojinović M. – Kravari V. – Giros C., *Actes de Chilandar, Des origines à 1319*, I [Archives de l' Athos XX], Paris 1998

Secondary Bibliography:

Angold M., *A Byzantine government in exile. Government and society under the Lascarids of Nicaea (1204-1261)*, London 1976

Avenarius A., *Die Awaren in Europa*, Bratislava 1974

Blagojević J., Srpske udeone kneževine, *ZRVI* 36 (1997) 47-58

Bogdanovic D. – Vojislav J. – Medakovic D., *Hilandar*, Beograd 1978

Brand Ch.M., *Byzantium confronts the West 1180-1204*, Cambridge-Massachusetts 1968

Bredenkamp F., *The Byzantine empire of Thessaloniki (1224-1242)*, Pretoria 1994

Burian A.M.L., Die Krönung des Stephan Provenčani und die Beziehungen Serbiens zum römischen Stuhl, *Archiv für Kulturgeschichte* 23 (1933) 141-151.

Burr M., The Code of Stephan Dušan, Tsar and Autocrat of the Serbs and Greeks, *The Slavonic and East European Review* 28 (1949) 198-217 and 516-539.

Chalandon F., *Les Comnène. Jean II Comnène [1118-1143] et Manuel I Comnène [1143-1180]*, Paris 1912

Christophilopoulos A. P., *Δημήτριος Χωματιανός*, Athens 1949

Daničić Dj. (ed.), *Život Svetoga Simeuna I Svetoga Save*, Belgrade 1865

Deér J., Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches, in H. Beumann (ed.), *Karl der Grosse, Werk und Nachleben*, vol. 1, 285-371

Dimou B. A., *Η πολιτική θεωρία του Δημητρίου Χωματιανού: κανονικό δίκαιο και πολιτική στο ύστερο Βυζάντιο: συμβολή στην Ελληνική πολιτική και εκκλησιαστική σκέψη*, Katerini 2006

Djurović M., *Istorija Crne Gore*, vol. 2, Titograd 1970

Ducellier A., Albania, Serbia and Bulgaria, in *Cambridge Medieval History*, vol. 5, Cambridge 1999, pp. 779-795

Fine J. V. A., *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Ann Arbor 1991

Fine J. V. A., *The Late Medieval Balkans*, Ann Arbor 1987

Gavrilović Z., *Studies in Byzantine and Serbian Medieval Art*, London 2001

Giarenis I., *Η συγκρότηση και η εδραίωση της αυτοκρατορίας της Νίκαιας. Ο αυτοκράτορας Θεόδωρος Α΄ Κομνηνός Λάσκαρις*, Athens 2008

Granić B., Die Disziplinarstrafbestimmungen des vom hl. Sabbas, dem Erzbischof und Gründer der serbischen Autokephalkirche erlassenen Typikon des Chilandar (Cheilantar) Klosters, *Studi Bizantini e Neoellenici* 5 (1939) 646-656

Guran P., Slavonic historical writing in southeastern Europe, 1200-1600, in S. Foot – Ch.F. Robinson, *The Oxford history of historical writing 400-1400*, vol. 2, Oxford 2012, pp. 328-345

Hecht T., *Die byzantinische Aussenpolitik zur Zeit der letzten Komnenenkaiser (1180-1185)*, Neustadt an der Aisch 1967

Housley N.(ed.), *Knighthoods of Christ, Essays on the History of the Crusades and the Knights Templar Presented to Malcolm Barber*, Aldershot 2007, pp. 65-77

Jurewicz O., *Andronikos I Komnenos*, Amsterdam 1970

Kazhdan A.P. – Talbot A.-M. – Cutler A. – Gregory T.E. – Ševčenko N. (eds.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 1,2,3, New York – Oxford 1991, p. 1948;

Lešny J., Stefan Zavida als Sohn von Uroš I. und Vater von Stefan Nemanja, *Südostforschungen* 48 (1989) 37-49

Macrides R.J., Bad Historian or Good Lawyer? Demetrios Chomatenos and Novel 131, *DOP* 46 (1992) 187-196 (repr. in Eadem, *Kinship and Justice in Byzantium, 11th-15th centuries*, VR, Aldershot 1999, no XII).

Madden Th., *Enrico Dandolo and the Rise of Venice*, Baltimore 2003.

Madden Th., Venice and Constantinople in 1171 and 1172: Enrico Dandolo's Attitude towards Byzantium, *Mediterranean Historical Review* 8.2 (1993) 166-185

Magdalino P., *The empire of Manuel I Komnenos 1143-1180*, Cambridge 1993

Maksimović Lj., O godini prenosa Nemanjinih moštiju u Srbiju, *ZRVI* 24/25 (1986) 437-444

Malingoudis Ph., Die Nachrichten des Niketas Choniates über die Entstehung des zweiten bulgarischen Staates, *Byz* 10 (1980) 73-134.

Marjanović-Dušanić S., L'idéologie monarchique dans les chartes de la dynastie des Némanides (1167-1371). Etude diplomatique, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 26 (2006) 149-158

Marjanović-Dušanić S., Patterns of Martyrial Sanctity in the Royal Ideology of Medieval Serbia, Continuity and Change, *Balkanica* 37 (2006) 69-79

Marjanović-Dušanić S., *Vladarska ideologija Nemanjića*, Belgrade 1997, pp. 274-286

Meyer PH., *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Leipzig 1894

Mihailovich V.D., An Introduction to Serbian Literature, *Serbian Studies* 18 (2004) 1-10

Miliarakis A., *Ιστορία του Βασιλείου της Νικαίας και του Δεσποτάτου της Ηπείρου (1204-1261)*, Athens 1898

Mirković I., *Hilandarski tipik svetoga Save*, Belgrade 1935

Mošin V., *Dodatki h grškim tistinam Hilandrarja*, Ljubljana 1948

Мољин В., *Воглибежен далматински рукопис и мпра редакција Дуљанова законодавства*, Annals of the Historian Institute of the Yugoslav Academy in Dubrovnik, book 2, Dubrovnik 1953

Мољин В., *Радтровски списак Дуљанова законодавства према Загребавком рукопису*, Starine, book 43, Zagreb 1951

Мољин В., *Vlastareva sintagma i Дуљанов законик u Studeniukom „Otauniku“*, Starine, book 42, Zagreb 1949

Nicol D., *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου*, Ioannina 1974

Nicol D., *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου (1204-1261)*, Ioannina 1974

Nicol D., *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου (1267-1479)*, Athens 1991.

Obolensky D., *Εξι Βυζαντινές Προσωπογραφίες*, Athens 1998, pp. 185-280 [=Six Byzantine Portraits, Oxford 1988, pp. 115-172]

Parageorgiou Ang., Οι Σέρβοι και η Σερβία κατά τους μέσους χρόνους, in P. Sophoulis – A. Parageorgiou, *Μεσαιωνικός Σλαβικός Κόσμος*, Athens 2015, pp. 149-182

- Petkovic S., *Chilandar*, Belgrade 1989.
- Petković V. R., *La peinture serbe du moyen âge*, Belgrade 1930.
- Petrović M., *Zakonopravilo or Nomakanon of St. Sabba, Transcript of Ilovica 1262*, Gornji Milanovac 1991.
- Pohl W., *Die Awaren: Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr.*, Munich 1989
- Polemis D.I., *The Doukai, A contribution to Byzantine prosopography*, London 1968
- Prinzing G., Studien zur Provinz- und Zentralverwaltung in Machtbereich der epirotischen Herrscher Micael I. und Theodoros Dukas, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 24 (1982) 73-120 and 25 (1983) 37-112.
- Prinzing G., Studien zur Provinz- und Zentralverwaltung in Machtbereich der epirotischen Herrscher Michael I. Und Theodoros Dukas, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 24 (1982) 73-120 and 25 (1983) 37-112.
- Radojmić N., *Дуѣланов законик по Призренском рукопису*, Beograd 1953
- Rotolo V., Οι Σικελοί στη Θεσσαλονίκη το 1185, in *Η Θεσσαλονίκη μεταξύ Ανατολής και Δύσεως, Πρακτικά Συμποσίου Τεσσαρακονταετηρίδος της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών*, Thessaloniki 1982, pp. 9-20.
- Runciman St., *A History of the Crusades, vol. II: The Kingdom of Jerusalem, and vol. III: The Kingdom of Acre*, Cambridge 1952-1955.
- Savčeva E., Sevastokrator Strez, *Godišnik na Sofijskija universitet* 68 (1974) 67-97.
- Stanojević St., Nemanja, *Godišnjica Nikole Čupića* 42 (1933) 93-132.
- Stanojević St., Stevan prvovenčani, *Godišnica N. Čupića* 43 (1934) 1-56
- Stephenson P., *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge 2000
- Stojanović L., *Stari srpski zapisi I natpisi*, Belgrade 1902-1905
- Struski rukopis Dusanova zakonika*, Jugoslovenski filolog 22, books 1-4, Beograd 1957-1958

Szádeczky-Kardoss S., Der Awesturm im historischen Bewusstsein der Byzantiner der 11.-13. Jahrhunderte, in P. Zepos (ed.), *Actes du XVe Congrès international d'études byzantines, Athènes, septembre 1976*, vol 4, Athens 1980, pp. 305-314.

Vlachos Th., Aufstände und Verschwörungen während der Kaiserzeit Isaakios II. Angelos (1185-1995), *Byz 6* (1974) 155-167

Ćirković S., Srbija kralja Uroša I, in *Sedam stotina godina Sopoćana*, Belgrade 1965

Ćorović I., The Nemanjić Family Tree in the Light of the Ancestral Cult in the Church of Joachim and Anna at Studenica, *ZRVI* 14-15 (1973) 191-195

Ćorović V. (ed.), Žitije Simeona Nemanje od Stevana Prvončanoga, in *Svetosavski Zbornik 2* (1939) 1-76

Ćorović V. (ed.), *Spisi Svetoga Save*, Belgrade 1928

Ćorović V., Podela vlasti između Kraljeva Dragutina I Milutina, 1282-1284 godine, *Glas 136* (1929) 5-12.

Ćorović V., *Spisi svetoga Save*, Belgrade 1928

Žikić B., КУЛТУРНИ херој као „морални трикстер“: Свети Сава у усменом предању Срба из бих, *Bulletin of the Ethnographical Institute SASA* 46 (1997) 122- 128.

Živković T., Dioclea between Rascia and Byzantium in the first half of the 12th century, in Idem (ed.), *Forging Unity: the South Slavs between East and West, 550-1150*, Belgrade 2008, pp. 293-312

Živković T., Zavida's sons, in Idem (ed.), *Forging Unity: the South Slavs between East and West, 550-1150*, Belgrade 2008

Živojinović M., The spiritual father of the monastery of Hilandar, *JÖB* 32.2 (1982) 247-256.

Žužek P.I., *Kormčaja Kniga, Studies on the Chief Code of Russian Canon Law [OCA 168]*, Roma 1964

Јанковић Ђорђе , „Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије“, Хришћанска мисао, Библиотека Велики свечаник, посебно издање, Београд, 2015

Навцаетсеаго I. (ed.), Epirotica, *Βυζαντινά Χρονικά* 3 (1896) 233-316

Цветковић Бранислав, „Византијски цар и фреске у припрати Милешеве“, *Balkanica*, 32-33, (Ур. Љубинко Раденковић), Балканолошки институт, САНУ, Београд, 2003

Шуљагић Сања, О православном идентитету преднемањићке и немањићке династије, *Политичка ревија* 1, 2018, pp. 76-83

проф.др Ангелики Папагеоргиу

**СРБИЈА 1196-1282.: ПРОЦЕС ОД ВАЗАЛНЕ
ДРЖАВЕ ДО ЦАРСТВА**

Сажетак

У овом раду аутор анализира на који начин је у средњовековном периоду Србија као бивша вазална држава Константинопољског царства постала и сама царство. Када је цар Мануел Први поставио Стефана Немању за Великог Жупана Рашке није могао ни да претпостави да ће Стефан Немања да заснује династију која ће владати Србијом следећих две стотине година као најславнија краљевска династија у историји Србије. Ово је умногоме постигнуо захваљујући залагањима синова Стефана Немање (касније Светог Симеона) Растка (Светог Саве) и Стефана Првовенчаног (Светог Симона). У овом раду су анализирани околности у којима је средњовековна српска држава развила тип „теодулија“ државе и уједно се и територијално проширила.

Кључне речи: Ана Дандоло, аутокефалност, Дуљка, Евдокија Ангелина, Хиландар, патријарх Мануел Први, династија Немањић, Никеја, Номоканон, папа, Рашка, Свети Сава, Стефан Првовенчани

UDC 930:929 Milojević M. S.

Мищенко В.В.

к.и.н., доцент, ФГБОУ ВО

«Брянский государственный университет имени академика И.Г. Петровского» г. Брянск, Россия

ИСТОРИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ МИЛОША МИЛОЕВИЧА В СОВРЕМЕННОЙ РОССИЙСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Аннотация

В статье говорится об историческом наследии сербского мыслителя Милоша Милоевича и о том, как его исторические теории интерпретируются в современной российской науке. Идеи Милоша Милоевича актуальны и сегодня для сохранения славянской идентичности в условиях глобализации.

Ключевые слова: Милош Милоевич, автохтонность сербов, славяне, история сербов, российская историография

Милош Милоевич – сербский историк второй половины XIXв., собиратель славянского фольклора, полиглот, писатель-путешественник, воин и дипломат. Патриот-энтузиаст Милош Милоевич являлся собирателем народных песен и сказаний, работал «на грани между историей и литературой». Он объездил Косово, Моравию и Македонию, записывая народные

песни, обряды и т. п. После его смерти осталось немного произведений, но приверженцы его теории говорят о богатом историческом наследии. Отношение к его наследию оказалось не так безоблачно – после смерти Милоша Милоевича рукописное наследие не согласилась взять на хранение ни одно из сербских учреждений. Очевидцы утверждали, что в 1918 году на чердаке Суда в Белграде был полный ящик рукописей Милоевича.

Ольга Лукович-Пьянович писала о М.Милоевиче: «...о овом нашем великом човеку пуном људских и научних врлина никада није била урађена једна ваљана биографија. Тај посао, такође, чека сутрашњу Српску академију знања! Апсолутно је неопходно да се пронађе Милојевићева заоставштина, која се можда чува у београдској Народној библиотеци, јер можда су још, којом срећом, те четири хиљаде страна праве историје Срба у припреми сачуване. Можда се с тим рукописом налази и девет свезака рукописа, такође необјављених, па четврта књига „Српских обичаја“ и повеће дело „Немањице“. Такође је веома важно да се пронађе та његова етнографска и географска мапа Срба и српских земаља у Турској и Аустрији, јер је сасвим поуздано да ће се помоћу ње најбоље установити где је још све било Срба у његово време»¹, подчеркивая, что до сих пор нет опубликованной биографии и призывает найти и опубликовать рукописи Милоша Милоевича.

Кто же был этот человек, вокруг работ которого и сегодня ученые ломают копья?

16 октября 1840 года в семье священника Стефана Милоевича в селе Цырна Бара родился его сын Милош. После окончания начальной школы в Глоговцу Милош уехал в Белград, где в Белградском университете изучал юридические науки. Впоследствии Милош Милоевич, как лучший студент юридического факультета Белградского университета был отправлен на учебу в Россию, в Московский государственный университет. В России Милоевич познакомился с достижениями русской лингвистики, этнологии, археологии и историографии, а также изучал филологию и литературу славянских народов, работал в архивах тогдашних российских научных учреждений и университетов.

1 См.: Луковић-Пјановић О. Србе-народ најстарији. Земуне (Белград). 2003.

После возвращения на родину, в Сербию, Милош пишет книгу «Обычаи и песни всего сербского народа» (Обычаји и песме укупног народа српског) в трех частях, а также трехтомную работу «Описание частей Старой Сербии» (Путописе по делу праве Старе Србије). Позже Милоевич готовит трехтомник «Историческо-этнографическая карта сербских и югославских земель в Турции и Австрии».

После начала русско-турецкой войны в 1876 году Милош Милоевич создал отряды добровольцев «Доброволячки» и «Усташки», с которыми он лично принял участие в боях против турок. Его добровольцы, по свидетельству очевидцев, никогда не отступали с поля боя, и более того с боями освобождали сербские деревни. Милош Милоевич был членом секретного комитета в Нише, действия которого были направлены на поддержку продвижения сербских войск и захват власти на территориях в западной Болгарии. После окончания войны принял участие в работе Берлинского конгресса в составе сербской государственной делегации.

После войны он вернулся к научной деятельности, написав и издав книги «Наши монастыри и монашество», «Служба святой Параскевы Петки сербской», «Дечанске хрисовуље», «Правила святого Симеона сербского». Милоевич написал также хронику войны «Сербско-турецкая война 1876-1878 гг.», подготовил этнографическую работу «Обычаи великороссов» и перевел с русского языка книгу «Малюта Скуратов». Милош Милоевич за свою работу был избран постоянным членом Сербского ученого общества, стал почетный членом Академии наук (1892) и членом главного совета Общества Святого Саввы в Белграде.

Милош задумал написать «Историю сербов» в 16-ти томах, где собирался развить положения высказанные им в книге «Отрывки из истории сербов и сербско-югославских земель в Турции и Австрии», однако смерть прервала работу Милоевича в 1897 году. Идеи Милоевича после его смерти продолжил в своих работах его ученик Симо Лукин-Лазич².

Анализируя научное творчество М. Милоевича, можно сказать о том, что он являлся сторонником автохтонной

2 Лукин-Лазич С. Срби у давнини. Српска књига за народ свеска. Загреб.1984.

исторической школы. Представители этого направления в исторической науке считали, что славянство образовалось на обширной территории и славяне явились автохтонными жителями на своей земле. Первоначально складывались отдельные мелкие разрозненные древнейшие племена на определенной обширной территории, которые затем образовались в более крупные племена и их объединения и, наконец, в исторически известные народы, образующие нации. Следовательно, народы образовались в ходе истории не от единого исконного «пранарода» с его «праязыком» путем последующего его распада и расселения из какого-то первоначального центра («прародины»), а наоборот, путь развития в основном шел от первоначальной множественности племен к последующему постепенному их объединению и взаимному скрещиванию (ассимиляция). Сербские представители автохтонной школы доказывали то, что сербы самый древний балканский народ, который жил на этих территориях задолго до римлян и греков. Милоевич в своих трудах и высказал идею, что славяне носили имя сербов и жили на огромном просторе от Сибири и Северного Причерноморья до Эльбы, Малой Азии и Сицилии.

Представители сербской автохтонной школы в своей деятельности вступали в полемику с представителями Сербского ученого общества, которые придерживались германской исторической школы. Согласно их теории, славяне пришли на Балканы в VII веке. Основные сторонники этой теории в Сербии были Нардеп-Новакович, и Иларион Руварац.

В современной российской научной среде имена сербских историков почти забыты. Связано это с тем, что проблема происхождения славянского этноса до сих пор не имеет положительного решения. Основных гипотез, которые рассматриваются в российской историографии, две: аллохтонная (славяне - народ в Европе пришлый, из-за Урала) и автохтонная.

Однако, автохтонная теория, которую развивают, в основном, сербские слависты, значительно отличается от других, и не столько месторасположением прародины, но, главное, временем зарождения славянства.

В работе Олега Валецкого «Происхождение славян в свете работ историков сербской «автохтонной» школы»³ анализируются основные труды сербских учёных разных лет по вопросу генезиса славян.

Автор не утверждает, что автохтонная гипотеза сербской научной школы является истиной в последней инстанции, однако более пристальное изучение многих фактов балканистики и славистики, по мнению Валецкого, - требование честного научного подхода к проблеме генезиса славян. Много фактов, которые не могут найти объяснения с позиций академической истории, легко и уверенно вытекают из автохтонной гипотезы.

Российские исследователи рассматривают автохтонную гипотезу совместно с аллохтонной (теория двух ядер). Исходя из этого генезис южных славян (сербов) может быть представлен в следующей схеме:

Славяне (анты, пеньковская культура) продвинулись на Балканы в эпоху переселения народов и расселились на территории иллирийцев (венетов) и фракийцев. В составе славян были и сербы, которые и дали своё имя балканскому народу. Вот генезис антов (полян, сербов), по мнению многих исследователей (Трубачев, Рыбаков, Петрухин и др.), связан с сарматскими племенами, которые и пришли с востока. Но это уже представители миграционных (аллохтонных) элементов в генезисе славян.

Современная точка зрения на генезис южных славян была бы невозможна без исторического наследия Милоша Милоевича. М. Милоевич, как представитель сербской автохтонной исторической школы, считал, что славянство образовалось на обширной территории. На этой первоначальной территории Милош, собирая фольклорный и этнографический материал, находил подтверждение своих взглядов.

³ Валецкий О. Происхождение славян в свете работ историков сербской «автохтонной» школы// Вестник Академии ДНК-генеалогии. Volume 5. № 11 November. 2012.

Список литературы:

Луковић-Пјановић О. Србе-народ најстарији. Земуне (Белград). 2003.

Лукин-Лазич С. Срби у давнини. Српска књига за народ свеска. Загреб. 1984.

Валецкий О. Происхождение славян в свете работ историков сербской «автохтонной» школы// Вестник Академии ДНК-генеалогии. Volume 5. № 11. November. 2012.

Величко Т. Милош С. Милојевић у Призрену и нь еговој околини. Белград, 1880.

Бубало Ђ. Писана реч у српском средњем веку. Значај и употреба писаних документа у средњовековном српском друштву, Београд 2009.

doc. dr Viktor Mishenko

**THE HERITAGE OF MILOŠ MILOJEVIĆ
IN CONTEMPORARY RUSSIAN
HISTORIOGRAPHY**

Summary

In this paper author presented cultural heritage that Serbian historian Miloš Milojević has left behind him and how his historical theory has been interpreted in modern Russian historiography and human sciences. The author considers Miloš Milojević's theory on the origins of Slavic identity as very important for future generations of Slavic scholars in the current age of globalization.

Keywords: Miloš Milojević, autochthonous Serbs, Slavic people, history of Serbia, Russian historiography

Др Мехмедалија Нухић

историчар, Тузла, Босна и Херцеговина

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ МУСЛИМАНИ У ЈУЖНОСЛОВЕНСКОЈ ИНТЕГРАЦИЈИ

Сажетак

У овом раду аутор хронолошки предочава однос кроз историју јужнословенских Муслимана према идеји јужнословенске инеграције на Балканском полуострву од времена доласка војних снага Османлијског турског царства на тај простор. Свој хронолошки приказ догађаја и процеса који су обележили тај неколико векова дуг процес, аутор завршава приказом деловања неких припадника савремених муслиманских политичких елита који покушавају да остваре своје личне политичке циљеве маскирајућих их религиозном основом. Аутор сматра да таква оријентација политичких лидера не полази од предности интеграционих процеса, него од њиховог стратешког става и захтјева колико ће их тај процес интегрисања заштитити и пружити им могућности развоја њиховог вјерско-догматског идентитета, што би евентуално омогућило иницијално наметање њихових властитих вриједности, а затим и доминације у таквом интеграционом процесу.

Кључне речи: Балкански Муслимани, јужнословенска интеграција, Муслимани у јужнословенској интеграцији

Однос Муслимана према интеграцијама јужних Словена могао би се свести на перцепцију односа према држави, што би значило владавину Бога на земљи, што искључује владавину народа - демократију, док је слобода, са традиционалног исламског становишта, правни, а не политички појам. Темелј државе је темелј вјеровања у Бога и ако држава није заснована на том увјерењу онда у њој није ништа добро: ни влада, ни закони ни држава. Полазећи од ове претпоставке сагледава се однос муслимана према јужнословенским интеграцијама на простору такозваног „Западног Балкана“.

На карактер односа међу јужним Словенима готово пет вијекова утицала је моћ система који је био успостављен у вријеме владавине Турског царства, који, реално гледано, и није био систем за широке масе. Највећу корист од религије као уточишта и обједињујућег фактора имале су мање елите муслимана које су баштиниле систем власти и обилато га користиле, иако је, уопштено гледано, била мала разлика у систему живота и благодети животног уживања између муслимана и не муслимана – обичног народа. Карактер тадашњих муслимана био је стваран на основу позиције и богатства која се преносила са кољена на кољено институционализовано подржана од система власти, као у примјеру два дјетета исте годишње доби, а различитог имовинског стања њихових родитеља, па оно које је богатије има у већини случајева различит карактер у смислу одрастања у односу на оно дијете чији су родитељи слабог имовинског стања.

Културни идентитет муслимана не одређује само Ислам као религија. Према ријечима Дарка Танасковића: „Култура муслимана никада није и не може бити искључиво исламска култура, иако је исламски елеменат у њој средишњи и одређујући“.¹ А то опет зависи од поднебља гдје је ислам у свом живућем облику појављивао се, настајао или увијек имао већински примат. Значи да „институције народа који су примили ислам чувају своју оригиналност, па би описати их значило исписати социјалну историју једног дела човечанства“²

1 Дарко Танасковић, *Ислам и ми*, Треће, допуњено издање, Партедон, Београд, 2006. стр. 21.

2 Исто, стр. 19-20.

Култура босанских муслимана је религијска култура, настала на темељу ислама као идеологије коју су јужни Словени прихватили и баштинили као своју

Према Дарку Танасковићу, када је Османлијска најезда на Балкану наступила, дошло је до урушавања вриједности које су јужни Словени градили као аутохтоност и сопственост и њиховим доласком „прекинут је духовни живот земље, изобличили су га и од тог живота начинили нешто сасвим особено“³ Међутим и босански муслимани су сопствени идентитет градили на основу прихватања хришћанских норми регулисања живота на јужнословенском простору. То се у првом реду огледало у прихватању чињеница о једнакости полова.⁴

Језик и вјера муслимана од 1463 до 1878.

Босански муслимани говоре јужнословенским језиком, што имплицира да су ту вјеру примили као другу, а не као прву. Прву су баштинили од дана свог доспијећа на подручје јужнословенско, да би са окупацијом од стране Османлија примили њихову вјеру. То је главна основа од које се ни на који начин теоретски не могу одвојити муслимани у бити објашњења свог коријенског поријекла. Са вјером коју су примили они су се у многome одвојили од интеграционог јединства јужних Словена. Јер, база јужнословенства у смислу основе јесте култура и религија хришћанска која је сама по себи обједињујућа за припаднике хришћанства. Снага религије је била већи освајач него снага изражена у војној моћи освајача, која је произвела и данашње духовно сродство које директно утиче на живот интеграционе идеје јединства јужних Словена.⁵ У свим досадашњим сукобима од 1787. године испоставило се да се појављивао неки поједини лидер Балканских муслимана који се није слагао са процесом јужнословенске интеграције.

3 Исто, стр. 117.

4 „Европски ислам, лекције са Балкана“, <http://srbin.info/2014/09/30/evropski-islam-lekcije-s-balkana/>

5 Дарко Танасковић, *Ислам и ми*, Треће, допуњено издање, Партеон, Београд, 2006. стр. 118.

Вјера као основ идентитета и интегритета босанских муслимана

У службеним Османлијским списима Порта је босанске муслимане означавала као „*Босналу каум*“ – Босански народ. Истим именом су се називали као цијели народ у Босни у вријеме буне Хусеина капетана Градашчевића, док су се обраћали Аустријским властима и кнезу Милошу за потребну помоћ у борби против реформи војске од стране Порте. Тим народним именом нису се идентитетно представљали само побуњени муслимани, него народ побуњене Босне против цариградске политике реформи османске управе. Од времена Аустро-Угарске окупације све до 1900. године за муслимана је употребљен термин „мухамеданац“, а што је 1900. године избачено из употребе на захтјев муслиманске политичке јавности и замијењено је називом муслиман. Од тог периода не престаје потреба политичког руководства босанских муслимана да се прикажу као етничко-народни елеменат који је посебан од јужнословенског народа. Наравно, у том периоду Аустро Угарском окупатору је одговарало: „да створи некакву бошњачку нацију“⁶ Такву свијест о посебности идентитета развијала је и Османска власт, јер је Босна била гранична покрајина Османлијског царства. У самим муслиманима учвршћивала је свијест о њиховом посебном положају у Османском царству.⁷

Велики број муслимана предвођен политичком религијом, условљавао је проблем Аустро-Угарској како да од водећих муслиманских грађана добије изјаву о лојалности како би их одвојила од Цариградске управе. Исто тако данашња Европска интеграциона цјелина уједињене Европске заједнице налази се готово пред истим проблемом, како интегрисати босанске муслимане у процес европских интеграционих организационих цјелина, а да притом ислам не уноси свој примарни однос у организационе шеме Европске интегративности. Зато се у Босни данас највише инсистира на грађанском идентифицирању, а избјегава се приказ муслимана, јужнословена као вјерника. Уједињена Европа тражи

6 Омер-Бег Сулејманпашић-Деспотовић, *Српству*, Чигоја штампа, Београд, 2001., стр. 61.

7 Шафир Филандра, *Бошњачка политика у 20. стољењу*, Сејтарија, Сарајево, 1998.

модус утапања Босне у европске токове, али без примарног вриједносног концепта код босанских муслимана заснованог на искључиво вјерском етницитету и идентитету. С друге стране услед последице да се босански муслимани никако не желе интегрисати без ислама као политичке идеологије, Европи се жури да учвршћујући сопствени политички утицај реформама босанске муслимане приближи вриједностима европске интеграције. На том нивоу се јављају основни проблеми спорости интегрисања. Политичко руководство босанских муслимана примијетило је замку европског процеса унијаћења, па одуговлачењем реформских процеса настоје изнудити од Европске уније вољу пријемног приступа муслимана у Европу не као национално-народне одреднице, него као вјерске посебности у оквиру народне цјелине. Европски политичари-идеолози интеграционог процеса учили су такву константу у историјској прошлости муслимана на Балкану, не само у карактеру грађанског и вјерског рата вођеног под таквим руководством, и због тога се постојано држе становишта да се идентитет Европе не гради на идентитету религије него на државном националном идентитету, који се уграђује у организацију европског интегрисања, јер Европа није интеграција религија него државно-националних идентитета. Да би се разумио однос муслимана према интеграцијама уопште кроз историју, неопходно је сагледати однос ислама као религије према интеграционим процесима.

Однос босанскохерцеговачких муслимана према интеграционим процесима

Босански муслимани са Портом у Цариграду нису имали најбоље односе у периоду 17. и 18. вијека. Од периода 1683. године па све до рата са Аустријом 1788.-1791. године босански муслимани водили су унутрашње сукобе са Османлијама из разлога повећаних намета економски пораженог система, којег је Порта примјењивала да би таквим мјерама побољшала статус царства у односу на остале тадашње велесиле.

Таква стања стално присутних буна и њихових гушења код муслимана су стварали идеју посебности у односу на Османлијско царство, која је била изражавана кроз потребу

оснивања босанско-муслиманске војске за одбрану граница Османлијског царства без додатног порезног издвајања и која не би остајала у Босни него би се упућивала у Цариград. Положај Босне и Херцеговине је углавном био везан за индивидуални материјални статус њених господара, како оних на терену – локалних, тако и оних централних господара далеко од Босне и Херцеговине. Босански муслимани су унутрашњим међусобним разрачунавањима у периоду 17. и 18. вијека у првом реду водили ратове – буне, против централне власти у Цариграду, из разлога њених економско-порезних притисака на становништво своје Босанске покрајине (сандџака – вилајета). У том периоду када су се босански локални муслимански господари одупирали реформама централне Цариградске власти, било им је нуђено да буду први у модерно реформираном царству као правници- државни чиновници⁸ у оквирима Османлијског Босанског пашалука. И поред отвореног организованог отпора, који је имао за циљ аутономност Босне од стране Османлијске власти, никада није била довођена у питање старина обичаја и вјере ислама, која је и у тако изражаваној жељи за босанском аутономношћу била кључни чинилац у обликовању политичко-правне свијести тих побуњеника. Ти унутрашњи ривалски међумуслимански сукоби нису довели у питање исламску религију и власт засновану на њој.

Чак и прелазна аутономна влада босанских муслимана, која је организовала и пружила отпор доласку Аустро-Угарске управе, није се одрекла концепта да искључиво на бази исламске идеологије пружи отпор надлазећем новом босанскохерцеговачком окупатору.⁹ Босански муслимани нису се суштински бранили од Аустро-Угарске и њеног на *Бечком конгресу* добијеног права да изврши анексију Босне Херцеговине. Шок цивилизацијског преокрета којег су доживели, односно један нови преокрет и прелазак у нову културу и начин живљења који није био базиран на традицији и учењу ислама, код њих је био најбитнији услов за пружање организованог отпора. Сматрало се, у чему су свесрдно били подстрекивани од стране Османлијске централне власти већ

8 Атиф Пуриватра и Мухамед Хацијахић, *АБЦ муслимана*, Босна, Сарајево, 1990., стр. 20.

9 Војислав Максимовић, *Митрополит Сава Косановић 1839-1903*, Дабар и СПКД Просвјета, Српско Сарајево, 2003. стр. 25.

у одласку из босанског вилајета, да ће када дођу Аустро-Угари, нестати и ислама са подручја Босне и Херцеговине, а тиме и норми које је он наметао у свакодневном животу босанскохерцеговачких муслимана, што је уједно, с друге стране, означавало долазак и јачање правног система заснованог на хришћанству.

Истицањем словенства у свом поријеклу код муслиманске националне (вјерске) елите појављују се све више отворена противљења дејству римокатоличке цркве у вези посредничког присиљавања босанскохерцеговачких муслимана да буду постепено привођени кршћанству и да врше на тај начин одступање од исламског вјероучења. Наравно, сваки и најмањи наговјештај намјере Аустроугарске да се супростави идеји о свеprisутности ислама и исламског у животу босанскохерцеговачких муслимана резултирао је израженом жељом о аутономности муслимана Босне и Херцеговине у оквиру Аустроугарског царства.

Због непристајања Аустроугарске на уступке, исламско тијело је протестујући и бунећи се, почело да се повезује са аутономним покретима Срба. Муслиманска вакуфско-меарифска и вјерска аутономија и српска црквено-школска, производиле су на подручју Балкана све већу потребу за свеопштим словенским јединством. Правно-политички гледано, босански муслимани су са оснивањем Муслиманске народне организације од 3.12.1906. године интензивно радили на аутономији, али искључиво на основама самосталности и посебности вјере ислама. У првом периоду настојали су правним документима да продуже стање даљег континуитета управе султанске власти у Босни и Херцеговини. Меншуром, документом о духовној инвестицији, настојало се озакоњити и правно формулисати стање посебног положаја ислама и његових припадника у Аустроугарској царевини.

На крају је *Штатутотом за аутономну управу исламских вјерских и вакуфско-меарифских послова у Босни и Херцеговини* из 1909. године била окончана борба за пуноправно признање аутономности ислама у Босни и Херцеговини, као религије и управе њом, искључиво у рукама њених припадника. У вријеме Аустроугарске управе над Босном и Херцеговином било је

тежњи и активности Земаљске владе Босне Херцеговине - управе Аустроугарске, да политичким опцијама организованих муслиманских елита изазива међу муслиманима наклоност према Хрватској национално-политичкој организацији, па су на тај начин помагали и оснивали странке које су окупљале муслимане, као Муслиманску напредну странку од 1908. године, да би на тај начин елиминисали исламску идеологију као одлучујући фактор у политичком организовању босанскохерцеговачких муслимана.

Да би брже развили ту анектирану провинцију Аустроугарска управа је играла на карту ишчишћавања политичких оријентација босанскохерцеговачких муслимана од идеологија и платформе исламске вјере и традиционалности, у циљу постизања правно-нормативног уређења земље без утицаја ислама. У циљу постизања интереса о аутономији Босне и Херцеговине у оквиру Аустроугарског царства, муслиманске политичке странке су са братским политичким странкама правиле нове пактове о сарадњи или директно заговарале хрватску националну политичку оријентацију. Свака политичко-правна опција босанскохерцеговачких муслимана која се из окриља муслиманских политичких организација покушавала сврстати, или сврставала, на страну идеолошко-политичког концепта српских политичких организација, била је ометана, пре свих, од Земаљске владе Аустроугарске управе у Босни и Херцеговини, као и муслиманских политичких организација и странака хрватске националне оријентације.

Од периода Балканских ратова 1912. године и слома Европске Турске и након краја Првог свјетског рата, муслимани Босне и Херцеговине су почели да се залажу за политичку оријентацију у оквиру заједничке државе Јужних Словена. У таквим временима они нису одступали од аутономашког пројекта за Босну и Херцеговину. Од периода политичког организовања босанскохерцеговачких муслимана и стварања муслиманских политичких организација примјетна је постојана тежња за самосталношћу муслимана, најприје у вјерској структури и хијерархији власти, па све до политичких тежњи или потражње територијалне аутономије као државе.

Опстанак босанскохерцеговачких муслимана у оквирима цијеле Босне и Херцеговине је директно условљен српско – хрватским односима. У оквиру политичких организација које су заговарали муслимани пред Други свјетски рат, била је формирана Југословенска муслиманска организација – ЈМО, као политичка опција Балканских муслимана, унутар које није било стварне и изражене жеље за рјешењем суштинских проблема муслимана. Политичке опције, у првом реду пропагиране од Мехмеда Спахе па до наследника му прохрватски орјентисаног Джафера Куленовића, нису значајније одразиле карактер њихових политичких тежњи, него су своје мјесто у политичком збивању тражиле користећи дух ислама искључиво у циљу постизања свог политичког успјеха. Наравно, и религија је тражила себи мјесто код оних снага које би организовале муслимане у једно тијело идеолошки базирано на исламској традиционалности. Међутим, босански муслимани, који иначе често приповједају да су били под туђом управом и за туђинце радили и ратовали, су у времену Джафера Куленовића и даље направили грешку сврставши се на страну про-хрватског Запада, тако да су у најновијем рату који је био грађанско-вјерског карактера, ратовали поново за друге. Распад Југославије је, између осталог, био узрокован и неодлучношћу Срба исламске вјероисповијести да се заједнички очува јужнословенска интеграциона идеја, те да се спаси заједништво. Сврставши се на другу страну, они су поново Србе ставили у потчињени положај, не гарантујући им као народу јединство, нити територијалну цјеловитост. Оно што је Запад по ко зна који пут провео, а што се кроз историју показало као рецепт за успјех, је извршена дезинтеграција Славена, одредјеливши се за бешчашће које је родило мржњу, а та мржња је произвела грађанско-вјерски рат на тлу бивше Босне и Херцеговине.

У Босни и Херцеговини, гледано политички и религијски, српски народ чува аутохтони ислам. Срби су и по свом имену и по својој традиционалности, а и по свом коријену, народ духовности. Религија је мотив за опстанак српског народа. Они из тог разлога схватају праву вриједност и туђе религије. Обзиром на истонародност јужнославенску они могу да досегну праве вриједности духовности. На тај начин они

чувају и туђе као своје. А с обзиром да је то религија једног те истог народа они још и више чувају њену чистоту и темељне вриједности. Тиме они показују своје вриједности суживота са другима, истим у традицији, а различитим по духовном вјеровању, градећи међународне поретке кроз историју, који се одликују особинама друштвености базираних на искључиво заједничким интересима, којима је темељ културно цивилизацијска блискост.

Ако пођемо од овакве сложене дефиниције суштине интеграционих процеса није занемарљиво констатовати да је национални идентитет, а тиме и народно-државни карактер интеграционе цјелине, основна суштина која је комплементарна са другим националним идентитетима и на бази: интереса; средстава за приказ тих интереса удружених у интернационалну цјелину, која мора имати своје опште захтјевне темеље због којих је и формирана.

Када говоримо о заједничком интересу интеграционе цјелине покушаћемо таксативно приказати тај интерес од стране искључиво политичког руководства босанских муслимана у интеграционој цјелини у коју приступају од одласка Османлија са подручја јужнословенског Балкана. Никада руководствено-представничка тијела босанских муслимана нису престајала да маштају о поновном утемељењу и обнови њихове моћи коју су као представници и персонификатори њене политичко-правне воље на Балкану баштинили цијело вријеме њеног постојања на Балкану, а дијелом као њени намјесници и спроводиоци воље Високе порте и на другим подручјима под правном управом тад големог интеграционог система изван простора јужнословенског Балкана.

Српско Југословенство је српски народ коштало као заблуда, као погрешна идеологија и политички пут. Оно је довело у питање опстанак српског народа до те мјере да му је у континуитету био угрожен опстанак сталним смањењем народног бића, било мјерама физичких ликвидација, било превјеравањем. Један од облика превјеравања у то доба је било истицање југословенства као националне категорије српског народа. Срби су проналазили свој етнички идентитет на основу покрајина и регија, па су давали имена „шумадинци“,

„крајишници“, „далматинци“, „босанци“, „војвођани“, и на тај начин и преименовали свој језик, који је суштински остајао етнички српски језик.¹⁰ Такав утицај на српску етничку самосвијест је проузроковао слабљење српске народности и дезинтеграцију српског народа по вјерском критеријуму. Почетну фазу дезинтеграције муслимана из оквира јужнословенске интеграције представља проглашење 1969. муслиманског становништва у Босни и Херцеговини за посебну нацију, која се у именичком облику означава великим словом „М“, што је утицало на расрбљавање у погледу одређења муслиманске нације.¹¹

Непосредно прије избијања грађанског рата у Босни Херцеговини лидер босанских муслимана у циљу да обезбиједи позицију помоћи истовјерника у рату против Срба, тражио је од Турске помоћ у смислу војних дотација у евентуалном сукобу са Србима. Из тог односа према Српском народу тадашњи лидер показао је однос страха од живота са Србима претпостављајући огољену реалност односа према Србима као народу и као припадницима не-исламске, односно православне вјере. Такавим односом религије према истом роду и истом народу који говори истим језиком, он је отворио пут неповјерења према босанским муслиманима, према речима Стјепана Зимермана : „Ко ће, после овог вапаја за помоћ, који је не и мање претња, Србе у немирној Босни увјерити у животну истину да су им муслимани браћа друге вере и делимично културе, а истог рода и језика, а не само етничко тело, неповратно одрођени иноверци, с којима им је заједнички остао само језик, одскора и он на путу преименовања, и несрећа? Босанском Србину по много чему битном нико објективно није ближи и не наликује му више од босанског муслимана, а његове политичке газде призивају, ето, Турке да им се у невољи нађу. Против кога, зна се, а Србину претити Турчином, иако Срби са савременим Турцима одавно имају одличне односе, архетипски је чак и теже и злослутније но претити му Немцима. Ако Турци за

10 Милош Ковачевић, „О намегању босанског имена српском језику“, Реферати и саопштења, Зборник радова 1. *О Србима муслиманске вероисповести*, Институт за политичке студије, Београд, 2012. стр.157.

11 Радмило Маројевић, „Турци, Бошњаци-или срби исламске вјероисповијести?“, Реферати и саопштења, Зборник радова 1. *О Србима муслиманске вероисповести*, Институт за политичке студије, Београд, 2012. стр.171-173.

Србе поново треба да постану они Турци из косовског циклуса епских песама, како ће им онда муслимани и даље остати јужнословенска, балканска и европска браћа, са којима им је задато да мирно, конструктивно и демократски траже излаз из заједничких мука и успостављају нову формулу складне коезистенције?¹²

Ко су „бошњаци“ по Доситеју Обрадовићу? „...будући да закон и вера може се променити, а род и језик никада. Бошњак и Ерцеговац турчин, он се Турчин по закону зове, а по роду и језику, како су год били његови чукундедови, тако ће бити и његови последњи унуци: Бошњаци и Ерцеговци, догод Бог свет држи. Они се зову Турци, док Турци том земљом владају, а како се прави Турци врате у свој вилајет, откуда су произашли, Бошњаци ће остати Бошњаци¹³, а биће што су њихови стари били“. Босански муслимани у саставу јужнословенске интеграције су постепено прелазили од вјерског ка народу европејског типа.¹⁴ Муслимани су на просторима Балкана градили сопствени „идентитет између“, тако што су сопствено понашање проистекло из оријенталне културе користили као самоидентификацијско језгро између католичке и православне културе која их је подсјећала шта су прије били, а шта они не желе бити, па тако су лични идентитет изграђивали као међупростор.¹⁵ Појам објективне исламизације започео је још од уласка јужнословенске интеграције у токове

12 Стјепан Зимерман, *Религија и живот*, Југословенска академија знаности и умјетности, Загреб, 1938, стр. 148.

13 „Реч Бошњак значила је за њих, не само покраински географски појам, него још нешто више. Та је реч означавала и неку врсту националне припадности“ – о томе видети: Мехмед Беговић, *Муслимани у Босни и Херцеговини*, Француско-српска књижара А.М.Поповића, Београд, 1938.

14 Да се југословенство којим случајем успјело масовно и стабилно конституисати као државно-национална, неетничка и надетничка категорија грађанске припадности и лојалности, управо би Србима блиска и логична схватања на трагу Доситејевог европејства пружила, не само када је о Муслиманима реч, али у њиховом особеном случају нарочито, примерен идентификацијски оквир за „еманципацију од наслеђених верских, племенских и локалних скучености, тј. ослобођење од предрасуда и сујеверица, прихватање европске цивилизације, базиране на научном истраживању и на националној етици“ (Види: Петровић и Народној енциклопедији српско-хрватско-словеначкој, 3, Загреб, 1928, стр. 201). За зрење таквог процеса, поред свих других препрека, несугђени Југословени нису имали ни довољно времена. Па ипак, као поуздани индикатор, може послужити чињеница да је, после излагања из фазе пописане „неопредељености“, међу Муслиманима редовно било процентуално највише национално опредељених Југословена. Видети: Дарко Танасковић, *Ислам и ми*, Треће, допуњено издање, Паргенон, Београд, 2006., стр. 44..

15 Исто, стр. 47.

другог свјетског рата, можда и прије, али не у толикој мјери у вријеме краљевине СХС и ЈМО (Југословенске муслиманске организације), Мехмеда Спахе и муслиманског општег укључења у политику јужно-Словенску. Интеграције међутим, са сломом социјализма, у Босни и Херцеговини заговарале су организације Босанскохерцеговачких муслимана, али на основи и искључиво религије ислама и означавао је период почетка институционализованог процеса објективне исламизације муслиманско – Балканског фактора у оквирима некадашње Југословенске интеграције. Том процесу „национални кључ“ је био механизам за извршење политике објективне исламизације. Од тог времена програмске платформе политичких организација босанских муслимана отворено уводе исламске вриједности у коријене свог политичког организовања и дјеловања на простору јужнословенског Балкана. Муслиманска интеграција, од периода распада Турске власти на Балкану није одиграла до данас улогу да од муслимана изгради народно – грађанску заједницу која није својом постојаношћу искључива и само везана за религију. Чак ни националне револуције по Европи, нису значајније утицале на мишљење лидера да би прелаз из облика вјерског пута балканских муслиманских у Европејско народно-грађанско стање друштвене заједнице, био могућ и умјесто друштвене они су остали, или боље речено вратили су се вјерској заједници, тако да су народни утопили у вјерски идентитет.

Неке муслиманске елите данас настоје да ревитализирајуће дјелују на младу муслиманску популацију како би у програмске интеграционе орјентације што више уносили свој властити фундаментално исламски карактер, а неке друге пак муслиманске елите се све више политички примичу интеграционим процесима који им омогућују економско и безбиједносно задовољство из разлога генерално незадовољавајућег економског стања муслиманских заједница на простору бивше јужнословенске заједнице. На тај начин они прилазе интересним, а не природним интеграционим захтјевима.

И управо тај од стране лидера подстрекиван вјерски идентитет био је окидач за стање које ће 90-тих година прошлог вијека правити јаз јужнословенских неспоразума који ће за

резултат произвести грађански рат на територији бивше Босне Херцеговине. Ти поједини лидери нису дозволили да вјерско идентификацијски моменат израсте у снагу која ће народно муслиманске масе усмјерити ка суживоту са римокатоличким и нарочито са православним живљем, него су га, напротив, користили као точак историје која се кретала уназад и континуирано подсећала на прошла времена доминације муслимана за вријеме Османске управе и трасирала нове наде за успоставу нових односа у којима би муслимани у БиХ били надређени немуслиманима у свакој сфери друштвеног живота. Како је приметио Дарко Танасковић, политичко вођство муслимана „будући недвосмислено исламистички опредјељено, статус нације доживљава на начин османског милета, тј. конфесионалне заједнице, док ни Срби ни Хрвати, без обзира на своју приврженост православљу, односно католичанству, па чак и пробуђене набоје вјерске искључивости и мржње, у политичком смислу себе тешко да би данас икада одредили као православце, односно католике. Због тога је и њихов политички наступ суштински несамерљив, иако површински привидно истоветан.¹⁶ Винко Пуљић, надбискуп врхбосанске надбискупије изјавио је загребачком *Глобусу* 27.05.1994. године на стр. 47.: „Сви муслимани који не мисле као они из СДА, бивају уклоњени“.¹⁷ Ако се с друге стране питамо како то да су муслимани Балкана од високо секларизованих и европеизованих дошли до тачке када су од стране разних и домаћих и свјетских анализа сматрани језгром исламског фундаментализма у Европи¹⁸ долазимо до чињенице у бити њиховог политичког руководства, а оно је: „било и остало радикално и панисламско, социолошки нерепрезентативно, акционо спремно, одлучно и кадро да искористе свој тренутак и политички се наметну тој заједници као њени најаутентичнији представници, штавише као њена једина нада у тешким и неизвјесним временима.“¹⁹

16 Исто, стр. 82.

17 Исто, стр. 168.

18 Термин „исламски фундаментализам“, с обзиром на своје основно термиолошко значење, није баш најсрећније рјешење да се њиме „покрију“ сви конкретни видови радикализације и политизације исламског учења. Види: Исто стр. 94.

19 Исто, стр. 91.

Новоинсталирани вјерски правци су замка за јединство, традиционалност и духовност јужних Словена. Теорија завјере ислама и муслимана је процес који повезује изоловане догађаје и кретања код муслимана, због настанка неких појединих муслиманских група које се одвојено боре за моћ и утицај и заговарају другу офанзиву ислама на просторе свијета православне традиције, али у име нове доктрине „златног телета“, у име које, како је својевремено учио Лењин, а на свој начин и језуити, „лаж може бити вреднија од истине“. „Златно теле“ је сада утопија „новог светског поретка“.²⁰

Југословенско муслиманство је термин који ће се најзначајније примјењивати у периоду када извесне политичке елите Балканских муслимана, са стеченим положајем у току Другог свјетског рата и учешћем на страни снага антифашизма, иступају тако да би правили амортизациони ефекат од некадашњег изјашњавања у националном смислу као Срби до абдицирања у корист јужнословенске интеграционе заживјеле идеје Југославије. Бјежећи од директног сучељавања са својом историјском прошлшћу у смислу одређења свог поријекла, они су пронашли најбољи начин да остану у кругу, а да изразе своје неслагање са стањем које не желе да усвоје као нешто што је прије много година била њихова стварност. Тај амортизациони моменат у смислу његовог значења 1990.-тих година преузели су међу њима неки религиозни пострекачи одређења духа идентитета јужних Словена исламске вјероисповијести. Такве политичке елите Балканских муслимана су наглашавањем исламског фактора идентификације покушале да преведу југословенске муслимане на сасвим супротну страну од бића интеграционог јединства јужних Словена. Оно што је погубно у том чину је уствари одлука политичких елита Балканских муслимана да занемарујући сопственост прилазе одређењу идентитета кроз вјерско-догматски приказ сопствености, што их удаљава од њиховог суштинског јужнословенског бића. С друге стране, неки муслимански историчари су извршили ревизија првог свјетског рата сврставајући се на страну оних који су простор јужнословенског Балкана нападали, против оног народа који се бранио.

20 Исто, стр. 100.

Али, са грађанским ратом у Босни Херцеговини неки босански политички руководиоци су захтјевали да се Босна и тзв. „бошњаци“ афирмишу као главни елемент државности Босне Херцеговине, чиме су желели да истакну ексклузивитет босанских муслимана у државности и право примата у институционализовању транснационалности ислама на тлу јужнословенском. Европску Унију не воде више политичари који познају историју.²¹ Оно што европске такозване велике силе желе да постигну на разједињењу јужних Словена јесте и концепт увођења разних вјерских праваца унутар традиционалних свјетовних религија као и новорелигијских праваца, чијим постојањем желе да пољуљају темеље јужнословенског јединства и узајамности. Они неће презати да међусобно различите правце унутар једне религије сукобљавају и доводе до стања унутаррелигијске нетрпељивости. Вјера је доказ божанске привржености јединству, а те велике силе управо религијом желе да потру и дестабилизују јужнословенско јединство. Човјек Словен кроз историју је често себе доводио у искушење да на раздор дјелује супротно од јединства, те је пристајао на диктате који су цјелокупно јужнословенско биће водили у систем дестабилизације. Оно што је параметрисано као вриједност историјског блага у смислу јужнословенске прошлости, доводи се у питање као вриједност вриједносног система, па се они који су у прошлости од јужнословенског бића били оцијењени као дестабилизатори проглашавају историјским вриједностима, а оно што се усвојило као вриједност, тражи се захтјевом глобалних сила да буде означено као не-вриједност. Тако се, на пример, у говору погрдно истиче „*комунистички систем*“, а радничко власништво именује се транзицијом из нечега што је било лоше и неперспективно у интеграцију коју је управо стари систем друштвених односа превазишао, па треба да јој се поново врати и да се умјесто култа рада узгаја култ корпоративног криминалитета. Цјелокупна историја јужнословенства се доводи у питање као стварна историја јужних Словена. Јер, тобоже Словени немају своје праве историје, него треба тек да је стекну. Наравно, како је то замишљено, на прописано диригован начин и управо од оних

21 „Што даље од папе и ватикана то боље“, <http://www.intermagazin.rs/sto-dalje-od-pape-i-vatikana-to-bolje/>

интеграционих цјелина које је јужнословенска интеграција превазишла након формирања друге Југославије.

У савременом добу Турској је дат Балкан као привилегованом савезнику и повјеренику Сједињених Америчких Држава за овај дио свијета, да контролише у име Америке стабилност и безбиједност неуралгичног троугла Блиски исток - јужни дијелови бившег СССР-а-Балкан.²² Од стране Америке дата јој је улога на просторима бивше Југославије као регионалној сили, заступнику исламског интереса, чувара новог свјетског поретка, а да је и сама при томе „реализовала у бити неоосманску империјалну идеју и карактер државног властитог интереса“²³

Босански муслимани у односу на јединство Словена, знају шта не желе, а не знају шта јесу. Много лакше је политичким представницима бивше СФРЈ из реда муслимана, било представљати муслимане у земљи и свијету као елеменат у многорелигијској јужнословенској заједници, него данашњим политичким елитама босанских муслимана да представљају „бошњаке“²⁴ као називом којим се означава етнополитичка концепција, пред међународном заједницом и Европом.²⁵ Муслимани су код Тита градили социјализам са исламистичких позиција.²⁶ У вријеме активног заживљавања јужнословенске интеграције, тадашњи политички функционери муслимани су показали да су своје укључење у политичке, а и интеграционе токове условљавали на чињеницу своје вјерске опредељености, односно свој активизам су условљавали могућношћу истицања властите вјере и њеног примата у истицању приликом представљања политичког активизма.

Сада је, на примјер, на снази политика муслиманских елита усмјерена на претварање Тузланске области и града Тузле у средину у којој је примат дат муслиманима, док су сви остали иза. Настоји се овисност од индустрије преусмјерити у овисност од исламистичких елита из Сарајева, тако да

22 Дарко Танасковић, *Ислам и ми*, стр. 130.

23 Исто, стр. 131.

24 Исто, стр. 164.

25 Исто, стр. 166.

26 Шаћир Филандра, *Бошњачка политика у 20. стољећу*, Издавачко предузеће „Сејтарија“ Сарајево, 1998.

се у континуитету ствара простор за живот искључиво за муслимане. У управама државног сектора инкорпорирају се само подобни кадрови одани погледима муслиманских елита из Сарајева, настоје се региони показати на стази ислама као идеолошке методологије.

Муслиманско југословенство

Дејтонски споразум је дуготрајна окупација Босне Херцеговине и процес када је коначно била уморена јужнословенска интеграциона идеја оформљена у Југословенској државности, чиме је био отворен пут „новог свјетског поретка“. У том смислу савремени интеграциони процеси подразумијевају туторство, односно протекторат над оним земљама или подручјима која треба да припадну тамо гдје су замишљена да буду у оквиру интеграције. То показује пример Босне и Херцеговине „од Аустријског до Дејтонског протектората“, који је творевина новог западног интервencionизма. Услов опстанка Босне и Херцеговине је био да као цјелина уђе у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Наиме, само јединство идеје јужнословенске интеграције Срба и Хрвата из Босне отворили су јој пут да као цјелина уђе у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1.12.1918. године. Од тог момента почиње дијалог оних који су у Босни живјели. До тада су били подјелени између оних чији су били поданици. Тај облик дијалога у погледу јединства могућ је био из разлога што се јединство градило на истом циљу, а то је било јединство народа на подручју Балкана. Крајем 20. века, међународна заједница не дозвољава јединство народа, него суживот племена. А то су Славени давно у средњем вијеку прошли. Дакле, дијалог искрености намјера отворит ће пут дијалогу међу онима који насељавају Балкан.

Библиографија

Стјепан Зимерман, *Религија и живот*, Југословенска академија знаности и умјетности, Загреб, 1938,

Дарко Танасковић, *Ислам и ми*, Треће, допуњено издање,

Партенон, Београд, 2006.

Шаћир Филандра, *Бошњачка политика у XX стољећу*, Издавачко предузеће „Сејтарија“ Сарајево, Сарајево, 1998.

Меша Селимовић, Сјећања, Боок&Марсо, Београд, 2002.

Мехмед Беговић, *Муслимани у Босни и Херцеговини*, Француско-српска књижара А.М.Поповића, Београд, 1938.

Милорад Екмеџић, *Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена*, Београд, 1995.,

Зоран Милошевић, *Унија корпоративног капитализма*, Економски, политички и културни инструменти Новог светског поретка, Институт за политичке студије, Београд, 2014.

Енвер Реджић, *Сто година муслиманске политике у тезама и контраверзама историјске науке*, Академија наука и умјетности БиХ, Институт за историју, Сарајево, 2000.

Веран Станчетић, *Врсте и типови регионализације*, Нове регионалне политике и Европска искуства, Зборник радова, Мегатренд универзитет, Београд, 2012.

Омер-Бег Сулејманпашећ-Деспотовић, *Српству*, Чигоја штампа, Београд, 2001.

Sayyid Qutb, *Hadha al-Din*, Kaigo, 1962.

Енес Карић, *Тумачење Кур'ана и идеологије XX стољећа*, БЕМУСТ, Сарајево, 2002.

Антонио Грамски, *Тхе Модерн Принц анд отхер writингс*, New York, 1957,

Атиф Пуриватра и Мухамед Хаџијахић, *АБЦ муслимана*, Босна, Сарајево, 1990.

Војислав Максимовић, *Митрополит Сава Косановић 1839-1903*, Дабар и СПКД Просвјета, Српско Сарајево, 2003.

Милош Ковачевић, *О наметању босанског имена српском језику*, Реферати и саопштења, Зборник радова 1. „О Србима муслиманске вероисповести“ Институт за политичке студије, Београд, 2012.

Радмило Маројевић, *Турци, Бошњаци-или срби исламске*

вјероисповијести?, Реферати и саопштења, Зборник радова
1. „О Србима муслиманске вероисповести“ Институт за
политичке студије, Београд, 2012.

Интернет странице:

„Европски ислам, лекције с Балкана“, <http://srbin.info/2014/09/30/evropski-islam-lekcije-s-balkana/>

„Што даље од папе и ватикана то боље“, <http://www.intermagazin.rs/sto-dalje-od-pape-i-vatikana-to-bolje/>

dr Mehmedalija Nuhic

SOUTH SLAVIC MUSLIMS IN THE CONTEXT OF SOUTH SLAVIC INTEGRATIONS

Summary

For purpose of contributing to mutual understanding and accomplishment of badly needed peaceful coexistence of people in a turbulent geopolitical region such the Balkan peninsula is, in this paper author tried to analyze historical position of South Slavic Muslims in the context of South Slavic integration. In line with some worldwide known scholars of Islamic studies who have objected recent globalistic-oriented conduct of some members of the Muslim political nomenclatures, dr Mehmedalija Nuhic noted a peculiar thing related to contemporary South Slavic Muslims in the Balkans, that “following their dissatisfaction with their own economical position in the South Slavic populated region, there are some members of political Muslim elites who tend to get involved into the integrational processes which provide satisfactory environment for them in economical and security terms. However, by approaching

these integrational processes not through their own aspirations deriving from their own environment, but in the context of their economic interests only, these people tend to forget their own identity as well as a natural demand to adjust or identify themselves with the people who live in their surrounding.” In the paper Mehmedalija Nuhić described how such character was shaped by almost five centuries long power of the reign fo the Ottoman Turkish empire, which provided privileges to certain members of reigning political nomenclature, and so in turbulent historical events such political leaders misused the interpretation of islam and religion itself and made political choices which affected destinies of both muslim and non-muslim population in the Balkans.

Keywords: Balkan Muslims, South Slavic integration, Muslims in South Slavic integration

UDC 32(476)(477)(091)

проф.др Зоран Милошевић

*Научни саветник, редовни професор теоријске
социологије*

Институт за политичке студије, Београд

О НОВОМ ТУМАЧЕЊУ ПОЛИТИЧКЕ ИСТОРИЈЕ У БЕЛОРУСИЈИ И УКРАЈИНИ

Сажетак

Историја је у Украјини и Белорусији постала «инструмент политичке борбе», при чему су историјска питања постала идентитетски симболи, чији садржај нема рационално објашњење. Задатак ове измишљене и фалсификоване историје јесте да подели становништво «на наше и туђе», а оно «туђе» јесте по правилу до јуче и било саставни део њиховог идентитета.

Суштина „новог тумачења историје у Белорусији“ јесте у томе да се Руси прогласе за „вечне непријатеље Белоруса“, чему служи и тумачење догађаја као што су „Пољски устанци“ 1794., 1830-31., 1863. године, који сада бивају препознати као „устанци Белоруса“ против „крвавог царизма“.

О теми Другог светског рата аутори украјинских историјских уџбеника тврде да је Украјина била арена борбе две тоталитарне државе: СССР-а и Немачке, а да су истински борци за слободу Украјинаца били Ковпакови партизани и УПА – Украјинска устаничка армија, која је дејствовала

од краја 1943. године, углавном на територијама где живе унијати (гркокатолици), и која је коначно поражена 1949. године.

Овом армијом је командовао Роман Шухевич, који не само да је био сарадник нациста, већ је учествовао у масовним погубљењима Јевреја (бројем око 4000) и руског становништва у Украјини. Совјетске власти су га убиле 1950. године у околини Лавова.

Кијевски руски клуб спровео је истраживање о томе ко фабрикује историју у корист украјинског национализма, односно, ко преко такве историје распирује русофобију и ксенофобију. Интересантно је да комплетан фалсификаторски наратив почиње од књижевника, а тек потом «штафету» преузимају псеудоисторичари.

Кључне речи: историја, фалсификовање историје, политичка историја, Словени, Украјина, Белорусија, Руси, идентитет, култура

Распад Совјетског Савеза и најава нових интеграција на постсовјетском простору (у Евроазијски економски савез), свакако су чињенице које су утицале и утичу на бројне сфере јавног живота. Другим речима, започети су различити процеси дезинтеграција и интеграција, те је политичка борба захватила бројне сфере друштвеног живота, па чак и простор белоруско-руских интеграција.¹ Почела је опструкција интеграције две православне словенске државе, као и стварање адекватне пропаганде, посебно у Белорусији, како би се изазвала мржња и неповерење. Створена је посебна националистичка реторика, а увлачење у политичку борбу није могла да избегне ни историја, односно наука.

Крајем фебруара, упознавши се са предлозима кандидата за државне награде за достигнућа у науци 2016. године,

¹ Валерий Карбалевич, Белорусско-российская интеграция как форма политической борьбы, у зборнику: *Беларусь – Россия неосоветский феномен интеграции*, „Парадокс“, Минск, 2004, стр. 60.

како извештавају белоруски медији, председник Белорусије Александар Лукашенко је значајну пажњу усмерио на радове из циклуса «Иzvори белоруске државности: Полоцка и Витебска земља у периоду од IX до XVIII века». Директорица Центра археологије и древне историје, белоруског Института за историју Националне академије наука, Олга Левко², која је била присутна на састанку, објаснила је председнику да се «белоруска државност која је установљена средином IX века са формирањем Полоцке кнежевине, чак и када су поменуте земље ушле у састав Државне заједнице пољске круне и Велика кнежевине Литваније, развијала аутономно». Лукашенко је затим изјавио да се сада уређују нови уџбеници и да ове, до сада непознате новоткривене детаље о формирању белоруске државе, обавезно треба унети у уџбенике („Треба улисти у умове наших људи истину. Ако овде и има каквог национализма, онда је то здрави национализам“), нагласио је белоруски председник.³ Из говора председника Белорусије Александра Лукашенка јасно се може закључити да, према његовом мишљењу, постоје две врсте национализма: болесни и здрави, означивши белоруски као здрави национализам.⁴ Поставља се питање да ли је актуелни председник Белорусије у праву, јер постоје научници који нису сагласни са његовим ставом.⁵

Бројни белоруски медији су ово схватили као наговештај појаве историјских уџбеника са елементима националистичког тумачења прошлости Белорусије. Зашто је важно ово питање и у чему се разликује ново тумачење историје у односу на већ постојеће? Поред постављеног питања, аргументовано се говори и о наставку стварања државне идеологије која је дата у бројним књигама на ову тему.⁶

2 Левко Олга Николаевна, <http://history.by/levko-2/>

3 Види: Историк, чью концепцию Лукашенко рекомендовал для школ: Мы не окраина великого русского народа, <https://news.tut.by/society/536155.html>

4 Види: Зоран Милошевић, Стварање белоруског десног сектора : Лукашенко – нови Јанукович или Аленде? *Печат* : лист слободне Србије, бр. 407, 12. фебруар 2016, стр. 26-28.

5 Benedict Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma, Školska knjiga, Zagreb, 1990, str. 16. Андерсон на наведеној страници каже: „да ‘национализам’ спада у патологију модерне развојне повијести...“. Другим речима, нема здравог национализма, али се упркос томе национализам толерише као стрес или неке друге „лакше“ болести.

6 Видети: Е. М. Бабосов, *Основы идеологии современного государства*, 2-е издание, дополненное, Амалфея, Минск, 2004.

НОВА ТУМАЧЕЊА ИСТОРИЈЕ БЕЛОРУСА И УКРАЈИНАЦА ИЛИ НОВА ФАЛСИФИКОВАЊА ИСТОРИЈЕ?

Шта је, дакле, ново у овим изненадним и великим «научним» открићима?

Као прво, уз помоћ нове историје, уводи се етничко дистанцирање Белоруса од Великоруса и Малоруса (Руса и Украјинаца). Као друго, тврди се да Белоруси не воде порекло од Руса и Словена, већ да имају балтичко порекло, то јест, да су Белоруси настали од Балта или Словена који су помешани са Балтима. Речима режимског историчара аналфабете Вадима Деружинског, „Белоруси су Западни Балти, а Руси Источни Украјинци – словенизовани Финци“. Исти аутор тврди да је Полоцка кнежевина била независна од Кијевске државе, те је јасно да није могла бити у саставу Старе Русије.⁷

Међу белоруским националистима, али и властима, популаран је историчар Владимир Орлов, који назива општеруску светитељку Ефросинију Полоцку „знаменом борбе Полочана за независност“, а од ње наручени престони крст „симболом старе државности Белоруса“. Нови белоруски историчари тврде да је Велика кнежевина Литванија заправо била белоруска држава, а не литванска како тврде стари историчари. Дакле, према речима нових белоруских историчара, када су ратовале Литванија и Москва то је био рат Великоруса (Московљана) и Белоруса (Литванаца). Главна победа белоруског оружја у том периоду била је победа уједињене војске Велике кнежевине Литваније и Краљевине Пољске у бици код Орше, 8. септембра 1514. године.

Године 1995. објављена је књига историчара Генадија Сагановича, „Непознати рат 1654-1667“ у којој описује наводни геноцид Московљана над Белорусима, који се данас као лажна

7 Интересантно је да противници или они који здраворазумски износе сопствени став осуђују. На тај начин, борба за истину није равноправна, јер државни правни систем штити фалсификаторе од оних који преварантима говоре да су преваранти. Види: Зоран Милошевић, Павел Тихомиров, Пантелеимон Филипович, Зачем Минску понадобились политзаключённые-русифилы?, у зборнику: *Гуманитарные проблемы евразийской интеграции*, Брянск, 2017, стр. 110 – 135.

чињеница уводи не само у уџбенике, него се и медијски популарише као „руска окупација и геноцид над Белорусима“.

Суштина „новог тумачења историје у Белорусији“ јесте у томе да се Руси прогласе за вечне непријатеље Белоруса⁸, чему служи и тумачење догађаја као што су „Пољски устанци 1794., 1830-31., 1863. године, који сада бивају препознати као „устанци Белоруса“ против „крвавог царизма“. У новијој историји се чак и догађаји у вези са Првим светским ратом тумаче другачије. Наиме, квислиншка творевина, Белоруска Народна Република, коју су формирали Немци на окупираним територијама, добија ореол светиње и „великог постигнућа белоруских државника“, јер се тумачи као резултат „демократски спроведеног референдума“. Иако та «држава» није имала своју армију, а ни локалне органе власти, као ни судски и финансијски систем, она је постала узор и идеал белоруских националиста.

Новија историја Белорусије такође оправдава и колаборационисте за време Другог светског рата.⁸ Тако је већ помињани аутор Владимир Олов, написао другу књигу „Имена слободе“, у којој је скупио кратке биографије људи „који ће живети док живи Белорусија“. Наиме, у књизи је сакупио биографије осведочених издајника, па је тако у позитивном светлу приказао и руководиоца антисовјетског покрета за време Другог светског рата и у периоду од неколико година након завршетка рата, Михаила Витушка, а потом и сарадника Абвера и лидера Белоруске независне партије, Винцента Годлевског (иначе Пољака по националности). У књизи се похвално помиње и Франц Кушел, командант колаборационистичке војне јединице „Белоруска локална одбрана“, па Борисов Станислав Станкевич (такође Пољак) који је у то време покушао да створи нову историју Белоруса, при чему се прећуткује да је овај издајник морао да напусти Белорусију доласком Црвене армије због сарадње са нацистима и учешћа у масовним погубљењима белоруских Јевреја.

⁸ Александр Гронский, Приватизация памяти о Великой отечественной войне в Белорусии как индикатор дезинтеграционных процессов, у зборнику: *Национални идентитет и међународне интеграције*, Приредили Зоран Милошевић/ Живојин Ђурић, Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 449.

Слична митологија детаљно се разрађује и у недавно објављеној књизи Всеслава Зинкјевича (такође Пољака) „Непозната историја Беле Русије“. Нажалост, то нису једина историјска дела која белоруску историју приказују на основу крајње аматерски и неспретно фалсификованих или погрешно тумачених чињеница и догађаја. Оно што забрињава белоруске историчаре, као и добронамерне људе, јесте подршка власти оваквим фабрикатима.

На удару «новог тумачења политичке историје» је и језик. У Минску је изведен монструозан експеримент уништавања руског језика у урбаној топонимици. Само на периферији двомилионског града, где 99,9% становника говори руски, можете наћи улични знак на руском. Можете да видите натписе улица на кинеском, енглеском и чудноватим експериментисањем са непознатим «латинским», али не и на матерњем језику Белоруса – оном на коме они размишљају и служе се њиме свакодневно. Борба против руског језика води се и у осталим регионима Белорусије, уз велику подршку Пољске. Циљ је да се руски у потпуности истисне са јавних места, из јавног превоза итд. Наравно, јавност се супроставља, а велику пажњу је на себе скренуло политичко руководство града Орша, које је одбило да се изврши „белорусизација“ јавног превоза.

Наметањем „мове“ (белоруског језика), белоруски шовинисти заправо копирају украјинске шовинисте. „Белорусизација“ коју спроводи Александар Лукашенко, подстакнута је повицима русофоба из различитих невладиних и других организација и не разликује се суштински од „украјинизације“. Више низакога није тајна да у Украјини исте процесе, али с већим интензитетом, подржавају структуре чија је делатност забрањена на територији другог дела заједничке државе Белорусије и Русије. Западни медији се радују белорусизацији Белорусије, те су са задовољством дочекали белоруско масовно убиство руских цивила у Одеси, које се догодило 2. маја 2014. године, када је у Дому синдиката запаљено 48 живих људи.

Колики је степен насиља који се над становништвом Белорусије врши његовом белорусизацијом и наметањем белоруског језика сведоче и сами белоруски националисти,

који наводе да тек три посто становништва међусобно говори на белоруском језику (а у приватним домаћинствима тек 3,5 посто).

Међутим, све се уклапа у наметнуту матрицу. Наиме, током комплетног постсовјетског времена, белоруском друштву наметнут је пољско-племићки поглед на белоруску историју према којем се историјски пут Белорусије не уклапа у логику развоја руске цивилизације, руског света.

Званична наука о историји Белорусије, у њеном тумачењу белоруске историје, полази од политичког суверенитета Белоруса наведеног у уставу, те у том контексту тумачи и историју белоруског народа. Фалсификаторски шаблон је овде очигледан: пошто је Белорусија независна држава, неминовно је да има и независну историју. Међутим, поставља се питање чију? Наравно, чињенице говоре да је права историја Белоруса заправо историја Руса и руског света. И премда са аспекта истине новоисторијско белоруско поимање сопствене историје делује смешно, проблем је више него озбиљан, што показује исти процес који се одвија у Украјини, Хрватској, Румунији и другде.

Проблем је озбиљан из разлога јер се већ појављују уџбеници и књиге који појаву белоруске државности смештају у древна времена. Тако је државни издавач «Белоруска наука» објавио први, други и трећи том квазинаучне историје (иначе планиране у пет томова) «Историја белоруске државности. Белоруска државност од почетка до XVIII века» (први том) и «Историја белоруске државности. Белоруска државност у периоду Руске империје од краја XVIII до почетка XIX века» (том други) и трећи том ««Историја белоруске државности: од идеје ка националној држави (1917 – 1939)».

Јавност је негативно оценила поменуте књиге због тога што мешају историју белоруског народа са историјом белоруске државе. Наравно, овакви потези су неопходни да би се посејало семе идеје и учврстила теза да је белоруска држава постојала чак и у време древне Русије, што ни најмање не одговара истини. У низу наведених фалсификованих чињеница тврди се и да је кијевски кнез Владимир, који је крстио Русе, то исто учинио и са Украјинцима и Белорусима (којих у то

време није ни било), али ће се та «неправда» исправити. Наиме, «белорусизатори» археолози и антрополози, већ одлазе даље од «украјинизатора», те «проналазе» доказе о постојању Белоруса чак у сарматској епохи (пет хиљада година уназад). Када би се све фалсификоване чињенице (лажи) белорусизатора сабрале на једно мјесто, још би им само преостало да устврде како је и Руска империја била белоруска држава, будући да је била мултиетничка, па су сви народи који су је икада насељавали дали допринос њеном развоју. Све би ово, наравно, било смешно да иза ових ставова и уџбеника не стоје званичне научне институције, при чему сва та дела потписују доктори и магистри наука.

Познати белоруски филозоф, раније и заменик директора Информационо-аналитичког центра при администрацији председника Лукашенка, професор Лев Криштапович из Минска, данас се бори против фалсификовања белоруске историје. Према Криштаповичу, све је почело током XVIII–XIX века, када је Белорусима наметнута унија (признавање папе за врховног поглавара, уз задржавање византијске литургије). Унија је фактички уништила западноруско (тако се некада називала Белорусија – Западна Русија) племство. Отада, отпор унији и римокатолицима је пружао обичан народ, али не и племство. Иако је унија побеђена, опстале су идеје и методологија унијата које се сада представљају као Белоруске.⁹

ЛАЖНА ИСТОРИЈСКА УЧЕЊА У УКРАЈИНИ

Јуриј Болдирев је учествовао на научној конференцији „Научни, православни погледи на лажна историјска учења“ у организацији Руске академије наука и Фонда Светог Василија Великог, посветивши свој рад фалсификатима историје у украјинским уџбеницима. На самом почетку рада, Болдирев наглашава да је методологију писања уџбеника у Украјини прописало надлежно Министарство просвете почетком 90-их година, а то значи да се морало писати (у супротном, надлежна комисија не усваја уџбеник као важећи) о томе да су Украјинце угњетавали прво Татари, затим Литванска кнежевина (коју

9 Зоран Милошевић, Минск против Москве или Зашто се Словени поново свађају?, *Печат* : лист слободне Србије. – бр. 457, 10. фебруар 2017, стр. 42-44.

Белоруси данас присвајају као своју), након тога Државна заједница пољске круне и Велике кнежевине Литваније (коју су сачињавали Пољаци и Литванци, односно, према новијој белоруској историографији Белоруси), а онда и руски цареви, те на крају руски комунисти (иако је у СССР-у било мноштво утицајних политичара управо из Украјине, Хрушчов на пример), те да тек са новом влашћу „самосталне“ Украјине народ је добио слободу!

О теми Другог светског рата аутори украјинских историјских уџбеника тврде да је Украјина била арена борбе две тоталитарне државе: СССР-а и Немачке, а да су истински борци за слободу Украјинаца били Ковпакови партизани и УПА – Украјинска устаничка армија, која је дејствовала од краја 1943. године, углавном на територијама где живе унијати (гркокатолици), и која је коначно поражена 1949. године. Овом армијом је командовао Роман Шухевич, који не само да је био сарадник нациста, већ је учествовао у масовним погубљењима Јевреја (бројем око 4000) и руског становништва у Украјини. Совјетске власти су га убиле 1950. године у околини Лавова. Почетком априла 2015. године Врховна рада Украјине је рехабилитовала борбе УПА-е, давши њеним припадницима статус бораца за независну Украјину, а преживелим борцима пензије и друга права која им припадају. Бивши председник Украјине, Петро Порошенко је 15. маја 2015. године потписао закон донесен на заседању Врховне раде Украјине, чиме је поменута унијатска армија дефинитивно рехабилитована и приказана као ослободилачка.¹⁰

Међутим, ово није једини фалсификат. Наиме, комплетна борба Црвене армије (Први, Други, Трећи и Четврти украјински фронт), приказана је као борба Украјине за независност од Немачке.

Али за овог аутора много је опаснија она историја коју уче украјински ђаци и студенти, а тиче се периода од IX до XIX века, јер нема живих сведока, њихових мемоара, споменика, докумената, а тврдње су засноване на крајњој субјективности. Тако пропаст Кијевске Русије (у овој држави је кодификован руски језик, примљено православље, формирана прва руска

10 Види: Зоран Милошевић, Украјински Тројански коњ: Како Кијев покушава да створи пету колону у Русији, *Печат*: лист слободне Србије. – бр. 415, 8. април 2016, стр. 36-38

држава итд.) се уште не обрађује, а подела кијевске елите (једни су отишли ка Галицији, други ка Москви, трећи су остали) се и не спомиње. Само се помиње да је Данило Галицки формирао државу под именом (која нигде није записана ни у једном документу) «Русија-Украјина». Сва преостала борба Руса за ослобађање Кијева од Татара, Пољака, Турака итд. представља се у виду «напада Москаља». Истинско и стварно јединство руског света у то време се прећуткује. Закони које су доносили руски кнежеви (међу њима и онај великог кнеза Кијевске Русије, Јарослава Мудрог – «Руска правда») једноставно су преименовани у назив «Украјинска правда», иако је топоним Украјина новијег датума, а сама Украјина се до 1917. године звала Малоруска Украјинска Совјетска Социјалистичка Република (скраћени назив – Украјина), те се након поменуте године у неколико таласа одвијала украјинизација становништва.¹¹

Наравно, највећи талас украјинизације у Украјини се догађа са доласком на власт Виктора Јушченка 2005. године. Од тада украјински идеолози настоје да све историјске догађаје, а посебно оне у вези са Руском империјом, прикажу као борбу европске Украјине са азијатском Москвом, при чему се у «научну терминологију» уводи етнички, а не православни фактор, иако стварност у то време није познавала ни Украјинце ни Белорусе. Другим речима, све се тумачи ретроактивно и из данашње идеолошке перспективе и интереса.

ФАЛСИФИКОВАЊА И ИЗМИШЉАЊА ИСТОРИЈЕ У УКРАЈИНИ ЗАПОЧИЊУ КЊИЖЕВНИЦИ

Кијевски руски клуб спровео је истраживање о томе ко фалсификује историју у корист украјинског национализма, односно, ко преко такве историје распирује русофобију и ксенофобију. Интересантно је да све почиње од књижевника, а тек потом «штафету» преузимају псеудоисторичари. На челу овог покрета се налази унијат (гркокатолик), постмодерни украјински песник и писац, Јуриј Андрухович из Ивано-

¹¹ Види: О. В. Ключевский, Малороссийский вопрос, у: *Россия и ее «колони»*, Издательство ДАРЬ, Москва, 2007, стр. 47.; Упореди са: Зоран Милошевич, *Из Малоруссов в украинцы*, К вопросу об изменении культурного и национального сознания малоруссов, Сатись, Санкт-Петербург, 2009.

Франковска. Јуриј Андрухович јесте аутор неколико романа у којима је створио негативне ликове Руса. Други је такође књижевник и историјски публициста (без научног звања) Виктор Белински (иначе такође унијат), који је у његовим делима фалсификовао етничко порекло Великоруса (који по њему потичу од Источних Финаца, то јест, за разлику од Украјинаца немају словенско порекло). Затим следи Јуриј Шилов, археолог, који је одустао од одбране докторске дисертације у Москви на универзитету Ломоносов, те је аутор «Трипољског мита» украјинског национализма. Шилов је дао ветар крилима украјинског национализма, тврдећи да је светска цивилизација проистекла из Трипољске културе која је настала и развијала се на десној страни данашње Украјине (одређеној у односу на ток реке Дњепар која државу дели на леву и десну страну). У тој области је наводно постојала држава Арат од које је потекла светска цивилизација. Тврдње Шилова није прихватила већина озбиљних археолога и историчара, али јесу политичари.¹² Украјински историчари тврдње Шилова оцењују као «плитке», а хипотезе као легенде под маском историјских концепција. Други пак тврде да су Шилове тезе «фантазија», док су његову најугицајнију књигу «Праотаџбина Аријеваца» назвали «забавном белетристичком». Ипак, Шиловљеве тврдње су нашле своје место у украјинским уџбеницима.

На списку Кијевског руског клуба су и Татјана Таирова – Јаковљева (што јој је псеудоним, јер се ради о држављанки Русије), која је стручњак за Мазепу (Иван Станкович Мазепа (1639-1709) који је под своју власт у једном моменту уједино леву и десну страну Малорусије, данашње Украјине. Борио се на страни Швеђана против Петра Великог 1709. године. Након пораза Швеђана пребегао је у турске руке, где је и скончао. Био је носилац пољске националне идеје, а данашњи украјински историчари га славе као првог ујединитеља Украјине. Затим следи Леонид Зализњак (археолог и историчар), који се преквалификовао у политиколога (отац и мајка су му били прогнани за време СССР-а у Сибир као «непријатељи народа»), у чијим се радовима осећа мржња као мисао водила у научној делатности. Ипак, он критикује «Трипољски мит»,

12 Зоран Милошевић, Стварање лажних идентитета : историјски препород Белорусије и Украјине, *Печат* : лист слободне Србије. – бр. 465, 7. април 2017, стр. 38-41.

као штетан за украјинство. Следећи је Станислав Куљчицки, знаменити совјетски историчар, који је 1991. године заузео изразито националистичку позицију. Куљчицки је проширио «мит о глади у Украјини» (Голодомор – убиство глађу) као геноцид над Украјинцима који су извели Руси под маском комунизма (иако чињенице говоре да је у то време од глади највише страдало становништво које се осећало руским). Такође, много је учинио за рехабилитацију и хероизацију украјинских колаборациониста током Другог светског рата, а посебно припадника ОУН-УПА (Организације украјинских националиста и Украјинске устаничке армије).¹³ Поред досада поменутих имамо Николаја Жулинског, некада престижног совјетског писца, а потом националистичког књижевника и политичара који се бавио сфером културе. Био је идеолог обојене револуције, те језичке украјинизације и потискивања руског језика из официјелне сфере. Осим Жулинског, треба поменути и Виктора Василенка, правника, дипломату и политичара-националисту, који је формулисао правно-историјски мит о Голодомору као геноциду над украјинским народом за који је оптужио Русију. Следећи је Американац Мајнс Џејмс, који се доселио да живи у Украјини у којој је и окончао свој животни век. Бавио се ширењем мита САД-а о Голодомору у Украјини као геноциду Руса над Украјинцима, при чему је наведено користио као оружје против СССР-а, а касније и Русије. Међу поменутом групом се налази и Александар Драбинко¹⁴, викарни архиепископ Украјинске православне цркве Московског патријархата, лидер аутокефалиста и екумениста, који је развио јеретичку концепцију кијевоцентризма («кијевске идеје») као основе за аутокефалност цркве у Украјини као противтеже доктрини «руског света» и «Трећег Рима». Са Драбинком се наведена листа свакако не завршава.

Фалсификовање историје у Украјини представља једну од главних компоненти савремене украјинске русофобије и медијских манипулација које спроводи власт над становништвом. Суштина је да неки националистички усмерени Украјинци не желе да имају заједничку историју са Русима, те смишљају

13 Види: Зоран Милошевић, Словенски етноцид, *Печат* : лист слободне Србије. – бр. 278, 26. јул 2013, стр. 46-48.

14 Види: Зоран Милошевић, Операција „Драбинко“, *Печат* : лист слободне Србије. – бр. 215, 3. мај 2012, стр. 48-49.

нову, у којима нема места за «проклете Московљане». Због тога, многе чињенице се прећуткују, а многе фалсификују и преосмишљавају.

Према мишљењу савремених украјинских «историчара», Русија је Украјини «украла Кијевску Русију», а ево и примера шта то деца у седмом разреду основне школе уче:

- Култура украјинског народа почиње са Трипољском културом (епоха камено-бронзаног доба), то јест, од VI до III века пре нове ере;
- Етногенеза украјинског народа почела је још у раном средњем веку (од краја V до краја XI века);
- Кијевска Русија заправо јесте била Украјина, тачније Русија-Украјина. Званична историја Русије је неоправдано присвојила овај период историје за себе;
- Русија-Украјина није страдала после налета Балта и наставила је сопствену историју у виду Галицко-Волинске кнежевине, а затим и у виду Велике кнежевине Литваније, што је Украјину учинило равнорправном европском државом;
- Покварени и зли Руси су завидели украјинском народу и поробили га 1654. године, а потом га све до 1991. године држали у окупацији;
- Украјинском народу су осим слободе украли и име народа којег су назвали Малоруси;
- До Петра Великог, Руси су себе назвали Москаљима, а Русију Московијом. Зато само Украјинци имају право да себе назову Русима, јер су Московити једноставно украли украјинском народу његово име;
- Московити су били изворно залеђе (дубина) Украјине, а управо је Украјина дала Московији културу, језик и писмо;
- Московити су потомци измешаних финско-угарских и татарско-монголских племена. Савремени руски језик је заправо дијалекат украјинског језика, снажно прожетог финско-угарским и турским дијалектима;

- Бољшевици су окупирали Украјину, а за време Стаљина су истребили милионе Украјинаца (изгладњивањем у такозваном Голодомору, слањем у гулаге и стрељањем);
- Совјетска власт је Украјини одузела огромне територије Кубања, Придона итд.;
- ОУН-УПА (Организација украјинских националиста – Украјинска устаничка армија (нацистичка идеологија према Зорану Милошевићу)¹⁵ «херојски» се борила за независност Украјине против окупатора Трећег рајха и СССР-а, заједно са Армијом Крајовом (пољском армијом којом је комадовао Ватикан и избегличка влада у Лондону према Зорану Милошевићу);¹⁶
- Распад Совјетског Савеза дао је Украјини шансу да се уједини са породицом цивилизованих европских народа међу које Руси не припадају. За све неуспехе Украјине од осамостаљења крива је Комунистичка партија Украјине, Партија региона (свргнутог председника Виктора Јануковича) и други «агенти Кремља»;
- Русија је сачувала идеологију и тоталитарни режим Совјетског Савеза и Руси чине све што је могуће да поврате своју диктатуру над украјинским народом и потру његово национално самосазнање.¹⁷

Јасно је да је историја у Украјини и Белорусији постала «инструмент политичке борбе»,¹⁸ при чему су историјска питања постала идентитетски симболи, чији садржај нема рационално објашњење. Задатак ове измишљене и фалсификоване историје јесте да подели становништво «на наше и туђе», а оно «туђе» јесте по правилу до јуче и било саставни део њиховог идентитета.

15 Колико је ово нетачно сведоче и наводи А. С. Мартынов, Украинский коллаборационизм и православие в оккупированном регионе Донбасса (1941-1943), у зборнику: *Государство, общество, церковь в истории России XX века*. Материалы IX международной конференции, Иваново, 10-11 февраля 2010 г., Иваново, Ивановский государственный университет, 2010, стр. 259.

16 О «галицијској идеологији» украјинских унијата видети: Зоран Милошевић, *Нови пут Русије*, Русија у поствизантијском геополитичком и религиозном вртлогу, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2005, стр. 125 – 150.

17 Ложь украинны, фальсификация истории., <https://www.politforums.net/crimea/1277876847.html>

18 С. С. Жильцов, *Украина перезагрузка...*, Восток Запад, Москва, 2009, стр. 391.

ЗАКЉУЧАК

Шта је, дакле, циљ фабриковања нове историје у Белорусији и Украјини?

Историчари из ове две земље који су критични према „новој историји“, једногласни су у оцени да се ово не би могло догодити без помоћи Запада, пре свега финансијске и политичке. Нетачности и развој нових идентитета међу Словенима усмерени су на разједињавање словенских народа и стварање услова за њихово потчињавање Западу, уситњавањем и разједињавањем, то јест, европеизацијом по сваку цену, па чак и фалсификовањем историје. Другим речима, историјски фалсификати су средство борбе против Руса и Русије, али и Словена уопште. Поред функције разједињавања, фалсификовање историје и њено фабриковање у Белорусији и у Украјини (у овој држави нарочито) користи се и за распиривање русофобије и медијско манипулисање, како омладином, тако и целокупном популацијом, јер отпор према свему поменутом долази управо из Русије, а отпора, бар се тако чини, не сме да буде. Зато се распирује мржња као моћно и убојито оружје, и то не само политичко. Јер, пре или касније, према теорији «ја у огледалу» (идентитет човека се формира информацијама добијеним од других људи), америчког социологија Чарлса Кулија, мржња других доводи до самомржње, а она до промене идентитета, то јест, усвајања идентитета конструисаног социјалним технологијама.

Речима познате историчарке цивилизација средње генерације Сања Шуљагић колонијална културолошка политика се примењује у циљу уништавања националних идентитета словенских православних народа.¹⁹ Све је почело још са ослобађањем Руса од монголског ханата, а Срба од власти Османске империје. Оба народа су њиховим тадашњим традиционалним државним матрицама додавали и елементе политичке филозофије и друштвених организација западних и средњоевропских држава. Интелектуалци новосолобођених

¹⁹ Сања Шуљагић, Утицај колонијалне културолошке политике на уништавање националних идентитета словенских православних народа, у зборнику *Национални идентитет и међународне интеграције*, приредили Зоран Милошевић, Живојин Ђурић, Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 291.

држава наивно су веровали и упустили се у «једносмерну културну размену са Западом»²⁰, прихватајући западне политичке филозофије и системе јавне управе у стварању државотворних и културних темеља својих новонастајућих грађанских држава, што је отворило пут утицају Запада не само на јавно мњење, него и на политику, културу и настајућу науку.

Управо ово је запазио руски философ Константин Леонтијев (1831 – 1891), аутор монографије «Византизам и словенство», истакавши да су са добијањем «независности» од Турске балканске земље брзо започеле преображај у 'филијале' европских демократија».²¹

Зашто подсећамо на ове чињенице?

Зато јер ни Руси, а ни Срби, нису ништа научили из тога, нити променили своју политику. Руси су изгубили огромну територију и милоне људи кроз пројекте украјинизације и белорусизације становништва на територији Малорусије, данас Украјине и Белорусије. Срби су изгубили Македонију, Славонију, Далмацију, делимично Босну и Херцеговину, Црну Гору, а могуће је и да Војводина пође путем сецесије, као и део Рашке области, такозвани Санџак. Методологија је остала иста, а историја и фалсификовање историје има кључну улогу у изграђивању нових политичких идентитета на етничком простору православних Словена, по правилу русофобних и србофобних, што прераста у фашизам «са европским лицем».²²

Недавно преминули познати мислилац В. Л. Калашников на једном месту бележи да предстоје сложени геополитички напади на Словенство, али је оптимистичан због историјског искуства, па тврди да су Немци у познатој историји нападали Русију око 100 пута и увек су на крају били побеђени.²³ Ипак, не треба бити ни претерани оптимиста, јер оно што су Руси, као и Срби, добијали на бојном пољу, губили су у миру.²⁴

20 Исто, стр. 294.

21 Артем Павлович Соловјов, К. Н. Леонтијев о три стадијума развоја културе, балканском питању и будућности Србије: поглед из XIX века, у зборнику: *Србија и Евроазијски савез*, Приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2016, стр. 12.

22 Види: Зоран Милошевић, Владимир Димитријевић, *Европска унија, Русија и нови фашизам: Где су ту Срби?*, ЗМ и Клуб српских родољуба, Београд, 2011.

23 В. Л. Калашников, *Славянская цивилизация, Граница*, Москва, 2001, стр. 3.

24 На овом месту подсетили би да су Влашка, Молдавија и Ердел (данас Трансилванија) биле словенске земље, у црквеном смислу под јурисдикцијом Српске православне цркве, а

Наиме, како убедљиво сведочи социолог са великим искуством рада на Западу, Александар Зиновјев, «Позападњачавање је особита форма колонизације, чији резултат јесте да се у колонизованој земљи принудно изграђује социјално-политичко уређење колонијалне демократије. По низу карактеристика то је продужетак пређашње колонијалне стратегије западноевропских земаља».²⁵ Ова стратегија подразумева и «рат идентитетима» у коме су православни Словени преполовљени. Наиме, према подацима наведеним у листу „Аналитичке новине“, бр. 2, из 2013. године, словенски свет данас има између 300 и 350 милиона људи, а у друге народе асимиловано је исто толико.²⁶

Зато фалсификовање историје треба озбиљно схватити и жестоко се борити против њега, јер ако будемо омаловажавали проблем, увек изнова ћемо имати нова жаришта, нова повлачења и кривотворења не само историје, већ и целокупне културе православних словенских народа.

ЛИТЕРАТУРА

Anderson, Benedict: *Nacija: zamišljena zajednica, Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*, Skolska knjiga, Zagreb, 1990.

Бабосов, Е. М.: *Основы идеологии современного государства*, 2-е издание, дополненное, Амалфея, Минск, 2004.

Гронский, Александр: Приватизация памяти о Великой отечественной войне в Белорусии как индикатор дезинтеграционных процессов, у зборнику: *Национални*

да је на тој теритрији створен нови народ Румуни (римски војници). Задатак ове нове нације и државе је би ода развоји Србе и Русе, а да потом појединачно буду уништени. Види: Зоран Милошевић, Српско питање и Румунија (Или зашто је праведно да Србија и Русија имају заједничку границу), у зборнику: *Румунија и румунизација Срба*, приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2018, стр. 15 – 41.

25 Александар Зиновјев, *Запад*. Феномен западњаштва, Наш дом, 2002, стр. 310.

26 Зоран Милошевић, Асимилација словенских народа и њихово нестајање, у зборнику: *Култура. Политика. Разумевање. Култура, нација, држава – проблеми идентитета у контексту савремене политике*, Материјали VI научне међународне конференције, Белгородски државни национални истраживачки универзитет (НИУ „БелГУ“), Института за политичке студије, Београд, 2018, стр. 128 – 134.

идентитет и међународне интеграције, Приредили Зоран Милошевић/ Живојин Ђурић, Институт за политичке студије, Београд, 2015.

Жильцов, С. С.: *Украина перезагрузка...*, Восток Запад, Москва, 2009.

Зиновјев, Александар: *Запад*. Феномен западњаштва, Наш дом, 2002

Историк, чью концепцию Лукашенко рекомендовал для школ: Мы не окраина великого русского народа, <https://news.tut.by/society/536155.html>

Калашников, В. Л.: *Славянская цивилизация*, Граница, Москва, 2001.

Карбалевиц, Валерий: Белорусско-российская интеграция как форма политической борьбы, у зборнику: *Беларусь – Россия неосоветский феномен интеграции*, „Парадокс“, Минск, 2004.

Ключевский, О. В.: Малороссийский вопрос, у: *Россия и ее «колонии»*, Издательство ДАРЬ, Москва, 2007.

Ложь украины, фальсификация истории., <https://www.politforums.net/crimea/1277876847.html>

Левко Ольга Николаевна, <http://history.by/levko-2/>

Мартынов, А. С.: Украинский коллаборационизм и православие в оккупированном регионе Донбасса (1941-1943), у зборнику: *Государство, общество, церковь в истории России XX века*. Материалы IX международной конференции, Иваново, 10-11 февраля 2010 г., Иваново, Ивановский государственный университет, 2010.

Милошевић, Зоран: *Нови пут Русије*, Русија у поствизантијском геополитичком и религиозном вртлогу, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2005.

Милошевич, Зоран, *Из Малоруссов в украинцы*, К вопросу об изменении культурного и национального сознания малоруссов, Сатись, Санкт-Петербург, 2009.

Милошевић, Зоран/ Димитријевић, Владимир: Европска унија, Русија и нови фашизам: Где су ту Срби?, ЗМ и Клуб српских родољуба, Београд, 2011.

Милошевић, Зоран: Операција „Драбинко“, Печат: лист слободне Србије. – бр. 215, 3. мај 2012.

Милошевић, Зоран: Словенски етноцид, Печат: лист слободне Србије. – бр. 278, 26. јул 2013.

Милошевић, Зоран: Украјински Тројански коњ: Како Кијев покушава да створи пету колону у Русији, Печат: лист слободне Србије. – бр. 415, 8. април 2016.

Милошевић, Зоран: Минск против Москве или Зашто се Словени поново свађају?, Печат : лист слободне Србије. – бр. 457, 10. фебруар 2017.

Милошевић, Зоран: Стварање лажних идентитета : историјски препород Белорусије и Украјине, Печат : лист слободне Србије. – бр. 465, 7. април 2017.

Милошевич, Зоран/ Тихомиров, Павел/ Филипович, Пантелеимон: Зачем Минску понадобились политзаключёе-руссофилы?, у зборнику: *Гуманитарные проблемы евразийской интеграции*, Брянск, 2017.

Милошевић, Зоран: Српско питање и Румунија (Или зашто је праведно да Србија и Русија имају заједничку границу), у зборнику: *Румунија и румунизација Срба*, приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2018.

Милошевић, Зоран: Асимилација словенских народа и њихово нестајање, у зборнику: *Култура. Политика. Разумевање. Култура, нација, држава – проблеми идентитета у контексту савремене политике*, Материјали VI научне међународне конференције, Белгородский государственный национальный исследовательский университет (НИУ „БелГУ“), Института за политичке студије, Београд, 2018.

Соловјов, Артем Павлович: К, Н. Леонтјев о три стадија развоја културе, балканском питању и будућности Србије: поглед из XIX века, у зборнику: *Србија и Евроазијски савез*, Приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2016.

Шуљагић, Сања: Утицај колонијалне културолошке политике на уништавање националних идентитета словенских православних народа, у зборнику: *Национални идентитет и међународне интеграције*, приредили Зоран Милошевић, Живојин Ђурић, Институт за политичке студије, Београд, 2015.

prof.dr Zoran Milosevic

ON NEW INTERPRETATION OF POLITICAL HISTORY IN BELARUS AND UKRAINE

Summary

In Ukraine and Belarus, history has become an "instrument of political struggle", with historical issues becoming identity symbols, the content of which has no rational explanation. The task of this fictional and counterfeit history is to divide the population "into our own and foreign", whereas that "foreign" was, by rule, an integral part of their identity until yesterday.

The essence of "a new interpretation of history in Belarus" consists in the effort to proclaim the Russians for "the everlasting enemies of Belarusians", which serves the purpose of interpreting events such as Polish uprisings of 1794, 1830-31 and 1863, which nowadays are recognized as the "uprisings of Belarusians" against "bloody tsarism."

On the subject of World War II, the authors of Ukrainian history textbooks claim that Ukraine was the arena of struggle between two totalitarian states: the USSR and Germany, and that the true fighters for the freedom of Ukrainians were Kovpak's partisans and the UPA - Ukrainian Insurgent Army, which has operated since the end of 1943, mainly

in the territories where Uniates (Greek Catholics) lived, and which was finally defeated in 1949.

This army was commanded by Roman Shukhevych, who was not only an associate of the Nazis, but participated in mass executions of Jews (approximately around 4000 of them) and Russian population in Ukraine. He was killed by Soviet authorities in 1950 in the vicinity of Lviv.

Kiev Russian circle conducted a survey on who falsifies history in favor of Ukrainian nationalism, that is, who propagates Russophobia and xenophobia through such history. Interestingly, the complete counterfeiting narrative begins with the writers, only to be continued by pseudohistorians.

Keywords: history, forgery of history, political history, Slavs, Ukraine, Belarus, Russians, identity, culture

UDC 94(476):321.1(=161.3)

доц.др Александр Гронский

Ведущий научный сотрудник Сектора Белоруссии, Молдавии и Украины Центра постсоветских исследований Национального исследовательского института мировой экономики и международных отношений им. Е.М. Примакова Российской академии наук, кандидат исторически наук, доцент (Москва, Россия)

СПОСОБЫ НАЦИОНАЛИЗАЦИИ ИСТОРИИ (НА ПРИМЕРЕ БЕЛОРУССИИ)

Резюме

Для создание полноценного образа собственного прошлого различные государства используют присваивание (национализацию) исторических событий. Данный процесс нужен для легитимации государственности с помощью поиска исторически обоснованных объяснений закономерности появления государства. Однако далеко не всегда эти закономерности являются объективными, зачастую они формулируются как идеологические штампы, завуалированные под научные исследования.

Ключевые слова: История Белоруссии, национализация истории, исторический миф, школьные учебники истории, государственность, войны.

Введение

После появления на осколках Советского Союза ряда независимых государств началась активная работа местных идеологов по созданию исторического обоснования полученного суверенитета. Однако первые проявления использования исторических событий в качестве оправдания «национального возрождения» проявились ещё в позднем Советском Союзе. Не обошли эти процессы стороной и Белоруссию.

С середины 80-х гг. XX в. в белорусском обществе начались социокультурные трансформации, связанные с изменением курса советского правительства. В союзных республиках, в том числе и БССР, усилилась критика и отрицание старых догм, базировавшихся на советской интернациональной идеологии. В то же время на освободившееся место начали претендовать новые догмы. Если в соседних республиках новые лозунги оказались более-менее востребованными, то в Белорусской ССР руководство отнеслось к ним достаточно настороженно. Наиболее сильной группировкой, аккумулировавшей новые требования, стал Белорусский народный фронт, являвшийся символом оппозиции советской системе. Его сторонники, борясь с советской идеологией, предложили собственный набор идей, которые, по их мнению, должны были быть более органичными для белорусов. Поскольку идеи нужно было создавать сразу, то далеко не все из них оказались качественными.

Новые идеи не имели укоренённости в общественном сознании, поэтому их адепты должны были каким-то образом легитимировать и даже сакрализировать новый набор ценностей в ментальности населения. Критика советских взглядов разрушила старое идеологическое основание существования нации, а новое так и не было разработано. Попытки быстрого решения этой проблемы привели к появлению различных эрзацев, часть из которых была сконструирована в период позднего СССР, а часть реанимирована из белорусского прошлого, точнее – из начала XX в.

Для легитимации новых условий, особенно после получения независимости, встал вопрос конструирования (объявленный «возрождением») «своего» исторического прошлого. Простейшим способом это сделать оказалось создать матрицу исторического прошлого, которая могла бы накладываться на любой период жизни нации, этноса, государства и т.д. и тем самым подчеркивать «правильные» ситуации и затемнять ситуации не очень удобные с точки зрения создателей матрицы. В целом, создавался своеобразный интеллектуальный протез, который поддерживает и цементирует общество в периоды кризисов¹.

Новая власть поддерживала новые условия. Любой режим, приходя к власти, создает свою «национальную историю», наиболее «точно», но вместе с тем и наиболее субъективно, освещающую период развития государства или жизни народа. Естественно, что «своя» история логически приводит к выводу, что именно данный режим является «настоящим», легитимным не только с точки зрения большинства, т.е. современности, но и по логике всего предыдущего развития. Таким образом, режим освящается всем предыдущим существованием государства или нации.

Однако в период общего структурного кризиса новые элиты не могли справиться с ситуацией общего ухудшения. Для оправдания собственной значимости пришлось искать объяснение ухудшающейся обстановки. Самым простым способом сплотить нацию оказался поиск внешнего врага, виновного во всех бедах. На роль врага в конце XX в. не могли подойти прежние потенциальные противники, т.к. они в тот момент являлись образцами такого положения, к которому необходимо было стремиться. Именно поэтому на роль врага стал претендовать бывший имперский центр – Москва, а точнее Россия. Представление России в образе врага дало возможность сплотить нацию элитам некоторых бывших союзных республик. Однако в мировоззрении белорусского населения Россия до последнего времени не представлялась врагом, как бы эту точку зрения не навязывали радикалы. Образ врага происходит от комплекса неполноценности, носитель которого стремится к самооправданию и ищет раздражитель,

1 Олейников Д. Своё и чужое прошлое // Родина. 1999. № 10. – С. 8

т.е. виновника приобретения комплекса неполноценности, на стороне. Комплекс неполноценности, комплекс жертвы и последующий поиск врага в близких соседях – это удел проигравших. Например, на Украине радикалы сумели подвести некую логическую базу под представление России в качестве образа врага. Украинские политики вычленили несколько волн голода, прошедшего по югу довоенного СССР, и объявили голод попыткой геноцида, инспирированного из Кремля. Физические жертвы голода явились подтверждением геноцида. Армяне же ненависти к России не питают, они оказались победителями в Карабахском конфликте, и у них не сформировался комплекс жертвы, поэтому они не искали врага². Белорусы в СССР не подвергались физическому уничтожению по этническому признаку, пропаганда утверждала, что репрессии проводились по отношению к враждебным социальным слоям, а не конкретно белорусам, «голодомор» прошел мимо белорусского населения, поэтому для сплочения нации нужно было или выискивать мелкие факты, раздувая их до всебелорусских масштабов, или по-другому интерпретировать события, выставляя их в свете этноцида. Первая попытка увидеть русско-белорусский конфликт в седой старине была изобретена в начале XX в. В. Ластовским, который рассматривал борьбу древнерусских князей друг с другом как межнациональный конфликт³. В начале XXI в. И. Сурвилло (президент Белорусской народной Республики в изгнании) также утверждала, что жители Полоцкой земли уже в X в. боролись за свою независимость как сформированный белорусский этнос⁴.

Однако большинство населения не воспринимало ни Полоцкое княжество, ни Великое княжество Литовское как свою непосредственную историю. Белорусские интеллектуалы конца XX – начала XXI в., зазывая население в «свою» историю в виде Полоцкой земли и Великого княжества Литовского, сначала не смогли вмонтировать новую историческую память в сознание современников. Неудача с конструированием прошлого показала белорусским интеллектуалам их неспособность «говорить» с народом, вести пропаганду

2 Клятва Геродота // Родина. 1999. № 6. – С. 8

3 Ластоўскі В.Ю. Кароткая гісторыя Беларусі. – Мн.: Універсітэцкае, 1992. – 126 с.

4 З чаго, на Вашую думку, пачалася (пачынаецца) нацыянальная гісторыя Беларусі й чым яна скончыцца? // АРСНЕ. 2003. № 2 (25). – С. 8.

своих идей на доступном каждому человеку языке. Сначала интеллектуалы не восприняли эту неудачу как свою ошибку, они обвинили народ в том, что у того отсутствует национальное самосознание. Таким образом, романтические представления белорусской интеллигенции об идеальном белорусском народе, который она поведет в светлое белорусское будущее, потерпели крах. Для налаживания диалога нужна была кропотливая работа с населением и снижение планки требований к обывателю. Обыватель попросту отвернулся от интеллектуалов, которые после неудачной попытки объявить себя лидерами нации, обвинили народ в отсутствии национального самосознания. Белорусские лидеры не постарались понять ментальную ситуацию большинства населения, а стали искать, т.е. конструировать «идеальный» белорусский народ, пытаясь найти его в компиляции из «разнообразных остатков бывшего радужной Белоруссии»⁵, как пишет белорусский философ В. Акудович. Т.е. возникла ситуация начала XX в., когда белорусская интеллигенция, выступая за светлое будущее белорусских крестьян, осталась незамечена ими и оказалась совершенно неконкурентноспособна по отношению к своим оппонентам. В результате часть интеллектуальной элиты закрылась в собственном мифологическом мире, созданном «белорусским возрождением», и, по меткому замечанию В. Акудовича, стала «вечными детьми»⁶. Несмотря на то, что некоторые белорусские интеллектуалы считают, что без них белорусский народ, «как бараны рассеянные»⁷, но, тем не менее, никто из них не смог стать вождем умов белорусского обывателя.

Однако представления среднестатистического белоруса о своём прошлом сегодня уже не те, которые были ещё десять лет назад и уж совсем не те, которые бытовали двадцать лет назад. Люди в массе стали воспринимать как истину ту концепцию истории, которая ранее воспринималась как нечто искусственное. Это произошло по причине того, что постоянный информационный фон о том, какая концепция истории верна, сначала раздражал, а потом к нему все привыкли

5 Акудовіч В. Разбурыць Парыж. – Мінск.: Логвінаў, 2004. – С. 75.

6 Там же. С. 15.

7 «Народ бяз нас, як бараны расьсеяныя». Гутарка з Алесем Пушкіным // АРСНЕ. 2005. № 1 (35). – С. 207.

и стали воспринимать как должное. Многократное повторение одного и того же в конце концов приводит к укоренению этих повторений в сознании как неких априорных истин, которые не комментируются, поскольку воспринимаются чуть ли не сакрально. Также национализм в той или иной форме транслировался через белорусскую систему образования, которая, как и образование в других странах, не только даёт знания, но и порождает определённые идеологические стереотипы. Поскольку термин «национализм» в белорусском общественном сознании имеет негативную нагрузку, его обычно не стараются использовать, заменяя термином «патриотизм», который имеет положительные коннотации. Тем самым, все идеи, которые нельзя было распространять по причине того, что они являлись национализмом, начал транслироваться с объяснением, что это не национализм, а патриотизм. Кроме того, для придания значимости укореняющимся догмам белорусские историки и публицисты, занимающиеся исторической эссеистикой, стали использовать ряд методик, которые помогают закреплять в сознании большинства нужный ход мыслей и нужные представления об историческом процессе. Эти методы имеют некую наукообразность и даже научность, поэтому легко мимикрируют под объективные и используются даже профессиональными историками для подтверждения некоторых догм, выдвинутых белорусским национализмом. Ниже представлена попытка анализа некоторых из подобных методов и предложены их названия.

Этноморфизм

Этноморфизм – наделение нормативными этническими чертами лиц, не связанных напрямую с участием в этническом проекте. Вследствие чего данные лица воспринимаются как представители конкретного этноса или действующие с точки зрения пользы для конкретного этноса. Также этноморфизмом является наделение нормативными этническими признаками государственных и иных территориальных образований, не являющихся собственно этническими образованиями в полном смысле слова, но которые можно благодаря определённому набору аксиом проинтерпретировать как конкретные

этнические, а их деятельность как этнически мотивированную. Таким образом конструируется некая этническая реальность, которая со страниц учебников и научной литературы попадает к конечному потребителю внешне научного, но идеологического по сути продукта, создавая представление об этнической субъектности в истории.

В узком смысле этноморфизм можно подразделить на белорусоморфизм, украиноморфизм и другие попытки прочих молодых и не очень молодых наций наделить прошлые эпохи нормативными чертами своих современных общностей. Пожалуй, этнические активисты любого существующего в данный момент этнокультурного сообщества могут создать собственную версию этноморфизма.

Стоит привести несколько примеров белорусоморфизма. В XII в. в Турове жил епископ Кирилл, прозванный за красноречие русским златоустом (по аналогии с Иоанном Златоустом). В то время Туров был частью Древней Руси, а в XX в. административно город попал в состав Белоруссии. По современным белорусским представлениям епископа Кирилла «за красноречие назвали “белорусским златоустом”»⁸. То, что епископ жил в Турове, который ныне находится на территории Белоруссии, не делает его именно «белорусским златоустом», поскольку в XII в. белорусов не существовало. Но попытка наделить древнерусского епископа белорусскими чертами, сформировать утверждение о существовании в XII в. белорусской религиозной культуры и её носителей требует от современных идеологов модернизировать появившееся в прошлом в отношении епископа Кирилла утверждение, заменив слово из него таким образом, чтобы по фразе прослеживался современный актуальный этнический контекст. Поэтому русский златоуст Кирилл Туровский стал белорусским златоустом. И это не единичный случай. В 1794 г. в Кракове было поднято восстание против России и Пруссии, которые годом ранее совершили второй раздел Польши. Возглавил это восстание польский генерал Тадеуш Костюшко. Он родился в 1746 г. в усадьбе Меречёвщина, которая позже вошла в

⁸ На факультете славянских і германских моў прайшоў тыдзень кафедры філалогіі // Барановичский государственный университет. URL: https://www.barsu.by/by/news/index.php?cont=long&id_news=2838

состав города Коссово. Сейчас это территория Белоруссии, а в тот момент вся эта территория входила в состав Речи Посполитой, часто называемой просто Польшей. Восстание, которое возглавил Т. Костюшко, происходило в том числе и на землях, занимаемых в настоящий момент Белоруссией. С появлением белорусского национализма Т. Костюшко был объявлен белорусским национальным героем, т.к. он родился на территории, которую позже начали называть Белоруссия, а также руководил восстанием, затронувшим эти земли. Умер Т. Костюшко в городе Золотурн в Швейцарии в 1817 г. Белорусская община в Швейцарии в 2017 г. решила поставить памятник генералу Т. Костюшко в 200-летнюю годовщину его смерти. На памятнике должна была быть надпись на немецком и белорусском языках: «Гадеуш Костюшко 04.02.1746 – 15.10.1817 Знаменитому сыну Белоруссии от благодарных соотечественников. Белорусское объединение в Швейцарии. 2017»⁹. Однако в дело вмешалось польское посольство. Поляки потребовали изменить надпись на памятнике, и городское руководство пошло им навстречу. В итоге надпись стала выглядеть следующим образом: «Гадеуш Костюшко. 04.02.1746 – 15.10.1817. Поставлен Белорусским объединением в Швейцарии в 2017 г.»¹⁰. Т.е. поляки вполне логично предложили убрать упоминание о «знаменитом сыне Белоруссии» и «благодарных соотечественниках», поскольку польский патриот Т. Костюшко защищал польское государство и не являлся этническим белорусом. В итоге споров между польским и белорусским посольствами, белорусской общиной Швейцарии и властями Золотурна табличка приобрела окончательный вид: «Гадеуш Костюшко 04.02.1746 – 15.10.1817 от белорусского объединения в Швейцарии 2017»¹¹. Т.е. информация на табличке не содержала упоминания о «знаменитом сыне Белоруссии» и «благодарных соотечественниках». Тем не менее, представитель белорусского

9 Скандал на три страны. С памятника Костюшко убрали упоминание Беларуси // Naviny. by. Белорусские новости. URL: <http://naviny.by/article/20171009/1507565981-skandal-na-tri-strany-s-pamyatnika-kostyushko-ubrali-upominanie-belarusi>

10 Пад ціскам палякаў з помніка Касцюшку ў Швейцарыі выкараслілі ўсе згадкі пра Беларусь // Наша ніва. URL: <https://nn.by/?c=ar&i=198754>

11 Коровенкова Т. Конфликт вокруг памятника Костюшко в Швейцарии улажен // Naviny. by. Белорусские новости. URL: <http://naviny.by/article/20171017/1508252181-konflikt-vokrug-pamyatnika-kostyushko-v-shveytsarii-ulazhen>

объединения в Швейцарии объявил последнюю версию таблички компромиссным вариантом¹², хотя содержание таблички упоминало лишь тех, кто поставил памятник, но не какую-то принадлежность Т. Костюшко к белорусам. Можно сказать, что в данном случае восторжествовала историческая справедливость. Польский герой остался польским героем и не стал «знаменитым сыном Белоруссии», потому что таковым он не является. Попытка привязать польскую патриотическую деятельность генерала Т. Костюшко к белорусским реалиям есть яркий пример белорусоморфизма.

Белорусский этноморфизм распространяется не только на исторические личности, но и на территории. Так, исследователь белорусско-шведских отношений А Котлярчук, пытаясь придать Белоруссии статус субъекта политических отношений уже в начале XVIII в., везде, где приводит цитаты того времени, в которых упоминается Русь – старинный регион Великого Княжества Литовского, после слова «Русь» в скобках пишет «Белоруссия»¹³. Профессор А. Смоленчук при упоминании одного из регионов Российской империи – Северо-Западного края, постоянно перед этим названием ставит словосочетание «так называемый», предпочитая называть его Белорусско-Литовский край. Он соглашается, что этот термин «Белорусско-Литовский край» является модернизацией истории, регион назывался Северо-Западным краем, но профессор заявляет, что реально существовавшее название несёт в себе идеологическое наполнение, а так же «отказывает Белоруссии в праве на самостоятельный исторический путь и не признаёт белорусов субъектом собственной истории»¹⁴. Таким образом, создавать субъектность можно просто переименовывая официальные названия в такие, по которым эта субъектность будет прослеживаться. По сути в этом примере происходит не только изобретение субъектности, но и её навязывание. Российская имперская администрация меньше всего хотела ущемить права белорусов на самостоятельное существование, хотя бы только по тому, что, когда вводилось название Северо-

12 Там же.

13 Котлярчук А. Шведы ў гісторыі й культуры беларусаў – Мінск: Энцыклапедыкс, 2002. – С. 98, 99.

14 Смалянчук А.Ф. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польшкі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864-люты 1917 г. – СПб.: Неўскі прасцяг, 2004. – С. 8.

Западный край, общность под названием белорусский народ не была актуальна в принципе. Нельзя было угнетать тех, кого не считаешь реальностью, но белорусские историки любое действие российской администрации пытаются расшифровать с точки зрения борьбы «варварской империи» с «европейско ориентированными» белорусами.

Кроме того, в любом учебнике политологии, выпущенном в Белоруссии, можно встретить анализ текстов древнерусских религиозных деятелей Кирилла Туровского и Ефросиньи Полоцкой именно как белорусских политических мыслителей. Ефросинья Полоцкая уже успела быть назначенной первым белорусским востоковедом, поскольку она в конце своей жизни посетила Святую Землю. Если именно по этому принципу определять людей как востоковедов, тогда в них (в востоковедах) нужно записать всех, кто путешествует в современную Турцию или Израиль. Ведь люди ходят там на экскурсии, фотографируют, а по приезде домой, естественно рассказывают своим знакомым и показывают фотографии своих путешествий.

Интересен также факт того, что первыми белорусскими туристами были, оказывается, полоцкие дружинники периода ранней Древней Руси. Они ходили в походы на Константинополь, что даёт право записывать их в первые белорусские путешественники. Об этом можно прочесть в параграфе «Возникновение туристского движения в Беларуси» из учебника по истории туризма. Там так и написано: «отряды кривичей в составе дружин киевских князей ходили на Царьград»¹⁵. Теперь становится понятным, почему наши соотечественники ведут себя на турецких курортах подобным образом, ведь туристические маршруты в тот регион прокладывали дружинники. А современные туристы, получается, на генном уровне чувствуют зов предков.

Также показателен пример выездной лекции для молодёжи одного из белорусских учёных по средневековой белорусской истории, на которой мне удалось побывать. Эти лекции читались в середине 90-х гг. XX в. в рамках Белорусского народного университета – программы по распространению

15 Шаповал Г.Ф. История туризма. 3-е изд., доп. – Минск: РИВШ, 2004. – С. 198.

идеологически мотивированного представления о Белоруссии. В частности, исследователь утверждал, что все европейские средневековые монархи были белорусами. Логика объяснений была следующей. Рогнеда, дочь полоцкого князя Рогволода, была белорусской. Все подозрения о том, что Рогволод был варягом, лектором просто отметались по принципу того, что это русификаторские выдумки тех, кто хочет лишить гордых белорусов их подлинной истории. Так вот, Рогнеду (под именем Гориславы) насильно взял в жёны князь Владимир, который позже стал великим князем киевским. Поскольку, как утверждал лектор, у древних белорусов родство велось по материнской линии, то дети Владимира и Рогнеды были белорусами. В том числе и Ярослав Мудрый. Итак, белорус Ярослав Мудрый стал великим князем киевским. Он выдал своих дочерей замуж за европейских монархов. Одну за венгерского короля, другую – за шведского, а третью – за французского. Таким образом, жёнами европейских королей стали белоруски, а их дети – будущие монархи – тоже являлись белорусами, т.к. они были рождены от белорусских матерей. Лектора даже не смутило то, что Ярослав Мудрый был «белорусом» по женской линии, но его жена была шведской принцессой. Следовательно, их дети, по логике белорусского учёного, должны были быть шведами. Но почему-то они стали белорусами. После лекции я спросил у него об этом, но он так и не смог логически объяснить, почему так произошло.

Белорусоморфизм появился не сегодня. Его зачатки следует искать ещё в конце XIX в., когда первые белорусские националисты объявляли белорусами всех исторических персонажей, которые могли сыграть на пользу становлению национализма.

Квазисамоидентификация

Для доказательств того, что белорусы являлись субъектом этнических и прочих отношений в далёком прошлом, современные представления о них переносятся на прошедшие эпохи. В результате возникает эффект квазисамоидентификации. Квазисамоидентификация – наделение своих предков чертами и самосознанием нынешней

общности. Причём предки, жившие до появления данной общности, определяли себя по абсолютно другим критериям. В белорусском варианте этот механизм выглядит следующим образом: современные исследователи-белорусы, говоря о населении Полоцкой земли, Великого Княжества Литовского или Северо-Западного края Российской империи, утверждают, что это население было белорусами. Логика проста: мы белорусы, поэтому наши предки тоже белорусы. Когда белорусы определяют сами себя, это и есть самоидентификация, но поскольку «белорусы» прошлого имели совершенно другие представления о собственной идентичности, то приходится признать, что современные определения их как белорусов имеют достаточно большую долю условности, т.е. предки и потомки отнюдь не одно и то же. Именно из-за большой доли условности можно сказать, что современное определение попросту конструирует представления о самоидентификации населения, жившего на конкретной территории некоторое время назад, т.е. происходит квазисамоидентификация. Таким образом, самоидентификация – это аутентичное представление о себе, а квазисамоидентификация – это допущение того, что современное представление о чьих-то аутентичных представлениях может совпадать с этими аутентичными представлениями, т.е. современный человек определяет человека из прошлого за него, иногда, если это выгодно, даже не интересуясь, как же человек прошлого сам себя определял. Квазисамоидентификация напрямую связана с этноморфизмом. При этноморфизме людей прошлого назначают представителями конкретного этноса, (например, белорусами), но понимают, что у них была другая, не современная ментальность, другие стереотипы, другие представления, а квазисамоидентификация переносит современные представления об этносе, о его привычках и стереотипах в прошлое как нечто постоянное, вечное и неизменяемое.

Квазисамоидентификация очень хорошо подходит для конструирования образа вечного врага. Если, с точки зрения квазисамоидентификации, предки белорусов имели такую же ментальность, как и современные белорусы, жили в окружении тех же соседей, что и сейчас и имели с соседями примерно

такие же отношения, что и сегодня, получается, что нынешние враги белорусов становятся врагами и в прошлом. Это очень хорошо можно было проследить в период российско-белорусских «газовых войн». Отказ России предоставить белорусской стороне дешёвые энергоносители вызвали шквал антироссийской риторики, в которой иногда утверждалось, что это вечная проблема в белорусско-российских отношениях, а Россия перманентно является империей, стремящейся колонизировать гордую и независимую Белоруссию.

Квазисамоидентификация резко примитивизирует понимание исторических процессов, перенося современные ментальности и смыслы в прошлые времена, иногда даже в те эпохи, когда существовал единый русский народ. В качестве примера можно привести видение истории людьми, исповедующими принципы квазисамоидентификации. Так, один из белорусских блогеров, рассуждая о XIV в., пишет: «Белорусскому народу постоянно пришлось отстаивать своё право на мирную жизнь и независимость от Москвы, которая рассматривала в контексте идеологии “Имперского Третьего Рима” белорусские земли как свои “исконно-русские”, а значит – несомненно подчиняющиеся русскому царизму». Далее блогер описывает случаи защиты «белорусов» от Москвы. Первый случай произошёл «уже при князе Ольгерде, правителе ВКЛ¹⁶, белорусы трижды (1368, 1370, 1372 г.г.) ходили “на Москву” и чуть не сожгли её – московский князь Дмитрий Донской предпочел откупиться данью и мирным договором»¹⁷. Великий князь литовский Ольгерд, о котором упоминает блогер, правил в 1345 – 1377 г. Он, кстати, не был белорусом хотя бы потому, что к тому времени белорусы не были сформированы, поэтому белорусы не могли «трижды ходить на Москву». Концепция «Москва – Третий Рим» появилась в письмах старца псковского Елеазарова монастыря Филафея в 1523 – 1524 г. Т.е., по логике рассуждений блогера, Ольгерд боролся с идеей, которая появится лишь через 146 лет после его смерти. Даже, если взять за основу предположение, что

16 ВКЛ – Великое княжество Литовское. Средневековое государство, включавшее в себя земли Западной Руси и Литвы. В белорусской историко-политической мифологии воспринимается как белорусское государство.

17 zadel. Все что вы хотели знать о войнах между «братскими» народами, но боялись спросить // zadel.livejournal.com. URL: <https://zadel.livejournal.com/147070.html>

концепция была сформулирована ранее, в 1492 г. митрополитом Зосимой, она всё равно появилась после смерти Ольгерда. «Русский царизм» появился с момента принятия Иваном Грозным титула царя, что произошло в 1547 г., а Ольгерд, оказывается, боролся с тем явлением, которое появилось через 170 лет после его смерти. С таким же успехом Ольгерд мог бороться с иными проявлениями «русской агрессии», например, с большевизмом. Ведь столицей СССР была всё та же Москва, которую Ольгерд трижды не смог взять. Перенос собственных современных представлений и антироссийских настроений в прошлое и наделение этими настроениями людей XIV в. не дают возможности объективно рассмотреть конфликт литовского князя Ольгерда и московского князя Дмитрия Ивановича. На самом деле Ольгерд беспокоился усилением Московского княжества, которое перехватывало у Литвы инициативу сбора русских земель, поэтому никаких походов белорусов на Москву не было, эти походы являлись попыткой, с помощью которой Литовская Русь стремилась ослабить Московскую Русь и остаться единственным центром сбора русских земель.

Также к квазисамоидентификации можно отнести и определение государств прошлого через современные названия. Например, студенты белорусских высших учебных заведений часто говорят, что в 1922 г. в состав СССР вошла не Советская Социалистическая Республика Белоруссия, а Республика Беларусь. Т.е. они переносят современное название, а вслед за ним и современные политико-идеологические и прочие стереотипы на 20-е гг. XX в. Более того, мне приходилось слышать из уст белорусских исследователей, что в состав Речи Посполитой вошли Польское королевство и Республика Беларусь. Нужно напомнить, что Республика Беларусь появилась лишь в сентябре 1991 г. Примером определяемой через название современного государства квазисамоидентификации может служить название одной из белорусских брошюр «Вооружённые силы Республики Беларусь (от Октября 1917 года до наших дней)»¹⁸. Таким образом, получается, что вооружённые силы Республики

18 Долготович Б.Д., Козел Д.А. Вооружённые силы Республики Беларусь (от Октября 1917 года до наших дней): учебно-методическое пособие / Предисловие А.И. Чапли. – Минск: БНТУ, 2008. – 120 с.

Беларусь существовали ещё за 74 года до появления собственно Республики Беларусь. В предисловии к данной книге представление о современном названии отнесено ещё в более глубокую древность. В частности, там указывается, что военная история Республики Беларусь «начинается не в Октябре 1917 г., а значительно раньше», о чём свидетельствуют «многочисленные факты благородных поступков наших видных земляков на полях сражений за честь, свободу и независимость своей Родины»¹⁹. Родина в данном случае соотносится с понятием Республика Беларусь, поскольку иной трактовки в предисловии нет. Более того, в дополнение к «благородным поступкам на полях сражений за честь, свободу и независимость своей Родины» «наши земляки» участвовали в сражениях «дореволюционной России, Польши, США, Греции...»²⁰ В качестве образного примера можно представить себе ситуацию, при которой в СССР сказали бы, что военная история Советского Союза начинается в глубокой древности, что взятие Константинополя князем Олегом в 907 г. являлось операцией советских военачальников или, что советский князь Александр Невский разбил немецко-фашистских псов-рыцарей на льду Чудского озера. Вряд ли такая постановка проблемы была возможна в СССР, но в современной Белоруссии утверждения о защите нынешнего белорусского суверенитета в средние века вообще ни у кого не вызывают вопросов. Более того, указание на нелогичность таких заявлений иногда вызывают обвинения со стороны белорусских «патриотов» в отсутствии патриотизма и даже обвинения в предательстве интересов белорусского государства (что пришлось несколько раз мне испытать лично).

Вообще, перенесение современных названий государств на прошлые эпохи иногда делается для упрощения понимания того, о какой территории идёт речь. Так учебники по отечественной истории в Советском Союзе назывались «История СССР». В них рассказывалось о событиях с древнейших времён, когда СССР ещё не было в проекте, но никто из историков не позволял себе говорить о советском царе Иване Грозном, советских помещиках, советских

19 Там же. С. 3.

20 Там же.

крепостных крестьянах и т.д. В современной же белорусской историографии такие аналогии, естественно, с не советским, а с белорусским антуражем, встречаются сплошь и рядом.

Крипторевизионизм

Крипторевизионизм – это скрытый, неявный пересмотр исторических событий, при котором у стороннего наблюдателя складывается впечатление, что пересмотра не происходит. На самом же деле заинтересованные лица смещают акценты таким образом, что большинство продолжает рассматривать данное смещение как продолжение традиции, а не как отход от неё.

Смещение акцентов для крипторевизионистов не опасно потому, что его сторонники не стремятся пересмотреть историю как таковую, они желают придать «своему» народу больший вес в исторических событиях. Особенно ярко крипторевизионизм проникает в те исторические события, гордость за которые разделяют народы, проживающие сразу в нескольких государствах. Для большинства стран, расположенных на территории бывшего СССР таким событием стала Великая Отечественная война. Упоминая о совместной борьбе с нацизмом, некоторые белорусские эксперты постепенно начинают утверждать, что история войны представлена не очень объективно, что затушёвывается роль белорусского народа в Победе. В настоящее время в Белоруссии на всех уровнях развита система крипторевизионистских взглядов. Крипторевизионизм постепенно проникает всюду, подчёркивая основную роль белорусов в победе над Германией и умалчивая обо всех остальных.

Крипторевизионизм уже как минимум несколько лет присутствует в телевизионных трансляциях. Так монумент Победы в Минске был назван символом мужества только белорусского народа. Интересным является репортаж белорусского журналиста, который в июне 2011 г. рассказывал о защитниках Брестской крепости. «Тогда стояли на смерть. Чтобы сейчас можно было стоять под свой гимн – символ Независимости»²¹, – сказал белорусский журналист, как

21 Сегодня – День всенародной памяти жертв Великой Отечественной войны (22.06.2010)

будто в Брестской крепости сражались и умирали только представители белорусского народа. Вообще, в крепости основная масса солдат была родом из Центральной России, Кавказа и Средней Азии, т.е. Брестская крепость – это символ мужества советского народа, как бы сейчас не критиковали само это понятие. Если это понятие по каким-то причинам не подходит для проговаривания в эфире, то логично было бы вспомнить про подвиг представителей России, Армении, Азербайджана, Казахстана, Киргизии и других советских республик, существующих сейчас как независимые государства. Но тогда было бы нелогичным говорить, что русские, армяне, казахи и другие умирали тогда, чтобы сейчас белорусы стояли под символ своей независимости. Ведь в 1941 г. советские солдаты защищали единую страну, а не отдельные суверенные государства. Кстати, за отдельные суверенные государства, в том числе и Белоруссию, ратовали коллаборационисты, т.е. те, кто сотрудничал с оккупантами.

Интересен крипторевизионизм в устах профессиональных белорусских историков. Они, похоже, не задумываясь, делают утверждения, которые искажают объективную реальность и представления слушателей. Лично мне пришлось слышать на одной из научных конференций, произошедшей в июне 2011 г., объяснение фразы А. Гитлера о том, что немцы при вторжении в Советский Союз «открыли дверь, не зная, кто за ней». Белорусский историк однозначно заявил, что «за дверью был советский белорусский народ». А других народов будто бы и не было. Далее крипторевизионизм в докладе проявился утверждением того, что «целями нацистов являлись расщепление и оккупация белорусских земель». Т.е. профессиональный историк спокойно заявлял о том, что войну с СССР А. Гитлер начал только потому, что ему хотелось уничтожить белорусов. Больше никаких мотивов в деятельности А. Гитлера исследователь не нашёл. Из текстов научных работ и учебников такие утверждения постепенно перетекают в головы обычных граждан.

Так, школьные сочинения о Великой Отечественной войне, написанные белорусскими школьниками, лишь

8:30). // Белтелерадиокомпания. Официальный сайт. URL: <http://www.tvr.by/rus/society.asp?id=31176>

подтверждают общую направленность мыслей²². В эссе, посвящённым событиям последней войны, которые писали школьники и учащиеся профтехучилищ пару лет назад, сквозит убеждение того, что А. Гитлер напал на Советский Союз по причине того, что хотел поставить на колени именно белорусский народ. Школьники утверждают, что белорусскими партизанами руководило «наше командование», а Красной армией – «советское командование». По эссе видно, что белорусское командование было независимо от советского. Белорусы, по мнению авторов эссе не только выстояли против А. Гитлера, но и освободили половину Европы. Именно белорусы, а не кто-нибудь. Крипторевизионизм распространяется и на белорусов, живущих и работающих за рубежом. Так, один из российских белорусов в интервью белорусскому телевидению заявил, что белорусы довели А. Гитлера до самоубийства²³. Даже ветераны войны иногда подвергаются влиянию крипторевизионизма. Так, один пожилой полковник – участник Великой Отечественной войны – сказал, что самым главным достижением Победы стал суверенитет Белоруссии. Для современного белоруса, возможно, суверенитет Белоруссии – это именно самое главное, но ведь во время войны советские солдаты сражались за независимость СССР, за возвращение оккупированных земель, в том числе и Белоруссии, в состав Советского Союза. О суверенитете в то время тоже говорили, но нужно помнить, что жаждавшие суверенитета были по другую линию фронта.

Визуально крипторевизионизм проявляется в Белоруссии во время отмечаемого Дня Победы. Так, в 2005 г. в России впервые была проведена акция «Георгиевская ленточка». Чёрно-оранжевая лента как символ Победы очень быстро распространилась за пределы России. Однако в Белоруссии власти начали противодействовать распространению лент. В 2015 г. белорусская провластная молодёжная организация

22 Подробнее об анализе молодёжных эссе см.: Гронский А.Д. Представление о войне у современной белорусской молодежи (по материалам работ, направленных на конкурс, посвященный 65-летию освобождения Белоруссии) // Государственная молодежная политика из прошлого в настоящее и будущее. Труды МНПК. – Брянск: ГУП «Брянское областное полиграфическое объединение», 2013. – С. 145-155.

23 Данное интервью было показано по белорусскому телевидению несколькими каналами. После того, как я сослался на их сайты в нескольких публикациях, ролик с интервью заменили фотографией, а текст интервью, помещённый на сайтах, убрали.

создала белорусский символ – «Цветы великой Победы». Он представлял собой бутоньерку из цветка яблони на красно-зелёной ленте цветов государственного флага. Этот символ должен был вытеснить георгиевскую ленточку. Акция «Георгиевская ленточка» не использовала цветов российской символики, чтобы показать, что победа в Великой Отечественной войне была общая, белорусская сторона принципиально использовала государственные символы, чтобы выделить белорусскую память о войне из общей памяти. При этом основные представления о войне не отвергаются, упоминается роль всех этносов, населявших СССР, в победе над Германией, но коррекция в пользу белорусов происходит²⁴. Также появившуюся в России и быстро распространившуюся за её пределы акцию «Бессмертный полк» в Белоруссии постарались заменить на собственную, сугубо белорусскую. «Бессмертный полк» – это дань памяти всем участникам Второй мировой войны, сражавшихся с нацизмом. Люди выходят на акцию с портретами своих предков. В Белоруссии государство ввела аналогичную акцию под названием «Белоруссия помнит», что автоматически выделило белорусскую память о войне из всеобщей памяти.

Крипторевизионизм является на сегодняшний день одним из самых эффективных инструментов конструирования представлений о значимости своего народа в истории, поскольку он не отвергает старые убеждения, а только лишь корректирует их в пользу своего народа. Опасность крипторевизионизма заключается именно в его кажущейся безобидности.

Концепция «своей»/«не своей войны»

В идеологическом конструировании используются примеры из прошлой героики, которые иллюстрируют борьбу прошлых поколений за независимость своей страны. Однако не все войны, которые проходили на территории, занимаемой в данный момент определённым локальным государством,

24 Подробнее о проблемах, которые испытывает акция «Георгиевская ленточка» в Белоруссии см.: Гронский А.Д. Формирование новых символов Победы в Белоруссии // Общество и этнополитика: материалы Междунар. научн.-практ. конф., г. Новосибирск, 24 – 26 сентября 2015 г. Под науч. ред. Л.В. Савинова. В 3 ч. Ч. 3. Новосибирск: Изд-во СибАГС, 2015. – С. 34 – 42.

можно рассматривать как потенциальные примеры героизма своего народа для защиты своего государства. Некоторые войны и отдельные сражения отлично укладываются в нынешний политико-идеологический дискурс современных государств, в других очень сложно найти хотя бы отдельные элементы, способные героизировать прошлое для подтверждения нынешнего суверенитета. Отсюда вытекает концепция «своей/не своей войны».

«Своя война» – любые война, восстание или отдельное сражение, которые можно проинтерпретировать как войну своего народа с собственными врагами. Целью придания событию черт «своей войны» является эксплуатация данного факта для потребностей национального/националистического дискурса.

«Не своя война» – любые война, восстание или отдельное сражение, не имеющие потенциала для поддержания национального/националистического дискурса.

Если говорит более просто, то «своей» войной можно гордиться как национальной, а по отношению к «не своей» такой гордости не возникает.

Понятие «своей» войны актуально не только по отношению к событиям, происходящим на территории, признаваемой своей, но и за её пределами. В таком случае пропаганда показывает героическую роль «своих» солдат или повстанцев в событиях, происходящих за пределами «своей» территории. «Не своя» война актуальна только для тех событий, которые протекают на «своей» территории. Поскольку, если война за пределами «своей» территории не может похвастать наличием на ней «своих» героев, тогда такая война попросту игнорируется в нацистроительном дискурсе. А вот война, протекающая на «своей» территории, но не имеющая возможность объявить какую-либо из воюющих сторон «своей», переходит в категорию «не своих» войн. Так как война происходила на «своей» территории, она актуальна для создания повествования о собственной истории, но по причине отсутствия в рядах противоборствующих сторон «своих» «национальных» героев в современном понимании, события войны рассматриваются как не способствующие

развитию национального дискурса. В результате такие войны воспринимаются как трагедия народа, а пристальное идеологическое внимание уделяется страданиям местного населения, т.е. «своего» народа.

Для белорусской истории «своими» войнами можно считать битву на Немиге 1067 г., Грюнвальдскую битву 1410 г., Польское восстание 1863-1864 гг. (которое в Белоруссии не называют польским), Великую Отечественную войну и некоторые другие.

Соответственно, «не своими» войнами представляются следующие: Северная война 1700 – 1721 гг., Отечественная война 1812 г. (которая в Белоруссии даже перестала называться Отечественной), Первая мировая война и другие.

Стоит рассмотреть пример «своей» и «не своей» войн на белорусском материале. Итак, «своей» войной считается Польское восстание 1863 – 1864 гг. Это восстание стало настолько «своим», белорусским, что иногда отрицается даже его польская составляющая. Так, в белорусском историко-политическом дискурсе это восстание по привычке иногда называется восстанием Кастуся Калиновского, который не входил в центральное руководство восстанием, а был (да и то не всё время восстания) руководителем повстанцев в Северо-Западном крае, т.е. лишь на части территории, охваченной восстанием. Однако в последнее время восстание стало именоваться более корректно – восстание 1863 – 1864 гг. на территории Польши, Литвы и Белоруссии. Мне пришлось выслушать объяснение одного из коллег, который разъяснял, почему восстание 1863 – 1864 гг. должно называться восстание в Польше, Литве и Белоруссии, а не Польское восстание. Смысл объяснений был следующий: если восстание назвать Польским, тогда теряется присутствие белорусского элемента в восстании, а если указывать регионы распространения восстания, тогда есть хоть какая-то привязка к территории, в том числе и белорусской территории. Таким образом, даже если не говорить о национальном составе повстанцев, большинство будет воспринимать восстание как в том числе и белорусское, поскольку оно было и в Белоруссии. Кроме того, данное восстание в белорусской традиции изучается

не во всех своих региональных проявлениях, а лишь на той территории, которую воспринимают как Белоруссию XIX в., т.е. это современная Белоруссия с добавкой части Виленской губернии. Таким образом, территория восстания искусственно ограничивается и становится меньше даже той, которую контролировал «белорусский национальный герой» Кастусь Калиновский²⁵. Не учитываются такие территории Северо-Западного края, как Ковенская губерния и большая часть Виленской губернии. Также не учитывается протекание этого восстания в Юго-Западном крае и Царстве Польском, входившими в состав Российской империи.

В качестве примера «не своей» войны можно привести Отечественную войну 1812 г. В Белоруссии постепенно пытаются убрать слово «Отечественная» из названия войны, называя её или русско-французской войной или просто войной 1812 г. Очень чётко это прослеживается в школьных учебниках²⁶. Если в последние годы существования СССР, учебники по белорусской истории трактовали данную войну как «справедливую, освободительную Отечественную»²⁷, то в учебнике, изданном в 2011 г., попросту убрали слово «Отечественная». Более того, в нынешнем представлении о той войне убирается упоминание о партизанских отрядах. Белорусские крестьяне создавали всего лишь отряды самообороны и лишь для того, чтобы защитить от французских мародёров своё имущество. Однако такие же отряды самообороны создавали и великорусские крестьяне, о чём белорусские учебники не упоминают. В XX в. эти отряды стали называться партизанскими, а до этого партизанскими считались лишь отряды, действующие в тылу противника и состоящие из военнослужащих, но не из мирного населения. В партизанских действиях отказано не только белорусским

25 Анализ деятельности и механизм создания из Константина Калиновского «белорусского национального героя» подробнее см.: Гронский А.Д. Конструирование образа белорусского национального героя: В.К. Калиновский // Белоруссия и Украина: История и культура. Ежегодник 2005/2006. М., «Индрик», 2008. С.253-265.

26 Например, см. учебник: Марозава С.В., Сосна У.А., Паноў С.В. Гісторыя Беларусі, канец XVIII – пачатак XX ст.: вучэбны дапаможнік для 9-га класа устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання. – 2-е выданне, дапоўненае і перагледжанае. – Мінск: Выдавецкі цэнтр БДУ, 2011. – С. 15-22.

27 Баранова М.П., Загорулский Э.М., Павлова Н.Г. История БССР: Учебник для 8 – 9-х классов средней школы / Под ред. Э.М. Загорулского. – 2-е изд. – Минск: Народная асвета, 1990. – С. 138.

крестьянам, но и армейским летучим отрядам²⁸. О них тоже не упоминается как о партизанских. Однако, когда пишется об антироссийской деятельности помещичьих отрядов после Польского восстания 1830 – 1831 гг. (отряды из крестьян помещика Михаила Воловича), их действия называются партизанскими²⁹. Также методы партизанской борьбы находят в антироссийских действиях инсургентов во время Польского восстания 1863 – 1864 гг.³⁰

Видимо, причиной этому является положительная коннотация слова «партизан» в современном белорусском массовом сознании. В первую очередь это связано с памятью о советских партизанах периода Великой Отечественной войны. Партизанские действия подчёркивают то, что борьба становится не только делом армии, но и всего народа. Таким образом, партизанская война воспринимается как подтверждение массового сопротивления врагу. В итоге получается, что слово «партизан» и его производные подчёркивают «национальность» сопротивления, его народный характер. Нужно напомнить, что партизанскими школьный учебник называет только антироссийские выступления, а выступления против врагов России – это всего лишь попытка защитить своё имущество от разграбления.

Несмотря на то, что к 200-летию юбилею Отечественной войны 1812 г. в Белоруссии вывели из употребления сам термин «Отечественная война», массовое сознание и историческая память сделали свое дело – простые люди продолжали и продолжают воспринимать войну 1812 г. как Отечественную. В итоге в школьном учебнике по истории, выпущенном в 2018 г. войне вернули название «Отечественная»³¹.

В 1812 г. бои русской армии с наполеоновскими войсками велись и на территории современной Белоруссии. Естественно, после окончания войны на местах сражений были установлены памятники, которые существуют и до

28 Марозава С.В., Сосна У.А., Паноў С.В. Указ. соч. С. 19.

29 Там же. С. 31.

30 Там же. С. 81.

31 Паноў С.В., Марозава С.В., Сосна У.А. Гісторыя Беларусі Беларусі, канец XVIII – пачатак XX ст.: вучэб. дапам. для 8-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / Пад рэд. У.А. Сосны. Мінск, 2018. С. 12.

сих пор. Об этих памятниках идеолог литвинства³² А. Тарас пишет: «Наши современные “янычары” рьяно заботятся об их сохранности и предлагают ставить новые. Хочу напомнить читателям в этой связи, что речь идёт о памятниках войскам страны, уничтожившей наше древнее государство (Великое Княжество Литовское) и поработившей наших предков на 220 лет! Те, кто воздаёт им почести – это люди, наплевавшие на трагическую историю своего Отечества и своего народа»³³. Возможно, именно этим руководствовались неизвестные лица, разрушившие в декабре 2014 г. памятник герою Отечественной войны 1812 г. генералу Я. Кульневу³⁴. Кстати, уничтожение якобы белорусского «древнего государства» Великого Княжества Литовского произошло не силами России, Литовское княжество исчезло благодаря Польской конституции 1791 г., в которой Литва никак не упоминалась.

Однако понятие «своей» или «не своей» войны не всегда зафиксировано по отношению к определённым событиям. Иногда становится необходимым поменять представления о роли «своих» в войне. В таком случае всегда есть возможность переформатировать «не свою войну» в «свою войну». Надо только расставить акценты, т.е. заняться крипторевизионизмом, навязать представление о том, что свой народ воевал по другую сторону фронта или вообще не воевал, а только страдал от всех воюющих сторон.

Например, в современной Белоруссии в год 100-летия начала Первой мировой войны наблюдались попытки сделать эту войну «своей». Это не тенденция, это только попытки, но они очень показательны. Например, отдельные белорусские чиновники говорили, что солдаты Русской императорской армии, погибшие на белорусской земле в Первую мировую войну, воевали за суверенитет Республики Беларусь. Хотя между событиями Первой мировой и появлением суверенной Белоруссии стоит не один десяток лет, но тем не менее, даже

32 Литвинство – резко русофобская идеология, утверждающая, что белорусы не являются славянами, а представляют собой славянизируемых балтов. Более того, сам термин «белорусь» подвергается критике, т.к. это название якобы навязано «русскими оккупантами» вместо названия «литвины».

33 Тарас А.Е. 1812 год – трагедия Беларуси. Минск: Харвест, 2012. С. 236.

34 В Белоруссии вандалы разрушили памятник герою Отечественной войны 1812 года // ИА REGNUM. URL: <https://regnum.ru/news/1873072.html>

такие штампы могут бытовать в общественно-политическом дискурсе современной Белоруссии. Хотя Первая мировая всё же практически всегда воспринимается как «не своя война».

Нужно заметить, что в представлении о «своей войне» далеко не всегда наблюдается искусственность. Есть ряд событий, которые в массовом сознании оцениваются как свои. Таким сюжетом истории является причиной гордости за своих предков, и для того, чтобы их воспринимали как свои, не нужно совершать каких-либо интеллектуальных или не очень интеллектуальных потуг. Например, для России – это однозначно Отечественная война 1812 г., от которой в Белоруссии (кстати, в то время части России) пытаются откреститься, а также Великая Отечественная война 1941 – 1945 гг.

Таким образом, исторические события, связанные с гордостью за подвиг своих предков или с переживанием трагедии проигрыша, всегда используются для конструирования представлений о «своей войне», которая используется в качестве материала для формирования представления о собственном историческом прошлом. Следует учитывать, что представление о «своей войне» могут формироваться и без влияния заинтересованных лиц. Например, для России и Белоруссии «своей» является Великая Отечественная. Однако по отношению к ней возникает следующая проблема – кто внёс больший вклад в победу. И в этом случае в дело вступает крипторевизионизм, о котором говорилось выше.

Концепция «своего/не своего государства»

«Своё государство» («своя страна») – страна, представляющаяся Родиной предков, которые составляли в ней государствообразующий народ или один из государствообразующих народов. Поражения такой страны воспринимаются как свои (или своего народа) поражения, а победы – как свои (или своего народа) победы.

«Не своё государство» («не своя страна») – страна, которая располагалась на территории, контролируемой в настоящее время современным локальным государством, но

не имеющая потенциала для нациестроительства, поскольку не представляется возможности обозначить её как Родину предков, а сами предки не воспринимаются как государствообразующий народ.

«Свои» или «не свои» государства очень чётко определяются при просмотре школьных учебников по истории. Приведём небольшую таблицу, составленную по содержанию белорусских школьных учебников истории³⁵. Историю в белорусских школах изучают в двух вариантах – история собственно Белоруссии (т.е. своя история, история своей страны, отечественная история) и всемирная история (т.е. история всех остальных, не своих стран). Нужно напомнить, что государства с названием Белоруссия в истории не существовало. Ранние попытки собственно белорусского государственного строительства появились только в период Гражданской войны в России. Первая попытка создать государственность в форме Белорусской Народной Республики оказалась формальностью. Государство было объявлено на оккупированной немецкими войсками территории, а сами

35 Таблица составлена по: Штыхов Г.В., Темушев С.Н., Ракуть В.В. История Беларуси с древнейших времён до середины XIII в.: учеб. пособие для 6-го кл. общеобразоват. учреждений с рус. яз. обучения; под ред. Г.В. Штыхова. – Минск: Издательский центр БГУ, 2009. – 143 с.; Федосик и др. История средних веков: V – XIII вв.: учеб. пособие для 6-го кл. общеобразоват. учреждений с рус. яз. обучения; под ред. В.А. Федосика. – Минск: Народная асвета, 2009. – 158 с.; Штыхов Г.В., Бохан Ю.Н., Краснова М.А. История Беларуси: вторая половина XIII – первая половина XVI в.: учебн. пособие для 7-го кл. общеобразоват. учреждений с рус. яз. обучения. – Минск: Народная асвета, 2009. – 159 с.; Фядосік В.А. і інш. Гісторыя сярэдніх вякоў: XIV – XVI стст.: вучэбн. дапам. для 7-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. мовай навучання; пад рэд. В.А. Фядосіка. – Минск: Народная асвета, 2009. – 167 с.; Белазааровіч В.А., Крэнь І.П., Ганушчанка Н.М. Гісторыя Беларусі. Другая палова XVI – канец XVIII ст.: вуч. дапаможнік для 8-га класа агульнаадукацыйных устаноў з беларускай мовай навучання. – Минск: Выдавецкі цэнтр БДУ, 2010. – 191 с.; Кошелев В.С., Кошелева Н.Г., Темушев С.Н. Всемирная история Нового времени, XVI – XVIII вв.: учеб. пособие для 8-го класса общеобразовательных учреждений с русским языком обучения / под ред. В.С. Кошелева. 3-е изд. доп. и пересмотр. – Минск: Издательский центр БГУ, 2010. – 207 с.; Марозава С.В., Сосна У.А., Паноў С.В. Гісторыя Беларусі, канец XVIII – пачатак XX ст.: вучэбны дапаможнік для 9-га класа устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання. – 2-е выданне, дапоўненае і перагледжанае. – Минск: Выдавецкі цэнтр БДУ, 2011. – 199 с.; Кошелев В.С. Всемирная история Нового времени, XIX – начало XX в.: учебное пособие для 9-го класса общеобразовательных учреждений с русским языком обучения. – 3-е изд., доп. и пересмотр. – Минск: Издательский центр БГУ, 2010. – 231 с.; Кошалеў У.С. Сусветная гісторыя, XIX – пачатак XXI ст.: вучэбны дапаможнік для 11-га класа агульнаадукацыйных устаноў з беларускай мовай навучання. – Минск: Выдавецкі цэнтр БДУ, 2009. – 239 с.; Новік Я.К. і інш. Гісторыя Беларусі, XIX – пачатак XXI ст.: вучэбны дапаможнік для 11-га класа агульнаадукацыйных устаноў з беларускай мовай навучання. – Минск: Выдавецкі цэнтр БДУ, 2009. – 239 с.

немцы признавали эти земли частью России. И хотя некоторые немецкие военачальники говорили, что «освобождённые от России земли не вернутся назад под московское ярмо»³⁶, тем не менее, немцы не пытались признавать на официальном уровне доморощенные национальные режимы.

Итак, в таблице будет три столбца. В первом будет отражена информация о том, в составе какого государства находились земли, на которых сегодня располагается Белоруссия, во втором – какое государство или его часть изучается в курсе истории Белоруссии, в третьем – изучаются ли в курсе всеобщей истории государства, в которые на тот момент входила территория Белоруссии.

Оказывается, что некоторые государства, в которые входила белорусская территория, изучаются в курсе всемирной истории, хотя было бы логично изучать их как свои. Иные же государства изучаются только в курсе истории Белоруссии, т.е. можно предположить, что они не рассматриваются как «чужие».

В составе какого государства находились белорусские земли	учебник истории Белоруссии	учебник всеобщей истории
Древнерусское государство	Полоцкое и Туровское княжества	Древнерусское государство
Великое княжество литовское	Великое княжество Литовское	–
Речь Посполитая (Польша)	Речь Посполитая	–
Российская империя	Белоруссия /	Российская империя
СССР	Белоруссия	СССР

36 Турук Ф. Белорусское движение. Очерк истории национального и революционного движения белорусов. – М.: Типография Под/отдела Инвалидов, 1921. – С. 26.

Теперь проанализируем таблицу. Изначально территория Белоруссии находилась в составе Древнерусского государства. Первое упоминание о Полоцке – самом древнем белорусском городе – в летописи содержится среди населённых пунктов, подчиняющихся Рюрику, т.е. Полоцк изначально был частью Новгородской земли и не имел самостоятельности, что так пытались опровергнуть некоторые белорусские историки конца 90-х гг. Рецидивы этого встречаются до сих пор. Например, в школьном учебнике по всемирной истории сказано, что Рюрик подчинил Полоцк³⁷, хотя Повесть временных лет говорит только о том, что Рюрик «стал раздавать мужам своим города – тому Полоцк, этому Ростов, другому Белоозеро»³⁸, т.е. Полоцк новгородский князь мог и не захватывать, а посадить там своего наместника, потому что город принадлежал Новгородской земле. Но в истории Белоруссии изучаются только те территории Древней Руси, на которых сейчас существует белорусское государство, остальные же части Руси отнесены к всемирной истории. Таким образом, Древняя Русь является «не своим» государством для белорусской историографии. «Свои государства» не изучаются в курсе всемирной истории, для них есть учебники по отечественной истории.

Второй период – это существование белорусских земель в составе Великого княжества Литовского. В курсе истории Белоруссии изучается собственно Великое княжество Литовское. Его система власти, социальные группы и т.д. Также изучаются сражения, которые вело княжество за пределами своих территорий. В курсе всеобщей истории других, «небелорусских» частей Литовского княжества не изучается. Хотя, если брать современные границы государств, Великое княжество Литовское располагалось на землях, занимаемых ныне не только Белоруссией, но и Украиной, Литвой, Польшей, Россией, Латвией. Естественно, что современные территории России, Польши или Латвии входили в состав Литовского княжества лишь небольшим процентом своих сегодняшних земель, но ведь и в Древнюю Русь входила

37 Федосик и др. История средних веков: V – XIII вв.: учеб. пособие для 6-го кл. общеобразоват. учреждений с рус. яз. обучения; под ред. В.А. Федосика. – Минск: Народная асвета, 2009. – С. 91.

38 Повесть временных лет. Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д.С. Лихачёва. Под ред. В.П. Адриановой-Перетц. Изд. 2-е, испр. и доп. – СПб.: Наука, 1996. – С. 149.

далеко не вся территория современной России. Таким образом, Великое княжество Литовское изучается только в учебнике по истории Белоруссии. Следовательно, оно является «своим» государством.

В 1569 г. Королевство Польское и Великое княжество Литовское объединились в одно государство – Речь Посполитую. В курсе истории Белоруссии о Речи Посполитой сказано много. В частности, рассмотрена система высших органов власти, положение социальных групп, состояние города и деревни, формирование единого шляхетского сословия и т.д. Если обратиться к курсу всеобщей истории этого периода, то в ней нет упоминания о Польше. Таким образом, получается интересный парадокс – «небелорусские» части Киевской Руси изучаются в разделе всеобщей истории, т.е. как «не свое государство», а «небелорусские» части Речи Посполитой (Польши) в курсе всемирной истории не изучаются, т.е. Речь Посполитая (государство со столицей в Варшаве) полностью воспринимается как «своё», белорусское государство.

В конце XVIII в. Речь Посполитая была разделена между более эффективно развивающимися соседними государствами – Россией, Австрией и Пруссией. Территория современной Белоруссии вошла в состав Российской империи. Если открыть школьный учебник по истории Белоруссии, получается, что в этот период там изучается только современная территория Белоруссии с небольшой территориальной прибавкой в виде части Виленщины. Вильна (современный Вильнюс – столица Литвы) традиционно считается в среде белорусских интеллектуалов белорусским городом. С точки зрения развития белорусского национализма это полностью оправданное мнение, поскольку именно в Вильне базировались большинство националистических организаций периода зарождения белорусского национализма, именно Вильна была центром распространения белорусской печатной пропаганды. Кроме того, Вильна имела статус столицы бывшего Великого княжества Литовского, которое ещё с конца XIX в. постепенно начало рассматриваться заинтересованными личностями как белорусское государство. Итак, в период существования Белоруссии в составе Российской империи, школьный учебник истории Белоруссии даёт как «свою» лишь территорию земли

нынешней Белоруссии с небольшой прибавкой нынешних литовских земель. А вот в курсе всемирной истории изучается Российская империя. Таким образом, Россия является «не своим государством» для белорусов.

Период советской власти рассматривается аналогично периоду Российской империи. В учебнике истории Белоруссии изучается территория собственно Белоруссии. Надо сказать, что тогда нынешняя Белоруссия была в составе как СССР (восточная часть), так и в составе Польши (западная часть). Учебник изучает в основном БССР, и только отдельный параграф посвящён ситуации в Западной Белоруссии. Советский Союз, как можно догадаться, изучается в курсе всемирной истории, то есть как «не своё государство».

Таким образом, получается парадоксальная ситуация. Древняя Русь – государство восточных славян, как принято сейчас говорить. Восточные славяне – предки современных русских, белорусов и украинцев. В период Древней Руси эти предки нынешних народов вообще не разделялись, то есть это государство одного народа – русского. Если уж говорить более пространно, то предки белорусов делили его с предками русских и украинцев в составе одного народа. Древняя Русь, тем не менее, представляется «не своим государством».

Великое княжество Литовское являлось государством, в котором существовали славяне и балты. Вообще, большая часть Великого княжества была территорией восточнославянского расселения, т.е. оно занимало территории предков современных белорусов и украинцев, но там было много и балтских территорий. Это государство считается в учебниках «своим»

Речь Посполитая – государство, которое было, если мерить современными мерками о существовании тех или иных народов, польско-белорусско-украинско-литовским. Но там практически не было предков современных русских (опять же, если мерить современными мерками о существовании народов). Речь Посполитая, которую часто называли просто Польша, выступает в белорусских учебниках как «своё государство».

В Российской империи белорусы стали жить с русскими в одном государстве. Оно не считается «своим», т.к. изучается в курсе всемирной истории.

В СССР белорусы также были объединены с русскими в рамках одной большой страны. СССР также является «не своим государством».

Следует обратить внимание, что, если белорусы или их предки проживают совместно с русскими или их предками (Российская империя, Советский Союз) или даже однозначно являются одним народом (Древняя Русь), тогда эти «общие» государства не рассматриваются в белорусских учебниках как «свои». Если же белорусы или их предки проживают в одном государстве совместно с балтами-литовцами, украинцами или поляками, но отдельно от основной массы русских или их предков (Великое княжество Литовское, Речь Посполитая), тогда такое государство рассматривается только в курсе истории Белоруссии, т.е. является «своим». Таким образом, если столицей государства, в которое входила современная территория Белоруссии, является русский город (Киев, Москва, С-Петербург), такое государство воспринимается как «не своё», если столицей являлся «нерусский город» (Вильна, Варшава), тогда государство представляется как «своё». В итоге у потребителей подобной информации формируется убеждённость в том, какие государства были для белорусов чужими. Эти представления переносятся на современные межгосударственные отношения. Также нужно учитывать, что эти убеждения транслируются через учебники, а, значит, вся молодёжь имеет именно их как стандарт для определения своих и чужих.

Новое поколение белорусских учебников, которое стало постепенно поступать в школы с 2014 г. немного скорректировало упоминание о Польше периода XVI - XVIII вв. в контексте определения того, «своим» или «не своим» государством была Польша для белорусов в это время. В учебнике всемирной истории, изданном в 2017 г., кратко описывается Польша того периода. Упоминаются объединение Польского королевства и Литовского княжества в одно

государство Речь Посполитую³⁹, нарастание социальных, религиозных и межнациональных противоречий, восстание Богдана Хмельницкого⁴⁰, войны с Россией, Швецией и Османской империей, отдельно упомянута Северная война 1700-1721 гг., использование депутатами польского сема принципа «свободного вето» и разделы Речи Посполитой⁴¹.

В то же время в учебнике по истории Белоруссии, изданном в 2017 г., также изучается Речь Посполитая. Причём, не обзорно, как в учебнике по всемирной истории, а достаточно подробно. Школьники узнают причины и последствия объединения Польского королевства и Литовского княжества в одно государство, более подробно описаны различные религиозные, социальные и иные противоречия, описаны войны, в которых принимала участие Речь Посполитая, государственный строй нового государства и т.д. Хотя, в некоторых случаях учебник даёт информацию лишь о белорусских землях в составе Польши. Так, при описании восстания Богдана Хмельницкого упоминаются лишь события на белорусских землях, также лишь белорусские земли упоминаются при описании русско-польской войны 1654 – 1667 гг. В некоторых параграфах упоминается только белорусские земли при изучении социально-экономического положения⁴². В целом, учебник по истории Белоруссии более подробно рассматривает политическую историю Польши периода XVI - XVIII вв., чем учебник по всемирной истории. В то же время учебник по истории Белоруссии периода, когда белорусские земли входили в состав Российской империи, игнорирует проблемы, связанные с системой российской государственной власти⁴³. Было бы разумно перенести основную информацию по Речи Посполитой в учебник по всемирной истории, если

39 Хотя не упоминается, что и ранее Польша называлась Речью Посполитой.

40 Почему-то сам Хмельницкий не упомянут, а восстание названо не восстанием под руководством Богдана Хмельницкого, а национально-освободительным восстанием в Украине.

41 Кошелёв В.С. и др. Всемирная история Нового времени. XVI - XVIII вв. Учебное пособие для 7 класса учреждений общего среднего образования с русским языком обучения / под ред. В.С. Кошелева. – Минск: Издательский центр БГУ, 2017. – С 114 – 116.

42 Воронин В.А. и др. История Беларуси, XVI—XVIII вв.: учеб. пособие для 7-го кл. учреждений общ. сред. образования с рус. яз. обучения; под ред. В.А. Воронина, А.А. Скепьян; пер. на рус. яз. И. В. Летунович. – Минск: Изд. центр БГУ, 2017. – 214 с.

43 Паню С.В., Марозава С.В., Сосна У.А. Гісторыя Беларусі Беларусі, канец XVIII – пачатак XX ст.: вучэб. дапам. для 8 га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / Пад рэд. У.А. Сосны. Мінск, 2018.

информация о Российской империи изучается во всемирной, а не отечественной истории. Или же наоборот, в учебнике по истории Белоруссии также изучать политическую систему России XIX в., так же, как в учебнике истории Белоруссии изучается политическая система Польши XVI - XVIII вв.

В 2018 г. институт истории Национальной академии наук Белоруссии начал выпуск пятитомного академического издания «История белорусской государственности». Нужно заметить, что мотивация этого труда не научная, способствующая достижению истины, а идеологическая, предполагающая национализацию далёкого, ещё доэтнического прошлого территории. Так, во введении к пятитомнику авторы пишут: «[...] в современных геополитических условиях белорусам крайне необходим собственный взгляд на историю, который позволит противостоять навязыванию искажённых и чуждых представлений о нашем прошлом. Только таким образом можно увидеть национальное и государственное наследие, сделать выводы на перспективу»⁴⁴. Т.е. именно собственный взгляд на историю противостоит навязыванию искажённых и чуждых представлений о прошлом, но в этом случае «собственный взгляд» должен быть объективным, иначе он будет таким же искажённым, как и «чуждые» взгляды. Белорусские учёные, критикуя навязываемые искажённые (или якобы искажённые) взгляды не заявляют о том, что предлагаемый ими взгляд объективен. Более того, утверждение, что «только таким образом можно увидеть национальное и государственное наследие», допускает такой же искажённый взгляд на прошлое. Ведь, если не применять «национальную» оптику для изучения прошлого, ничего «национального» в прошлом может не оказаться. Т.е. предлагается собственная субъективная система оценок прошлого, которая позволяет увидеть «национальное и государственное наследие». Встаёт вопрос, а существует ли это «национальное и государственное наследие» в условиях бытования иных точек зрения на прошлое? Т.е. объективно ли это наследие, если оно улавливается лишь с помощью альтернативной исследовательской оптики, специально

44 История белорусской государственности. В 5 т. Т.1. Белорусская государственность: от истоков до конца XVIII в. / отв. ред. тома: О.Н. Левко, В.Ф. Голубев. – Минск: Беларуская навука, 2018. – С. 5.

сформированной для нахождения именно собственного «национального и государственного наследия»?

Для того, чтобы создать необходимую национальную оптику, пришлось пересмотреть ряд терминов. Например, поменял своё значение термин «государственность». Надо сказать, что данная дефиниция до сих пор чётко не определена, однако она практически всегда связана с наличием государства⁴⁵ (лишь в одном определении она связана с «выражением организованной властной воли людей»⁴⁶). Но белорусские учёные предложили следующую трактовку: «Мы рассматриваем государственность как внутреннюю потенциальную способность этнонационального сообщества и его элиты, обеспечивающую право и возможность длительного самостоятельного исторического существования и развития». Собственно государство, по мнению белорусских учёных, – это «конкретно-историческое воплощение потенциала государственности, совокупность государствообразующих факторов»⁴⁷. Т.е. государственность может существовать и без государства. Более того, белорусская трактовка государственности вообще не подразумевает наличие государства или властной воли, это всего лишь «право и возможность длительного самостоятельного исторического существования и развития». Называя собственную трактовку дефиниции «государственность» «значительным научным достижением отечественной исторической науки», авторы, тем не менее, видят её потенциал не в науке, а в «важном значении для дальнейшей разработки идеологии белорусской государственности»⁴⁸.

Белорусские исследователи утверждают, что «в истории белорусской государственности можно выделить три периода». Первый период получил название «догосударственный», а его хронологические рамки обозначены так: 100 тыс. лет до н.э. – первая половина XI в.⁴⁹.

45 Казбан Е.П. Государство и государственность. К вопросу о соотношении понятий // Вестник университета. 2012. № 4. – С. 34 – 38; Шабуров А.С. Государство и государственность: вопросы соотношения // Известия ИГЭА. 2012. № 3 (83). – С. 126 – 130.

46 Шабуров А.С. Указ. соч. С. 128.

47 История белорусской государственности. В 5 т. Т.1. – С. 6.

48 Там же.

49 Там же.

Поскольку, по мнению белорусских учёных, государственность – это «способность этнонационального сообщества» к самостоятельному историческому существованию, она должна быть связана с какой-либо этнонациональной группой. Если речь идёт о белорусской государственности, значит, группа должна принадлежать к белорусскому этносу. Иначе это будет другая, не белорусская государственность. В связи с этим стоит учесть, что человек вида *Homo sapiens* появился в Европе примерно 40 – 50 тыс. лет назад⁵⁰. Таким образом, у истоков белорусской государственности стояли неандертальцы, поскольку именно они населяли Европу 100 тыс. лет до н.э. Также интересным является то, что в этом же томе «Истории белорусской государственности» утверждается, что «этап освоения территории Беларуси неандертальцами считается гипотетическим, так как все находки единичны, определены типологически, не имеют геологических привязок и сопровождающей органики»⁵¹. Т.е. подтверждений заселения этих земель неандертальцами нет, есть лишь орудия труда, которые могли потерять перемещающиеся по территории охотники. Поселения неандертальцев существовали южнее, на территории современной Центральной Украины⁵². Тем не менее, история белорусской государственности, по мнению белорусских учёных, начинается с неандертальцев.

Современная ситуация в Белоруссии располагает к тому, что изобретатели новых концепций без особого труда могут получить себе в качестве подопытных те или иные группы приверженцев различных исторических концепций. Опасность представляет поддержка таких взглядов на уровне отдельных государственных чиновников, а особую опасность – поддержка государства. Проникновение концепций, национализирующих историю, в школьные учебники говорит о том, что именно

50 Бобринская С.А. О митохондриальной Еве и генетическом разнообразии современного человечества // Антропогенез.ру. URL: <http://antropogenez.ru/article/76/>

51 История белорусской государственности. В 5 т. Т.1. – С. 60.

52 Попов М.М., Нераденко Т.Н. Последние палеоантропы Центральной Украины // II Виноградовские чтения // Материалы Международной научно-практической конференции (Армавир, АГПУ, 7 апреля 2018 г.). – Армавир: Дизайн студия Б, 2018. – С. 5 – 9.

этот взгляд становится официальной версией объяснения исторических событий. Издание научных трудов, где белорусская государственность возводится к неандертальцам, вызывает вопросы о наличии критического мышления у разработчиков подобных теорий.

Литература:

Акудовіч В. Разбурыць Парыж. – Мінск.: Логвінаў, 2004. – 297 с.

Баранова М.П., Загорульский Э.М., Павлова Н.Г. История БССР: Учебник для 8 – 9-х классов средней школы / Под ред. Э.М. Загорульского. – 2-е изд. – Минск: Народная асвета, 1990. – 238 с.

Белазаровіч В.А., Крэнь І.П., Ганушчанка Н.М. Гісторыя Беларусі. Другая палова XVI – канец XVIII ст.: вуч. дапаможнік для 8-га класа агульнаадукацыйных устаноў з беларускай мовай навучання. – Мінск: Выдавецкі цэнтр БДУ, 2010. – 191 с.

Бобринская С.А. О митохондриальной Еве и генетическом разнообразии современного человечества // Антропогенез.ру. URL: <http://antropogenez.ru/article/76/>

В Белоруссии вандалы разрушили памятник герою Отечественной войны 1812 года // ИА REGNUM. URL: <https://regnum.ru/news/1873072.html>

Воронин В.А. и др. История Беларуси, XVI—XVIII вв.: учеб. пособие для 7-го кл. учреждений общ. сред. образования с рус. яз. обучения; под ред. В.А. Воронина, А.А. Скепьян; пер. на рус. яз. И. В. Летунович. – Минск: Изд. центр БГУ, 2017. – 214 с.

Гронский А. Д. Представление о войне у современной белорусской молодежи (по материалам работ, направленных на конкурс, посвященный 65-летию освобождения Белоруссии) // Государственная молодежная политика из прошлого в настоящее и будущее. Труды МНПК. – Брянск: ГУП «Брянское областное полиграфическое объединение», 2013. – С. 145-155.

Гронский А.Д. Конструирование образа белорусского национального героя: В.К. Калиновский // Белоруссия и Украина: История и культура. Ежегодник 2005/2006. М., «Индрик», 2008. С.253 – 265.

Гронский А.Д. Формирование новых символов Победы в Белоруссии // Общество и этнополитика: материалы Междунар. научн.-практ. конф., г. Новосибирск, 24 – 26 сентября 2015 г. Под науч. ред. Л.В. Савинова. В 3 ч. Ч. 3. Новосибирск: Изд-во СибАГС, 2015. – С. 34 – 42.

Долготович Б.Д., Козел Д.А. Вооружённые силы Республики Беларусь (от Октября 1917 года до наших дней): учебно-методическое пособие / Предисловие А.И. Чапли. – Минск: БНТУ, 2008. – 120 с.

З чаго, на Вашую думку, пачалася (пачынаецца) нацыянальная гісторыя Беларусі і чым яна скончыцца? // АРСНЕ. 2003. № 2 (25). – С. 8.

История белорусской государственности. В 5 т. Т.1. Белорусская государственность: от истоков до конца XVIII в. / отв. ред. тома: О.Н. Левко, В.Ф. Голубев. – Минск: Беларуская навука, 2018. – 598 с.

Казбан Е.П. Государство и государственность. К вопросу о соотношении понятий // Вестник университета. 2012. № 4. – С. 34 – 38.

Клятва Геродота // Родина. 1999. № 6. – С. 8

Коровенкова Т. Конфликт вокруг памятника Костюшко в Швейцарии улажен // Naviny.by. Белорусские новости. URL: <http://naviny.by/article/20171017/1508252181-konflikt-vokrug-pamyatnika-kostyushko-v-shveytsarii-ulazhen>

Котлярчук А. Швэды ў гісторыі і культуры беларусаў – Мінск: Энцыклапедыкс, 2002. – 272 с.

Кошалеў У.С. Сусветная гісторыя, XIX – пачатак XXI ст.: вучэбны дапаможнік для 11-га класа агульнаадукацыйных устаноў з беларускай мовай навучання. – Мінск: Выдавецкі цэнтр БДУ, 2009. – 239 с.;

Кошелев В.С. и др. Всемирная история Нового времени. XVI - XVIII вв. Учебное пособие для 7 класса учреждений общего среднего образования с русским языком обучения / под ред. В.С. Кошелева. – Минск: Издательский центр БГУ, 2017. – 223 с.

Кошелев В.С. Всемирная история Нового времени, XIX – начало XX в.: учебное пособие для 9-го класса общеобразовательных учреждений с русским языком обучения. – 3-е изд., доп. и пересмотр. – Минск: Издательский центр БГУ, 2010. – 231 с.;

Кошелев В.С., Кошелева Н.Г., Темушев С.Н. Всемирная история Нового времени, XVI – XVIII вв.: учеб. пособие для 8-го класса общеобразовательных учреждений с русским языком обучения / под ред. В.С. Кошелева. 3-е изд. доп. и пересмотр. – Минск: Издательский центр БГУ, 2010. – 207 с.

Ластоўскі В.Ю. Кароткая гісторыя Беларусі. – Мн.: Універсітэцкае, 1992. – 126 с.

Марозава С.В., Сосна У.А., Паноў С.В. Гісторыя Беларусі, канец XVIII – пачатак XX ст.: вучэбны дапаможнік для 9-га класа устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання. – 2-е выданне, дапоўненае і перагледжанае. – Мінск: Выдавецкі цэнтр БДУ, 2011. – 199 с.

На факультэце славянскіх і германскіх моў прайшоў тыдзень кафедры філалогіі // Барановічскі дзяржаўны ўніверсітэт. URL: https://www.barsu.by/by/news/index.php?cont=long&id_news=2838

«Народ бяз нас, як бараны расьсеяныя». Гутарка з Алесем Пушкіным // АРСНЕ. 2005. № 1 (35). – С. 207.

Новік Я.К. і інш. Гісторыя Беларусі, XIX – пачатак XXI ст.: вучэбны дапаможнік для 11-га класа агульнаадукацыйных устаноў з беларускай мовай навучання. – Мінск: Выдавецкі цэнтр БДУ, 2009. – 239 с.

Олейников Д. Своё и чужое прошлое // Родина. 1999. № 10. – С. 8.

Пад ціскам палякаў з помніка Касцюшку ў Швейцарыі выкраслілі ўсе згадкі пра Беларусь // Наша ніва. URL: <https://nn.by/?c=ar&i=198754>

Паноў С.В., Марозава С.В., Сосна У.А. Гісторыя Беларусі Беларусі, канец XVIII – пачатак XX ст.: вучэб. дапам. для 8 га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / Пад рэд. У.А. Сосны. Мінск, 2018. – 159 с.

Повесть временных лет. Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д.С. Лихачёва. Под ред. В.П. Адриановой-Перетц. Изд. 2-е, испр. и доп. – СПб.: Наука, 1996. – 667 с.

Попов М.М., Нераденко Т.Н. Последние палеоантропы Центральной Украины // II Виноградовские чтения // Материалы Международной научно-практической конференции (Армавир, АГПУ, 7 апреля 2018 г.). – Армавир: Дизайн студия Б, 2018. – С. 5 – 9.

Сегодня – День всенародной памяти жертв Великой Отечественной войны (22.06.2010 8:30). // Белтелерадиокомпания. Официальный сайт. URL: <http://www.tvr.by/rus/society.asp?id=31176>

Скандал на три страны. С памятника Костюшко убрали упоминание Беларуси // Naviny.by. Белорусские новости. URL: <http://naviny.by/article/20171009/1507565981-skandal-na-tri-strany-s-pamyatnika-kostyushko-ubrali-upominanie-belarusi>

Смялянчук А.Ф. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – люты 1917 г. – СПб.: Неўскі прасцяг, 2004. – 404 с.

Тарас А.Е. 1812 год – трагедія Беларусі. Мінск: Харвест, 2012. С. 246 с.

Турук Ф. Белорусское движение. Очерк истории национального и революционного движения белорусов. – М.: Типография Под/отдела Инвалидов, 1921. – 144 с.

Федосик и др. История средних веков: V – XIII вв.: учеб. пособие для 6-го кл. общеобразоват. учреждений с рус. яз. обучения; под ред. В.А. Федосика. – Минск: Народная асвета, 2009. – 158 с.

Фядосік В.А. і інш. Гісторыя сярэдніх вякоў: XIV – XVI стст: вучэбн. дапам. для 7-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. мовай навучання; пад рэд. В.А. Фядосіка. – Мінск: Народная асвета, 2009. – 167 с.

Шабуров А.С. Государство и государственность: вопросы соотношения // Известия ИГЭА. 2012. № 3 (83). – С. 126 – 130.

Шаповал Г.Ф. История туризма. 3-е изд., доп. – Минск: РИВШ, 2004. – 259 с.

Штыхов Г.В., Бохан Ю.Н., Краснова М.А. История Беларуси: вторая половина XIII – первая половина XVI в.: учебн. пособие для 7-го кл. общеобразоват. учреждений с рус. яз. обучения. – Минск: Народная асвета, 2009. – 159 с.

Штыхов Г.В., Темушев С.Н., Ракуть В.В. История Беларуси с древнейших времён до середины XIII в.: учеб. пособие для 6-го кл. общеобразоват. учреждений с рус. яз. обучения; под ред. Г.В. Штыхова. – Минск: Издательский центр БГУ, 2009. – 143 с.

zadel. Все что вы хотели знать о войнах между «братскими» народами, но боялись спросить // zadel.livejournal.com. URL: <https://zadel.livejournal.com/147070.html>

dr. doc. Aleksandar Gronski

**METHODS OF NATIONALIZATION OF
HISTORY (THE CASE OF BELARUS)**

Summary

In this paper author underlined that in some states the statehood policy makers have used the appropriation or nationalization of historical events of “the other ones” for purpose of justification of the legitimation of their own statehood making policies and that within such process of cultural engineering they have hidden their ideological platforms under the pretext of “academic research”, as it was the case with the process of the state making of Belarus. In the context the author presented the features of ethnomorphism, quasi-selfidentification and cryptorevisionism and other elements implied in the abovementioned process of cultural engineering in Belarus.

Keywords: Belarussian history, ethnomorphism, quasi-selfidentification, cryptorevisionism, cultural engineering, the state making process

UDC 930(=163.41)(=161.1)“16/18“

Александар Митић

историчар, Србија

ПРОЈЕКТОВАЊЕ ИСТОРИЈЕ СРБА И РУСА ОД 17. ДО 19. ВЕКА И ПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ ТАКВЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ

Сажетак

Пројектовањем лажне историографије код Словена од 17. до 19. века од стране западних центара моћи оличених у Ватикану, Бечу и Берлину, који су били непријатељски и експанзионистички настројени према Словенима и наметања исте на свим катедрама за историју, археологију и филологију у већини словенских држава, а понајвише у Србији и Русији, као и реформисања језика и правописа у Русији у доба Петра I. „Великог“ и реформом Вука С. Карацића међу Србима створен је губитак самопоуздања и стварање комплекса ниже вредности међу Словенима, а пре свега међу Србима и Русима и даље дробљење наших народа, стварање од њих вештачких нових нација и језика. Рад укратко показује како је текао цео процес наметања лажне историографије, политичке последице исте, као и позив на стварање нове историографије,

искључиво засноване на научним аргументима, а не политичким као до сада.

Кључне речи: Срби, Руси, Словени, бечко-берлинска историјска школа, аутохтонистичка историјска школа, реформа писма Петра I. „Великог“, реформа писма Вука С. Караџића

Генерације наших ђака, па тако и писац ових редова већ у основној школи прво што науче о пореклу свог народа је то да су се наши преци тзв. Стари Словени доселили на Балкан у 6. и 7. веку, са територија иза планинског венца Карпата и након досељавања покорили староседелачко становништво тзв. Илире, Трачане, Хелене, Романе... Наравно за мозак било ког детета па и адолесцента који је склон маштаријама таква прича је можда и прихватљива, јер више личи на бајку, а не на озбиљну науку. Међутим како растемо и сазревамо ми који волимо да проучавамо прошлост сопственог народа полако почињемо да сумњамо у истинитост свега изреченог и наученог у школи. Када из основне пређете у средњу школу, чека вас иста та прича само за нијансу опширније обрађена. На Филозофском факултету на катедри за историју исто. Да ствар буде гора, на факултету готово да ништа боље није образложена у односу на средњу школу, осим што имате да ишчитате неколико средњовековних аутора који говоре о наводној сеоби Старих Словена на Балкан у 6. и 7. веку. Међутим пажљивом читаоцу већ на први поглед пада у очи да ти писци не говоре о никаквој сеоби народа, већ о војним упадима Словена, који се чаробним штапићем и чудноватом акробацијом речи из уста наших професора претварају од војске у народ, па тако војни походи и ратови зачас постају сеобе народа, притом нас не удостојивши ни једне реченице о томе где су ти силни ратови и бојеви између Словена и староседелца Илира и Трачана, чије смо наводно земље ми освојили и населили. Где ишчезоше толики народи и племена који су по речима њихових савременика важила за најратоборније и најмногољудније народе на свету, где нестане језик Илира и Трачана и како је

могуће да у нашем језику ми немамо ниједну позајмљеницу из њихових језика?

Пре него што ће та прича загосподарити нашим школама и универзитетима, она ће се појавити на једном другом месту из чисто политичких интереса. Такође и у самој Русији јединој православној земљи и поред Пољске јединој словенској земљи у то време (17.-18. век) појавиће се једна слична теорија која ће за дуго времена, све до данашњих дана држати у заблуди руске нараштаје и тако онемогућити прави одговор Словена на нападе на њих.

Али кренимо редом. Кроз читав антички и средњовековни период, све до почетка 17. века, сви хроничари, летописци, историчари се слажу да су Срби и други Словени на Балкану, али и у Централној и Источној Европи староседеоци и да су они истоветни или врло сродни са Илирима, Трачанима, Скитима, Сарматима тј. њиховим небројеним племенима попут Далмата, Трибала, Панона, Дардана, Меза, Дачана, Гета-Гота, Авара, Хуна... па их многи писци, нарочито грчки и латински и називају тим именима а не Србима, Русима, Бугарима, Словенима...

Тако имамо наше домаће словенске изворе попут хронике руског монаха Нестора¹, али и пољских хроничара Викентија Кадлупке² и монаха Богухвала³, који су сматрали да је Подунавље тј. Панонија прапостојбина Словена и да су антички Панони и Норици првобитни Словени. Први спис на чешком језику тзв. Далимилова Хроника, говори нам да је прво име за све Словене, било Срби и да су они из Сенара (простор Месопотамије), након рушења вавилонске куле и пометње међу језицима, кренули са тог простора и населили Европу све до Рима.⁴ Такође имамо у неким нашим родословима попут Карловачког, да се Срби изједначавају са Дачанима⁵, али и

1 Нестор – Повест минулих лета, ИКП Никола Пашић, Београд, 2003.

2 "Magistri Vincetii episcopi cracoviensis Chonica Polonarium sive originole regum et principum Poloniae", Monumenta Poloniae Historica, Krakow, 1952.

3 Boguchvali – „Chronica Polonica“, Monumenta Poloniae Historica, Nov. Ser. Krakow, 1952.

4 Dalimilova Chronika Česka, od Vaceslava Hanky, v Praze, 1853

5 Љубомир Стојановић - Стари српски родослови и летописи, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци, 1927.

са Готима, у „Летопису Попа Дукљанина“ или „Краљевству Словена“.⁶

Код латинских писаца Срби се углавном увек називају Илирима. Сличне тврдње о илирском пореклу Срба налазимо и код надбискупа Вилијама од Тира (1130-1185), врло ученог човека, једног од најважнијих личности у историји Јерусалимског краљевства.⁷ Илирско име као синоним за Србе, остаће у употреби код западних писаца све до друге поовине 19. века.

Такво стање у науци остало је све до почетка 17. века. Тек 1611. год. угледало је светло дана једно дело ромејског цара Константина VII. Порфирогенита (913-959) под називом „О управљању царством“⁸, које је наводно написано у 10. веку (око 959. год), а први пут објављено као што видимо почетком 17. века. Занимљиво је то да читавих 7 векова ниједан писац никад није поменуо то дело нити цитирао неки део из њега, што само по себи изазива сумњу у аутентичност дела. Такође је занимљиво да је то једини спис који говори о сеоби Срба и Хрвата на Балкан читавих 330 година након наводног досељавања, а да нема ни помена о сеоби Срба и Хрвата у делима писаца који су живели и стварали у 7. веку, када се та сеоба наводно десила. Сама та чињеница довољна је да се тај спис, иначе врло сумњивог порекла, одбаци као фабрикат.

Дело Константина VII. Порфирогенита се појављује пре дела млетачко-далматинског писца Јоаниеса Луциуса под називом „Краљевство Далмације и Хрватске“ из 1666. год.⁹, који је сачино своје дело зарад дневно-политичких интереса Млетачке Републике (Венеције) како би оправдао њено заузимање делова Далмације након Кандијског рата са Османском Империјом (1645-1658 и 1666-1669). Дакле

6 Тибор Живковић – *Gesta Regum Sclavorum*, Том I-II, Историјски институт, Манастир Острог, 2009.

7 Domagoj Nikolić, Vinko Klarić - *Spletka mletačkih bankara, falsificirano djelo Konstantina Porfirogeneta*, www.nexus-svjetlost.com

8 *Constantini Imperatoris Porphyrogeniti – De administrando imperio: ad Romanum F. Liber nunquam antehac editus, Ioannes Mevsivs primus vulgavit, latinam interpretationem ac notas adjecit, Ex officina typographica Ioannis Balduini, Impensis Ludovici Elzevirii, Lugdunum Batavorum, 1611.*

9 *Joanies Lucius – De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, p. 303, Amstelaedami, aqud Ioannem Blaeu, 1666.

Јоаниес Луциус је први писац који је изнео једну хипотезу да су Словени дошљаци, а да су Романи староседеоци у Далмацији.

Данас хрватска историографија присваја Јоаниса Луцијуса као њиховог научника, за кога чак тврди да је био први хрватски историчар и да се заправо звао Јован Лучић. Да то није тачно, као доказ може да нам послужи то што се Јоанис Луцијус никада и нигде није потписао као Иван Лучић. Такође своја дела писао је на латинском, а не на „хрватском“ (у то време литература на том језику није била позната науци). Чак је и свом издавачу, холандском картографу Јоанесу Блеу, замерио што га је потписао у првом издању књиге из 1666. год као „Јоанис Луцији Далматини“, при чему је реч „Далматини“ својевољно додао издавач, тако да је у другом издању књиге из 1668. год. аутор потписан само као Јоанис Луцијус. Дакле он себе није сматрао чак ни Далматинцем, а камо ли Хрватом. Његово име Иван Лучић само је конструкт хрватске националистичке имагинације.¹⁰

Појава дела ромејског цара Константина VII. Порфирогенита, која је послужила као својеврсни „научни темељ“ за књигу Јоаниуса Луцијуса, може се посматрати као својеврсни одговор Римокатоличке Цркве на дело Дубровчанина Мавра Орбинија под називом „Краљевство Словена“, које је изашло 1601. год. у Пезару, најпре са благословом Римокатоличке Цркве, да би након ишчитавања од стране исте, било стављено на индекс забрањених књига. Наиме Орбини је у свом делу најсвеобухватније до тада обрадио историју свих Словена, наводећи преко 300 референци, тј. позива на литературу, што пре њега нико није урадио. Слободно можемо рећи да је његова књига и за данашње научне појмове веома добро документована, док је за тадашње свакако била недостижна, па не изненађује што је одмах засметала Римокатоличкој Цркви. Оно што је такође сметало Ватикану, је како они кажу „претерана љубав“ Орбинија према Словенима шизматичима, тј. Словенима који нису римокатолици него су православни.

Орбинијево дело је преведено и публиковано на српском језику први пут у издању Српске књижевне задруге 1968. год.

10 Domagoj Nikolić, Vinko Klarić, navedeno delo.

(читавих 367 год. од првог издања на талијанском језику).¹¹ Приређивачи тог издања, наши историчари Фрањо Баришић, Радован Самарџић и Сима Ћирковић су прву половину књиге потпуно одбацили, говорећи да је безвредна и непотребна за читање, док су други део од периода Стефана Немање публиковали и обасули више него непотребним коментарима. Тако да је ово дело дубровачког писца више снабдевано коментарима него његовим матичним текстом, а при том има мали тираж који је намењен за научне кругове, а не шире читалаштво, па је питање зашто је толико снабдевано опширним коментарима, ако је намењено углавном за интелигенцију. Зар њу треба интелектуално усмеравати или је довољно да се само прочита текст и одма схвати шта је писац желео да каже. Чему онда силни коментари. За разлику од нас Хрвати су ово дело публиковали (наравно у целини) у издању Народних новина и Golden Marketinga из Загребa 1999. год. без икаквих коментара.¹² Тек 2016 год. излази комплетан превод Орбинијевог дела на српском језику и то у приватној режији Драгољуба П. Антића у издању Ганеша клуба из Београда¹³, и ако би иза таквог једног пројекта по правилу требао да стоји један научни институт.

Интересантно је да је Орбини поменуо једно друго дело ромејског цара Константина VII. Порфирогенита под називом „Савези, права и друштва Римског царства“ (*Foedera, iura, ac societates imperii Romani*) које је гле чуда написано управо кад и наводни царев спис „О управљању Царством“ око 959. год, при чему се Мавро Орбин за датацију наведеног Порфирогенитовог списа позива на дело Арпотака Бурдегалефа, чије нам је дело данас непознато. У наведеном делу ромејског цара на који се Орбини позива у свом „Краљевству Словена“, нема ни помена о наводној сеоби Срба и Хрвата на простор Балкана. Очигледно да се ради о правом делу ромејског цара, које нам је касније дошло у измењеној варијанти од стране холандског издавача, а све зарад поткрепљења политичких амбиција његовог наручиоца, који је потицао из редова Римокатоличке Цркве.

11 Мавро Орбин – Краљевство Словена, Српска Књижевна Задруга, Београд 1968.

12 Марво Орбини – Краљевство Славена, Повјест хрватских политичких идеја, Golden Marketing, Народне новине, Загреб 1999.

13 Мавро Орбини – Краљевство Словена, Ганеша клуб, Београд, 2016.

То што дело Бурдегалефа није дошло до нас, не значи да није ни постојало. Критичари Мавра Орбинија у службеној науци, за оправдавање свог негативног става према Орбинију управо полазе од става да „многа“ дела (у ствари само неколико) наведена као референце у његовом делу, не могу да се пронађу, тј. нису доступни нашој службеној науци. Опет напомињемо да то што нека дела из Орбинијеве литературе данас нису доступна службеној науци, не значи само по себи да их је Орбини измислио. Са друге стране службена наука „верује на реч“ понајпре ромејским (грчким) писцима, све што су написали о Словенима и ако бројне референце из њихових радова такође данас нису доступне науци, па такав њихов став према Орбинију, али и другим нашим старим хроничарима, летописцима и историчарима са једне и ромејским писцима са друге стране, у најмању руку делује лицемерно.

Дело Мавра Орбинија одише свесловенским патриотизмом па можемо слободно рећи да је он и био зачетник неког раног панславизма и словенофилства, што се након њега манифестовало бројним делима словенских аутора попут Винка Прибојевића, Ђорђа Бранковића, Јована Рајића и других. Тако Прибојевић у свом делу „О пореклу и слави Словена“, које је написано као својеврсни говор испричан његовим земљацима, доказује аутохтоност словенског становништва у Далмацији, али и на много ширим просторима.¹⁴ Гроф Ђорђе Бранковић, несуђени „деспот Србије“ написао је огромну „Славеносербску Хронику“ у пет књига (2681 страница), која до дан данас није преведена на савремени српски језик и штампана како за научну, тако и за ширу јавност. У својој Хроници он доказује аутохтоност Срба и Словена на просторима Балкана, Централне и Источне Европе. Такође написао је и једну краћу верзију своје хронике на влашком језику.¹⁵ Архимандрит Јован Рајић у свом делу „Историја разних словенских народа, понајпре Бугара, Хрвата и Срба“ као и његови предходници показује велику старину Срба и других словенских народа, на широким просторима Евроазије. Поред тога што се обилато служи делима својих предходника,

14 Vinko Pribojević – O podrijetlu i slavi Slavena, Golden Marketing, Narodne Novine, Zagreb, 1997.

15 Гроф Ђорђе Бранковић – Хроника Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије, Прометеј, нови Сад, 1994.

он је зарад сакупљања извора за писање свог обимног дела боравио годину дана у Русији и неколико месеци на Светој Гори у српском манастиру Хиландару и бугарском Зографу, проучавајући њихове архиве.¹⁶ Његово дело, као и дело грофа Ђорђа Бранковића, још увек није преведено и штампано на савремени српски језик. Завера ћутања око ових наших старих хроничара и историографа је и даље на снази.

Док су Млечани тврдили од 17. века да су Словени дошљаци, а Романи староседеоци, неби ли некако оправдали своје присуство на простору Далмације и јадранских острва, дотле су у исто време Аустријанци (Хабзбурзи) бранили Словене истичући да су они староседеоци, а Романи дошљаци. Од тада па све до друге половине 19. века изаћи ће бројна дела која говоре о аутохтоности нашег народа на просторима Балкана, као и наших веза са Илирима. Да неко не уобрази како је та благонаклоност куће Хабзбурга била због претеране љубави према нама. Наравно да не. Хабзбурзи су од Млетака бранили своје право на тзв. „Илирску круну“ тј. право на српске-словенске територије на Бакану, јер су сматрали да они имају право на њих. Наравно то ће се променити врло брзо након нестанка Млетачке републике, а нарочито након пораза Наполеона, прерасподела територија и ревидирања граница које је он успоставио на бечком конгресу 1815. год.

Кад је Наполеон поразивши Аустрију створио Илирске Провинције од Алпа до Боке Которске, утицао је на снажно буђење Словена на том простору. Треба подсетити да су православни Срби у његово време били у закону равноправни са римокатолицима, што ни пре њега, ни после њега није био случај. Након пораза Наполеона и Бечког Конгреса 1815. год. целокупна територија Илирских Провинција улази у састав Аустријског Царства, а са њима и читава територија некадашње Млетачке републике. Од тада идеје „илиризма“ шире се и на остале делове царства насељене Србима-Јужним Словенима. Пошто је минула опасност од млетачке пропаганде, а са друге стране почело масовно буђење и солидарност Словена у Аустрији, које ће се нарочито манифестовати у револуцији 1848. год. када су они затражили за себе слична права као

16 Јован Раић - Историја разныхъ славенскихъ народовъ, наипаче болгаръ, хорватовъ и сербовъ, изъ тмы забвенія изытая, Вене 1794.

и Мађари, Аустрија је забранила илирско име. Управо од тога доба почиње да се протура једна хипотеза да су Илири преци данашњих Албанаца, а да су Словени досељени на Балкан у 6. и 7. веку. Дакле видимо да је Аустрија тада зарад својих интереса и очувања своје целовитости и тековина Бечког Конгреса из 1815. године „повампирила“ ватиканско-млетачку причу из 1611-66. год. а епитет најстаријег народа на Балкану дала Албанцима, који у то време нису ни били народ, већ скупина разноврсних племена пореклом српских, цинцарско-влашких, грчких, турских, латинских, кавкаских... без јасног националног осећања.¹⁷ Њиховој ће афирмацији као јединственом народу под именом Албанци кумовати „бечка наука“, како нас обавештава бугарска историчарка Теодора Толева у свом делу.¹⁸

Пре него погледамо шта се дешавало код нас на том пољу, осврнућемо се укратко на ситуацији у највећој словенској земљи Русији, јер су се у њој пре протурања приче о досељавању Словена на Балкан у 6. и 7. веку, код нас, догодиле ствари које су имале далекосежне последице на целовитост словенског духовног, етничког и цивилизацијског простора.

У 17. веку након „смутног времена“ (1605-1612) у Русији се устоличује нова династија Романов. Већ у првој половини 18. века немачка наука је успела да највећем словенском народу тј. Русима, наметне своје виђење прошлости, тако да су Руси већ од тада учили да су им оснивачи државе били Скандинавци-Германи, тзв. Варјази. Наравно да се то неби десило да Руским царством у то време нису владали династи германске крви, јер се династија Романов од свог доласка на руски престо углавном орођује са немачким племићким кућама. Тај заокрет у руској науци тријумфовао је управо за време владавине царице Катарине II „Велике“ (1762-1796)¹⁹,

17 Видети: Кавкаски Албанци, лажни Илири, Пешић и синови, Београд, 2007.

18 Теодора Толева – Утицај Аустроугарске империје на стварање албанске нације, Филип Вишњић, Београд, 2016.

19 Многи сматрају да је Катарина Велика била пореклом Лужичка Српкиња. За такву тврдњу има доста докумената, нпр. њено пуно име гласило је Софија Фредерика Аугуста од Анхалт-Зербста, што указује да је из српске земље, али у то време, већина те српске земље је била германизована, па и породица будуће руске царице Катарине Велике. Њен матерњи језик није био сорабски (лужићко-српски), већ немачки, па не треба гајити илузије да да је она водила пансловенску политику, напротив. И Бизмарк је био словенског порекла, па није водио словенску већ германску политику.

а најављен је реформама цара Петра I „Великог“ (1682-1725), који је одушевљен западном културом раскинуо са дотадашњим словенским-православним путем Русије и окренуо Русију ка Западу. За његове владавине промењен је календар и од традиционалног рачунања времена од Стварања света, које је било својствено свим православним Словенима (Србима, Русима, Бугарима, Власима), али и Ромејима (Византинцима) и Јерменима, прешло се на рачунање времена од Христовог рођења, а нова година није почињала 1. септембра, већ 1. јануара. Такође словенски називи месеца, замењени су за римске какве и данас користимо.²⁰

Петар I „Велики“ је укинуо Руску Патријаршију и место самог Патријаха, и уместо њега увео Духовну Колегију (Синод) на чијем је челу стајао цар уместо патријарха, што је довело до огромних последица на читаву православну цркву. Сузбијао је монаштво и затварао манастире. Забранио је ношење браде, а свако ко је носио браду морао је да плати порез. Забранио је ношење традиционалне руске ношње и увео западну моду и одевање, такође увео је ношење перика и уских панталона као на западу. Забрањени су сви народни инструменти и обичаји. Петар I „Велики“ је реформисао и руски језик, на начин да је у њега убацио бројне стране речи, уместо руских, што је било прво кидање језичких веза и заједничке ћириличне књижевности међу православним Словенима.²¹

За време Катарине II „Велике“ руским историјским катедрама почињу да господаре странци углавном Немци попут Милера, Струбеа, Шлецера, Бајера... То изаива отпор руских научника, понајвише Михајла Петровича Ломоносова који је био најгласнији у полемици са „немцима“. Међутим након Ломоносовљеве смрти целокупна његова писана заоставштина бива предата Милеру, који је прерађује тј. фабрикује и потура под именом Ломоносова, тако да кад неко

20 О старом српском-словенском календару видети: Сања Шуљагић – Примена српске писмености и календара у периоду владавине династије Немањић, Политичка ревија бр. 4, београд, 2016, стр. 17-38; такође видети: Милан Стеванчевић – Српски календар као културно и историјско наслеђе српског народа и Српске Православне Цркве, Београдска школа метеорологије, књига 6, Београд, 7522 (2013), стр. 323-348; такође видети: Драган Јацановић – Књига постања-Српски календар, Браничево бр. 1-3, 1996, стр. 74-93.

21 Више о погубним реформама Петра Великог видети: Срђан Новаковић – Црквено-народна историја Срба, Руса и Влаха, књига прва, од искона до убиства кнеза Михајла, Историјски Арив Крушевац, 2019. Стр. 211-222.

чита Историју Русије од Ломоносова, веома се чуди зашто је Ломоносов толико трошио енергију на полемику са „немачком историјском школом“ када у „његовој“ Историји Русије стоје управо ставови Милера, Бајера, Шлецера и других немачких научника. Слично се десило и са радом Ломоносовљевог саборца и предходника Василија Татишчева. Јасно је да су радови Татишчева и Ломоносова преправљени, исфабриковани и потурени под њиховим именима како би дотични немачки аутори оправдали своје небулозне приче о Германима као наводним оснивачима руске средњовековне државе²².

Као и у време Петра I. и Катарина II. је наставила са затварањем манастира и гушењем монаштва. Од 954 манастира колико је било у Русији на почетку њене владавине, на крају њене владавине остало је свега 254. Читавих 700 манастира је затворено. Такође Катарина је заједно са аустријским царем Јосифом II 1781. год. склопила уговор за савез против Османске Империје који је предвиђао поделу Балкана између Аустрије и Русије. По тој подели од Влашке и Молдавије би се створила посебна држава „Дакија“, којом би управљао Григорије Потемкин, један од многобројних Катарининих љубавника, а од свих балканских османских територија било би створено „Грчко Царство“ по угледу на некадашњу „Византију“²³, на чијем челу би се нашао Катаринин унук Константин. У тој подели Аустрија би добила Малу Влашку, као и узан појас од 3 миље испод Дунава од Никопоља до Београда, укључујући Видин и Оршаву за одбрану царства.²⁴ Дакле видимо да је по плану Катарине II и Јосифа II српски народ био поцепан између два царства. Такође видимо колико је она водила словенску политику, кад је готово све Словене на Балкану сврстала у тзв. Грчко Царство, и ако је још за време Петра I. захваљујући нашем грофу Сави Владиславићу, који

22 Анатолиј Фоменко, Глеб Носевски – Ломоносов и Милер, допуна на крају књиге Анатолија Т. Фоменка „Тројански рат у Средњовековљу“, Астрел, Москва 2007. стр. 363-374

23 Термин Византија потиче из 16. века и као израз је први пут употребљен од стране немачког картографа Херонима Волфа 1557. год. док се та држава у целокупном свом постојању (330-1453) никад тако није називала. Она се за све време свог постојања називала Ромејско (Римско) Царство, а њени становници Ромејима (Римљанима). Држава је била политичка, а не етничка. Израз „Византија“ је намерно подметнут од стране Херонима Волфа, а раширен од стране Монтескјеа и ватиканских агената, како би показали да слава Римског Царства припада само њима.

24 Срђан Новаковић – Исто, стр. 224-228

је заузимао високо место на руском двору, руска наука била упозната да на Балкану не живе Грци, већ углавном Срби и други Словени. Сава Владиславић је за потребе руске науке превео на руски дело Мавра Орбинија, како би поново упознао Русе са етничким стањем на Балкану.²⁵

Везе Руса са Србима су биле веома јаке све до доласка Романова на власт, јер је познато да су руски владари, као и влашки и молдавски били покровитељи српских и других словенских манастира на Светој Гори, али и широм српских земаља, па „поновно упознавање“ Руса са Србима и Словенима на Балкану у време Петра I. „Великог“ делује зачуђујуће. Очигледно да су након свргавања старе руске династије која је потицала од Рјурика, „смутног времена“ и устоличења нове династије Романов, те везе прекинуте и „заборављене“.

И касније у руској науци имамо отпор тзв. нордијској или скандинавској теорији о пореклу руске средњовековне државе и династије. Тако је изузетно гласан и даровит по том питању био Јуриј Венелин²⁶, али обзиром да је преминуо као врло млад, он је брзо заборављен, а његова дела гурнута у страну. И данас руска званична наука робује причи од пре 3 века да су средњовековну Русију створили „странци“ Варјази²⁷, али се све више чују гласови који оповргавају ту тезу, публикују се дела која разобличавају германску историографску подметачину из 18. века.

Велика источна криза која је букнула 1875. год. босанско-херцеговачким устанком, претворила се у својеврсни рат Словена против Османске Империје. У рату су учествовале две српске државе: кнежевина Србија и кнежевина Црна Гора, заједно са царевином Русијом. Рат се водио од 1876. па до 1878. год. и пружао је велике наде, али и разочарења. Након пораза Османлија, Русија закључује Санстефански мировни уговор, чије су одредбе подразумевале стварање „Велике Бугарске“, која би поред бугарског етничког простора обухватала и

25 Да у то време на Балкану Грка готово није ни било, осим у већим градовима видети: Александар Митић – Срби у Грчкој, Трагови Срба и Словена на простору савремене Грчке, Примапром - Балканска геополитика, Бања Лука, 7527. (2019)

26 Јуриј Венелин – Скандинаманија и њени поклоници, Пешић и Синови, Београд, 2000.

27 О Варјазима можете видети: Александар Митић - Ко је био Рјурик и ко су Варјази, www.balkanskageopolitika.com, такође видети: Бронислав Лисин – Откуда родом Рјурик? www.perunica.ru

огроман део срског етничког простора (Македонију, Шоплук, Јужно Поморавље), тако да је у ствари већи део тзв. Велике Бугарске био српски, а не бугарски етнички простор. Бројне петиције народа и њихових првака са простора целокупног Шоплука и Македоније тражиле су и у току рата, а и након његовог завршетка да их изузму из Бугарске, којој су неправедно додељени и прикључе Србији, јер су они Срби, а не Бугари.²⁸

Такав став Русије је изазвало револт код Срба и кнеза Милана, јер је српска војска поред Јужног Поморавља, ослободила и Косовско Поморавље, све до Грачанице, као и велике делове Шоплука са градовима Босилеградом, Царибродом, Трном, Белограчином, Перником, Кулом, све до Видина и Тустендила, које је по одредбама мировног уговора из Санстефана, морала да преда новоформираној тзв. Великој Бугарској. Такође по одредбама Санстефанског уговора и градови Пирот, Врање, Бела Паланка, Власотинце, а у једној верзији и Ниш, требали су да припадну тзв. Великој Бугарској. Како Србији, тако и великим силама се није свиђала помисао да Русија буде доминантна на Балкану, па је сазван други конгрес у Берлину исте 1878. год. где су одредбе санстефанског уговора ревидиране, и од тзв. Велике Бугарске створена једна знатно мања бугарска кнежевина са центром у Софији, као и Источна Румелија са центром у Пловдиву, која је директно била под суверенитетом османског султана. Србија је добила проширење у Јужном Поморављу са градовима Ниш, Пирот, Врање, Лесковац и Прокупље. Пошто је српске интересе на Берлинском конгресу заступао угарски гроф Андраши, то је Србија у догледно време Аустро-Угарској морала да врати противуслугу.

Противуслуга је учињена у виду „тајне конвенције“ из 1881. год. после чега је Србија постала протекторат Аустро-Угарске. Није смела да тргује, нити да закључује било какве међудржавне уговоре без знања Аустро-Угарске, а забрањена је и било која врста пропаганде против Аустро-Угарске. Та ставка о пропаганди подразумевала је и ревидирање комплетне српске историјографије. Од 1881. год. тј. од потписивања

28 О молбама Старосрбијанаца, Македонаца и Шопова, код српског кнеза Милана, руског цара Александра II и великих сила видети: Спиридон Гопчевић - Стара Србија и Македонија I-II део, Народна штампарија Димитрија Димитријевића, Београд, 1890.стр. 318-336.

„тајне конвенције“ између тадашње кнежевине Србије и двојне Аустро-Угарске монархије, започела је владавина тзв. нордијске или бечко-берлинске историјске школе на нашим катедрама за историју, археологију и филологију. Након потписивања Тајне конвенције између Србије и Аустроугарске кнез Милан Обреновић је од аустро-угарског цара Фрање Јосифа добио титулу краља, а српски потписник Тајне конвенције министар спољних послова и касније председник Српске краљевске академије Чедомиљ Мијатовић добио је од аустроугарског цара титулу грофа, Орден гвоздене круне и пензију. Потписивањем Тајне конвенције био је поништен Устав Србије и потписана капитулација и предаја суверенитета Србије, а Србија се, између осталог, обавезала да се неће мешати у акције Аустроугарске монархије у Босни и Херцеговини и Новопазарском санџаку.²⁹

Нешто пре потписивања „тајне конвенције“, у Србији је проглашена за званичну реформа писма и језика Вука С. Караџића, која је поред добрих ствари, имала и неке лоше карактеристике. Наиме, поред тога што је на неки начин као и језичке реформе руског цара Петра I. одвојила српски језик од заједничке словенске ћириличне културне и језичке баштине, она је имала за последицу и то да након усвајања Вукове реформе, ми неможемо да читамо наше старе текстове писане старим правописом, већ нам је за њих потребан превод, што додатно отежава и поскупљује публикување дела наших старих писаца. Такође, Вуково правило „пиши као што говориш“, довело је до тога да сваки локални дијалект, ако се за то укаже политичка прилика, може да постане посебан језик, што се на крају и десило. Од усвајања Вукове реформе до данас, сведоци смо постанка још четири језика проистеклих директно из српског: хрватски, македонски, бошњачки и црногорски и ако наравно то нема везе са никаквим лингвистичким и научним аргументима, већ пре свега политичким.³⁰

29 Више о тајној конвенцији видети: Слободан Јовановић – Влада Милана Обреновића, СКЗ, Београд 1990, стр. 58-60; такође видети: Радован Калабић – Грофовска времена, Београд, 2009.

30 О неким погубним последицама Вукове реформе видети: Зоран Милошевић, Александра Мировић - Реформа српског језика Вука. С. Караџића и политичке последице, Зборник радова: Унија - политика Римокатоличке цркве према православним Словенима, Центар академске речи, Шабац, 2015. стр. 78-97

Тзв. бечко-берлинска историјка школа настала у „кухињама“ тадашњег Беча, Берлина и Рима-Ватикана, створена је зарад политичких циљева тек створених држава Италије (1870. год.) и Немачке (1871. год.), као и нешто раније преуређене Хабзбуршке монархије у двојну Аустро-Угарску монархију (1868. год.) Италија и Немачка незадовољне колонијалном прерасподелом света покушаће да изврше продор ка истоку, у матичне словенске земље, зашта им је као пример служила управо Аустро-Угарска, која је у свом саставу највећим делом имала словенско становништво и ако је оно у односу на владајуће Аустријанце-Немце и Мађаре углавном било обесправљено, односно Словени су у тој држави били грађани другог реда. Поучени примером династије Хабзбург, која је под својом влашћу више векова држала Словене, Немачка и Италија ће покушати сличан пројекат, а Аустро-Угарска ће здушно подржати њихов план, како би угушила разбуђене словенске покрете за национално ослобођење широм своје територије и наставила да влада над њима, спроводећи германизацију и мађаризацију Словена. Тако ће све три државе на својим научним катедрама понудити другачију слику прошлости од тадашње уобичајене, а све зарад остваривања својих империјалних циљева.

Главни заговорници нордијске или бечко-берлинске школе код Срба били су у то време Иларион Руварац, по образовању богослов (теолог), Стојан Новаковић, по образовању правник и Љубомир Ковачевић, по образовању математичар. Новаковић је био министар просвете од 1880. па до 1885. год. па је за време свог мандата реформисао школство, а самим тим и увео нов начин изучавања српске историје за разлику од тадашњих предавача у великој школи Милоша С. Милојевића и Пантелије С. Срећковића, који су били школовани историчари. Милош С. Милојевић је одмах након 1881. год. био премештен да службује у Лесковцу, док је на место Пантелије Срећковића као предавача историје у Великој Школи дошао Љубомир Ковачевић, који је био кум Стојана Новаковића и као што смо већ навели по образовању математичар. Данас када се званична наука поново оглашава у вези све бројнијих текстова на тему заборављене српске аутохтонистичке историје, држећи придику ауторима тих радова како немају стручно знање (јер добар део њих нису школовани историчари), можда не би

било згорег да се подсети ко су били њихови духовни оци попут Руварца, Новаковића и Ковачевића, да ли су они били по образовању историчари или нешто друго?

Пре тријумфа тзв. бечкоберлинске школе код нас, на нашим катедрама за историју и у школским програмима, предавала се историја која је приказивала Србе и остале Словене, као староседеоце, а не као дошљаке.³¹ Критика Милојевићевих и Срећковићевих радова, нарочито од стране Илариона Руварца, бугарофила и мађарофила, човека који је користио тако баналне изразе у својим полемикама, недостојних његовог свештеничког позива, узета је у нашој историографији као „коначан обрачун“ са тзв. романичарском историјском школом, како су називали Милојевића, Срећковића и њихове следбенике. Међутим и поред неких добрих запажања у радовима Руварца и указивања од стране њега на грешке пре свега у историјским радовима Срећковића, и сам Руварчев рад врви од историјских грешака, а да нико од званичних историчара није нашао за сходно да га критикује.

Чак и након „победе“ тзв. нордијске бечко-берлинске школе над тзв. аутохтонистичком историјском школом код нас су се увек појављивали аутори који су подсећали на то другачије виђење прошлости у односу на званичну историјску струју. Међутим од настанка краљевине Срба Хрвата и Словенаца (Југославије) 1918. год., касније и социјалистичке Југославије 1945. год. све је било подређено паролу „братство и јединство“ па ни историографија није била поштеђена тога. Као пример тако накарadne удворичке историографије можемо поменути Владимира Ћоровића, чији је рад на пољу историографије директно нанео штету нашем народу. Да узмемо за пример његову књигу „Историја Југославије“, која и у самом наслову осликава једног дворског историчара. Он у својој књизи описује историју Срба, Хрвата и Словенаца, тако што је целу књигу поделио у три једнака дела и сваки део посветио по једном од наведених народа. Тиме је српску историју скратио и унаказио, до непрепознатљивости, прескачући читаве епохе, а о хрватској и словеначкој писао у најситније детаље, не би ли их бар по питању написаних страница изједначио са српском.³²

31 Видети: Стојан Бошковић, Историја света: за народ и школу, Књига Прва, Историја старог века, Државна штампарија, Београд, 1866.

32 Владимир Ћоровић - Историја Југословена, Народно дело, Београд, 1933.

Од распада Југославије деведесетих година 20. века наше тржиште је преплављено великим бројем радова који су на разне начине писали о нашој старој историји и о присуству нашег народа на ширем простору Балкана пре фамозног 6. и 7. века. Дobar део тих радова има крупне недостатке у виду непознавања основне историјске методологије, као и у виду бројних претеривања, што олакшава критику представника званичне историјске струје и трпања у исти кош свих аутора који изучавају српску и словенску историју пре 6. и 7. века, што је свакако тендециозно и недопустиво. Поред тога што немају чврсте аргументе за свој „научни“ став, још више брине чињеница да је у свим бившим југословенским републикама прича о досељавању Словена на Балкан, као и на катедрама оних земаља које су је пласирале зарад остваривања својих геополитичких циљева попут Немачке, Аустрије, Мађарске и Италије, готово потиснута са универзитета, само се још увек код нас одржава и то не силом аргумената, већ силом политичког положаја. Свакако јасно је да то са павом науком нема никакве везе.

Ревидирање историје Срба и Руса, а самим тим и осталих Словена, које је почело у 17. веку, а загосподарило руским катедрама средином 18. века, а српским крајем 19. века, као и реформама језика, најпре међу Русима, а онда и међу Србима, довело је до низа катастрофалних политичких промашаја, наше елите, током целог 19. и 20. века, а за последицу имало два крупна геноцида над Словенима (понајвише Русима и Србима) у оба светска рата, као и у локалним ратовима крајем 20. века и разбијања српског и руског језичког, етничког и државотворног простора. Лажна историографија, и језичке реформе имале су за последицу, губитак самопоуздања и стварање комплекса ниже вредности међу Словенима, а пре свега међу Србима и Русима и даље дробљење наших народа, стварање од њих вештачких нових нација и писама.

Народ коме туђини пројектују прошлост и реформишу школство, по правилу заврше као робови тих странаца. Јефтина радна снага, топовско месо за њихове империјалне циљеве, у служби „новог светског поретка“, под плаштом људких права и једакости. Да ли смо ми криви што имамо прошлост богатију, по сваком критеријуму и дужу од других европских народа,

поготову оних западних? Новокомпоноване нације и језике, скуване у истим тим кухињама нећемо ни да коментаришемо. Треба ли, да бисмо били једнаки са њима, да се одрекнемо дела наше прошлости, да скратимо нашу историју и изједначимо и по том основу са њима. Да предајући своје територије углавном бившим саплеменицима, предамо и целокупну прошлост тих простора, која је наша, сада новим нацијама, чија се мржња и комплекси углавном заснивају на томе што знају да су пореклом Срби или Руси, а не желе то више да буду.

Из свега до сад наведеног, сматрамо да је потребно радити на стварању нове српске историјске школе (на строго научним принципима, а не као до сад, на политичким), нове српске интелигенције, која ће да заустави духовно и етничко расуло српског народа и покушати да расуто поново сакупи, барем духовно и културолошки.

ЛИТЕРАТУРА

Boguchvali : Chronica Polonica, Monumenta Poloniae Historica, Nov. Ser. Krakow, 1952.

Бошковић, Стојан: Историја света: за народ и школу, Књига Прва, Историја старог века, Државна штампарија, Београд, 1866.

Бранковић, Ђорђе: Хроника Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије, Прометеј, нови Сад, 1994.

Венелин, Јуриј: Скандиноманија и њени поклоници, Пешић и Синови, Београд, 2000.

Гопчевић, Спиридон: Стара Србија и Македонија I-II део, Народна штампарија Димитрија Димитријевића, Београд, 1890.

Живковић, Тибор: Gesta Regum Sclavorum, Том I-II, Историјски институт, Манастир Острог, 2009.

Јацановић, Драган: Књига постања-Српски календар, Браничево бр. 1-3, 1996, стр. 74-93.

Јовановић, Слободан: Влада Милана Обреновића, СКЗ, Београд 1990.

Кавкаски Албанци, лажни Илири, Зборник радова, Пешић и синови, Београд, 2007.

Калабић, Радован: Грофовска времена, Београд, 2009.

Лисин, Бронислав: *Откуда родом Рјурик?* www.perunica.ru

Lucius, Joanes: De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, p. 303, Amstelaedami, aqud Ioannem Blaeu, 1666.

“Magistri Vincetii episcopi cracoviensis Chonica Polonarium sive originole regum et principum Poloniae”, Monumenta Poloniae Historica, Krakow, 1952.

Милошевић, Зоран / Мирковић, Александра: *Реформа српског језика Вука. С. Караџића и политичке последице*, Зборник радова: Унија - политика Римокатоличке цркве према православним Словенима, Центар академске речи, Шабац, 2015. стр. 78-97

Митић, Александар: *Ко је био Рјурик и ко су Варјази*, www.balkanskageopolitika.com.

Митић, Александар: Срби у Грчкој, Трагови Срба и Словена на простору савремене Грчке, Примапром - Балканска геополитика, Бања Лука, 7527. (2019)

Нестор: Повест минулих лета, ИКП Никола Пашић, Београд, 2003.

Nikolić, Domagoj / Klarić, Vinko: *Spletka mletačkih bankara, falsificirano djelo Konstantina Porfirogeneta*, www.nexus-svjetlost.com

Новаковић, Срђан: Црквено-народна историја Срба, Руса и Влаха, књига прва, од искона до убиства кнеза Михајла, Историјски Арив Крушевац, 2019.

Орбин, Мавро: Краљевство Словена, Српска Књижевна Задруга, Београд 1968.

Orbini, Mavro: Kraljevstvo Slavena, Povjest hrvatskih političkih ideja, Golden Marketing, Narodne novine, Zagreb 1999.

Орбини, Мавро: Краљевство Словена, Ганеша клуб, Београд, 2016.

Porphirogeniti, Constantini: De administrando imperio: ad Romanum F. Liber nunquam antehac editus, Ioannes Mevrsivs primus vulgavit, latinam interpretationem ac notas adjecit, Ex officina typographica Ioannis Balduini, Impensis Ludovici Elzevirii, Lugdunum Batavorum, 1611.

Pribojević, Vinko: O podrjetlu i slavi Slavena, Golden Marketing, Narodne Novine, Zagreb, 1997.

Рајић, Јован: Историја разнихъ славенскихъ народоѡ, наипаче болгаръ, хорватоѡ и сербоѡ, изъ тмы забвенія изятая I-IV, Вене 1794-1795.

Стеванчевић, Милан: *Српски календар као културно и историјско наслеђе српског народа и Српске Православне Цркве*, Београдска школа метеорологије, књига 6, Београд, 7522 (2013), стр. 323-348.

Стојановић, Љубомир: Стари српски родослови и летописи, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци, 1927.

Толева, Теодора: Утицај Аустроугарске империје на стварање албанске нације, Филип Вишњић, Београд, 2016.

Ђоровић, Владимир: Историја Југословена, Народно дело, Београд, 1933.

Фоменко, Анатолиј / Носевски, Глеб: *Ломоносов и Милер*, допуна на крају књиге Анатолија Т. Фоменка „Тројански рат у Средњовековљу“, Астрел, Москва 2007. стр. 363-374

Hanky, Vaceslav: *Dalimilova Chronika Česka, v Praze*, 1853.

Шуљагић, Сања: *Примена српске писмености и календара у периоду владавине династије Немањић*, Политичка ревија бр. 4, београд, 2016, стр. 17-38.

Aleksandar Mitic**PROJECTED HISTORIOGRAPHY OF SERBS
AND RUSSIANS FROM 17th TO 19th CENTURY
AND POLITICAL CONSEQUENCES OF SUCH
HISTORIOGRAPHY**

Summary

In the paper there are presented various theories on the origins of Slavic people in the Balkan peninsula, placing emphasis on the forgery, misinterpretation and appropriation of Slavic primary medieval sources. Historian Aleksandar Mitić underlined that such process of the change of Slavic historiography had started already in the reign of the Russian emperor Petar I „Great“ and empress Catherine II who invited August von Schloetzer, Friedrich Miller and other German historians to the Russian empire where they enrolled on systematic forgery of Russian and Slavic primary documents. In similar context historian Mitić pointed out forgery and misinterpretation of Slavic historiography by Venetian historians and historians from the Habsburg monarchy out of their geopolitical aspirations toward the Slavic land and „the East“. In the context of explanation of recent geopolitical designs directed to Serbian heritage on Kosovo and Metohija the historian Mitić praised the role of a Bulgarian historian Teodora Toleva in revealing and documenting colonial „state-making“ policy and geopolitical design of politicians from the Habsburg monarchy and other Western monarchies upon the Balkan peninsula in 20th and 21st centuries.

Keywords: Historical chronicles of Constantine Porphyrogenitus, Mauro Orbini, Teodora Toleva, Petar the Great, Slavic historiography, Balkan Slavs, cultural engineering

UDC 94(560)“12/20“:323.1(4-12)

prof.dr Ivanka Vasilevska

Associate Professor at Faculty of Law “Iustinianus Primus”, University “St. Cyril and Methodius” – Skopje.

THE INFLUENCE OF THE OTTOMAN RULE IN SOUTHEASTERN EUROPE: FROM MILLET SYSTEM TO REVIVAL OF NATIONAL IDENTITIES

Summary

Legal protection of religious and linguistic identity of non-Muslim population in the Millet System in the Ottoman empire provided the non-Muslim elites of this system the opportunity to gradually embrace Western ideas of the nation and articulate political aspirations of their ethnic or linguistic groups in line with these ideas. Therefore in the age of dissolution of the Ottoman Turkish empire and the age of „Moderna“ in Slavic/Balkan states there were created preconditions and circumstances for the establishment and revival of ethnic and cultural identities in former Ottoman Turkish Slavic and other state-colonies.

Keywords: Ottoman Empire, Southeastern Europe, Millet System, the revival of the national identities.

The numerous internal turbulences which gradually weakened the power of the Byzantine Empire, along with the strikes dealt to Byzantium by the Crusaders, were the main reason for the arrival of the Seljuk Turks on European soil. For a brief moment, both on the inside and outside, the events were layering one after another, silently taking the breath away and leaving behind a lasting crack through which, step by step, the Seljuk tribe entered in this territory from Asia Minor.¹

The history of the incoming Islamic state-legal system in Southeastern Europe starts at the moment when one part of the Anatolian beyliks unified into smaller principalities and, under the guidance of the powerful leader *Ertuğrul*, constituted their first capital in *Söğüt*. In that exact place, after his death in 1281, his son *Osman* will form the new dynasty and, proclaiming himself as Sultan, will call the country - Osman dynasty. Thus Osman will become the first ruler of the *Osman* Empire in 1299.²

The invasion of Southeastern Europe was performed by *Murad I*, the son of *Orhan*, who led his army all the way to the river Danube. After the great victory of the House of Osman in the battle at the river Maritsa in 1371, the Turkish penetration on the Balkan Peninsula was inevitable and uninterrupted. Even with the joined resistance of the Medieval Christian kingdoms, the battle on Kosovo Field in 1389 secured the Ottoman supremacy in Southeastern Europe, which was followed by consolidation and reinforcement of the Ottoman power.

Under the leadership of sultan *Mehmed I*, the Empire strengthened with the expansion of its borders, reorganizing its internal bases and thus directing the plans for a final conquering campaign towards Constantinople. The siege of Constantinople started on 6th of April 1453. After nearly fifty three days, on 29th of May 1453, Constantinople will be conquered by sultan *Mehmed II*. Under his command, the Ottoman rule will extend to the west, i.e. towards the island of Rhodes and some parts of southern Ita-

1 "The Turks, along with the Mongols, Mancures, Bulgarians etc., initially composed the group of Altaic people in External Mongolia in Central Asia (in approximately the second millennium BC). The records of the first Turkish kingdom, settled along the river Orkon in Siberia, date since the early VII century."-Herper, Metin and Criss, Nur Bilge, *Historical dictionary of Turkey*, Third Edition, The Scarecrow Press, Toronto, 2009. p. 20.

2 Uyar, Mesut and Erickson, Edward J., *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*, Praeger Security International, Santa Barbara, California, 2009. p. 2.

ly. The breakthrough in the west was disrupted as a result of the impermanence of life, i.e. the sudden death of the sultan. Or, as it was noted: "The death of the Conqueror saved Europe".³

The culmination of the military campaigns of the Ottoman Empire was achieved by sultan *Suleyman I the Magnificent*. During his rule, he granted himself the title *Caliph of the entire world* (*Halife-i ru-i zemin*). *Suleyman I* led the victories and conquests at Mohacs and Rhodes, as well as the siege of Vienna and Szigeth. The conquering of Hungary after the battle at Mohacs and its transformation into an Ottoman province for more than one hundred and forty years, presented a real threat for Western Europe. This conquest implied that the defenses of the West had fallen, and the Ottoman army led by *Suleyman I* headed towards the gate of Roman Catholic Europe, i.e. towards Vienna. Although serious chances for success existed, the siege of Vienna failed, and the death of *Suleyman I* on 6th of September 1566 marked the zenith of the Ottoman progress in the conquering of Europe.

At the very beginning of the fifth decade of the XVI century, the Ottomans ruled the conquered territories which extended over Asia, Africa and Southeastern Europe. The Byzantine territories on the Balkans were entirely conquered by the Empire, and in 1650 Ottoman authority stretched starting from the rivers Sava and Danube to the south, all the way to the central regions of Hungary to the north. The Ottomans turned the principalities Transylvania, Wallachia, Moldavia and the Khanate of Crimea, located on the territory between Hungary and the Black Sea, into vassal states. Stretching out on three continents, this powerful empire was a symbiosis of several Islamic Middle Eastern cultures which, following the Ottoman permeation on Christian territories created a new long-term cultural identity in Southeastern Europe. In that sense, when referring to the subjects of the Ottoman Empire, it is very correct to conclude that the subjected population had a very heterogenic structure, not only in terms of their spoken language, but also regarding their social and religious affiliation.

In terms of religion, *in the early VII century, the Turks-Seljuks had their first contact with Islam. In the period between the Arabian conquest of Iran and their exercised influence all through Central*

³ Lane-Poole, Stanley, *The Story of Turkey*, Press of G.P. Putnam's Sons, New York, 1893. p. 136.

*Asia, until the X century AD, the majority of Turks converted into Islam. In the following ten centuries, Islam significantly shaped the Turkish state, society and culture.*⁴ Therefore, the Ottoman state was built upon the concept of holy war and its goal was to spread and defend Islam. Since it was built on the concept of dichotomy, i.e. Dar al-Islam (دارالسلام) and Dar al-Harb (دارالحراب), or the *house of peace* and the *house of war*, every sultan had an obligation to expand the rule of Islam onto as bigger territory as possible. Therefore, when new territories were conquered, the local population was offered the opportunity to keep their own religion if they surrender without resistance. From the aspect of military Islamic rules, the subjects were selected on the base of their social position. The army was comprised of land and naval forces. The main military force was the land army, consisting of the sultan's guard and the *eyalet army* of the provinces. The most numerous eyelet armies were the *Sipahi*, i.e. the cavalry, while the striking powers of the sultan's guard were the *Janissaries*. These squads held a special significance to the Empire and were recruited under the so-called "blood tax" created by sultan *Orhan*, who introduced this unprecedented practice in 1330. This tax was initially collected by sultan *Murat I* in 1365. The "tax in blood" (*devshirme*) was intended for boys belonging to non-Muslim communities, especially the Christians, and implied forcible recruitment of young boys every five to seven years and their training into elite warriors and administrators. The Christian boys aged between 8 and 18 years were taken from their families, converted into Islam and trained for the personal sultan's army. *When these boys arrived before the Sultan, they were taught the Turkish language, the Islamic religion, the Arabian and other features of the Ottoman way of life. Later, they were sent to a military training and were organized either as part of the infantry, called "New Force" (Yeni Qeri), and became yanissaries, or as part of the cavalry, called Sipahis.*⁵ The navy, on the other hand, gained power under the rule of sultan *Bayezid I*. The head position of the navy was held by the *Kapudan Pasha*, while the lead commander of all the military powers of the Ottomans in times of war was the *Grand Vizier*.

4 Herper, Metin and Criss, Nur Bilge, *Historical dictionary of Turkey...* (q.w.), p. 20.

5 Shaw, Stanford, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Vol. I, *Empire of Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280 – 1808*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976, p. 26.

According to the state structure, the Ottoman Empire was unitary and centralistic. As a despot monarchy, it had a strong theocratic marking. This characteristic of the Empire became especially significant after the conquering of Egypt and Arabia in 1516 and 1517. After the annexation of these eastern territories, sultan *Selim I* added the Caliph designation to his title, which indirectly meant that he announced himself to be “protector of Islam”, signifying that, in addition to the highest secular jurisdiction, the highest religious authority in the Empire was in the hands of the Ottoman sultan. “Therefore, the entire legislative power rested in the hands of the Sultan, and he was the exclusive lawmaker who exercised total control over the execution of laws through his administrative bodies; he held the highest administrative and judicial authority; he decided for war and peace; he represented the country in the international relations and was the supreme military commander. As a Caliph, he was also the supreme religious chief of the Islamic world.”⁶ This meant that the *Quran* and the *Hadith* represented the basic legal sources for the principles under which legal acts were created. In essence, although not always in practice, all proclaimed laws were restricted from opposing the *Sharia law*. In this sense, the control over religious principles was held by the supreme religious leader *Sheikh ul-Islam*, who was obliged to give interpretations and to assess legal norms from the stand point of Islamic law.

The Islamic law in the Ottoman Empire was founded upon divine revelation *Wahy* and human reason *Aql*. This duality of the origins of Islam was expressed through the two Arabic titles *Sharia* and *Fiqh*. While *Sharia* was firmly connected with divine revelation, *Fiqh* was a product of the human reason. The *Fiqh* mainly engaged in the practical legal declarations which referred to the individual’s behavior in society. It epitomized the reflection of positive law and, although in a greater sense it was equated with the *Sharia*, the *Fiqh* did not contain general provisions about morality or religion, which were not legally binding concepts.

Regarding the territorial-administrative organization, in order to successfully maintain its administrative and army duties, the Empire was divided into two bigger provinces, so-called *beylerbeyliks*, which were: *Rumelia* (the European part) and *Anatolia*

6 Поповска, Билјана, *Државно-правна историја на Македонија од VII – XX век*, Скопје, 2010. p. 114.

(the Asian part). These provinces were governed by *Rumelian* and *Anatolian* beglarbegi. The Ottoman administration was structured in several local units which at different times were called *vilayets*, *eyalets* or, *pashaliks*. They were divided onto territories called *sanjaks* or *livas*, which were subdivided to *kazas* and, later on, *nahiye*. These territorial units had separate local administrative apparatus, which implied not only cooperation with the *sipahis*, but also cooperation with the local administration system organized as juridical districts or *Qadi*, as well as and cooperation with representatives of the state treasury, or *defters*. Thusly organized, the local administrative authorities had mechanisms of coercion under their jurisdiction, and it was expected that army forces will get involved in the execution of police tasks.

The duty of *qadi'asker*, i.e. supreme judge of the soldiers was introduced in the 1460. The *nişancı*, whose duty included maintaining of the administration and placing of the *tughra* (the sultan's seal) on the documents released by the central authority, also held a high position in the social hierarchy. Along with the sultan, the state's council called the *Divan*, which consisted of the highest officials of the state, also handled the state's affairs. Until the rule of sultan *Mehmed II the Conqueror* (1451–1481), the sessions of the *Divan* were governed by the sultan himself. Afterwards, this obligation was given to the Grand vizier, while the sultan participated in the *Divan* only for exceptional reasons. With the publication of the two systematic collections of laws, i.e. the so-called *Kanun i Osmani*, *Mehmed II* introduced the first codification of Ottoman law.

In order to describe the internal expansion of the Ottoman Empire with special accent on its Balkan provinces, including the layers of society comprised of both Muslim and non-Muslim population, it is necessary to understand the level of the national consciousness of these groups. Until the dissolution of the Empire and the loss of its European possessions in 1913, beside agrarian issues, the subjugated people were mainly concerned with the question of religious affiliation or, more precisely, the question regarding the jurisdiction of the church. These relations were especially significant because, along with the sharia law, it was arranged that the affiliation with a certain religious organization recognized by the Sublime Porte was automatically considered as national affiliation

of the groups which supported it. Therefore, it is not surprising to conclude that, in the period researched in this paper, the entire population on the Balkans which was within the borders of the Empire, in terms of its ethnic, religious, confessional, cultural, class and social composition, represented a wide and colorful rainbow painted with many colorful distinctions.

For these reasons, a special distinction of the internal organization of the Ottoman Empire was the *Millet system* (in Arabic: *Millah*).⁷ Within the millet, the population was organized in half-independent religious communities. Therefore, the millet was a social form which differentiated the social position according to religious features. The head position of the millet was held by a religious leader with the title *millet bashi* who was in charge of the religious issues of all members of the Millet system. Each of the millets protected the legal rights through their own institutions which were organized within the frames of religious courts and religious schools. According to the sources, the religious communities were divided between believers and non-believers, and they were integrated in the legally recognized religious societies, i.e. the millets.⁸

On this foundation, the following millets were recognized within the Ottoman Empire: the Muslim millet (without sub-divisions between Turkish, Kurdish or Arabic millet); Rum millet – *Millet-i Rum* (managed by the Patriarchate of Constantinople); Roman Catholic millet; Armenian-Gregorian millet; Armenian-Catholic and Jewish millet – *Millet-i Yehudi*.

The meaning and the role of the Islamic religious chief, i.e. *Shaykh al-islam* was previously discussed above. He ruled both the Muslim millet and the Council, the so-called *Ulema*, which was comprised of the Ottoman intelligence with a high theological education. This Council had an exceptional meaning and it represented the elite of the Ottoman society. Starting from 1433, the *Shaykh al-islam* was also monitoring the *muftis*, who were in charge of interpretation of the *Sharia law* in the process of resolving the specific legal cases. They executed their duties by giving *fetvas*, i.e. special written answers. These legal comments had an

7 *The Encyclopedia of Islam*, vol. III, Leiden, 1936, p. 497.

8 Daretz, Raymond, *Balkan cultural commonality and ethnic diversity*, Ghent University, Belgium, 2009, p. 78.

immense state-legal influence and, on several occasions in Ottoman history, they led to the fall of numerous grand viziers and of a several sultans.

With no intention of getting into a detailed explanation of every separate millet, it is important to illustrate the specifications of the two most particular and most dominant non-Muslim communities within the Empire.

After the fall of the Byzantine Empire, sultan *Mehmed II* (1451–1481) firstly recognized the *Rum millet*, i.e. the religious community of the Orthodox Christians which, as heirs of the Eastern Roman Empire, were called *Rumeli*. The head position of this millet belonged to the Patriarchate of Constantinople, who was given the title *millet bashi*. The headquarters of the Patriarchate of Constantinople was in Fener (one of the suburbs of the capital city of the Ottoman Empire). Within the framework of the Patriarchate of Constantinople were the *Archbishopric of Ohrid* and the *Patriarchate of Peć*. The religious leaders of these two churches were in charge for the Orthodox ecumene in their eparchies, but they were subordinates of the Patriarchate of Constantinople. After the formation of the *Rum millet*, the next millet recognized by the Sublime Porte in Constantinople was the *Armenian millet*.

Alongside the Christians, who were the most numerous non-Muslim element subjected by the Ottomans during their conquest of Southeastern Europe, the Jews also found hearth and shelter within the Empire. Fleeing their homes mainly from the regions of the Mediterranean and the Middle East, from France and Hungary, from the German regions (the Ashkenazi), from Sicily (the Italian Jews) and from Spain and Portugal (the Sephardic Jews), the Jewish community settled in the Empire. According to many documents, it is evident that the increase of the number of Jewish municipalities in the Ottoman Empire was especially intensified after the exodus of the Jews from Spain in 1492.⁹ Similar faith awaited the Jews from Portugal and those who were settled in some of the smaller regions in southern Italy. All expelled Jews sought

9 In 1492, the Spanish queen Isabella released a decree in which it was demanded that all Jews from Spain should either accept the Catholicism or leave Spain. As a result of this decree, approximately 165.000 Jews were forced to leave Spain. More on this topic in: Edwards, John, *The Spain of the Catholic Monarchs 1474–1520*, BlackwellPublishersInc, 2000.

shelter in the Islamic countries, in North Africa, in Constantinople, and a large numbers inhabited the surrounding areas of Salonika.

Nevertheless, it was on the Balkan Peninsula that the Jews received the kindest welcome. Circumstances were suitable, so the number of Jewish municipalities was constantly increasing and, at the same time, the numbers of newly settled Jews was growing. Taking into consideration only the exile from Spain, approximately 90.000 Jews settled on the Balkan Peninsula. These newly arrived Jews were more numerous than the indigenous people, which enabled them to merge gradually with the local population and impose the Spanish language and their customs. Although different by customs, language or dressing style, all Jews – Sephards, Ashkenazi and Romaniote (the natives) – contributed for Salonika to become the biggest cultural center of the Jews and, nourishing their tradition and adapting to the new conditions within the Empire, they succeeded in keeping their own religion. They were especially highly respected by sultan *Mehmed* called *the Conqueror* who, during his rule, invited the Jews from Anatolia, Odrin (Edirne) and Salonika to inhabit Constantinople, giving them special privileges which were not offered to the remaining non-Muslim communities.

Within the frames of the Jewish millet, the most important social community of the Jews was the Jewish religious municipality *Kehilla*, which existed since the time of the Byzantine Empire. The rabbi court, which existed within the *Kehilla*, judged according to Jewish customs and was a first-degree court for the Jews who lived in the Ottoman Empire. Thus the Jewish millet (*Millet-i Yehudi*) was formed, with the supreme rabbi on the head position.

It is evident that the non-Muslims i.e. the “Zimi”, who lived in the Ottoman Empire and had their own religious confession, were granted protection whose legitimacy derived from the *Sharia law* (the Islamic religious law). In this context, it is important to mention that the Ottoman sultans, within their acts, often included regulations from the Common law, or fragments from the former legal acts of Byzantium and of the Medieval countries on the Balkans, whereas for Egypt the laws were often amended with the former legal acts from the time of the Mamelukes. In time, the Ottoman Sharia system was significantly adapted, enabling the ruler to pass new legal acts every time the Muslim religious law failed

to offer a solution in regards of some new situation. Therefore, it is unsurprising that the laws passed by the Sultans contained elements of legal acts originating from the Roman, Byzantine, Slavic, and German or Mameluke systems. Additionally, the Ottoman Sharia Law was evidently flexible with the large number of legal acts in the fields of criminal law, tax law, as well as international agreements. As a representative of the moral independency of the individual, the Ottoman Sharia aimed at maintaining the essential balance between the personal interest of individuals and the public interest of society. Both duties and rights of the subjects in the Empire were recognized, however the center of its gravity evidently paid more attention to the duties and less to the rights of the subjugated people.

ENDING OF THE MILLET SYSTEM BEFORE THE EMERGENCE OF MODERN BALKAN STATES

At the beginning of the XIX century, the thusly arranged system of half-independent rule, under the influence of the breakthrough of the western ideas in the Ottoman society, gradually started to change the contents of the Millet system. During the XIX century, or more precisely in the era of the Tanzimat, several reform legal acts, which represented a large, although in essence only a formal attempt to improve the picture of the increasing decadence, were passed in the Empire.¹⁰ With these acts, the central government tried to make a radical turnover in the relations between the *beraya* (the ruling social layer – *Muslim*) and the *raya* (the subjects, most often *non-Muslims*) by making them equal on social and political level.¹¹ This led to a collision between the intentions of the higher administration circles for modernization

10 Hammer, von, Joseph, *Historija turskog / osmanskog / carstva, tom 3*, Zagreb, 1979. p.337 - 410.

11 According to Dimitar Pop-Georgiev: (q.) "...The entire population of the Ottoman Empire was divided in two general groups: the *beraya* and *raya*. The *beraya* and the *raya*, however, were not closed compositions, but represented such social groups in which it was possible and very easy to move from the one group into the other... Additionally, a layer of town-population existed in the towns. This layer did not belong neither to the class of the feudals, nor to the class of the dependent peasants, nor to any of the inter-class layers, but represented a separate social group of people which sometimes entered the composition of the *beraya*, and sometimes to the composition of the *raya*." - Поп-Георгиев, Димитар, *Сопственоста врз чифлиците и чифлигарските аграрно-правни односи во Македонија до Балканската војна 1912*, ИНИ, Скопје, 1956. p. 14 - 17.

of the mummified feudal state and actual unpreparedness of the terrain to implement such legal acts in practice.

At the beginning of the XIX century, with the breakthrough of western ideas concerning the nations in Ottoman society, the contents of the *Millet system* gradually started to change. The several reform legal acts passed in the Empire in the XIX century represented a large, but in essence only a formal attempt to improve the picture of the increasing decadence. Therefore, the announcement of the *Edict of Gulhane* (*Khatt-i Sharif dan Gulhane*) and the proclamation of full equality of all citizens of the Empire before the law marked the end of the connection between the peasant and the land. This way, through the process of creation of the *chifliks* and the re-adaptation from villagers tied to the land into chiflik-workers, the existing established law, which allowed feudal owners to keep villagers on the land which they managed, was abolished. This enabled an easier migration from village to town, and thus accelerated the process of creation of the new layer of citizens.

This process of reforms within the Empire continued in the second half of the XIX century with the passing of the *Hatt-ı Hümayunu* – or the Imperial Rescript (*Khatt-i Humāyūn*) on 18th of February 1856. This reform act confirmed the rights established with the Hatt-I Serif from *Gulhane*, while additionally representing a guarantee for the following rights: it guaranteed equal rights of the population in the Empire regardless of social or religious affiliation; it guaranteed the right of life, honor and property of the Ottoman subjects; it recognized the right for regulation of the religious and educational life for the non-Muslim municipalities; state's services were declared equally available to all subjects; it envisioned the formation of trade and criminal courts which would enable participation of a non-Muslim jury (*aazi*); it gave jurisdiction to the Kadi, i.e. the judges, to judge the non-Muslim population in public proceedings; in projected mixed courts as general citizens' courts for the Christians within the villayets and sanjaks; it guaranteed the legitimacy of taxing and recognized the rights of the non-Muslim municipalities to collect taxes in order to settle their own necessities, etc.

Consequently to the changes conditioned by the *Tanzimat reforms*, reforms were also made in the structure of the Millet

system. Within it, some new secular elements started to emerge. The formation of a middle class of citizens also contributed to the changes, creating a demand for a larger influence of the secular element over the millet, and expressing dissatisfaction regarding the religious leaders' 'complete control over the life in the community. A direct consequence of the Tanzimat was the weakening of the religious institutions in the Muslim millet, which resulted in abolition of the monopoly of the Ulema over the judiciary and educational system, along with replacement of the earnings from the vakıfs with state's salaries.

In the secular millet, the influence of the profane element was increased with the reforms made in 1856. Confirming the rights projected with the *Edict of Gulhane*, regarding his non-Muslim subjects, in 1856 the sultan proposed the following reforms: "Every Christian or other non-Muslim community is obliged, in a previously determined period of time and in accordance with the commission composed of its members, along with my consent and under the observation of my Sublime Porte, to examine their own unbreakable rights and to observe and submit to my Sublime Porte proposals for reforms which are required for the progress of Ottoman civilization."¹²

These reforms brought change in the administration and the financial organization of the millets, without addressing the rights of the religious chiefs. The authorizations granted to the Christian patriarchs and bishops by sultan *Mahmud II* were supposed to be adjusted to the new social position which the Sublime Porte obliged to provide for the non-Muslim communities. Among other things, the following measures were implemented: the principle of lifelong appointment of the patriarch; mandatory oath for all patriarchs, metropolitan bishops, archbishops, bishops and rabbis at the moment when they enter into office; the abolition of religious taxes and their replacement with assigned revenues for the religious leaders of the communities, with the allocation of allowances and salaries equitably proportioned to the importance, the rank, and the dignity of the different members of the religious institutions. The increase of the influence of the non-Muslim factor in the Empire through the Tanzimat reforms could be additionally observed with the increase of the jurisdiction of the non-Muslims in the managing

12 Поповска, Билјана, *Државно-правна историја...* (q.w.), p. 140.

process of the millet communities, such as the fact that the property and personal possessions of the Christian priests were exempt from taxation. Moreover, the temporary management of the Christian and the other non-Muslim communities was put under the jurisdiction of an assembly elected among the members of the clergy and the laymen of that community. Furthermore, it lifted the ban and granted full freedom to the “non-mixed communities” in the towns, small boroughs and villages to repair buildings set apart for religious worship, for schools, for hospitals, and for cemeteries. Also, it determined that every religious group, in the regions where there is no other religion, is to be freed of all limitations regarding performing its rites in public. In the towns, districts and villages where there was a mixed composition of religious groups, it was determined that every community will have equal right to repair its churches, hospitals, schools and cemeteries. In their essence, these regulations referred to the non-Muslim millets, and they represented an attempt by the Empire to prevent their intentions to gain larger autonomy or independency.

The Hatt-ı Hümâyûnu, adopted under the influence of the western European powers, mainly England and France, aimed at securing equal rights for the Muslims and non-Muslims in the Ottoman Empire. This basic principle, however, encountered difficulties in practice because of its incompatibility with the existing general social relations in the Empire. On the other side, the influence of the great powers, which were behind the process of reforms within the Empire, increased significantly after the *Paris Peace Conference* on 30th of March 1856, held as a result of the defeat of the Empire in the *Crimean War* (1853–1856).¹³

It is evident that, since the beginning of the XIX century, the future of the great Ottoman Empire became uncertain, mainly due to situation in terms of the social-economic relations, as well as the political circumstances which did not allow its transformation into a modern state. The excessive economic dependency on western

13 “The Crimean War started in 1853 between the Russian Empire and the Ottoman Empire. The following year the Ottomans were joined by Great Britain, France and Sardinia. The Treaty of Paris opened the doors to all the Great powers into the internal affairs of the Ottoman Empire. Signed between France, Austria, Great Britain, the Russian Empire and the Ottoman Empire, this Treaty guaranteed the independency and the integrity of the Ottoman Empire. However, with articles 9, 14 this Treaty ensured the right of the great European powers to interfere in the internal affairs of the Ottoman Empire regarding the conduction of reforms.” - Royle, Trevor, *Crimea, The Great Crimean War 1854 – 1856*, Little, Brown and Company, London, 1999. p. 476 – 502.

European capital, as well as the increasing crisis in internal and, at the same time, inter-religious matters, were evidence of the total crisis in the social order within the Empire. The erosion in all segments of social life was mainly the result of the obsolete practices within the economy and administration management of the overall state order, which became entirely outdated on technological and political plan.

The system of manufacturing relations within the Ottoman Empire was built on feudal and semi-feudal foundations, while the largest part of the rural population in Southeastern Europe, and especially the part which was inside the borders of the Ottoman Empire, functioned in conditions of servitude.

In essence, the feudal socio-economic relations were representative of the military-feudal Ottoman Empire, and were directly determined by the issue of land and, subsequently, by the agricultural production. The entire land was divided into three categories: state land (*Miri*), private possession (*Mulk*) and the land in ownership of the religious communities (*Vakifs*). The intentions to introduce changes in the manner of ruling and administration of the land, in the XIX century imposed the necessity of changes within the plan of the functioning of the state. The entire feudal society was subjected to a complete socio-economic transformation which mainly sought radical changes of the attitudes of the ruling feudal class. Aiming to protect its status, the ruling feudal class intensified its efforts to keep the existing order, diminishing the chances of any kind of progress.

The third important element of the socio-economic structure of the Balkans in the XIX century was the fact that the Empire, since the end of the XVIII century, became incapable of maintaining the internal order and started to fail in issues imposed by new global tendencies. More precisely, this condition is best observed through the incapability of the Ottoman ruling class to include all social factors in the social and political system of the state. Resulting from the inability to reach any consensus within the established military-feudal system and the failure to establish one general economy policy, the Ottoman Empire brought itself in a position where all periphery territories established more developed economic relations with the European capitals than with its own capital.

The gradual fall of the Empire, largely as a result of the loss of territories in Europe, could be traced to the beginning of the XVIII century. Following the Treaty of Karlowitz in 1699 and in all future historical stages, the Empire will be forced to take a defensive position on the international scene which, after several decades, will result in its dissolution. The moment when the dissolution of the authority of the central government in the Empire commenced, was the same moment when the wave of national romanticism started to grow among the enslaved people. This moment is the starting point of the whole composition which, by the end of the XIX century, brought defragmentation of the relations and connections between the Muslim and non-Muslim population within the state. Overall, the crisis which covered the whole legal system of the Empire, without the opportunity of contra-balance against the dominant Muslim prefix, pointed out to the serious consequences which jeopardized the existence of the Empire as a whole. In that manner, on the one hand, the Ottoman millet system played a positive role in preserving the religious and linguistic identity of the non-Muslim population. On the other hand, in the 19th century, the Millet system had a negative role for the Ottoman Empire itself, contributing to its dissolution. With the very fact that it enabled division of society along the religious lines, the millet system became a serious obstacle to attempt of the state to integrate all subjects into a common society. All that affected significantly the creation of the Balkan pattern on which nations and states were created in Southeast Europe.

Bibliography

Herper, Metin and Criss, Nur Bilge, *Historical dictionary of Turkey*, Third Edition, The Scarecrow Press, Toronto, 2009.

Uyar, Mesut and Erickson, Edward J., *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*, Praeger Security International, Santa Barbara, California, 2009.

Lane-Poole, Stanley, *The Story of Turkey*, Press of G.P. Putnam's Sons, New York, 1893.

Shaw, Stanford, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Vol. I, *Empire of Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280 – 1808*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976.

Поповска, Билјана, *Државно-правна историја на Македонија од VII – XX век*, Скопје, 2010.

The Encyclopedia of Islam, vol. III, Leiden, 1936.

Daretz, Raymond, *Balkan cultural commonality and ethnic diversity*, Ghent University, Belgium, 2009.

Edwards, John, *The Spain of the Catholic Monarchs 1474–1520*, BlackwellPublishersInc, 2000.

Hammer, von, Joseph, *Historija turskog / osmanskog / carstva, tom 3*, Zagreb, 1979.

Поп-Георгиев, Димитар, *Сопственоста врз чифлиците и чифлигарските аграрно-правни односи во Македонија до Балканската војна 1912*, ИНИ, Скопје, 1956.

Royle, Trevor, *Crimea, The Great Crimean War 1854 – 1856*, Little, Brown and Company, London, 1999.

проф.др Иванка Василевска

**УТИЦАЈ ВЛАДАВИНЕ ОСМАНСКОГ
ЦАРСТВА НА ЈУГОИСТОЧНУ ЕВРОПУ:
ОД „МИЛЕТ“ СИСТЕМА ДО ПРЕПОРОДА
НАЦИОНАЛНИХ ИДЕНТИТЕТА**

Сажетак

У овом раду аутор је описао правне и геополитичке предуслове унутар Османског „милет“ система који је омогућио члановима не-муслиманских политичких елита да од почетка деветнаестог века постепено усвајају западне идеје о нацији у Османско друштво. Захваљујући правним и геополитичким предусловима за отварање предуслова да чланови ових елита приказују политичке аспирације етничких и лингвистичких група којима су припадали унутар „милет“ система, након периода распадања овог система омогућено је и олакшано успостављање и препород идентитета словенских и осталих народа на Балканском полуострву.

Кључне речи: Османско царство, југоисточна Европа, „Милет“ систем, препород националних идентитета

UDC 94(497.7)“1878/1903“

Prof. Dr. Mitko B. Panov

*Institute of National History,
Ss. Cyril and Methodius University,
Skopje, R. Macedonia*

CONSTRUCTING THE PAST IN THE STRUGGLE FOR “NATIONAL CONSCIOUSNESS” IN MACEDONIA (1878-1903): THE CASE OF TSAR SAMUEL

Summary

In this paper autor analyzed the exploitation of the medieval past by Balkan nationalists for purpose of implementation of their political agendas driven by territorial aspirations toward Ottoman Madeconia. In the context of this historiographical analysis there are presented differing and opposed interpretations of the reign of „Macedonian“, „Bulgarian“ and „Serbian“ tsar Samuel, as well as the „Greek“ Emperor Basil II in the Balkan narratives.

Keywords: tsar Samuel, Balkan narratives, historiography in 19th century

The analysis of the works of the Balkan revivalists written by mid-19th century shows that the medieval tsar Samuel was completely neglected and marginalized within the initial search for

the famous heroes from the imagined past.¹ The renewed interest in Samuel's reign was a direct result of Russia's involvement in the Balkans. The negative outcome of the Crimean war with the Ottomans (1853-1856) which endangered Russia's position among the Orthodox subjects in the Ottoman Empire, predisposed the Russian intellectuals and politicians' efforts to exploit the Balkans' medieval history. Hence, it was Russia that originally found the historical motive to actualize the reign of Tsar Samuel, using it for pursuing its own Pan-Slavic agenda in the Balkans. Alexander Hilferding (1831-1872), the Russian Slavacist, diplomat and Pan-Slav project ideologist, reawakened the historical memory of Samuel and Samuel's State with his *Pisma ob istorii Serbov i Bolgar*.² Hilferding was also first to notice that Samuel was subjected to *damnatio memoriae* reflected in the complete absence of his name in the Slavic literary tradition. Samuel's portrayal as the murderer of his father and brother in Hilferding's works only reinforced the negative representation of this neglected medieval ruler among the Balkan revivalists. His historical message was clear - Samuel was a ruler who failed to unite Slavs into a federation, thus manifesting the projected contemporary political ambition set by Russia to protect its Orthodox Slavic "brothers".

At the same time as Hilferding was rediscovering Samuel's reign and his struggle with the Byzantine emperor Basil II, Konstantinos Paparrigopoulos (1815-1891) already incorporated Byzantium into Greek history with his monumental 1853 book, *History of the Greek Nation*. In the rediscovered past, Paparrigopoulos presented emperor Basil I of the Macedonian dynasty as "the first true Hellene king of Byzantium."³ However, he did not pay attention to Basil II nor mentioned Samuel, which indicates that in this period the Greek nationalists were satisfied with incorporating the Byzantine emperors into the national narrative while appropriating Macedonian terminology for their own history

1 Mitko B. Panov, *The Blinded State. Historiographic Debates about Samuel Cometopoulos and His State* (Brill: Leiden/Boston, 2019), 147-199.

2 Aleksandr Hilferding, "Pisma ob istorii Serbov i Bolgar," vol. 1 (Moskva: Universitetskaia tipografia, 1855), 1-242; Hilferding, "Pisma ob istorii Serbov i Bolgar," vol. 2 (Moskva: Tipografia Aleksandra Semena 1859), 1-154; "Istorii serbov i bolgar," in *Săbrani Săchinenia*, I (St. Petersburg: Pechatnia V. Golovina, 1868), 3-280.

3 Konstantinos Paparrigopoulos, *Istoria tou ellinikou ethnous* (Athens: Andreou Karamela, 1853), 95.

and contemporary identity.⁴ Simultaneously, the work of Ohrid-born Margaritis Dimitzas (1830-1903) drew the Archbishopric of Ohrid into the debate of proving the Hellenic character of the “Macedonian nation.”⁵ By incorporating Orthodox Byzantium into the national identity of Greece, the ecclesiastical issue ferociously collided with the concepts of Orthodox–Slav and Orthodox–Greek nationalisms. As a result, nationalists sought to rediscover medieval heroes whose imaginary military achievements could be projected into the contemporary national struggle. During this phase of rediscovery, however, the neglected Samuel and Basil II were not included among the prominent rulers in the imagined glorious national past and therefore, they were left out of the Balkan myth-making process.⁶

The major shift regarding the treatment of Samuel by the Balkan intellectuals and politicians occurred in 1870s. The Russian Pan-Slav policy in managing the orthodox balance in Ottoman Empire evolved into the support of the Bulgarian Exarchate formed after the Edict of the Sultan in 1870 without the Constantinople Patriarchate’s consent. This formed an integral part of Russia’s political project of Greater Bulgaria that challenged the Greek Megali Idea. Considering that these nationalistic projects intersected in Ottoman Macedonia, they provided strong impetus for popularizing the legendary struggle between Samuel and Basil II. As a result, Samuel and Basil II in 1870s became exploited within the projected Slav-Greek political and religious rivalry in the Balkans, since they provided historical justification for the territorial aspirations towards Ottoman Macedonia and the Ohrid Archbishopric. This especially imposed the need to exploit the historical motives and ecclesiastical traditions connected to the Archbishopric of Ohrid that naturally extended back to Samuel and His State and Church.

4 See, Basil C. Gounaris, “Greek views on Macedonia: From the Enlightenment to the First World War,” in *Macedonian Identities Through Time: Interdisciplinary Approaches*, ed. Ioannis D. Stefanidis, Evangelos Kofos, Vlases Vlasidis (Thessaloniki: Epikentro publishers and the Foundation of the Museum for the Macedonian Struggle, 2010), 140-147.

5 Gounaris, “Greek views on Macedonia,” 146 and n. 40. The anniversary speech delivered by Petros Paparrigopoulos, Professor at the University of Athens, was entitled *Basil of Macedon*. See, Gounaris, “Greek views on Macedonia,” 146, n. 39.

6 For the neglect of Samuel and the negative perception that he incited among the Balkan revivalist, see M. B. Panov, *The Blinded State*, 199-222.

Increased interest in Samuel and Basil II's reigns in the 1870s, directly related to the territorial aspirations toward Macedonia, actually shifted the historiographical view in favor of these medieval rulers, depending on one's perspective. The Croatian ideas of Yugoslavism reflected in Franjo Rački's (1828–1894) well known lecture *Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. veku* (1873, 1875), further stirred the re-imagination of Samuel and his wars with Basil II across the Slavic world. For the Catholic bishop Rački, as a close friend of *Josip Juraj Strossmayer* – the proponent of the Uniate Movement, there was another contemporary motive that stemmed from actualizing the historical memory related to Samuel - the demonstration of solidarity of the South Slavs in their historical struggle for unification. With Rački, Samuel's reign actually became part of the constructed, non-existent common past of the imagined medieval federation of the South Slavs, where the role of the Pope with the coronation of Samuel was clearly exemplified. It is interesting that Rački absolved Samuel from the despicable act committed against his own family, justifying it with the greater ideal for attaining independence and unification. This was done with the demonstration of the humane dimension of the Slavs as opposed to the inhumane one of the Greeks.⁷ Although these ideas produced divergent interpretations, the scholars began to perceive Samuel as a ruler who had aspired to unite the Slavs in his struggle with the Byzantines. This turned him into a model ruler who symbolized the Slavic solidarity against the Greeks which became to be exploited in the projected contemporary struggle for the Balkans.

The culmination of the church dispute with the schism between the Patriarchate of Constantinople and the Bulgarian Exarchate in 1872 further necessitated illuminating Samuel's reign. Not surprisingly, in his 1873 article devoted to Basil II and his church policy towards the Archbishopric of Ohrid, Marin Drinov (1838–1906), the first professional Bulgarian historian of the 19th century, educated in Russia, indicated that readers should soon expect clarification of the "Famous Samuel's Empire" and the "dark issues" imposed on it.⁸ Drinov's research project dedicated to the

7 Franjo Rački, "Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. veku" *Rad JAZU* 24 (1873), 80-149; *Rad JAZU* 30 (1875), 75-138.

8 Marin Drinov, "Tri gramoti dadeni ot imperatora Vasilii II na Bălgarskii Ohridski arhiepiskop Ioan okolu 1020 leto," *Periodichesko spisanie na Bălgarskoto knizhovno druzhestvo* 1/7-8 (1873),

South Slavs, was planned and prepared under the strong influence and supervision of Russia. Samuel's reign actually gained importance in the beginning of 1870s since he was the only medieval ruler who provided historical symbolism with Macedonia and the continuity of the Ohrid Archbishopric's church traditions. Thus, it is not surprising that in his two subsequent studies *Nachaloto na Samuilovata dърzhava* and *Iuzhnie Slaviane i Vizantiia v X veke* (1875, 1876) Drinov sought to clarify the Samuel's reign, characterizing it as "one of the most important and most curious epochs in the historical life of our people."⁹ Drinov thus aspired to absolve Samuel from the sins and incorporate him into Bulgarian national history where he could join the place occupied by Boris, Simeon, as well as the Asen dynasty. However, as Drinov acknowledged, it required sorting out the "unclear and mixed up" information about Samuel's State caused by Hilferding and Rački's interpretations.¹⁰ Through Samuel's Empire, Drinov obviously desired to construct an imagined historical continuity, which as he argued was maintained in Macedonia as the "Western Bulgarian Empire" and the "Patriarchate of Ohrid." Drinov's theory actually provided a more direct historical justification of Bulgaria's projected contemporary rights to the Macedonian territories and the Ohrid Archbishopric. From there arose the construction of the imagined mission that Drinov ascribed to Samuel for unifying the Bulgarian lands. Not surprisingly, Drinov's historiographical task clarifying Samuel's State's beginnings coincided with Russia's direct involvement in the Eastern Crisis's resolution in 1875. This enabled him to project Samuel and his war with Basil II into the contemporary political struggle against the Ottomans and the Greeks that fully corresponded with the Russian project for creating Greater Bulgaria.

Drinov's theory on the Western Bulgarian Empire also reacted against the Greek nationalism incorporated into the Megali Idea, which received its academic valorization in Paparrigopoulos's works. In the fourth volume of the *History of the Greek Nation* (1871), Paparrigopoulos definitively included Basil II as the national exponent in the Greek contention for Byzantium's

14-15.

9 Drinov, "Nachaloto na Samuilovata dърzhava," *Periodicheskoto spisanie na Bългарското Knizhovno družestvo* 1/9-10 (1875), 41-70; kn. 11-12 (Braila, 1876), 104-124; Drinov, "Iuzhnie Slaviane i Vizantiia v X veke," *Chteniia v imperatorskom obshtestve istorii i drevnosti rossiskih pri Moskovskom Universitete* 3 (1875), 1-152.

10 Drinov, "Nachaloto na Samuilovata dърzhava," (1875), 41.

restoration. He presented the conflict between Basil II and Samuel through the prism of Thrace and Macedonia's Hellenization, following the Byzantine triumph in 1018. Accordingly, Paparrigopoulos presented Basil II's victory at Kleidion in 1014 as the ultimate triumph of Hellenism over Slavism.¹¹ He actually projected Greece's historical right to Macedonia, something that Drinov too tried to prove, though from a completely different perspective and political motives.

The primacy in academic foundation of the comprehensive history of Bulgaria, however was credited to Czech historian Konstantin Jireček (1854–1918). In his voluminous doctoral thesis *Dějiny bulharského národa*, Jireček accepted Drinov's thesis of Samuel's State as "Western Bulgarian Empire".¹² However, this book did not include a matching definition concerning the dynasty's origins. Taking Šafarik's Pan-Slav worldview and Rački's idea of Yugoslavism as his starting points, Jireček identified Shishman as the "heir of the old-Slav regional counts of Slavina" and a member of "the strongest branch of the Macedonian Slavs, i.e. of *Brsiaks*," which he located in the area encompassing Skopje, Prilep, Bitola, Prespa and Ohrid.¹³ According to his interpretation, Shishman's new empire corresponded with "Slavina" in Macedonia, while the Eastern Bulgarian Empire with that of "Old Bulgaria."¹⁴ After the Eastern Bulgarian Empire's fall in 971, the Western Bulgarian Empire continued to exist under Shishman's dynasty's leadership. He identified the rulers of the dynasty as "Macedonian Shishman's (Shishmanovichi) which resided in Ohrid and Prespa (963-1018)".¹⁵

11 Konstantinos Paparrigopoulos, *Istoria tou ellinikou ethnous*, IV (Athens: Tipographeiou N. G. Passare, 1871), 232-254.

12 Konstantin Jireček, *Dějiny bulharského národa* (Prague: B. Tempsky, 1876). The same year it was published in German, *Geschichte der Bulgaren* (Prague: F. Tempsky, 1876) and two years later in Russian, *Istoriia Bolgar. Sochinenie prof. Prazskago universiteta d-ra Konstantina Iosifa Irecheka*, transl. Filip K. Brun, Vladimir N. Palauzov (Odessa: Tipografia L. Nitche, 1878). In the Russian translation Jireček introduced significant addenda to the original text, including the narrative of the Samuel's State and the origin of Shishman's dynasty. The first Bulgarian translation appeared in Tarnovo in 1886, Konstantin Iosef Irechek, *Istoriia na bálgarite*, transl. Nikola D. Rainov, Zaharii Boiadzhiev (Tárnovo: Nauchno spisanie, 1886).

13 Jireček, *Istoriia Bolgar*, 224. Jireček corrected his initial view about Shishman's origin from Tarnovo (*Dějiny bulharského národa*, 140, 153) in his study *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe: Eine Historisch-Geographische Studien* (Prague: F. Tempsky, 1877), 71 arguing that Shishman was actually the «leader of the most powerful tribe of the Macedonian Slavs, the Brsjaci (Bersiaci)» where was his state center.

14 Jireček, *Istoriia Bolgar*, 224-225.

15 Jireček, *Istoriia Bolgar*, 505.

The unexpected popularity of Jireček's *History of Bulgaria*, which was simultaneously published in Czech and German languages in 1876, reflected the great interest in this area of the Balkans, the destiny of which was to be determined with the resolution of the Eastern Crisis.

Although Samuel's reign was inseparably connected with Macedonia, that included the cults and legends that originated in his time in Ohrid and Prespa and were maintained in Ottoman Macedonia, the historiographical motives from the Samuel's State did not initially inspire the Macedonian revivalists. Under the influence of Russian mentors and travel writers, the Macedonian revivalists began sharing the already-defined historiographical directions of the medieval era along with the "Orthodox-Bulgarian" concept. This explains their neglect of Samuel. Concentrating on the ancient past, they expressed their Pan-Slavism and local patriotism to oppose the Greek nationalism. In these circumstances, the famous Philip and Alexander, not Samuel, were found as famous historical persons that could oppose Greek nationalism, which fed itself from ancient times, including ancient Macedonia. In addition to pointing out the language specificity, the Macedonian revivalists, such as Gjorgjija Pulevski (1817-1893) substantiated their distinctiveness by referring to the ancient past and the connection with Philip II and Alexander of Macedon.¹⁶ Pulevski expressed the Macedonian separatism by imposing the Pan-Slav concept on Ancient Macedonia, which postulated that Philip and Alexander had Slavic origins. This set the rudiments of Macedonian nationalism.¹⁷ The Macedonian revivalists initially did not invoke Samuel simply because his story provided no means to counteract the Bulgarian and Greek Orthodox nationalism, in comparison with more famous ancient rulers from Macedonia. They did not need to yet, since the Balkan intellectuals and nationalists were still ignoring Samuel and the Greeks had not yet revived Basil II's legend. Among the rare articles noting Samuel, he was brought in the connection of the contemporary church struggle and the Ohrid Archbishopric's traditions. Macedonian revivalist Rajko Žinzifov (1839-1877) wrote such an article in 1870, where he presented a historical overview

16 Blaže Ristovski, *Makedonija i makedonskata nacija* (Skopje: Detska radost, 1995), 162-176.

17 Donev, "Makedonija 1850-1913," in *Makedonija. Mileniumski kulturno-istoriski fakti*, IV, ed. Pasko Kuzman, Jovan Donev, Elizabeta Dimitrova (Skopje: MPM, Univerzitet Evro-Balkan, 2013), 2114-2119.

of the church struggle. Educated in Russia and influenced by the Pan-Slavic ideas and Russian historiographical views, Žinzifov briefly referred to “Great Samuel who gained a foothold in Macedonia” and through the Ohrid Archbishopric, provided continuity of the Bulgarian church hierarchy.¹⁸ Not coincidentally, Marin Drinov used the same characterization of Samuel, maintaining close contacts with Žinzifov. This confirms that the initial motives for recalling the neglected Samuel stemmed from Pan-Slavic ideas reflected in the contemporary church struggle in Macedonia and the attempts to find historical arguments supporting the continuity of the Ohrid Archbishopric’s traditions. The shared Pan-Slavic ideas and historiographical guidelines from Russia, as well as the fact that neglected Samuel was still being rediscovered in the Balkan context, was what influenced historical thought and representation among the Macedonian revivalist. They would exploit Samuel’s revival after the Balkan historiographers will clash over his identity affiliation in an attempt to historically legitimize their own right to Macedonia. Something that, in accordance with the Macedonists’ autonomist concept, was their natural right based on historical continuity of the name of the territory - Macedonia.

Bulgarian principality emerged in 1878 as a direct result of the Russian victory in the war with the Ottoman Empire, pawing the path for creation of Greater Bulgaria. However, the Treaty of San Stefano’s revision at the Congress of Berlin in the summer of 1878, on the insistence of the European powers, annihilated the Russian project for Greater Bulgaria and marked the beginning of the Balkan nationalists’ fierce competition over Ottoman Macedonia, which turned into the subject of their projected historical visions and territorial divisions. These developments instigated conflicting claims over Samuel’s State’s legacy, which started to become an object of historical appropriation by the Balkan nationalists. Thus the territorial ambition towards Macedonia was the main reason for Samuel’s resurrection and inclusion in the national canon. The same applies to Basil II, whose war with Samuel complemented the Greek Megali Idea of restoring the Byzantine Empire’s territories, that included Macedonia. Since Samuel and Basil II were treated as historical synonyms for Macedonia, they were exploited in the devised propagandas among the local population. Hence, these

¹⁸ Raiko Zhinzifov, “Greko-bolgarskii tserkovnii vopros,” *Pravoslavnoe obozrenie* 7 (1870), 812-814.

medieval rulers became a tool for imposing “national consciousness” onto the contemporary inhabitants in Ottoman Macedonia.¹⁹

For the Macedonian nationalists, this meant entering into a new phase of self-awareness through self-distinction. Article 23 of the Berlin Treaty, which obligated the Ottoman Empire to initiate reforms in Macedonia, became the basis for articulating nationalistic demands. The Kresna Uprising against the Ottomans in the summer of 1878 conveyed the first explicit expressions for creation of an autonomous or independent Macedonia. In the opening paragraph of the 1878 “Rules/Constitution of the Macedonian Rebel Committee,” the rebels, including revolutionary and writer Gjorgjija Pulevski, identified themselves as the successors of the “Macedonian army of Alexander of Macedon.” They expressed their preparedness to shed their own blood, as once Alexander, in the “mountains and fields of Macedonia.”²⁰ Notably, their self-distinction was manifested by calling on the famous Alexander’s ancient myth.²¹ It was the ancient history that inspired the Macedonian revolutionaries’ patriotism, rather than medieval past. This stemmed from the immediate connection to the name Macedonia and Macedonians, which had accompanied Philip and Alexander.

The emergence of Bulgarian Principality clearly required creation of the national narrative, the task that was given to Drinov and Jireček. Their historiographical constructs were imported and then institutionalized through their political engagement in the Government. Acting on Drinov’s suggestion and Jireček’s support, Prince Alexander Dondukov-Korsakov (1820-1893), the Russian Imperial Commissioner supervising Bulgaria’s transition to self-government, picked Sofia to be the Bulgarian Principality’s capital city. According to Drinov’s idea, Sofia symbolized the center of the Bulgarian lands that would include the future incorporation of Macedonia and Thrace that were lost with the Treaty of Berlin in 1878.²² In this political concept of the imaginary national territory,

19 The term struggle for “national consciousness in Macedonia” was correctly put forward by Paul Stephenson, *The Legend of Basil the Bulgar-slayer* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 15-16, that was also reflecting in the intention for exploiting the historical past for justifying the political projects and propagandas in Macedonia.

20 *Pravilata-Ustavot na Makedonskiot vostanički komitet vo Kresnenskoto vostanie*, ed. Slavko Dimevski et al. (Skopje: Institut za sociološki i političko pravni istražuvanja, Univerzitska pečatnica “Kiril i Metodij”, 1980), 203.

21 See, Ristovski, *Makedonija i makedonskata nacija*, 133.

22 Petăr Dinekov, “Kak Sofia be izbrana za stolitsa na Bălgaria,” *Serdika* 3/4 (1939), 3-4. The

the direct association of Samuel's Empire with Macedonia created the key motive for embracing Samuel in the newly constructed Bulgarian national history. Through Drinov's initiative, Samuel became an integral part of the history curriculum in elementary and secondary schools. Starting in 1879, Samuel was studied together with the already prominent national heroes Asparukh, Krum, Boris, Simeon, Peter, Kalojannes and John Asen II.²³ Jireček's History was used as the basis for the history textbooks.²⁴ However, it would take time for Samuel to enter the new generation's popular imagination in Bulgaria, especially because the Bulgarian population and nationalists had to accept him as a national hero too.

The works of the Bulgarian poet and politician, Ivan Vazov (1850–1921) best illustrated the evolution of Samuel's representation and reception among the Bulgarian nationalists. In the 1880 poem *Samuil ili mechtaniiata na Pernik*, Vazov appealed to the historical memory of the brave and bloody tsar punished by God.²⁵ Written two years later, Vazov's poem "Paisii" also depicted dark side of Samuel, presenting him as someone who had "lost his own soul in the depths of Hades..."²⁶ Noticeably, Vazov included Samuel in the collection entitled *Makedonski soneti* published in 1885, which indicates that he associated Samuel's State with Macedonia's history. In one poem in this collection, *Ne davame ia*, Vazov expressed his expectation for reclaiming the "dust of Samuel", the day when Macedonia will be regained. In this poem, Samuel becomes an indispensable historical symbol of the upcoming fight for Macedonia, the location where his dust lays. The close connection between Samuel's State and Macedonia found its direct reflection in Vazov's poem *The Night Before Valavista* which identified Samuel as the "Macedonian emperor."²⁷ Another poem from the collection, *Orfeeva lira* also conveyed this historical

support came from Jireček as well, which was not surprising, since he was one of the first to argue that Sofia was the seat of the Emperor Shishman. See, Jireček, *Istoriia Bolgar*, 246.

23 "Programa na pǎrvite chetire klasa v klasičnite gimnazii," *Săchineniia na Marina Drinova*, III, 127-128. "Programa na pǎrvite chetire klasa v realnite uchilishta," *Săchineniia na Marina Drinova*, III, 134.

24 Stefan S. Bobchev, *Istoriia na Bălgarskia narod (Po D-r K. Irecheka)*. *Săstavena za srednite uchilishta spored programmite v Bălgariia* (Plovdiv, Sofia, Ruschuk: Hr. G. Danov, 1881).

25 Ivan Vazov, "Samuil ili mechtaniiata na Pernik," in *Săbrani schinenia*, I, ed. Petăr Dinekov et al. (Sofia: Bălgarski pisatel, 1974), 280-287.

26 Vazov, "Paisii," in *Izbrano. Ivan Vazov*, II (Sofia: Trud, 2008), 27-32.

27 The same identification is contained in the poem "Prolog" written in 1885, where Vazov named Samuel as the "Macedonian Levent". See, Vazov, "Prolog," *Izbrano. Ivan Vazov*, II, 81-83.

motive.²⁸ Vazov endeavored to awaken Macedonia from its centuries-long sleep and revive the spirits of its past heroes, including Samuel. Compiled in different periods of his work, Vazov's poems reflect his changing perception of Samuel that came about as he rediscovered Macedonia's history. He acknowledged this by noting that "as a national ideal, Macedonia has always been precious to me. In it I saw the appeal of romance, something very distant and very beautiful. Macedonian history and Macedonian nature have exhilarated me equally".²⁹ Vazov's impressions mirrors the desire to merge of a national ideal with the "distant" Macedonia. The admiration he felt discovering its history, not the Samuel's personality, influenced the inclusion of the "Macedonian emperor" in his poetic expressions.

The changing perception of Samuel's reign and personality, explains why his life did not inspire any Bulgarian artists. Much like Jireček and Drinov's historiographical concepts, the visualization of Samuel was also imported. Czech artist Emil Holarek (1867–1919) painted *Samuel's Blinded Soldiers Return* which was displayed at the First International Fair held in Plovdiv in 1892. The Bulgarian press commented presenting it as a sorrowful and a heroic page of Bulgarian history. However, it triggered a visceral reaction from Vazov. In his travel notes, *V nedrata na Rodopite*, published in 1892, Vazov accused the exhibit organizers of lacking "national pride." Vazov's harsh assessment about the reckless promotion of "the darkest and most heinous" motif of Bulgaria's history stated, "is it not enough that we are so unfortunate to have him in our history, (the Greeks are proud of it), but we should also look upon him with love, reproduced by art?" Ending his critique, Vazov added that, fortunately, not many of the visitors "know its meaning for it gives them the creeps!"³⁰ The emotional intensity of Vazov's criticism confirms that Samuel's reign still incited negative imagination at the beginning of the 1890s. In Vazov's interpretation, Samuel did not inspire any national pride since he symbolized the humiliating defeat from the Greeks. However, his comment that only a few could understand the historical context

28 Vazov, "Orfeeva lira." *Zora* 1 (1985), 26.

29 Ivan Shishmanov, *Ivan Vazov. Spomeni i dokumenti*, 2nd ed. (Sofia: Bălgarski pisatel, 1976), 238.

30 Vazov, "V nedrata na Rodopite, Patni belezhki i vpechatleniia," *Sbornik za Narodni Umotvorenii, Nauka i Knizhnina* 8 (1892), 99-100.

of Holarek's painting, indicates that Samuel was not yet causing any special feelings in Bulgaria's popular imagination. The ignorance of the exhibit's visitors of the key historical motive from Samuel's reign acquires an additional dimension with the fact that the painting's title bore the tsar's name. Very few, though, were aware of its historical association. The Bulgarian poet Pencho Slaveikov (1866–1912) in his poem dedicated to *Emperor Samuel* published in collection *Epic songs* (1896), gave Samuel's death a distinctly tragic note by presenting it as a consequence of facing his blinded army.³¹ Despite these differences, both Vazov's and Pencho Slaveikov's dramatic interpretations show that the Bulgarian intellectuals were still developing their conception of Samuel at the end of the 19th century.

Serbia did not remain neutral to the new political constellation established in 1870's that incited territorial aspirations to Macedonia. Serbian historiographers and politicians grew interested in Samuel's reign as a response to the Bulgarian and Greek revival of Samuel and Basil II. Simply referencing Samuel in the romantic story of Kosara and Vladimir no longer satisfied Serbian national interests as regards Macedonia.³² This required distancing from archimandrite Jovan Rajić (1726–1801)³³ and Hilferding's prominent historiographical influences. Two members of the Serbian Ministry of Foreign Affairs staff, Miloš Milojević (1840-1897) and Pantelija Srečković (1834-1903), undertook this historiographical task, that included incorporating Samuel's reign into Serbian nationalistic program. The concept of using Samuel's Empire to historically legitimize the Serbian right to Macedonia acquired an

31 Pencho Slaveikov, "Tsar Samuil," in *Pencho P. Slaveikov, Săbrani săchineniia v osem toma*, I, ed. Boris Delchev et al. (Sofia: Bălgarski pisatel, 1958), 192-193.

32 Milovan Vidaković, *Istorija slaveno-serbskoga naroda*, I (Beograd: Knjažesko-Srbska pečatnja, 1833), 67-69; Dimitrije Davidović, *Istorija naroda srbskog* (Beograd: Knjažesko-Srbska pečatnja, 1846), 38-40; Ljubomir Nenadović, *Srbska istorija za osnovne srbske škole* (Beograd: Knigopečatna Knjažestva Srbskog, 1850), 18-20; Danilo Medaković, *Povjesnica srpskoga naroda od najstarijih vremena do godina 1850*, I (Novi Sad: Narodna pečatnja dra Danila Medakovića, 1851), 110-113. Nikola Krstić, *Kratka istorija srbskog naroda za osnovne srbske škole* (Beograd: Državna štamparija, 1860), 18-20; Krstić, *Istorija srbskog naroda* (Beograd: Državna štamparija, 1866), 26-28; Nikola Vučićević, *Istorija srbskog naroda za učeću se srbsku mladež* (Zemun: Štamparija Ignjat K. Sopron, 1865), 16-18. Vučićević, *Istorija srbskog naroda* (Beograd: Državna štamparija, 1864), 19-22. Apart from this story, the Charter of Pincius, was used in narrating the establishment of the Samuel's State by Shishman and his sons (Nikola Krstić, *Istorija srbskog naroda*, I (Beograd: Knjažesko-Srbska pečatnja, 1863), 45-53.

33 Jovan Raić, *Istorija raznih slovenskih narodov, najpače Bolgar, Horvatov i Serbov*, I (Vienna: Stefan Novaković, 1794). The book was swiftly translated in Bulgarian in 1801.

even more radical dimension on the eve of the Congress of Berlin. Despot Bađović (1850-1930) in his 1878 book, *Kojoj slovenskoj grani pripadaju Sloveni u gornjoj Albaniji i u Makedoniji*, sought to demonstrate that the real “historical-Macedonian era” began with the creation of Samuel’s Empire.³⁴ Bađović actually aspired to prove that Samuel’s State was part of Serbian history because Macedonia had been Serbian since the 7th century. Bađović’s projected messages demonstrate that towards the end of the 1870s, Samuel’s State already became an integral part of the Serbian national concept and propaganda aimed at proving their historic right to Macedonia. Using the same reasoning in his 1878 book *Stara Srbija*, Đorđe Popović Daničar demonstrated the Serbian origins of the Macedonian Slavs who established a “new Slav empire in Macedonia” during Samuel’s reign. Serbian academician and politician Pantelija Srečković in his 1884 book *Istorija srpskoga naroda* situated Samuel’s State into an idea about Macedonia’s Serbian character. According to Srečković, Samuel created his State “in the heart of Slavdom” with the support of the hereditary Serbian vassal princes of Macedonia and Serbia and the aim to “unite the entire south Slavdom and create a Slav state.” Srečković even claimed that Samuel wanted to “Slavonize Bulgaria” by settling Serbian tribes on its territory.³⁵ Historically defining Macedonia to establish Serbian connection, which inevitably included Samuel’s State, continued to be a topical historiographical issue for the Serbian nationalists, such as Stojan Protić (1857-1923), Spiridon Gopčević (1855-1925) and Steva Radosavljević-Bdin (1854-1938).³⁶

Towards the end of the 19th century, the Serbian intellectuals and politicians reached consensus regarding the interpretation of Samuel’s State. They based this on demonstrating the Slav or Serbian affiliation of the tribes inhabiting “Slavinia” and the territorial-ethnic differentiation from the Bulgarians. Identifying Samuel’s State with Slavinia legitimized the projected ethnic line

34 Despot Bađović, *Kojoj slovenskoj grani pripadaju Sloveni u gornjoj Albaniji i u Makedoniji* (Beograd: Državna štamparija, 1878), 38.

35 Pantelija Srečković, *Istorija srpskoga naroda. Županijsko vreme*, I (Beograd: Kraljevsko-srpska državna štamparija, 1884), 246-259.

36 Stojan Protić, *O Makedoniji i Makedoncima* (Beograd: Štamparija K. S. Taušanović, 1888); Spiridon Gopčević, *Makedonien und Alt-Serbien* (Wien: L. W. Seidel & Sohn k.k. Hof-Buchhändler, 1889); Steva Radosavljević – Bdin, *Istorija Bugarizma na Balkanskom Poluostrvu, Narodnost i jezik Makedonaca* (Beograd: Štamparija Kraljevine Srbije, 1890), 84.

of division between Macedonia and Old Serbia from Bulgaria. The differences among the Serbian historiographers emerged when they had to fit the thesis regarding Samuel's Empire's Serbian character into the national narrative, that was not compatible with determining the historical state core of Serbianness, which was not located in Macedonia. This became problematic since the Nemanja dynasty and Dušan's Empire provided significantly more powerful arguments for demonstrating Serbia's historical right to Macedonia. Stojan Novaković (1842–1915), the creator of Serbian propaganda in Macedonia, was the first to perceive this problem. He distanced himself from "Serbianizing" Samuel's Empire after recognizing the incompatibility of this construct with the historical core of the Serbian state, which he located in Raška. In his 1879 study, *Srpske oblasti X i XII veka*, Novaković, at the time Minister of Education, presented Samuel's reign as an unsuccessful episode of the Bulgarian Empire in its confrontation with Byzantium during the period when Serbian borders were "rather constricted." By eliminating the Bulgarian State, Byzantium "subjugated the Serbs too, and began to 'constrict' the Serbian borders with its territorial expansion to Danube." It was the Serbs who, according to Novaković, remained the sole South Slav tribes in the 11th century to maintain their independence. They began an expansion for "freedom and a national state of neighboring tribes", which included Macedonia.³⁷ Accordingly, emperor Dušan and the Nemanja dynasty was more important, than Samuel, in demonstrating Novaković's political arguments for Serbia's aspirations concerning Macedonia. The Nemanja dynasty and Dušan's Empire displayed true Serbianness, not Samuel.³⁸

In his 1893 study dedicated to the legend of Vladimir and Kosara, Novaković determined that Serbianness emerged in the literary movement that occurred near the end of the 10th century and hence located a connection with Macedonia. He wrote, "For the Serbian literary movement, the direction was given by the influences from Ohrid, just as it had been the case in the past, at the beginning of the 10th century, with the Glagolitic literacy, so it

37 Stojan Novaković, "Srpske oblasti X i XII veka: pre vlade Nemanjine," *Glasnik Srpskog učenog društva* 48 (1880), 147-148.

38 Stojan Novaković, *Istorija srpske kniževnosti* (Beograd: Državna štamparija, 1867); Novaković, *Zakonik Stefana Dušana, cara srpskog* (Beograd: Državna štamparija, 1870); Novaković, *Nemanjičke prestonice* (Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije, 1911); Novaković, *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka* (Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1912).

was later on too, perhaps towards the end of the 10th century with the Cyrillic literacy.”³⁹ At the same time, he clearly stated that neither Samuel’s Empire nor the Archbishopric of Ohrid had “any ethnographic meaning.”⁴⁰ In the 10th and 11th centuries, as nationalities formed and national characteristics began to be incorporated into literature, “moral changes in the psychological physiognomy of the Slav tribes on the Balkan Peninsula” occurred. Novaković elaborated that this could not have been the case with Samuel’s Empire, which preceded a “political and ethnographic demise” of the Balkans southwest regions. Nothing else had remained but leaving the population in this region to lean towards the Serbian or the Bulgarian language particularities, thus adopting the national characteristics. Regarding Macedonia, Novaković certainly had the Serbian characteristics in mind, reflecting his nation’s contemporary ambitions.⁴¹ That way, he also absolved the issue related to Ohrid Archbishopric.

Serbian professor and politician Ljubomir Kovačević (1848-1919), who succeeded Panta Srečković to the Department of Serbian History at Belgrade’s Grand School, developed a similar concept regarding Samuel’s State. In the ambitious two-volume work, *Istorija srpskog naroda*, Kovačević and his student and co-author Ljubomir Jovanović (1865-1928) presented Samuel’s State as the Slavs’ rebellion against Greece, which the sons of the Brsiak count Shishman had stirred up in Slavina and had then spread through the “true Danube Bulgaria.” For Kovačević and Jovanović, Samuel’s reign was important to demonstrate the historical attempts for unifying Slavdom against Greece. In this context, they gave Samuel the mission of conquering the Greek Empire on the Balkan Peninsula, which aimed to “establish only *one* state, the masters of which would be the Bulgarians and Serbs.”⁴² However, the “despicable Emperor Basil” prevented Samuel and ultimately triumphed over the “Slav tribal life.”⁴³

For Kovačević, Jovanović, and Novaković, the demonstrated goals, not political affiliation of Samuel’s Empire, were important,

39 Novaković, “Srpske oblasti X i XII veka,” 143-144.

40 Novaković, “Srpske oblasti X i XII veka,” 146.

41 Novaković, *Prvi osnovi slovenske književnosti*, 117.

42 Ljubomir Kovačević and Ljubomir Jovanović, *Istorija srpskoga naroda: Najstarija istorija*, II (Beograd: Srpska književna zadruga, 1894; reprint Beograd: Čigoja štampa, 2002), 262.

43 Kovačević and Jovanović, *Istorija srpskoga naroda*, 273.

especially, the unification of the Slavdom, with Bulgaria and Serbia dominating and dividing the Balkans. Something that was to take place in contemporary times and just as in the past, Serbia was to be allotted Macedonia.⁴⁴ The political support Austria-Hungary gave to Serbia with the agreements of 1881 and 1889, allowing territorial expansion in Macedonia, inspired these historiographical messages. As laid out in the 1844 secret document *Načertanije* by the Serbian Minister of Internal Affairs, Ilija Garašanin (1812-1874), the path to create Greater Serbia, with Macedonia as its integral part, had been set.⁴⁵ The confrontation between Serbia and Bulgaria about Macedonia's "national consciousness" only added fuel to the historiographical dispute on Samuel's Empire, which became the focal point when appropriating and projecting the medieval past.

Despite the Serbian historiographers' efforts to bring the narrative on Samuel's State within the scope of the Serbian national concept, their attempts remained insufficient for counteracting the Bulgarian thesis affirmed by Drinov and Jireček. This became more difficult since Croatian historiographers, like Tadija Smičiklas and Vjekoslav Klajić used the same terminological identification for Samuel's State, although they wrote from different perspectives.⁴⁶

44 Some of the Serbian publicists, such as Sima Lukin Lazić, *Kratka povjesnica Srba od postanja srpstva do danas* (Zagreb: K. Albreht, 1894), 45-47, even named Samuel as "Samuil Šišmanović" in demonstrating that he the "Great Samuel's Empire" was "Serbian state" established by Shishman Mokro the prince of the Serbian tribe Brsiaks who regained the Serbian territories. The famous Serbian playwright and novelist, Branislav Nušić (1864-1938) in his notes from the visit of Ohrid, noted the importance of the town for the Slavs, becoming in their spiritual center from the beginnings of the Christianity. According to him, Samuel attempted to provide political dimension to these spiritual tendencies for unification of the Slavs that were living within the frame of the Ohrid Archbishopric. Thus, his conclusion that Ohrid became "twofold residence of the most important church and the most powerful Slavic state" at the time (Branislav Nušić, *Kraj obala Ohridskog jezera: beleške iz 1892 godine* (Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije, 1894), 77-78).

45 Dragoslav Stranjaković, *Kako je postalo Garašinovo 'Načertanije'*, Spomenik Srpske kraljevske akademije 91 (Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1939), 76-102. In this document, Garašanin called that Serbian state must spread and strengthen for which "it has its own foundations and claims in the Serbian Empire from 13th and 14th centuries and in the rich and famous Serbian history".

46 Tadija Smičiklas, *Povijest Hrvatska*, I (Zagreb: Matica Hrvatske, 1882) 230-236, only in brief mentioned Samuel's State from the perspective of the relations with Croatia. He used the Charter of Pancius to accentuate the "kindness and hospitality" of the Croatian king Držislav, as opposed to the "unfaithful" Emperor Samuel. Vjekoslav Klajić, *Pripoviesti iz hrvatske poviesti* (Zagreb: Dionička tiskara, 1886), 99-100; V. Klajić, *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, I (Zagreb: L. Hartman, 1899), 89 used the same motive from this Charter as an evidence that Držislav supported Basil II in his struggle against Samuel. Because of this many Bulgarian boyars were expelled by Samuel, finding shelter in Croatia. However, after joining "Bulgarian emperor Samuil, Držislav quarreled with Basil II the Bulgar-slayer".

Rare were the works of Slovenian intellectuals who tackled Samuel's reign, such as Josip Pagliaruzzi (1859-1885), who wrote the poem *Smrt carja Samuela*.⁴⁷

Living and working in Harkov at that time, Drinov reacted to the Serbian historiographical aspirations by opposing his own arguments to prove that Serbia did not have any connection to Samuel's Empire or Macedonia. In his 1887 article *Did the Serbs Have Colonies or Any Kind of Control of Macedonia before the 13th Century*, Drinov argued that Samuel's Empire's very existence was in fact "devastating for the defenders of the Old Serbian theory" because its center "was at the very heart of today's Macedonia", which was "called Bulgaria." His conclusion that Stefan Nemanja only came across pure Bulgarians in Macedonia in the 12th century clearly displays Drinov's political objectives.⁴⁸ With this, Drinov revealed the key political motive behind Samuel's popularization in Bulgarian historiography - his direct association with Macedonia.

The need for the re-evaluation of the narrative regarding Samuel's State was however announced and initiated again by Russia, through Fedor Uspenskii, Director of the Russian Archaeological Institute in Constantinople. Uspenskii published the newly discovered inscribed stone from the village German, near Prespa, accepting it as genuine and interpreted as Samuel's commemoration for his father Nikola and his brother David in 993.⁴⁹ The inscription's discovery created favorable ground for adjusting the Balkan narratives about Samuel's Empire in the struggle for "national consciousness" in Macedonia. The stone's contents called into question very existence of Shishman, Samuel's alleged father, which was the key argument in Drinov's theory on the Western Bulgarian

47 Josip Pagliaruzzi, "Smrt carja Samuela," *Ljubljanski zvon* 1 (1883), 35-36. In the reference to the poem, he explained that Samuel was the son of Šišman and the emperor of the Western Bulgarian State.

48 Marin Drinov, "Les Serbes ont-ils eu des colonies ou une autorité quelconque en Macédoine avant le XIIIe siècle? Comment s'appelaient les Slaves qui habitaient la Macédoine avant cette époque?," in *La Macédoine au point de vue ethnographique, historique et philologique*, ed. Ofeikoff [Atanas Shopov] (Philippopol: Imprimerie centrale, 1887), 158-187. This article was later published in Bulgarian translation "Imale li sa sãrbite nekoj kolonii i nekoia traina vlast v Makedoniia predi XIII. vek?," *Kak sa se narichali Slavianite, koito naseliavale Makedoniia predi taia epoha*," in *Sãcheniia na Marina Drinova*, I, 568-569,

49 Fiodor I. Uspenskii, "Nãdpis tsaria Samuila" *IRAİK* 4/1 (1899), 1-4; Pavel N. Miliukov, "Hristianskiia drevnosti Zapadnoi Makedonii," *IRAİK* 4/1 (1899), 21-151; Timofei D. Florinskii, "Neskolkto zamechanii o nadpisi tsaria Samuila." *IRAİK* 4/1 (1899), 5-13; Liubomir Miletich, "Kãm Samuiloviiã nadpis od 993 godina," *IRAİK* 4/1 (1899), 14-20.

Empire. For the Bulgarian historiographers any challenge to Drinov's theory meant dramatically changing Bulgaria's constructed national history and threatening its aspirations towards Macedonia.

Not surprisingly, the Serbian historiographers were the ones who subjected Drinov's theses to direct criticism. Božidar Prokić (1859–1922), professor at the Department of Medieval Studies at Belgrade's Grand School in his 1902 study, *Početak Samuilove vlade* argued that a "Macedonian–Slav Empire" had been established in 976. This strongly affected Drinov's, until then, undisputed authority and his concept of the Western Bulgarian Empire.⁵⁰ In his subsequent research, Prokić further elaborated his concept of the Samuel's State, opposing the Bulgarian thesis with the arguments about the "Macedonian Slav empire" where the Serbian ethnic element was dominant.⁵¹

Serbian aspirations were not the only reason for Bulgaria's mobilization in the struggle for Macedonia's "national consciousness." Established in Thessalonica on October 23, 1893, the Macedonian Revolutionary Organization's (MRO) separatist policies seriously threatened the Balkan states and Great Powers' interests. Bulgaria's counter-reaction focused on introducing discord in the MRO and taking over the leadership by creating the parallel organization "Supreme Macedonian Committee" in Sofia in 1895. An integral part of this agenda was to pose as idealists pushing for Macedonia's liberation, by which the supremacists sought to mobilize the Macedonian population.⁵² Anastas Jankov (1857–1906), a Macedonian from Resen and colonel in the Bulgarian army, wrote in his memoirs about a debate with a Serbian captain named Stefanović. Stefanović opposed "Macedonian autonomy" claiming that "there was no such thing as a Macedonian people." In response to identity denial, Jankov asked, "Which nation did Emperor Samuel lead to war against the Greeks, at a time when the Bulgarians and the Serbs were under Byzantium?" To Stefanović

50 Božidar Prokić, "Početak Samuilove vlade," *Glas srpske kraljevske akademije* 64 (1901), 109–145.

51 Božidar Prokić, *Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes codex Vindobonensis hist. graec. LXXIV. Ein Beitrag zur Geschichte des sogenannten Westbulgarischen Reiches* (München: H. Kutzner, 1906); Prokić, "Jovan Skilica kao izvor za istoriju mačedonske slovenske države," *Glas srpske kraljevske akademije* 84 (1910), 62–156; Prokić, "Prvi ohridski arhiepiskop Jovan," *Glas srpske kraljevske akademije* 88 (1911), 267–303; Prokić, "Postanak Ohridskog Patrijarhata," *Glas srpske kraljevske akademije* 90 (1912), 175–267.

52 Jovan Donev, "Makedonija 1850–1918," 2127–2146.

reply, “It was a Slav people,” Jankov responded, “We too shall be Slavs.” The Serbian captain warned that a “Slav state” was not in the interest of the Serbs and the Bulgarians because it could unite with the “Arnauts and Greeks against Serbia and Bulgaria.”⁵³ Irrespective of the fact that Jankov worked with the Bulgarian government to introduce discord in the MRO, the dialogue clearly shows how Samuel stood as a historical synonym for Macedonia in the confrontation over the resolution of the “Macedonian Question”.

At the beginning of the 20th century, calling upon Samuel as a “great man of Macedonia” began to be exploited to inspire patriotism among the Macedonians. The “Proclamation to Macedonians” issued by Anastas Jankov in autumn 1902, illustrates this: “Macedonians! Remember the world victor, the world glory of Macedonia – the great Alexander of Macedon! Remember the brave Emperor Samuel, the great man of Macedonia, the magnificent King Marko, the glory of all the Slavs – that Macedonian blood ran through their veins. They are now looking over us from the heavens above and blessing what we have begun. Let’s prove ourselves as their descendants worthy of them, let’s keep their names glorious, and let’s amaze the world with our bravery, abilities and self-sacrifice, let’s shake off the shameful yoke that has been suffocating us for five centuries!”⁵⁴ Notwithstanding the supremacist Jankov’s motives to incite a premature uprising in Macedonia, which was Bulgaria’s hidden agenda, the proclamation shows that Samuel had already joined the great Alexander and legendary Marko in inspiring patriotism among the Macedonian population.

The Macedonian revivalists until the end of 19th century substantiated their distinctiveness by referring to the ancient past and the connection with Philip II and Alexander of Macedon. From the beginning of the 20th century, Macedonian intelligentsia started to resurrect the Macedonian Samuel, when the aspirations for autonomous and independent Macedonia turned into a clearly rounded off process of Macedonian political and ethnic self-definition.⁵⁵ It represented an autonomous expression of relating Samuel to the

53 Anastas Jankov, “Moite vazspomenaniia po makedono-odrinskiia vapros,” in *Ot Sofia do Kostur: Osvoboditelnite borbi na balgarite ot Makedonija v spomeni na deici ot Vzhrovniia makedonodrinski komitet*, ed. Iva Burilkova, Cocho Biliarski (Sofia: IK Sineva, 2003), 155.

54 Jankov, “Rad makedonskih komiteta,” *Branik*, XVIII, 131 (Novi Sad, 1902), 2, quoted in B. Ristovski, *Makedonija i makedonskata nacija*, 137.

55 Donev, “Makedonija 1850-1913,” 2135.

territory of Macedonia, something that the Bulgarian and Serbian nationalists acknowledged after 1878, although from completely different political motives. Disappointed in the Russian policy and embittered by the propagandas of the neighboring countries, they began to distance themselves from the Pan-Slav concept and Russia's influence. Krste Petkov Misirkov (1874–1926), the leading Macedonian national ideologist, openly confronted the Serbian and Bulgarian propagandas with Samuel's Macedonian autochthony. In his 1903 book *Za makedonckite raboti*, Misirkov identified Samuel, not Alexander the Great, as the central historical figure in legitimizing Macedonian distinctiveness, demonstrating the historical authenticity of the aspirations for political separatism and national sovereignty. He also cited the work to codify the Macedonian language as additional proof for Macedonia's historical distinctness. Misirkov's efforts accompanied a clear identification of Samuel's State as Macedonian, with no Slav attributes and no mention of ancient heroes. Accordingly, he stated that Samuel's Empire's fall marked only a beginning of the struggle for liberation since "Macedonians many times rebelled against Byzantium".⁵⁶ Misirkov's historiographical concept was autochthonous and independent from the Pan-Slav historiographical worldview and Russia's influence. It was a clear shift from the previous historical perception of the Macedonian intellectuals and revolutionaries shaped by Russia. Misirkov distanced himself from Russia, which had betrayed Macedonia's expectations by getting involved in the Bulgarian State's creation. Hence, he boldly stated, "As [Bulgaria] was born, Russia was dead to us." With Misirkov's narrative, Samuel was built into the Macedonians' historical canon, which raised him to a symbol of medieval statehood and freedom they had yet to obtain.

Misirkov's intellectually elite nationalism was not an isolated case. It was a manifestation of the desire for ethnic Macedonian self-recognition, both in Macedonia itself and the various Macedonian associations and clubs in neighboring countries, including Russia and Romania. The revolutionary expression of these desires, politically articulated through the MRO's activities, culminated with the Ilinden Uprising in August 1903. Bombings in Thessalonica in April, carried out by a group of Macedonian revolutionaries and anarchists known as "Gemidžii," preceded the uprising.

56 Krste Petkov Misirkov, *Za Makedonckite raboti* (Sofia: Liberalni klub, 1903), 117-118.

However, instead of drawing the European public's attention, the bombings only further provoked the Balkan States and the Great Powers' mobilization because those actions affected their own plans for Macedonia. Even though the Bulgarian government persistently supported efforts to prematurely start the Ilinden Uprising, they did not support it. Not surprisingly, Bulgaria and Serbia demonstrated concern for "their" population in Macedonia by proclamation only, while they only cared for conquering the territory. The self-sacrifices manifested in the Ilinden Uprising did not provoke the expected intervention and support from Europe. Although the uprising resulted in establishing the free Republic, it was short lived and suppressed by the Ottomans. With the Mürzsteg reforms of October 1903, the Great Powers only prepared the ground for partition of Macedonia among the Balkan states. The presence of troops from neighboring countries during the so-called "Macedonian struggle" became an everyday sight, along with victims from the Macedonian population. This situation only further intensified the Macedonian population's self-identification as a separate ethnic group, which gave the political separatism a clearly expressed ethnic dimension.⁵⁷ In that context, Samuel naturally evolved into a symbol of the authentic aspirations for Macedonia's liberation, which contrasted with the Balkan states' propaganda and struggle to impose their "national consciousness", by appropriating Samuel and his State. Thus, the confrontation over Macedonia that culminated in the Balkan wars in 1913 was inevitably accompanied with revoking the spirits of the medieval past, in which Samuel and Basil II obtained the major roles.⁵⁸

To conclude, the confrontation concerning Macedonia in 1870s was the main reason for resurrecting the spirit of neglected Samuel in Bulgaria and Serbia, to which Greece responded by reviving Basil II's memory. The intent to construct arguments for projecting Bulgaria and Serbia's historical right to Macedonia, predetermined Samuel's appropriation after the Congress of Berlin in 1878. The equation of Samuel's State with the territory of contemporary Macedonia, not its initial association with the pre-modern ethne, led the Bulgarian and Serbian nationalists to

57 Donev, "Makedonija 1850-1903," 2155-2161.

58 On the issue how Tsar Samuel as a synonym for Macedonia was exploited for historical legitimization of the territorial aspirations during the Balkan Wars, see Mitko B. Panov, *The Blinded State*, 302-310.

appropriate Samuel's historical legacy. The motives were absolutely clear - proving to whom Samuel belonged ought to prove who possessed Macedonia in the past, and thus who should get the contemporary territory. The re-actualization of Samuel as a synonym for Macedonia after 1878 became a tool for imposing the so-called "national consciousness" on Macedonia's inhabitants, to complement the propaganda in full swing at the time.⁵⁹ Inevitably, it caused a corresponding reaction among the Macedonian nationalists and population. They responded by resurrecting an authentic Macedonian Samuel naturally belonging to Macedonians, demonstrating their innate historical right to the territory of Macedonia. As the revolutionary movement in Macedonia culminated on the eve of the Ilinden Uprising in 1903, a resurrected "Macedonian" Samuel rose to counter both the "Bulgarian" and the "Serbian" Samuel, as well as the "Greek" Emperor Basil II. The spirits of Samuel and Basil II were inevitably reawakened during the Balkan Wars, to fight over the territory of Macedonia.

Bibliography

Anastas Iankov, "Moite vazspomenaniia po makedono-odriniskiiia vapros," in *Ot Sofia do Kostur: Osvoboditelnite borbi na bǎlgarite ot Makedoniia v spomeni na deici ot Vǎrhovniia make-donoodriniski komitet*, ed. Iva Burilkova, Cocho Biliarski, IK Sineva, Sofia, 2003

Dragoslav Stranjaković, *Kako je postalo Garašinovo 'Načertanije'*, *Spomenik Srpske kraljevske akademije 91*, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1939.

⁵⁹ Stephenson, *Legend of Basil the Bulgar-Slayer*, 117-128.

проф. др. Митко Б. Панов

**КОНСТРУИСАЊЕ ПРОШЛОСТИ У
БОРБИ ЗА „НАЦИОНАЛНУ СВЕСТ“ У
МАКЕДОНИЈИ (1878-1903.): ПРИМЕР
ЦАРА САМУИЛА**

Сажетак

У овом раду аутор је анализирао експлоатацију у интерпретацији средњовековне прошлости од стране балканских националиста у сврху имплементације њихових политичких агенди покренутих територијалним аспирацијама према Османској Македонији у деветнаестом и почетком двадесетог века. У контексту ове историографске анализе приказано је оживљавање сећања на „Македонског“, „Бугарског“ и „Српског“ цара Самуила на једној страни и „Грчког“ цара Василија Другог у балканским наративима средњовековне прошлости.

Кључне речи: цар Самуило, Балкански наративи, историографија у деветнаестом веку

II

GEOPOLITICAL CHALLENGES AND ISSUES WITHIN SLAVIC / BALKAN POLITICAL THOUGHT FROM 19th TO 21st CENTURY

Бојан Драшковић

историчар, Србија

СРПСКА РЕВОЛУЦИЈА У ДЕВЕТНАЕСТОМ ВЕКУ

Сажетак

У овом чланку аутор објашњава појам Српске револуције на Балканском полуострву у деветнаестом веку и тумачење њеног трајања у српској историји, да би потом аутор аналитичко-синтетичком методом образложио своје виђење трајања Српске револуције. Према том виђењу, Српска револуција је била процес стварања српске националне државе започет Првим српским устанком и окончан Берлинским конгресом 1878. године. Стога аутор догађаје у том интервалу сврстава у овај историјски процес који се одигравао на Балканском полуострву, не само Први и Други српски устанак, него и стварање световне државе у Црној Гори, борбу српског народа 1848. године у Војводини, као и устанке у Херцеговини и Босни. У другом делу чланка аутор анализира две архетипске личности чији карактери, политичко деловање и судбина су обележили Српску револуцију: Карађорђа Петровића и Милоша Обреновића, документујући добро испланирану заверу око убиства Карађорђа и постављања Милоша Обреновића на чело тадашње устаничке Србије. Аутор се слаже са мишљењем филозофа Фридриха Шелинга да је мит судбина народа, и сматра да се у митолошкој суштини Карађорђа и Милоша Обреновића као несумњивих

архетипова Српске револуције прелама судбина српског народа у његовој модерној двовековној историји.

Кључне речи: 19. век, Српска револуција, Карађорђе Петровић, Милош Обреновић

Појам српске револуције

Дуго се веровало да је сам појам Српска револуција први пут 1829. године употребио немачки историчар Леополд Ранке, у свом делу *Die Serbische Revolution*, за догађаје који су у то време означавали Први и Други српски устанак. Међутим, то није тачно. Догађаје из Првог српског устанка као националну револуцију, први пут је окарактерисао Геден Ернест Маретић, аустријски обавештајни официр 1821. године, дакле читавих осам година пре објављивања Ранкеове књиге, у време почетка Грчке револуције¹, што довољно јасно говори о значају овог догађаја у европској историји, који се одиграо већ на самом почетку 19. века. Много популарнија, Ранкеова књига, написана осам година касније, у тренутку када се Русија налазила у рату с Турском и када су Срби тражили своју аутономију, политички и дипломатски помагала је Србима при улагању напора за успостављањем међународно признате аутономије у оквирима Османског царства на основу 8. тачке *Букурештанског мировног уговора* из 1812. године. Српски захтев, иако значајан, пред Европу је био постављен минималистички у односу на Грке, који су захваљујући својој античкој културној баштини постали стожер за стварање новог европског идентитета. Тадашња Европа помагала је Грке јер се идентификовала с њиховом културом, док су Срби, препуштени сами себи, за њу представљали велику непознаницу и велику опасност². Ранке је ово своје дело много пута дорађивао и

1 Геден Маретић, *Историја српске револуције 1804–1813*, Филип Вишњић, Београд 1987.

2 Срби као православни Словени били су природни савезници Руса који од 1774. године, и мира у Кучук-Кајнарџију, покушавају да се угнезде на подручје Балкана, како би се докопали Мореуза – најважније геостратешке тачке руске политике у 19. веку, и излаза на топла мора. На тај начин, мали, Европи поприлично непознат српски народ, у кабинетима тадашњих великих сила доживљаван је као руски мостобран на Балканско полуострво, због чега су у

дописивао увиђајући епохални и оригинални карактер српске борбе за слободу. Он је такође, увиђао актуелност српске борбе за независност као и незавршеност тог читавог историјског процеса. Ранкеово дело први пут је објављено на српском језику тек 1864. године³.

У данашњој српској историографији око самог почетка Српске револуције нема готово никаквих недоумица; већина историчара се слаже да је она је почела Буном на дахије 1804. године, али зато постоје бројне недоумице око њеног завршетка.

Без завршетка револуције, немогуће је историјски одредити, оценити и разумети један историјски процес, његову праву природу и садржину. Он, разуме се, не може бити у многим својим аспектима окончан и дефинитиван, јер сама прошлост, као и живот, никада се до краја не завршава, али се ипак морају одредити некави оквири, границе, како би се на што бољи начин тај историјски процес могао реконструисати, описати и из тог описа могле објаснити његове примарне карактеристике које су детерминисале људе и догађаје, усмеравале их ка одређеним циљевима и чиниле их да буду управо онакви какви јесу. Стога без краја није могуће спознати ни почетак, као што ни без почетка није могуће одредити правац и интензитет читавог друштвеног кретања подведеног под име Српске револуције. А како различити историчари имају различито мишљење о крају самог процеса Српске револуције, тако су уобичајена и неконсолидована мишљења и о њеном значају, не само за историју српског народа, него и за историју Балкана, Европе, па чак и данашњег света.

првом реду Аустријанци и Британци, а на неки начин и Французи настојали да очувањем Османског царства и развијањем других национализма по сваку цену спрече напредак српске националне идеје на Балкану. Политика очувања Османског царства, као и покушај његове извесне реформације и реорганизације, кроз постепену национализацију под условом трајног пада под колонијалну и финансијску зависност западних сила, као и покушај малих хришћанских народа да се ослободе турске владавине, чинило је суштину Источног питања, историјског процеса дугог трајања, започетог још у време Великог бечког рата 1683–1699, а окончаног тек Другим Балканским ратом 1913. године, и коначним истеривањем Турака из Европе, али и почечима њихове деисламизације и националне револуције, започете још с реформама Селима Трећег у 18. веку, а окончане с реформом Мустафе Кемала Ататурка у 20. веку; Васиљ Поповић, *Источно питање*, Српски народ у XIX веку, 170.

3 Леополд Ранке, *Историја српске револуције*, део први, Државна штампарија, Београд 1864, 246.

Према Милораду Екмечићу Српска револуција је почела 1804. године а завршила се 1815. године, што се поклапа с датумом почетка и краја Наполеоновог царства⁴. Други историчар Српске револуције Радош Љушић, тврди да је Српска револуција престала 1835. године, *Сретењском скупштином* у Крагујевцу, када је Србија добила први модерни и либерални устав, који додуше никада није заживео и против кога су устале готово све конзервативне империје тога времена, у првом реду Русија и Аустрија, јер нису желеле да се на подручју Србије, иначе њихове интересне сфере, ствара нека револуционарна држава француског типа⁵. Треће тврђење о крају Српске револуције изнео је Владимир Стојанчевић. Он је тврдио да је Српска револуција окончана 1. децембра 1918. године, стварањем Југославије, као вековног израза српског народа да живи у једној држави збртимљен с другим сличним народима других конфесија. Према Стојанчевићу Југославија као велика српска национална синтеза била је остварени сан српског народа кроз читав 19. век⁶.

Све ове периодизације, од којих је у данашњој литератури најзаступљенија Љушићева, имају извесне недостатке с којима се овом приликом не бисмо могли сложити. Јер, ако бисмо периодизацију Српске револуције од Владимира Стојанчевића могли назвати југословенском, онда бисмо Љушићеву и Екмечићеву слободно могли назвати малосрпском или србијанском периодизацијом Српске револуције. Наиме, како је Стојанчевић Српску револуцију посматрао исувише широко, исто тако Љушић и Екмечић је посматрају исувише уско, у оквиру Београдског пашалука, па испада да се ван пашалука и није ништа битније нити значајније Србима догађало. Тачно је да је Београдски пашалук у Српској револуцији имао централно место и централни значај, али такође је тачно да је Српска револуција представљала доста сложен друштвени комплекс и да је била присутна и у другим деловима српства, према чему су српски устанци, иако централно важни, ипак били део шире целине. На тај начин би се и сама периодизација Српске револуције лако могла одредити и рedefинисати на основу саме

4 Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*, Ево Book, Београд 2017, 606, 127–201.

5 Радош Љушић, *Српска државност XIX века*, СКЗ, Београд 2008, 542.

6 Владимир Стојанчевић, *Српски народ у својој новијој историји*, Нови Сад 1998, 374.

њене дефиниције, а која би гласила: *да се под појмом Српска револуција може окарактерисати општерспски национални покрет за ослобођење српског народа од османске власти у 19. веку, а што је у себи укључивало програм стварања независних српских држава*. Према томе, Српска револуција је тако интегрални део „Источног питања“ у чијим се међународним оквирима одвијала. На тај начин се из саме напред наведене дефиниције Српске револуције лако може закључити да се њен крај збио 13. јула 1878. године, у Берлину. Тада су српске државе, Србија и Црна Гора, на *Берлинском конгресу* постале независне, међународно признате државе, с владарима из народних династија, чиме је први и најважнији циљ Српске револуције био остварен.

Наравно да *Берлински конгрес* није испунио српска национална очекивања, јер је довео Аустроугарску у Босну и Херцеговину и Новопазарски санџак, чиме је, 25. тачком овог међународног уговора спречено спајање српских држава. Али ипак, не треба занемарити чињеницу да је са становишта политичке снаге сам тај конгрес био резултат великог компромиса великих сила и малих народа Балкана, и да је на њему једна мала нација с периферије Европе и света ипак успела да се избори за своје место под сунцем. Берлински конгрес значио је нов живот Србије и Црне Горе у тадашњој Европи и свету, и у великој мери одредио је основу за будуће историјско кретање српских држава⁷.

Можда звучи као претенциозна тврдња, али најважнија тековина Српске револуције коју српска историографија до сада није узимала у обзир биле су народне династије⁸. Ова тековина је дугорочно одредила српски однос према Европи и европски однос према Србима. Народне династије, или грађанске монархије, прозвод су националног романтизма и једино су постојале у бонапартистичкој Француској и у српским државама – Србији и Црној Гори. Српски владари на почетку деветнаестог века су били скоројевићи, људи из народа, без образовања и високе културе, одабрани тренутком

7 *Србија у завршној фази Велике источне кризе (1877–1878)*, Зборник радова књ. 2, Историјски институт у Београду, Београд 1980, 508.

8 Бојан Драшковић, *Франц Фердинанд – смрт империје*, Марсо, Београд, 2015, 283, 242–243.

историје, али који су се својом памећу и личним способностима успињали на друштвеној лествици, од потпуних маргиналаца до националних хероја. Српски владари били су прворазредни национални револуционари и стога су се битно разликовали од свих осталих владара у Европи који су живели и радили у складу с владарском етикецијом и положајем који се временом формализовао, губећи првобитни смисао и значај. Насупрот томе главни и једини циљ српских владара било је извршење националног ослобођења и уједињења обесправљеног српског народа ван граница српских држава. Српски владари, нарочито представници династије Петровић-Његош у Црној Гори, поред политичке улоге играли су и веома значајну културну улогу у животу српског народа. Представници ове династије, првобитно теократског карактера, поред свог значаја као ратника и светаца, оставили су дубоког трага иу српској култури и књижевној баштини. Без Његошевих дела *Горског вијенца*, *Свободијаде*, *Огледала српског*, питање је да ли би се и како би се формирао модерни српски национални идентитет. Црна Гора – српска Спарта, и Војводина – српска Атина, у великој мери су биле средишта српске духовности и културе и поновног успостављања Косовског мита и Косовског завета, без ког српска политичка мисао не би имала свој основни идеал, идеју водиљу и стратешки национални спољнополитички смисао и програм⁹.

Српска револуција, попут многих других националних револуција, сама је изнедрила политички нараштај народних вођа, и она је, поред особина националне револуције, поседовала такође и све особине и социјалне револуције. Она је значила истински историјски преокрет и нову страницу у политичком животу српског народа и стога је је непобитна њена аутентичност. За разлику од Срба, сви околни народи Балкана у деветнаестом веку: Грци, Бугари и Румуни, имали су владаре из немачких династија. Страни владари били су својеврсни *културтрегери* у тим земљама које су национално изграђивали под утицајем страних дворова чијем су свету припадали. Зато се не треба нимало чудити зашто данас Срби нису у Европској унији нити у НАТО пакту: зато што је српски

9 Бојан Драшковић, *Његош, дипломата-државник-пјесник*, ННК-интернационал, Београд 2013, 256.

пут стварања модерне државе, путем националне револуције, био по свему другачији од националних и револуционарних путева њихових суседа. Срби су били непознаница Европе коју је требало тек упознати, за разлику од Грка, на пример, чија је славна историја, књижевност и философија постала део европског идентитета, који је требало уградити у идентитет нове Европе нација која се рађала у револуционарним процесима и националним ратовима за уједињење током деветнаестог века; попут Револуције из 1848/49. године, рата за Италијанско уједињење 1859/61. године, и рата за Немачко уједињење 1870/71. године. Стога нимало није чудно зашто је читава Европа и тадашњи хришћански свет 1821–1830. године, устао на грчку страну и помагао тежње овог народа да се ослободи од Турака. Срби ту привилегију нису имали.

Када су се Срби од Турака ослобађали оружјем, читава Европа је међусобно ратовала, и није никако, све и да је хтела, а није, због Источног питања и продора Русије на Балкан, могла да помогне Србима. Оставши сами, без помоћи великих сила, Срби су били препуштени сами себи. Српски кнез и властодржац, Милош Обреновић, поучен лошим искуством из Првог устанка, решио је да циљеве српске револуције оствари на другачији начин, ослањајући се првенствено на сопствене снаге, и таква политика, у српском случају, на дуге стазе, испунила је очекивања. Српска држава, на простору Београдског пашалука створена је поступно, корак по корак, преко аутономије, до потпуне независности.

Из свега напред реченог долазимо до закључка да је Српска револуција била национални покрет широких размера. Она је обухватала српски народ на свим меридијанима, са циљем буђења националне свести, јер се борба за националну државу и националну културу међу европским народима у деветнаестом веку сматрала нужном и неопходном. У току те националне револуције обесправљена „раја“ почела се осећати Србима, и почела је српство у срцу носити, јавно га истицати и за њега се борити. Тако су овом општесрпском покрету, који је трајао скоро седам деценија, значајни допринос дали не само Срби у Београдском пашалуку, него и Срби у Аустрији, Срби у Црној Гори, у Далмацији, Босни и Херцеговини и другим деловима Турске. Према овом виђењу

које би се могло окарактерисати као великосрпско, у српску револуцију спада и борба Вука Караџића за реформу језика и правописа, књижевни и политички рад Петра Другог Петровића Његоша, стварање Матице српске, борба Срба у Војводини за аутономију, Херцеговачки устанци Луке Вукаловића, као и стварање Уједињене омладине српске у Новом Саду. Сви ови покрети били су манифестација једног те истог историјског процеса, који имају заједнички именитељ: Српска револуција у деветнаестом веку.

Такође, Српска револуција је била интегрални део једног европског и опште светског покрета стварања националних држава, који је започео Америчком и Француском револуцијом а завршио се револуционарним ратовима за уједињење Италије и Немачке. У том интервалу (1775.–1871.) европски и светски револуционарни покрети захватили су и Латинску Америку, а 1848. године, Мађарску, Француску, Немачку и Италију. Европски револуционарни покрети су истакли као најважније и најзначајније начело стварање Европе нација, насупротив Европи империја каква је настала након слома Наполеона Бонапарте и *Бечким конгресом* 1814/15. године, успоставом Свете Алијансе и међународне политичке равнотеже назване „концертом великих сила“¹⁰.

Иако је била део великог европског и светског процеса Српска револуција је ипак имала своје изразите специфичности и представљала је аутентични самоникли покрет обесправљене „раје“ на рубном подручју Османске империје.

Према томе, у прву фазу револуције би тако спадао Први српски устанак 1804–1815. године, али и процеси који су се још пре тога одвијали у Црној Гори, Боки и Далмацији. Револуција је почела ненадано, као локална буна на дахије, да би се касније, после Битке на Иванковцу претворила у отворену борбу против султана. Међутим, први стварни револуционарни корак учињен је тек 19. марта 1807. године, када је тадашњи председник *Правитељствујућег совјета* књаз Сима Марковић дао судбоносну изјаву „да се Србија сматра

10 Erih Hobzbaum, *Doba revolucije*, Školska knjiga, Zagreb 1987, 294, 122-135; Čedomir Popov, *Grđanska Evropa*, prva knjiga, Matica srpska, Novi Sad 1989, 548, 289-295; J.B. Tarle, *Istorija novog века II*, Београд 1948, 652, 241–251; Henry Kissinger, *Diplomacija*, Goden marketing, Zagreb 2000.

независном државом“ . Овом изјавом Симе Марковића, први пут су Срби јавно истакли захтев за независношћу и тако је локална побуна за аутономију, подстакнута великим војничким успесима у 1806. години, довела до трансформације устанка у националну револуцију – борбу за независност¹¹.

У другу фазу српске револуције спадао би период од 1815. године, па све до 1848. године, где важно место заузима Други српски устанак и прва влада Милоша Обреновића, као и владавина Петра Другог Петровића Његоша у Црној Гори. Затим, у ту другу фазу спада и почетак уставобранитељске владе у Србији, као и велика културна револуција, односно стварање најзначајнијих српских културних институција, као што је стварање првих школа и гимназија попут оне у Сремским Карловцима, додуше настале у предреволюционарном времену 1792. године, и која ће постати расадник српске интелигенције у Јужној Угарској или Српској Војводини, као и стварање Матице српске 1826. године, у Будиму. Такође, у културни део Српске револуције, требало би убројити и рад Вука Караџића на реформи језика и правописа¹².

Трећи период Српске револуције наступио је након велике револуције 1848. године, у којој су Срби у Хабзбуршкој монархији узели видно учешће. Међутим, они нису стали на револуционарну него на реакционарну страну, и то им бројни тадашњи револуционари попут Маркса и Енгелса нису опростили¹³. Тако су Срби, али и њихови национални антиподи

11 Владимир Ђоровић, *Историја Срба*, БИГЗ, Просвета, Београд 1993, 794, 550.

12 *Историја српског народа*, V1, Београд 1994, 571, 100–281; *Историја српског народа*, V2, СКЗ, Београд 1994, 495, 7–397.

13 О Словенима је, на Бакуњинов захтев да им се обезбеди независност, у *Новим рајнским новинама*, Фридрих Енгелс је одговорио:

„Ми не мислимо на то. На сентименталне фразе о братству које нам овде сервирају у име најконтрареволуционарних нација Европе ми одговарамо: да мржња према Русима јесте и остаје прва револуционарна страст Немаца; да се од времена револуције томе присајединила мржња према Чесима и Хрватима, да ми, заједно с Пољацима и Мађарима, можемо обезбедити револуцију само путем најодлучнијег тероризма против ових словенских народа. Ми сада знамо где су концентрисани непријатељи револуције: у Русији и аустријским словенским земљама, и никакве фразе, никакво указивање на неодређену демократску будућност ових земаља не може нас одвратити од тога да с нашим непријатељима поступамо као с непријатељима.“ И тако је Енгелс наговестио непоштедну борбу на живот и смрт „словенству, које врши издајство према револуцији.“

То није било написано – или написано само – у наступу жестоког гнева због лакејских услуга које су аустријски Словени указивали европској реакцији. Енгелс је словенским народима – с изузетком Пољака, Руса и донекле Словена у Турској – одрицао сваку историјску

Хрвати, у револуционарним организацијама марксистичког типа били окарактерисани као „крајњи реакционари“, а њихова борба за ослобођење „политичком игром реакционарних сила“, у првом реду Русије и Аустрије, чији продор на Балкан је требало по сваку цену зауставити. Ово марксистичко мишљење увелико се поклапало са ставовима спољне политике Велике Британије.

Ипак, борба српског народа за ослобођење се наставила и она је у различитим интензитету и различитој форми трајала све до Берлинског конгреса 1878. године. Овај период историје Српске револуције обележен је Херцеговачким устанцима и Источним питањем, Кримским ратом, као и ратовима уједињењем Италије и Немачке,¹⁴ који су имали посредног утицаја за развој Источног питања, а самим тим и за судбину Српске револуције.

У овој фази пресудан је био покушај кнеза Михаила Обреновића, прворазредног националног револуционара, да оснује Балкански савез и покрене велики устанак против Турака и стави се на његово чело¹⁵. Преломне године у том смислу биле су 1856. и 1859. Година. У првој, 1856. години, *Париским миром*, однос снага у Европи и свету, као и на Балкану, знатно се променио. Русија је престала да буде велика сила првог реда и једина заштитница хришћана у Турској. То право је након Кримског рата прешло на друге Велике силе које у складу са својим интересима подржавале или чувале знатно ослабљено Османско царство¹⁶. Други догађај пресудан за позну фазу

будућност „из простог разлога што свим осталим Словенима недостају основни историјски, географски, политички и индустријски услови самосталности и животне способности“. Борба за националну независност ствара од њих безвољно оруђе царизма и добронамерне самообмане демократских панслависта то не могу изменити. Историјско право великих културних народа на револуционарни развитак важније је од борбе ових ситних, закржљалих, немоћних нација за независност, чак и онда ако се при томе насилно погази понеки нежни национални цветић; њих би то само оспособило за учешће у историјском развитуку, који би их сасвим мимоишао ако остану препуштени себи самима. Тако је Енгелс још 1882. године рекао: ако се сукобе тежња за ослобођењем балканских Словена с интересима западноевропског пролетаријата, тада овај уопште не би марио за ове слуге царизма, песничким симпатијама нема места у политици: Franc Mering, *Kar Marks – istorija njegovog života*, Kultura, Beograd 1958, 172–173.

14 Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*, Просвета, Београд 1989, 840, 7–273.

15 Слободан Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила Обрановића*, БИГЗ, Југосавија пубик, СКЗ, Београд 1990, 533, 347–511.

16 Павле Миљуков, Сењобос, Езенман, *Историја Русије*, „Народна кутура“ институт за

Српске револуције био је Италијански рат за уједињење из 1859. године, и сукоб Италије и Француске против Аустрије, као и покушај да се италијански, мађарски и пољски револуционари преко Балкана увуку у Хабзбуршку монархију и да на њеној територији подигну националне устанке који ће довести до њеног краја¹⁷. Смрт старих конзервативних империја и њихова замена новим државама националног типа овде се први пут испољила као део општеевропског револуционарног покрета¹⁸. Против ове идеје били су, поред конзервативне Аустрије и Русије, Енглеска и Пруска, али ова идеја је, ипак, ухватила дубоке корене у српској националној свести, нарочито код ђака и прве школоване интелигенције, који су окупљени око Уједињене омладине српске основане у Новом Саду 1866. године, сневали обнову Душановог царства и критиковали полицијску и бирократску државу у коју се Србија тих година претварала¹⁹.

После смрти кнеза Михаила Обреновића у београдском Кошутњаку 1868. године, и довођења на власт четрнаестогодишњег кнеза Милана Обреновића, у Србији је формирано намесништво које је 1869. године донело српски устав²⁰.

Интересантно је запазити да велике конзервативне силе тадашњег доба нису гушиле српску револуцију, нити је спутавале, него су искључиво настојале да је ставе под своју контролу. Тако је 1873. године, након формирања Немачког царства (1871), дошло до зближавања конзервативних сила Европе: Аустрије, Русије и Немачке у Тројецарски савез који је настојао да покрене Источно питање у 1875. години, како би ратном интервенцијом дошло до учвршћивања и легализације новог поретка у Европи и на Балкану²¹.

Српска револуција је убиством кнеза Михаила Обреновића једноставно из руку револуционарних франкофилских,

национану просвету Јована Р. Шарановића, Београд 1998, 1019, 429–430, 613–618;

17 Rat 1862, *Crnogorsko turski ratovi*, Vojna enciklopedija 2, Београд 1971, 800, 212; *Hercegovачki ustanci*, Vojna enciklopedija 3, Београд 1971, 800, 426.

18 Eriћ Hobzbaum, *Doba kapitala*, Zagreb 1989, 279, 70–83.

19 Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевност*, Београд 1966, 564, 182–211.

20 Васо Чубриловић и В. Ћоровић, *Србија од 1858 до 1903*, Београд, 195, 56–72.

21 В. М. Хвостов и И. И. Минц, *Историја дипломатије*, свеска друга, Београд 1949, 367, 18–28.

промасонских организација тога времена, стављена под контролу конзервативних сила. У томе је тајна велике империјалне политике која не гуши националне покрете, него их ставља под контролу и преусмерава у сопственом интересу, чега најчешће савременици нису ни свесни.

Српска револуција, типичан је пример да се људи и догађаји формирају у тренутку времена и да је време, то „мајсторско решето“ како га је описао и дефинисао Његош, фактор који кадрира и формира личности и догађаје, јер се никад не зна како ће се ко у ком тренутку понашати и какав ће траг у историји оставити. У тој чињеници се и крије тајна националне револуције као једног, по својим последицама, крајње непредвидиовог процеса, о коме се касније суди на основу „накнадне памети“. Пошто свака револуција, било она национална или социјална, било културна или техничка, у себи носи ново стање и нови дух, она, следствено томе, одабира људе и карактере који се могу на најбржи и најадекватнији начин прилагодити таквом стању. У неким другим, сређенијим временима, велико је питање да ли би један Милош, „баба Вишњин син“, икада дошао у прилику да постане кнез а Карађорђе вожд²²?

Карађорђе Петровић и Српска револуција

Српска револуција отпочела је као Први српски устанак а његова прва фаза позната је као Буна на дахије. На Сретење 1804. године, у Орашцу у Марићевића јарузи, у кући орашачког кнеза Теодосија Марићевића изабран је за вођу устанка Ђорђе Петровић „Карађорђе“. На збору је било око 300 најугледнијих људи из целе Шумадије. После избора старешине устанка сви присутни су му се заклели на верност. Заклетву је извршио прота Атанасије. Прва акција устаника било је паљење хана у Орашцу. Владајућим турским „дахијама“ Карађорђе није био нимало значајна личност у том моменту. Они су се више бојали људи из Посавине и ваљевског краја него људи из Шумадије²³. Тако је на Карађорђа пошла једна другостепена

22 Живојин Андрејић, *Карађорђе – васкрс Србије XVI–XXI век*, Меркур – СВ, ННК – интернациона, Београд 2013, 267.

23 Владимир Ђоровић, *Карађорђе и Први српски устанак*, СКЗ, Портрети из новије српске историје, Београд 1990, 315, 5–80, 16.

потера, којој је лако одолео. Према мемоару митрополита Стратимировића, вође устаника Главаш и Карађорђе дуго нису могли да се одлуче какве мере да предузму. „Глава у торби“ је била свим виђенијим Србима, трговцима, домаћинима и кнезовима (књазовима) који су окупили око себе своје момке и наоружани се склонили у друга села. Дахије су рачунале на оштру зиму и на немогућност хајдуковања, али је управо ова околност била пресудна да устанак што брже плане и да се устаници, егзистенцијално угрожени, што је могуће брже организују и одбране од турских потера. Устаници више нису могли никоме веровати, а како су Срби били наоружани дахије су их буквално приморале да им пруже отпор.

Ако је веровати записима антрополога и филолога Вука Караџића о том периоду, већ на самом избору вође устанка су се издвојиле три доминатне социјалне групе које су преузеле команду и контролу над устанком²⁴. У прву групу спадали су хајдуци, одметници од поретка, људи који су живели током лета у шумама, пљачкајући и робећи турске караване, и они су за старешину тражили Станоја Главаша из села Селевца из нахије смедеревске, који беше познат као хајдучки харамбаша и човек који је највише Турака дотад побио. Али, према веровању Главаш не прихвати старешинство, јер је добро знао да није добро да хајдуци воде устанак. Хајдуци у њему могу да учествују као искусни борци и ратници, али никако као политичке вође. Устанак је, према Главашу, ипак био озбиљније предузеће и требали су њиме руководити озбиљнији људи који имају висок углед у народу и који би касније, кад устанак стане јеђавати, могли да се с пуним правом измире с Турцима. Онда је избор пао на Теодосија Марићевића, кнеза нахије крагујевачке, у чијој кући су се устаници и састали. Али и он је, као и Главаш, одбио старешинство, с образложењем да устанком не могу управљати кнезови, јер је њихов главни задатак да скупљају харач и преговарају с Турцима. Они треба да измире народ и Турке а не да буду бунције и коловође, него је, према његовим речима, старешинство требало да се преда човеку који није ни кнез ни хајдук, неком човеку из народа који је мало хајдуковао, помало трговао, био угледан

24 Вук Караџић, *Прва година српског војевања на дахије*, Српска историја нашега времена, Нолит, Београд 1977, 305, 86.

у народу и доброг имовног стања и познат по јакој вољи и брзој одлуци. А такав човек је највише одговарао личности Карађорђа Петровића²⁵.

Према Вуковим речима, Карађорђе нимало није био речит човек, али беше крупна стаса и преке нарави: „зао и љут човек који хоће одмах да убије“, идеалан да се бори с дахијама, отпадницима од султана и криминалцима. Карађорђе је с породицом 1787. године пребегао у Срем, где је радио као шумар у служби манастира Крушедол. У току аустро-турског рата Карађорђе се као добровољац придружио аустријској војсци маршала Лаудона и учествовао у опсади Београда, да би се убрзо затим нашао и у редовима Михаљевићевог фрајкора. Према Вуку, Карађорђе је био изабран управо стога што су устаници испрва сматрали да је по својој нарави и свом карактеру био најсличнији онима против којих су се Срби и подигли на устанак²⁶. Кнезови и хајдуци у том тренутку су размишљали бистро и хитро, јер је било потребно тренутачно реаговати и зауставити дахијске зулуме, измирити се са султаном и обновити поредак какав је био пре дахијске страховладе. Карађорђе им се показао идеалан за ту акцију, али пошто су кнезови сматрали да је био без интелигенције и карактера каква се тражила за кнеза, више дивље, хајдучке нарави а опет кућеван човек из народа, кнезовима се чинило да он неће умети управљати побуном без њиховог знања и помоћи. Њихово првобитно мишљење је било да Карађорђе буде параван, слепо оруђе њихове политике. Али показало се убрзо да Карађорђе није био човек без вредности каквим су га кнезови првобитно проценили. Несумњивог војничког талента, он се показао знатно интелигентнијим и способнијим него што им се испрва учинио. Иако преке нарави, није био лаком на новац и почаст, и будући да је био скроман и једноставан у народу је био одмах задобио поверење и стекао висок ауторитет. Битке у којима је тукао Турке биле су добро организоване и вешто вођене и умео је да охрабри војнике и улије им додатно самопоуздање. Био је висок, крупан, снажан

25 Слободан Јовановић, *Карађорђе и његове војводе*, Из историје и књижевности I, БИГЗ, Југославија публиц, СКЗ, Београд 1991, стр. 17–39

26 Вук Караџић, Прва година српског војевања на дахије, *Српска историја нашега времена*, Полит, Београд 1977, 305, 131–135.

човек који се у великој мери ослањао на интуицију и у великој мери био је оличење витештва.

Карађорђе је развио посебну тактику борбе с Турцима, којом је уништавао знатно бројнију турску војску. Његовом војничком генију с правом су се многи дивили. Био је рођени војник; скроман, дисциплинован, усредсређен на победу и општи интерес, а са сваком победом његов ауторитет је растао и издвајао га изнад осталих старешина с којима је дошао у сукоб када је устанак добио неочекивану државну и револуционарну форму.

Избор Карађорђа Петровића за српског војводу био је изузетно добар. Изабран историјским тренутком и потребом Карађорђе Петровић је у потпуности оправдао устаничка очекивања, био је прави човек у право време на правом месту.

Успеси Карађорђеви брзо су се прочули по српству, те је он стављен у народну песму. Чим га је песма примила, и чим је инициран у национални мит, Карађорђе се из основе изменио. Издигао се за врховног војводу српског народа и гледао је по сваку цену да прекида политичке односе са Турцима, чиме је у великој мери убрзао револуционарни процес²⁷.

Срби који су се у почетку борили против дахија, нису имали озбиљну намеру да се сукобљавају са султаном. Они су пре свега желели аутономна права каква су имали реформом из 1795–96. године; да сами бирају своје кнежеве, да имају народну војску, да сами скупљају дажбине и предају их Турцима, али да им Турци не седе у селима, него у паланкама, и да их не пљачкају и не читлуче као што су радили у Босни. Сукоб са султаном пре је био изнуђен него део неког озбиљнијег плана. У тадашњем периоду Срби су тражили од султана да им обећане привилегије гарантују велике силе, у првом реду Аустрија или Русија, јер им је лично било свеједно, могла је и да се умеша и сама Француска ако је била заинтересована за њихов проблем. Србе је искључиво интересовала безбедност гарантована међународним уговором, како се не би поновила дахијска страховлада и сеча народних првака. Срби нису устали против султана, нити против Османске државе и власти, него

27 Слободан Јовановић, *Карађорђе и његове војводе*, Из историје и књижевности I, БИГЗ, Југославија публик, СКЗ, Београд 1991, 925, 17–39.

против отпадника од султана и свих оних исламских елемената који су учествовали у рушењу ауторитета османске државе, а гаранције које су тражили биле су изнуђене слабошћу исте османске државе која се с великом муком одржавала у животу, и чији ауторитет, након погибије дахија, нису признавале ни крцалије османског кондотјера Алије Гушанца.

Турци су добро знали шта је тај српски захтев значио за њихову државу и какве опасности је у себи носио. Као прво, доводио је до директног мешања страних сила и хришћанских држава у однос између централне власти у Цариграду и „раје“, и стварао се међународни преседан на основу кога су могла да се и у другим деловима империје отворе и друга национална питања. А она су се отварала, као у српском случају, увек када су се локални муслимани и њихови прваци одметали од султана, што је у том моменту била уобичајена појава. Српски захтеви, су тако давали великим силама право да реагују у циљу заштите хришћанске раје и хришћанских вредности у Османском царству. А као друго; Османско царство се у том тренутку налазило у фази распада, нарочито на његовим рубним деловима, и тај распад државе био је изазван реформама султана Селима Трећег које су подстакле велики отпор јаничара у Турској. Том приликом у Бугарској се отцепио Пазваноглу из Видина, у Босни није више било послушности, Бушатлије су суверено владале на подручју данашње северне Албаније и Косова и Метохије, у Епиру господар је био Али паша Јањински, док је у Египту као намесник суверено владао Мехмед Алија²⁸.

Непослушност муслимана султану довела је до пропасти читавог правног и државног устројства Османске империје и до огромне криминогенизације друштва. Срби се нису могли ослонити на таквог султана ни на такву централну власт која није могла изићи на крај с локалним моћницима. Стога је губитак царског ауторитета, а не нека већа, узвишенија идеја, био тај који је Србе просто приморао да за свој положај траже помоћ других сила, да интернационализују своје питање и на тај начин да крену на путем револуције. Додуше, она се родила

28 Стојан Новаковић, *Турско царство пред Српски устанак 1780–1804*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2001, 267; Владимир Стојанчевић, *Српски народ пред први устанак*, Историја српског народа VI, СКЗ, Београд 1994, 576, 7–24.

из самог устанка, односно из српских победа и успеха у том устанку, у чији успех су на самом почетку устанка и сами Срби дубоко сумњали²⁹. Препуштени сами себи, без икаквог ослонца, Срби су морали преломне 1806. године дочекати вишеструко бројнију султанову војску. Када су је потукли, што је за све било велико изненађење (како за султана и за велике силе, тако и за Србе), дошло је до наглог пораста самопоуздања устаника. Том приликом се формирала идеја независне српске државе која је била националног и револуционарног карактера.

Срби су током девет дугих и крвавих година успели да поразе султанову војску неколико пута и да остваре за то време завидне војничке успехе. Ипак, на крају су доживели страشان пораз, и то не толико турском војном снагом и издајом великих сила, како се веровало, колико својом унутрашњом слабошћу и малодушношћу, изазваном одсуством победничког духа који се изгубио у међусобним сукобима, омразама и неповерењу³⁰. Тако је Први српски устанак, који Милорад

29 На пролеће 1805. године, на Пећанчкој скупштини донесена је одлука да се по упутствима из Петрограда пошаље у Цариград депутација на челу с Петром Чардаклијом која ће султану поднети устаничке захтеве. Срби нису одрицали право врховне султанове власти, али су тражили аутономију на најширим основама, а која би подразумевала, право да себи бирају кнеза и старешине, плаћање данка одсеком, осигурање вере и трговине и да се Турци не мешају у унутрашње ствари Срба. Захтеви који су тих дана постављени на овој скупштини, постали су део српског политичког програма којег су се Срби придржавали и у време Другог српског устанка. Ове захтеве, уз помоћ Русије, 1829. године, након петнаест година истрајне дипломатске борбе и рада на унутрашњој консолидацији, успешно је остварио Милош Обреновић. Истовремено, на овој скупштини када се расправљало о захтевима које је требало по руском савету предати Порти, на Карађорђево захтев, предност је добила представка од 13. маја којом је од турских власти тражено, први пут у току устанка укидање феудалних обавеза и завођења унутрашње аутономије у Београдском пашалуку. Захтеви које ће тек двадесет и осам година касније 1833. године, Милош Обреновић успети да издејствује од султана и Високе порте, додуше када су Османлије изгубиле рат с Русима и када су, под притиском великих сила морале признати независну грчку државу. Међутим, тај захтев је први дефинисао Карађорђе и њиме је, заправо, почетна Буна на дахије, побуна верне и султану одане раје против одметника и зулумћара, муслиманских отпадника од закона, почела да се трансформише у побуну против Османског царства и самог султана, које није имало ни снаге ни ауторитета, да на адекватан начин, заштити хришћанску рају. Дакле, Срби су своје право на побуну, црпели из немоћи и неефикасности Османске државе, или, другим речима: ако султан није могао да их заштити, заштитиће се они сами, а ако су успели сами да се заштите онда им султан није ни потребан. Врло једноставна логика диктирала је и утврђивала сам ток устанка. Видети: Станоје Станојевић, *Историја српског народа*, Издавачка књижница Напредак, Београд 1926, 431, 323; Владимир Ђоровић, *Историја Срба*, БИГЗ, Београд 1992, 794, 540; Владимир Стојанчевић, *Први српски устанак и ратовање Срба с Турцима 1804–1813*, *Историја српског народа* VI, СКЗ, Београд 1994, 576, 25–86; Чедомир Антић, *Српска историја*, Вукотић медија, Београд 2013, 361, 138–140.

30 Стојан Новаковић, *Уставно питање и закони Карађорђевог времена*, Нова штампарија – Давидовић, Београд 1907, 128.

Екмечић идентификује са Српском револуцијом, показао све позитивне и негативне стране српског националног бића³¹. Наиме, када су, од стране великих сила које су ратовале с Наполеоном, Срби 1806. године били остављени на цедилу, и када је велика турска сила на њих кренула из три правца, тада су Срби показали свој невероватни војнички геније и успели су да ратују на три фронта, да потуку вишеструко бројнијег непријатеља и да својом снагом освоје Београд, једну од најснажнијих фортификација на Дунаву. Али када су потукли Турке и када су се уселили у њихове куће и поделили ратни плен, почела је да се из народа издваја нова класа народних вођа и управљача и отпочеле су политичке расправе које су на крају и довеле до слома устанка³². Парадоксално, Срби су 1813. године били опремљенији и боље организованији него 1806. године. Имали су више топова, више хране и муниције, али им је дух био увелико сломљен унутрашњим политичким борбама око власти и чињеницом да је врховни командант Карађорђе Петровић био оболео од тифуса. Тако је српски народ, који је у време оскудице и немаштине правио чуда од јунаштва, у доба страначке борбе постао апатичан, малодушан и склон поразу. Ипак, устанак је уродио плодом. Главна намера устаника да уђу у међународно право и да тако створе стабилну основу за стварање независне државе била је услышана. Циљ и скупа цена устанка у тренутку његовог слома чинила се веома малом и ништавном, Срби једва да су се изборили да буду споменути у 8. тачки *Букурештанског мировног уговора* а о њима на *Бечком конгресу* 1815. године, када се решавала судбина тадашње Европе и света, готово да није било помена. И када је све личило на тоталну катастрофу с тенденцијом да српски захтеви за аутономијом постану „мртво слово на папиру“, десило се чудо. Под Милошем, новим вођом Српске револуције, у периоду европске рестаурације, Србија се, полако и постепено опоравила од пораза и почела да се обнавља³³.

У међувремену, после слома устанка, Карађорђе се обрео у Русији, где је највише био смештен у Хотину. Према неким

31 Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*, Београд 2017, 606, 127–174.

32 Вук Караџић, *Правитељствујуиши Совјет српски за времена Карађорђејева или Отимање великаша око власти*, Просвета, Историјски списи II, Београд 1969, 670, 51–111.

33 Слободан Јовановић, *Кнез Милош*, БИГЗ, Југославија публик, СКЗ, Из историје и књижевности I, Београд 1991, 576, 39–61.

историчарима Карађорђе је још док је био у Србији био упознат с грчким револуционарним покретом и њиховим идејама а у емиграцији га је с њима упознао хетериста Ђорђе Олимпија, звани капетан Јоргаћ. Он је тајно у Галати код Јашија увео Карађорђа у кућу принца Константина Ипсилантија, где овај постаје члан грчке Хетерије која се спрема на подизање општег устанка на Балкану зарад стварања неке врсте балканске федерације³⁴. Хетерија је Карађорђа изабрала за вођу устанка у Србији, као претече будућег устанка у Грчкој. У том својству и с тим задатком Карађорђе је кренуо у Србију. Дана 11. јула 1817. године Карађорђе Петровић је са својим писаром, чланом Хетерије Наумом Крнарком дошао у Србију. Милош Обреновић је, међутим, наредио да се Карађорђе тајно убије. Наређење је извршено у ноћи између 12. и 13. јула те године. Карађорђе је убијен секиром на спавању, тако што му је одсекао главу момак (помоћник) српског устаника Вујице Вулићевића Никола Новаковић. Након тога, Карађорђева глава, балсамована и напуњена сламом, послата је султану у Цариград³⁵.

Пишући о Карађорђу у периоду његовог боравка у Хотину, Павел Петровић Свињин упоредио га је с „угашеним вулканом који је сваког часа могао да букне“³⁶. Тада је Карађорђе имао око 55 година, носио је народно одело и важио за доброг коњаника, био је у изгнаству хладан и ћутљив, али и даље склон да падне у ватру, као у време најжешћих битака. Свињин сведочи да никада нико није знао Карађорђев ратни план, што ће рећи да је Карађорђе био неповерљив према људима. Никома од његових подређених није било јасно где ће бити распоређен нити какав ће задатак добити. Али из самог тока Карађорђевићких битака јасно се види да је сваки његов потез био добро планиран и промишљен, као и да је захтевао знатно развијену машту и високо присуство духа. И то је био доказ да је Карађорђе Петровић био изузетно интеллигентан и дубокоуман човек, потпуна супротност од доста лажне слике напраситог и пустиг човека коју су многи о

34 Владимир Ђоровић, *Карађорђе и Први српски устанак*, СКЗ, Портрети из новије српске историје, Београд 1990, 315, 73

35 Александар Драшковић, *Смрт Карађорђа Петровића и коб братоубилаштва у историјском искуству Срба*, Карађорђе и његово доба, Зборник радова научног скупа, Велика Плана 1992, 162, 9–35.

36 Петар Милосављевић, *Карађорђе у рукој књижевности и публицистици*, У славу великог војда, Карађорђе у књижевности, Зборник радова с научног скупа, Велика Плана 1993, 34–35.

њему имали³⁷. У животу као и у рату, он се највише користио фактором изненађења, а онај ко се користи овим фактором тешко да може себи допустити да буде изненађен и далеко је промишљенији и лукавији него што изгледа. Ипак, његова смрт није била нимало промишљена ни лукава. Убијен је на спавању, тако што је био намамљен у клопку од својих дојучерашњих кумова и пријатеља. Тако је Крађорђе, као онај који је изненађивао и чија је личност и историјска улога сама по себи представљала изненађење, умро и сам изненађен од својих старих и нових непријатеља. О томе је остављен доказ у облику писма Карађорђа Петровића руском цару Александру у Петрограду, 4. јул 1816. године, које је било јавно објављено у Србији још половином двадесетог века. Ово писмо, вешто написано, било је сурово искрено с Карађорђеове стране и оно у неку руку представља његов политички тестамент. То писмо истовремено сведочи о пажљиво испланираној завери великих политичких сила и Карађорђевих непријатеља у Србији, на челу са Милошем Обреновићем, да намаме у клопку Карађорђа да се врати у Србији и да тамо буде убијен, јер он великим политичким силама у том политичком тренутку није одговарао. У том писму Карађорђе је изложио списак српских старешина који су били верни Карађорђу и Руском царству, и споменуо је како му је и сам Милош Обреновић обећао да ће се повинovati Карађорђевој врховној власти и старешинству по његовом повратку у Србију. Из овога писма произилази да је Милош остао у Србији у договору с Карађорђем, као неко ко ће остати уз народ и покушати да их помири с Турцима, јер једини има способност да се с њима договара, за разлику од Карађорђа који је био врховни вожд, свестан своје власти и угледа, и чији је главни циљ био да преговара с царевима и обезбеди дипломатску подршку великих сила Србији зарад задобијања аутономије. Карађорђе уопште није прозreo Милошеву амбицију, нити га је сматрао за конкурента и руском цару је приложио писмо једног од српских устаника Вујице Вулићевића у коме Вујица пише како су Турци сковали план да убију Вујицу и Милоша Обреновића, као и писмо Луке

37 Да је Карађорђе прост и пуст човек први је имао мишљење Станко Петровић, стриц Владике Рада и отац књаза Данила и војводе Мирка који се с Карађорђем сусрео 1809. године, у Сјеници. О чему пише Његошев биограф Милорад Медаковић: Милорад Медаковић *Петар Петровић Његош, последњи владајући владика црногорски*, Књигопеатња А. Плевића, Нови Сад 1882, 128, 14.

Лазаревића који је примио извештај од Јакова Ненадовића и капетана Јоргаћа, према коме су Вујица и Милош накуповали доста оружја и муниције и све спремили за устанак у Србији, те зову Карађорђа да дође у Србију и да се стави на чело устаника. Ова писма су намамила Карађорђа у замку да дође у Србију и да тамо буде посечен. Читава игра око тајног грчког друштва *Хетерије* и Карађорђевог „тајног“ бекства, за које је први сазнао велики Карађорђевић непријатељ митрополит Леонтије, осведочени потајник, била је више него провидна. Очигледно је Карађорђе, као Балкански Наполеон, сметао великим силама које су имале прећутни договор како да му дођу главе. У том договору су поред Турске учествовале и неке друге силе, међу којима не би требало искључити ни Русију, о чему најбоље говори чињеница да су односи које је Милош имао с Русијом након Карађорђевог смрти били више него добри и да је Русија у многоме подржавала Милоша као њеног човека на Балкану. Милош, лукави и амбициозни дипломата, тешко да би се упустио у такво ризично предузеће на своју руку.³⁸ Једноставно, Карађорђе се, попут многих великих и значајних личности, кретао за својом судбином, а његова судбина колико је била велика толико је била и трагична. Заправо, трагичност његове судбине даје величину његовом животу. Карађорђе је тешко трпео рану старост и понижења која су га снашла у емиграцији. Он је био заробљеник оног момента када је напустио тле Србије и желео је по сваку цену да се врати у отаџбину. Није могао да поднесе живот ван Србије, старост и живот немоћног и одбаченог политичара у емиграцији, што се разазнаје из детаља да је фарбао бркове и настојао да изгледа млађи. Био је ратник и желео је да последње дане свог живота проведе као јунак са сабљом у руци. Његова смрт, као и живот, лако су ушли у легенду. Карађорђе је управо због свог трагичног краја постао светла личност модерне српске историје. Карађорђе је архетип непоколебљивог и непокорног хероја и мученика, човека који умире за своје идеале³⁹.

У писму Карађорђа Петровића руском цару Александру у Петрограду, 4. јула 1816. године Карађорђе пише како је

38 ж Карађорђево писмо руском цару Александру, Стопедесетгодишњица устанка у Србији 1804–1954, Гласник – службеног листа Српске православне цркве, Београд 1954, 99, 30–32.

39 Стојан Новаковић, Последњи покушај, *Из српске историје*, Матица српска, Нови Сад 1966, 367, 288–303.

Милош Обреновић, захваљујући познанству са Сулејман пашом Скопљаком успео да обезбеди тренутни предах за народ. Такође, Карађорђе се руском цару жали на Петра Дорбњца, и на његове тадашње непријатеље: франкофиле и аустрофиле, који су га опањкавали код руског двора, али се не жали на Милоша Обреновића. Карађорђе, руском цару доставља списак српских старешина у које има поверења и који су верни Русији. Прво име на том списку је име Милоша Обреновића. Писма која је Карађорђе добио од Вујице Вулићевића и осталих људи из Србије предата руском цару, сасвим јасно говоре о великој и дубокој међународној политичкој завери против Карађорђа. Карађорђево убиство било је део добро смишљеног и вешто припремљеног плана, о коме је српски вожд, ипак оставио писани траг, тако да историчари немају никакву сумњу, о начину како је овај велики национални вођ и револуционар страдао.⁴⁰

Милош Обреновић и Српска револуција

Карађорђево антипод Милош Обреновић, вођа Другог српског устанка и настављач Српске револуције, син Тодора и Вишње, родио се у Добрињи, у околини Ужица, 23. фебруара 1780. године по старом календару. Своју младост је провео код свог брата по мајци Милана Обреновића – угледног и богатог трговца из Бруснице и једног од вођа Првог српског устанка. Милан Обреновић је био главни организатор устанка у Рудничкој, Пожешкој и Ужичкој нахији, којима је у току устанка владао и командовао. Милош је, као Миланов момак, прошао готово све веће битке од 1804. до 1813. године, где се показао као велики јунак. Том приликом 1809. године, приликом Карађорђевог напада на Нову Варош, Прибој, Пријепоље и Сјеницу, Милош се као комадант и господар Ужица налазио у Вождовој војсци. У превирањима 1810. године, Милош је стао на страну Карађорђевог опозиције, предвођене Миленком Стојковићем и Јаковом Ненадовићем, због чега је убрзо био уклоњен са свих командних положаја. Али он је успео

40 Ђорђе „Карађорђе“ Петровић, „Карађорђево писмо руском цару Александру“ у Стопедесетгодишњица устанка у Србији 1804–1954, *Гласник – службеног листа Српске православне цркве*, Београд, 1954.

да поврати пољуљано поверење и да у последњим данима Првог српског устанка 1812. године добије у команду одбрану југозападног фронта. Милош Обреновић је био један од ретких српских војвода који су остали у Србији и предали се Турцима. Након амнестије, он добија положај оборкнеза Рудничке, а затим и Пожешке и Крагујевачке нахије, где су Обреновићи још у време Милана успели да изграде ауторитет и снажно политичко упориште у народу⁴¹.

Вук Стефановић Караџић, први биограф Милоша Обреновића, морао је у великој мери улепшавати биографију овог српског кнеза, властодршца, државотворца и тиранина, човека којег је историја сама изабрала да на њеној позорници одигра значајну улогу⁴². Оно што је Вук прикрио била је чињеница да је Милош Обреновић, син Баба Вишње и Теодора, спадао у ред Карађорђевићевих малих војвода, нових људи које је Карађорђе издигао уставним актима из 1811. године, када је дошао у сукоб с Миленком Стојковићем и Петром Добрњцем које је протерао из Србије⁴³. Том приликом Карађорђе је знатно централизовао своју власт и велике области је поделио мањим војводама, добрим јунацима и момцима некада великих и знаменитијих старешина, које су се заједно с Карађорђем отимале за врховно старешинство у устанку. Пре тога Милош је био момак код свога полубрата Милана, Карађорђевог великог војводе и заповедника нахија Рудничке, Пожешке и Ужичке, члана Совјета, богатог свињарског трговца и имућнијег човека тога времена, а који је такође, припадао Карађорђевој опозицији и који је преминуо изненада 1810. године у Букурешту, приликом дипломатске мисије⁴⁴.

Милошево право презиме било је Теодоровић, по оцу Теодору или Теши, али он је присвојио Миланово презиме Обреновић, како би се докопао његовог имања и почаста, и како нико не би приметио Миланов нестанак. Другим речима,

41 Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић I*, Талија издаваштво, Београд 2017, 600.

42 Вук Караџић, *Милош Обреновић књаз српски или грађа за српску историју нашег времена*, Историјски списи I, Просвета, Београд 1969, 542, 25-105.

43 Стојан Новаковић, *Уставно питање и закони за Карађорђево времена*, Нова штампарија – Давидовић, Београд 1907, 128, 108–111; Слободан Јовановић, *Карађорђе и његове војводе, Из историје и књижевности I*, БИГЗ, Југославија публик, СКЗ, Београд 1991, 925, 34–35.

44 Вук Караџић, *Милош Обреновић књаз српски или грађа за српску историју нашег времена*, Просвета, Историјски списи I, Београд 1969, 542, 45.

Милош је буквално након Миланове смрти преотео његов породични идентитет, а с њиме и његову кућу и прилично велико имање⁴⁵. Тај део Милошеве биографије, природно је морао бити прескочен. Милош је за разлику од других војвода свој режим учвршћивао полако и постепено, јачајући своју власт у односу на остале старешине и физички уклањајући једног по једног конкурента за врховну власт у Србији.

Лукав, „оријенталац“, речит и вешт демагог, Милош је најпре успео да Турке уклони из суђења Србима. Дошло је до извесног раздвајања власти; Турци су живели у градовима и чували поредак Османске империје, а Милош је владао над српском рајом, скупљао порез и дажбине и полако подмићивао корумпиране турске чиновнике, везујући их тако за себе. Милош је и завео монопол на спољну трговину и новац задобијен од трговине постао је један од најважнијих ослонаца његове власти. Нико као Милош није разумевао инертност Османске империје, којој су више него њему годили мир и стабилност. Он је у Београдском пашалуку завео свима преко неопходан мир, постепено обнављајући земљу, богатећи се и подмићујући Турке. Успео је да се наметне Турцима као једини и најбољи посредник између њих и Срба, а Србима такође, као неко ко може и сме да преговара с Турцима. У том послу, изузетно стресном и ризичном, он је показао изузетну храброст, стрпљење и снажне нерве, као и политичку далековидост.

Милош Обреновић, изузетно способан политичар и владар, је, иако крајње суров, макијавелиста, успевао да учи и извучи поуке из негативног искуства Првог устанка и да на потпуно другачијим основама осмисли своју владавину и прилагоди је тренутном стању у свету. Нико као лично Милош Обреновић није успео да ублажи катастрофу пораза и да максимално искористи најнеповољнији политички тренутак у којем се српски народ нашао након 1813. године. Гледао је с Турцима да се нагоди, а своју власт је учвршћивао убијајући и сурово кажњавајући сваког оног који му је оспоравао било какаво првенство у друштву и стварајући од својих слугу и плаћених убица нове народне вође. Први који су оспоравали

45 Милан је иза себе оставио сина Христофора – Ристу, којег је Милош послао у Русију на школовање, где је умро 1825. године. Милош је био Ристин старалац и наследник великих поседа у Влашкој.

власт Милошу Обреновићу, као малом Карађорђевом војводи и човеку неугледна порекла, који је преузео презиме и имање од свог далеко виђенијег и богатијег полубрата Милана, биле су бивше Карађорђево војводе и истакнути прваци из Првог устанка, попут Петра Николајевића Молера, Павла Цукића, митрополита Мелентија Никшића, Радича Петровића, кнеза Симе Марковића, као и самог Карађорђа Петровића и Младена Миловановића, који су се по несрећи вратили у Србију. У првих десет година његове власти није било године да се против њега у народу није дизала буна које је сурово гушио. Милошева техника владања била је крајње ефикасна, ослоњена на подмићивање виших и понижавање нижих структура са којима је сарађивао, као и на читаву добро организовану чету доушника, ортака и убица. Околина га се плашила, и то с разлогом. У његове мисли и намере тешко је ко могао продрети. Он није веровао никоме⁴⁶. Милош је био посредник између Турака и Срба и није дозвољавао да се створи било каква олигархија. Строгом руком Србију је држао у миру, под његовом владавином народ је плаћао Турцима дажбине, а Милош је увећавао своја имања и монополисао државну трговину, која му је била извор за богаћење. Од тог богатства редовно је подмићивао Турке који су били задовољни његовим тиранисањем Срба, док је, с друге стране, вешто и упорно радио на Порти и руском двору на испуњењу 8. тачке *Букурештанског мира*.

Милош је владао у време легализма и конзервативизма аустријског министра спољних послова Клеменса вон Метерниха и његово понашање било је у потпуности усклађено са тадашњим захтевима великих сила. Србија није Европи и свету правила никакве проблеме, а могла је да прави, да није било Милошове сурове и чврсте руке. Милош је успео да Србију искључи из Грчког устанка 1821. године, који је имао подршку читаве тадашње Европе, и који је на крају резултирао тиме да је Грчка 1830. године, била прва хришћанска држава Балкана која је стекла међународно признату независност. Милош је био у својој мирољубивој политици упоран. Њему се много више свидело да згрће новце него да просипа крв.

46 Вук Караџић, *Особита грађа за историју нашег времена*, Просвета, Историјски списи I, Београд 1969, 542, 125-172.

Његова упорност на крају се и исплатила, и 1826. године, *Акерманском конферецијом*, Русија се заузела за испуњавање 8. тачке *Букурештанског уговора* и за омогућавање Србији да, уз Влашку и Молдавију, добије аутономију. Као последица турског пораза у Руско-турском рату, Србија је добила три „хатишерифа“, из 1829, 1830. и 1833. године; у првом се Србији гарантовала аутономија, у другом наследно кнежевско достојанство а у трећем враћање изгубљених шест нахија из Првог српског устанка и укидање феудализма. Међутим, од свих Милошевих тековина, најважнија је била наследно кнежевско достојанство, јер је управо та одредба била ремек-дело његове личне политике засноване на корупцији турских чиновника⁴⁷. Милош је успео, да уз помоћ огромне количине дуката, своје наследно кнежевско достојанство буквално купи и да тако постане суверни господар Србије. Тим чином, Милош је створио династију, а Србија је добила статус полунезависне државе.

Закључак

Ако је веровати философу Фридриху Шелингу да је мит судбина народа⁴⁸, онда је Српска револуција која је створила модерну српску државу, имала озбиљну митолошку подлогу, чију су архетипску основу чиниле две личности: Карађорђе Петровић и Милош Обреновић. Ако је Карађорђе симболизовао борбу и револуцију, Милош је симболизовао државу и политику. Један је био несавитљив, а други прилагодљив. Међутим, и један и други били су љубоморни на своју власт. Карађорђе, рано описан у народним песмама, понашао се као неки јунак из бајке, а Милош као лукави деспот. Један је владао снагом мишица, а други снагом памети. Међутим, ни један ни други нису били тако радикални како их је народна машта представила. Нити је Карађорђе био слаб политичар, нити је Милош био лош војсковођа, напротив. И један и други били су интелигентни и борбени, само су живели у различитим

47 Тежњу за наследним кнежевским достојанством Милош је испољио веома рано, одмах после смрти Карађорђа још 1817. године на Митровској скупштини. Турци су дуго времена одбијали да му је дају због његових веза с Русима: Владимир Ђоровић, *Историја Срба*, БИГЗ, Београд 1993, 794, 576.

48 Fridrih Vilhem Šeling, *Uvod u filozofiju mitologije*, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad 2010, 668.

временима и у различитим епохама, Карађорђе у време велике европске револуције, а Милош у време европске рестаурације.

Њихову слику у историји изградило је време у коме су деловали. Оно је тражило личности које су одговарале тренутку и задатку историје, и у том смислу и један и други су оправдали очекивања *духа времена*⁴⁹. Тиме су умногоме одредили судбину модерне српске државе да се понаша у рату непоколебљиво, а у миру савитљиво, док је политички живот, тада, као и сада, био испуњен политичком борбом и раздором. Управо у томе је суштина двовековне митске судбине српског народа, дефинисане Српском револуцијом.

Библиографија

Андрејић, Живојин, *Карађорђе – васкрс Србије XVI–XXI век*, Меркур – СВ, ННК – интернациона, Београд, 2013.

Ђоровић, Владимир, *Историја Срба*, БИГЗ, Београд, 1993.

Драшковић, Александар, *Смрт Карађорђа Петровића и коб братоубилаштва у историјском искуству Срба*, Карађорђе и његово доба, Зборник радова научног скупа, Велика Плана, 1992.

Драшковић, Бојан, *Франц Фердинанд – смрт империје*, Марсо, Београд, 2015.

49 Хердеровски „дух народа“ *Volkgeist* и „дух времена“ *Zeitgeist* основа живота је једног народа и једне заједнице. Они заједно творе живот народа, а из тог живота израњају даровити, изабрани појединци, у којима се оваплоћују суштине ових крајње метафизичких категорија. Хердери идеје биле су крајње револуционарног карактера. Хердер је тежиште историје, са државе и владара пребацио на народ, у чему се ослањао у великој мери на Русоа и његову теорију о друштвеном уговору између народа и припадника државне власти, а сам историјски случај добио је карактер божанске иницијације и духовног легитимитета. Историја тако постаје Бог, она одабира и иницира владаре и руши поретке, што је у великој мери послужило француским револуционарима да из ових идеја, које се иначе налазе и у Старозаветној Библији (мит о Саулу који је пошао да тражи магарце а вратио се као краљ Јудејски или о Давиду који је убиством Голијата доказао своју божанску изабраност да влада и управља), изведу револуционарно право на побуну, раскину са старим поретком и под новим идеалима покушају да успоставе нови политички поредак: Јохан Готфрид Хердер, *Идеје за филозофију повести човечанства*, Издавачка књижница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2012.

Драшковић, Бојан, *Његош, дипломата-државник-пјесник*, ННК-интернационал, Београд, 2013.

Екмечић, Милорад, *Дуго кретање између клања и орања*, Euro Book, Београд, 2017.

Екмечић, Милорад, *Стварање Југославије 1790–1918*, Просвета, Београд, 1989.

Hercegovачki ustanci, Vojna enciklopedija 3, Beograd, 1971.

Хердер, Јохан Готфрид, *Идеје за филозофију повести човечанства*, Издавачка књижница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2012.

Hobzbaum, Erih, *Doba revolucije*, Školska knjiga, Zagreb, 1987.

Јовановић, Слободан, *Друга влада Милоша и Михаила Обрановића*, БИГЗ, Југосавија пубик, СКЗ, Београд, 1990.

Јовановић, Слободан, „Карађорђе и његове војводе“, *Из историје и књижевности I*, БИГЗ, Југославија пубик, СКЗ, Београд, 1991.

Карацић, Вук, „Милош Обреновић књаз српски или грађа за српску историју нашег времена“, *Историјски списи I*, Просвета, Београд, 1969.

Карацић, Вук, „Особита грађа за историју нашег времена“, *Историјски списи I*, Просвета, Београд, 1969.

Kissinger, Henry, *Diplomacija*, Goden marketing, Zagreb, 2000.

Љушић, Радош, *Српска државност XIX века*, СКЗ, Београд, 2008.

Маретић, Геден, *Историја српске револуције 1804–1813*, Филип Вишњић, Београд, 1987.

Mering, Franc, *Karl Marks – istorija njegovog života*, Kultura, Beograd, 1958.

Миљуков, Павле; Сењобос, Езенман, *Историја Русије*, „Народна култура“ институт за национану просвету Јована Р. Шарановића, Београд, 1998.

Новаковић, Стојан, *Уставно питање и закони за Карађорђево времена*, Нова штампарија – Давидовић, Београд, 1907.

Петровић, Ђорђе „Карађорђе“, „Карађорђево писмо руском цару Александру“, *Стопедесетгодишњица устанка у Србији 1804–1954*, Гласник – службеног листа Српске православне цркве, Београд, 1954.

Роров, Џедомир, *Грађанска Европа*, прва књига, Матика српска, Нови Сад, 1989.

Ранке, Леополд, *Историја српске револуције*, део први, Државна штампарија, Београд, 1864.

„Rat 1862“, *Crnogorsko turski ratovi*, Војна енциклопедија 2, Београд, 1971.

Србија у завршној фази Велике источне кризе (1877–1878), *Зборник радова* књ. 2, Историјски институт у Београду, Београд, 1980.

Стојанчевић, Владимир, *Српски народ у својој новијој историји*, Нови Сад, 1998.

Šeling, Fridrih Vilhem, *Uvod u filozofiju mitologije*, Izdavčka knjižnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2010.

Bojan Draskovic

**SERBIAN REVOLUTION IN
NINETEENTH CENTURY**

Summary

In this paper author explained the concept of the Serbian Revolution itself and the interpretation of its duration in Serbian history, and subsequently explained the author's view of its duration. According to the author, the Serbian Revolution was the process of creating a Serbian nation-state, initiated by the First Serbian Uprising and ended by the Congress of Berlin in 1878. All events in this interval belong to this historical process, not only the First and Second Serbian Uprising, but also the creation of a secular state in Montenegro, the struggle of the Serbian people in 1848 in Vojvodina, as well as the uprisings in Herzegovina and Bosnia. Then, in the second part of the article, the author analyzed two archetypal personalities whose characters, political activities and destinies marked the Serbian Revolution; Karadjordje Petrovic and Milos Obrenovic. The author agrees with philosopher Schelling's view that myth is the destiny of the people and therefore the author's opinion is that in the mythological essence of Karadjordje and Milos Obrenovic as incomprehensible archetypes of the Serbian Revolution there is reflected the fate of the Serbian people as a whole in its modern two-centuries long history.

Keywords: Karadjordje Petrovic, Milos Obrenovic, Serbian revolution in 19th century, Karadjordje's letter to Russian emperor Alexandar, Serbian history in 19th century

UDC 94(497.16)“1876/1914“:930(=14)

prof. dr. Elias G. Skoulidas

University of Ioannina, Ioannina, Greece

GREEK PERCEPTIONS OF MONTENEGRO, 19th–EARLY 20th CENTURIES: NARRATIVES OF “INTRABALKANISMS”

Summary

In this paper special attention is paid to the research of the image of “otherness” in the narratives of intra-Balkanism, or in this case precisely of the Montenegrins in the period following the Eastern crisis (1875-1878). Author of the paper analyzed the discourse of Epameinondas Mavromattes, Alexandros Leonardos and other diplomats of Greek state during the “discovery” of Montenegro by the Greek state institutions, citing observations of diplomats, journalists and other Greeks regarding dominant role of prince Nikola I Petrović – Njegoš in Montenegrin society and dynastic rivalry between Serbia and Montenegro of that time, real and possible alliances of Montenegro in geopolitical terms, the differences between the Slavic people and Albanians, agenda of Greek state of that time and proposals for development of Greek-Montenegrin relations. The author concluded that it is possible to put forward the theory related to the way the Balkan people regarded one another, taking into further consideration the common “Balkan Ottoman” legacy and the discourses of the Balkan states of the 19th century,

including in this context the idea of modernisation and the “image” of the West.

Keywords: Intra-Balkanism, Epameinondas Mavromattes, Montenegrin-Greek relations, Greek historical imagination

After the end of the Cold War, and during the same time as the Yugoslav Wars of the 1990s, a discourse related to the Balkans grew. Significant intellectuals dealt with issues regarding the representation of “otherness”, as well as the theoretical conception of the Balkans (Elli Skopetea, Milica Bakić – Hayden, Maria Todorova, K.E. Fleming). Most of them came from the Balkans or had a personal connection with the area and their theoretical schemes were related, as an “extension” or a critic, to the idea of *Orientalism*, a context introduced by Edward Said, a context of the western cultural dominance.

More than a decade after the publication of Maria Todorova’s book “Imagining the Balkans” and the use of the term “Balkanism”, we introduced the term “Intra-Balkanism(s)” in order to describe the “perception” of a Balkan people towards the “other”. Mainly, but not exclusively, we have to deal with the discourse of a “superior”, who converses with an “inferior”.

The term “Intra-Balkanism” we suggest is neither regarded as another version of the Orientalism in the Balkans nor, on the contrary, as a context revealing the exceptionalism of the Balkans and the options of solipsism (there we have the critic of Dimitris Stamatopoulos to Todorova’s idea). It is an attempt to put forward a theoretical scheme via the empirical data, as wisely taught by Miroslav Hroch, using the vast experience that has already been produced. In fact, we intend to look into the reasons why a Balkan a. faces the other Balkan as superior, or at most equal, and not inferior, and b. tries to look like the imaginary superior “West” and sometimes the “East”, i.e. the “other” living outside the Balkans.

In this theoretical approach we are mostly interested in: a) the common Balkan legacy of the Ottoman Empire b) the discourse

produced by the developing Balkan national movements – in particular the one describing relations among them and their relation towards the Ottoman Empire c) the influence deriving by what the conveyors of the national movements conceive as the “superior” West, which is identified with western Europe in the 19th century, d) the economic aspect that is commonly overlooked in the theoretical constructions regarding similar issues. This aspect involves the position of the Balkan states in the world production, the world trade and the labor market, and e) the religious aspect as long as it is connected with or overpasses the national imagination.¹

We focus on the steps taken from the “discovery” to the “invention” and afterwards to “classification” of the image of “otherness”, according to Todorova’s proposal, as well. We try to detect who is making the “perception” of the “other” inside a Balkan nation-state, the role of the *élites* related with power and, also, those of intellectuals. An interesting marker is the use of “national myths” as elements towards the image of the “other” inside the dominant nation-states.

The criticism on theories related to “Balkanism” is an on-going academic debate and has reached the point of talking beyond “Balkanism”. Diana Mishkova proposes and reverses the perceptions of the Balkans primarily inside-out, from within the Balkans towards its “self” and the outside world, where the west is important but not the sole reference.²

The last two decades, after the Cold War Era, a significant Greek bibliography has also been developed on “perceptions” of Montenegro. Important historians, balkanologists and their younger students are participating in this discussion.³

1 For a more detailed description of “Intra-Balkanisms”, see Elias G. Skoulidas, “Intra-Balkanisms”: The Discourses of the “Other” among the Balkan Peoples. Aspects of their Discourse towards the Albanians in the Late 19th Century, in *Dimitris Stamatopoulos (ed.), Balkan Nationalism(s) and the Ottoman Empire, vol. I: National Movements and Representations*, Istanbul, The Isis Press, 2015, pp. 239-249.

2 Diana Mishkova, *Beyond Balkanism. The Scholarly Politics of Region Making*, Abingdon – New York, Routledge, 2019.

3 Melpomeni Katsaropoulou, *Ιστορία του Μαυροβουνίου. Από το συνέδριο του Βερολίνου μέχρι το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου*, Thessaloniki, Vantias, 2004, Angeliki Konstantakopoulou, *Πολιτική και Μνήμη στα Βαλκάνια. Οι ελληνικές εικόνες του Μαυροβουνίου (19^{ος} αι. – Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος)*, Ioannina, Panepistimio Ioanninon, 2004, Basil K. Gounaris, *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων. Από το Διαφορισμό έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Thessaloniki, Epikentro, 2007, Spyridon Sfetis, *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία, τόμ. Α΄: από την Οθωμανική κατάκτηση των Βαλκανίων μέχρι*

During the 19th century, the newly established Balkan nation-states or the Balkan national movements were dominated by *élites* – dynasties, nationalist intelligentsias and politicized bureaucracies – that used the War to gain their national claims. The Eastern crisis (1875-1878) was a key point for the political reality in the Balkan peninsula. None of the leaders of the Balkan states believed in 1878 that their national aspirations had yet been completed. Expansionist foreign policies reflected the prevailing view among ruling *élites* that independence was unfinished, and thus laid the ground for conflict. The Berlin settlements failed to provide long-term solutions.

Against this background we try to understand the ways Greek bureaucrats, mainly politicians and diplomats, but also writers, perceived wars during the Balkan crisis (1875-78/81). In this context, we are not particularly interested in the discourse of intellectuals but in the one of the diplomats of the Greek state during the “discovery” of Montenegro by the Greek state institutions. Despite the state crisis in Greece, the Greek authorities realized the importance of diplomats’ presence in the western part of the Balkan peninsula.

In the 19th century, the principality of Montenegro gained its independence and doubled its territory as a result of the successful 1876-1877 war against the Ottoman empire, followed by the treaty of Berlin. The leading figure in this process was Nikola I Petrović – Njegoš, as a ruling prince of this small state in its attempt to become viable. State modernization was slow and uneven.

During the Eastern crisis, Montenegro tried to ensure Greek support (e.g. the prosecutor at the magistrate court in Athens who makes a request to the Greek consul in Shkodra to investigate the case of a Montenegrin, cousin of the minister of Military Affairs, who was called to attest if he had any contacts in Athens with Georgios Zinopoulos, the general secretary of the ministry of Interior and the renowned rebel in the Balkan circles, Leonidas Voulgaris. The latter seems to give promises about revolutions in “Epirus and Macedonia”, while secret negotiations took place between Serbs and Montenegrins in Corfu and Athens.

τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, Thessaloniki, Vantias, 2009, Epameinondas Giavalkas, *Το Βασίλειο του Μαυροβούνιου στη βαλκανική πολιτική της Ελλάδας, 1910-1913*, M.A. Thesis, Thessaloniki, Aristotle University of Thessaloniki, 2019.

At the same time, new consulates were founded and a new generation of consuls and lower ranked agents (vice-consuls etc.) were sent to “discover” the local populations and the possibilities of the expansion of the Greek state in the western *vilayets* of the Balkan peninsula. The main goal of the Greek representatives was common and related in order to put forward the “Megali Idea” in the area.

One of the new Greek diplomats was Epameinondas Mavromattes. He would prove to be the main conveyor of the Greek Megali Idea in these territories taking remarkable action. He was accustomed with Romanticism, but also with the theories of Hegel regarding geopolitics and state. It is worth mentioning here that Mavromattes regarded his appointment as a consul at the beginning in Durrës and later in Shkodra as an “insult and abuse” for his personality.

Mavromattes was the first Greek who visited the area during the wars. We are interested in his attitude towards Montenegro as well as the Albanians in northern Albania. Until then, the Greek interests in the region were covered by the French consulate and were related with navigation and travelling issues.

As the Eastern Crisis revealed aspects that were detected involving the war and the attitude the Greek government was supposed to hold, Mavromattes’ observations were that:

1. Montenegro was dependent on Russian policy.
2. The prince’s dominating role was acknowledged. He was described as a person who always got involved into politics in the best way (justified, in Mavromattes’ view, by his commitment to the war). His positive image included his sociable character. As a far-seeing politician he showed interest in his relations with the northern Albanian tribes, which he made use of. We have to deal with the “construction” of a hero, in Mavromattes’ discourse.
3. Dynastic rivalries between Serbia and Montenegro were revealed, as well as the possibility of the formation of a “Yugo-Slavia (Νότιο-Σλαβία)”, triggered by the war.

4. Possible formation of an alliance with the Albanian Mirdites tribes and discussion on a potential expansion of Montenegro, a possibility mainly contradicted by the Italian policy, which was interested in the Roman Catholic Albanians. It is worth mentioning the lack of any reference to the Austrian influence on these specific populations. Furthermore, he shows interest in the effort made by the prince to bridge the tribal differences and the hatred between Slavs and Albanians, which he takes for granted.

5. This reality is considered by him as an important factor impacting on Greek policy; for, in his estimation, the action taken by the prince will prove to be effective, overcoming “ethnic characters” and “people’s soul”.

His suggestions regarding the appropriate Greek policy during and after the War of 1876-77 appear much more interesting: more specifically, he suggests a series of political and cultural actions:

1. He put forward a policy of divide and rule, on one hand by building relations with Montenegro, on the other hand by using the Muslim Albanians, so that Roman Catholicism would not expand in Albania, and the Slavic influence would not spread out on the south of river Mati. According to him, the Greek policy could be fulfilled by a parallel use of local orthodox bishops (prelates), the “Greek Philological Syllogue (Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως)” in Istanbul, and the diffusion of the Greek consulates’ networks. In this scheme, a determinative role would be played by the consulate in Shkodra, as a representative to the Montenegrin court, too. He suggested that the consul should speak Italian language.

2. A political rapprochement of the Muslim Albanians should take place with a simultaneous contact with and hellenization of the orthodox Slavonic part. On a cultural basis, the foundation of new schools and the enrollment of Muslim Albanians at Zosimaia School (Ζωσιμαία Σχολή) in Ioannina, as well as new maiden schools (schools for girls) in central Albania were suggested.

Mavromattes' views during that period of the war of 1876-1877 was the missing point to understand the change in the Greek public discourse about Montenegro: from a "land of bandits", as was the leading stereotype during the 1860s about Montenegro, to a unified national territory of the 1870's and a newly established state.

Mavromattes' vision was the first fully shaped attempt by a Greek to intervene politically and culturally in these territories during the period of Eastern Crisis. He became a consul in Shkodra and did not hesitate to explore Northern Albanian territories, a *terra incognita* for the Greek diplomacy up to that period. His proposals with all their exaggerations and failings, as well as his ethnological and geographical observations, would be a general guideline for the secret conversations that would follow. There is no other analysis that embodies the spirit of the "Great Idea" to such a great extent. He made up a group of partners in Durrës, a local network trying to promote the foundation of new Greek schools in the area, and was in good relation with the local notables.

In political terms, the result of the Balkan crisis was the establishment of a Greek General Consulate in Cetinje (March 1881) (Alexandros Logothetis and Alexandros Leonardos were the first diplomats), which in 1883 became an Embassy with Andreas Psyllas as the first ambassador. It is interesting to have a look at the description of the purpose of this diplomatic service in the area: not the support of the Greek citizens in Montenegro, as they were few, or the growth of the economic relations of the two states – later in the late 19th century we have Montenegrin workers working for the Isthmos channel and immigrants as well as gendarmerie at Crete, but as Kekridis has showed : *"to strengthen the existing traditional love and sympathy between the two nations sharing the same religion and the same experiences of the past"*.⁴

It is obvious on the one hand that the ethnoromanticism of the Greek diplomats was built around the "construction" of an imagined common past, which included a common religion and anti-Ottomanism as ethnic feelings. This is a type of utopias the Greek consuls shared, in order to promote the expansionism of

4 Stathis N. Kekridis, Το ελληνικό προξενείο της Κετίνης. Συμβολή στις σχέσεις Ελλάδος-Μαυροβουνίου κατά τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20ού αι., *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 10 (1998), pp. 149-170.

the Greek state, as well as to create alliances among the different Christian people in the Balkans.

The second point which we would like to draw our attention to is the Greek public discourse. In this field, the diplomats' influence proved to be determinant, since even when they do not write articles themselves, papers reproduce their opinions or those of special delegates of the Greek newspapers.

Some of the stereotypes in the Greek historical imagination concerning the Serbs and the Bulgarians in the Balkans, could include the Montenegrins too in the *longue durée*:

- a. Christians and Allies, occasionally savage and wild
- b. Simple peasants, surprisingly heroic
- c. the Christians' last stand against the Muslims

Konstantakopoulou and Gounaris talking about the public discourse in Greece revealed the parallel course of perceptions for Montenegro and Serbia. There is one difference, though, as Gounaris pointed out: Montenegro had no political involvement in the Macedonian issue or a contradicting policy towards the Greek in the Albanian territories. This resulted to an ever growing perception regarding Montenegro, based on ethnic romanticism and not on a proper political basis. Montenegrins are presented as brave, descendants of giants, earnest, liberal and patriots.

During the Eastern Crisis their bravery was explicitly admired (the most representative example was a poem by Georgios Martinelis, "the heroes of Montenegro, ode" (Corfu, 1878), dedicated to Prince Nikola and influenced by the Italian translation of the *History of Montenegro* by Dim. Milakovic and Alfred Tennyson.

At this period, Montenegro, as Mavromattes showed in his confidential or official reports, and as it is very correctly indicated by Gounaris again, was presented as a positive model of a special identity including the Balkan "proud" element, in spite of its financial retardation and its development and modernization form that was not following the western forms. Gradually, it changes to be a model of the "balkan tradition" for the Greek consuls (Mavromattes and Leonardos writing articles in newspapers for that). In the example of this tradition they ignore the fact that a Constitution

did not exist as yet, or the absence of doctors, law-makers, lawyers in the social and public life. In contrast, they were impressed by the “national costume” for men.

Greek *élites* discovered in the case of Montenegro a Slavic ally without any territorial claims, constituting an opposite example to the other Slavic people or the Albanians. In this new political perception, besides the heroism of the common people, the “epic” role of the Prince arose. Although the army of Montenegro wasn’t regular, as the tribal system was present there as well, the Greek press did not hesitate to speak about the Montenegrins’ war experience and their heroic attitude at wars.

For the Greek columnists, “Albania” started to be conceived as a country next to Montenegro, with a tribal society and a variety of relations with the conveyors of Ottoman administration. Special attention was given to Mirdites, according to their attitude to the Ottoman-Montenegrin conflict. The political skepticism increased and we find a series of articles related to Northern Albania, influenced by Mavromattes. The differences between Albanians and Slavs always form a good marker.

To conclude, the war of 1876-77 gave the opportunity to the Greek state to conceive in a better way the people in north Albanian territories and Montenegro. Also, it is a period that articles appeared in the Greek press that “built” a new stereotype: the Montenegro as an ally against Albanians. This is crucial in order to understand the faces that the Greek Irredentism used in order to shape and promote its claims in the territorial expansion in the Balkan peninsula.⁵

We think that we could put forward the theory related to the way Balkan peoples regarded one another, taking into further consideration the common “Balkan Ottoman” legacy and the discourses of the Balkan states of the 19th century, and we can go forward to include in this context the idea of modernisation and the “image” of the West.

5 For the archival sources, mainly Greek, of this paper, see Elias G. Skoulidas, *Οι σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών κατά το 19ο αιώνα: πολιτικές επιδιώξεις και θεωρήσεις (1875-1897)*, Ph.D., Ioannina, University of Ioannina, 2001.

Bibliography

- Giavalkas, Epameinondas, *Το Βασίλειο του Μαυροβούνιου στη βαλκανική πολιτική της Ελλάδας, 1910-1913*, M.A. Thesis, Thessaloniki, Aristotle University of Thessaloniki, 2019.
- Gounaris, Basil K., *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων. Από το Διαφωτισμό έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Thessaloniki, Epikentro, 2007
- Katsaropoulou, Melpomeni, *Ιστορία του Μαυροβουνίου. Από το συνέδριο του Βερολίνου μέχρι το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου*, Thessaloniki, Vanias, 2004
- Kekridis, Stathis N., Το ελληνικό προξενείο της Κετίνης. Συμβολή στις σχέσεις Ελλάδος-Μαυροβουνίου κατά τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20ού αι., *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 10 (1998)
- Konstantakopoulou, Angeliki, *Πολιτική και Μνήμη στα Βαλκάνια. Οι ελληνικές εικόνες του Μαυροβουνίου (19^{ος} αι. – Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος)*, Ioannina, Panepistimio Ioanninon, 2004
- Mishkova, Diana, *Beyond Balkanism. The Scholarly Politics of Region Making*, Abingdon – New York, Routledge, 2019.
- Sfetas, Spyridon, *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία, τόμ. Α΄: από την Οθωμανική κατάκτηση των Βαλκανίων μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Thessaloniki, Vanias, 2009
- Skoulidas, Elias G., *Οι σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών κατά το 19ο αιώνα: πολιτικές επιδιώξεις και θεωρήσεις (1875-1897)*, Ph.D., Ioannina, University of Ioannina, 2001.
- Skoulidas, Elias G., “Intra-Balkanisms”: The Discourses of the “Other” among the Balkan Peoples. Aspects of their Discourse towards the Albanians in the Late 19th Century”, in *Dimitris Stamatopoulos (ed.), Balkan Nationalism(s) and the Ottoman Empire, vol. I: National Movements and Representations*, Istanbul, The Isis Press, 2015

проф. др. Илијас Скулидас

**КАКО СУ ГРЦИ ГЛЕДАЛИ НА ЦРНУ
ГОРУ НА КРАЈУ ДЕВЕТНАЕСТОГ И НА
ПОЧЕТКУ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА: НАРАТИВИ
ИНТРА-БАЛКАНИЗАМА**

Сажетак

У овом раду аутор је посветио пажњу утиску о “другости” у наративима „интрабалканизма“ на крају деветнаестог и на почетку двадесетог века, односно у овом случају посветио је пажњу утиску Епамеинондаса Мавроматеса и осталих тадашњих грчких дипломата, новинара и уопште Грка о људима у Црној Гори у периоду након Источне кризе (1875-1878). Тадашњи грчки дипломати и новинари су оставили записе о ауторитету и друштвеној улози принца Николе Првог Петровића-Његоша у Црној Гори, династијском ривалитету између тадашње Србије и Црне Горе, стварним и могућим савезништвима Црне Горе у геополитичком смислу, разликама између Словена и Албанаца и такође су приложили савете како да се унапреде односи између тадашње Грчке и Црне Горе. Аутор је закључио да је могуће да се успостави теорија о томе како су у деветнаестом веку народи на Балкану гледали једни на друге, узимајући у обзир њихово тадашње заједничко „балканскоосманско“ наслеђе и дискурсе, укључујући ту и тадашњи поглед на Запад и модернизацију у народима на Балканском полуострву.

Кључне речи: Интра-Балканизам, Епамениондас Мавроматес, односи између Црне Горе и Грчке, грчка историјска имагинација

UDC 94(100)“1914/1918“:323.1(=161.2)

проф.др Кирилл Шевченко

Професор историје

*Руски државни универзитет, Минск,
Белорусија*

ПЕРВАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА 1914-1918 Г. И КАРПАТСКИЕ РУСИНЫ: НАЦИЕСТРОИТЕЛЬСТВО ВОПРЕКИ ИДЕНТИЧНОСТИ

Сажетак

Због отворене русофилске оријентације Карпатских Русина током и након Првог светског рата северноамерички и остали западни политичари на челу са северноамеричким председником Вилсоном одлучили су да Карпатски Русини уђу у састав новоформиране Чехословачке.

Кључне речи: Карпатски Русини, Аустроугарска, Русија, Први светски рат, национални идентитет, Чехословачка

Распад Австро-Венгрии и вхождение исторических земель Угорской Руси, являвшихся вплоть до 1919 года составной частью Венгрии, в состав новорожденной Чехословацкой республики, что было закреплено Сен-Жерменским мирным договором в сентябре 1919 г., было одним из прямых последствий

Первой мировой войны и революционных потрясений в России и Центральной Европе. Появление независимой Чехословакии, протянувшейся от городка Аш у границы с Баварией на Западе до гуцульского местечка Ясыня в отрогах Карпат на Востоке, было геополитической неожиданностью не только для многих современников, но в известной степени и для самих отцов-основателей чехословацкого государства, первоначально воспринимавших появление Чехословакии на политической карте Европы как приятный и неожиданный сюрприз. Впечатляющая географическая протяженность чехословацкого государства, раскинувшегося с немецкоязычного запада Чехии на гуцульский восток, говоривший на русинских диалектах, наложила заметный отпечаток на общественное сознание чехов того времени. «От Ясыни до Аша вся республика наша...», - с гордостью говорилось в одной чешской песне, популярной в годы Первой чехословацкой республики.

Первый президент Чехословакии Т.Г. Масарик после возвращения в уже независимую Чехословакию в декабре 1918 г. из своей затянувшейся и феноменально успешной политической эмиграции, вопреки своему реализму, пространно рассуждал о «чуде», «сказке» и даже «неких высших силах», которые помогли воплотить планы первоначально маргинального круга чешских политических эмигрантов в жизнь.¹ При этом наибольшим «чудом», если иметь в виду территориальный аспект, являлось включение в состав Чехословакии земель исторической Угорской Руси, поскольку изначально подобный сценарий даже не предполагался ни чешскими, ни русинскими политиками. Вхождение Угорской Руси в состав Чехословакии под названием «Подкарпатская Русь» имело колоссальное влияние на положение карпатских русинов, особенно заметное на фоне тех потрясений, которые испытало русинское население во время «Великой войны».

Первая мировая война стала одной из наиболее трагических страниц в истории русинов Угорской Руси, Галиции и Буковины. Широко распространенные в то время русофильские настроения среди русинов в условиях военного времени и антироссийской истерии стали удобным и для многих должным поводом для масштабных репрессий

1 Koptun J. Republika v nebezpečném světě. Éra prezidenta Masaryka. Praha, 2006. S. 11-12.

против мирного русинского населения, которое становилось жертвой и австро-венгерских войск, и гражданской австро-венгерской администрации. С началом войны были закрыты многочисленные галицко-русские и угорско-русские культурные, научные и просветительские общества и печатные издания, а их сотрудники арестованы или казнены. Символом трагической судьбы русинов Австро-Венгрии во время Первой мировой войны стал печально известный концлагерь Талергоф неподалеку от Граца, жертвы которого исчислялись десятками тысяч русинов. Канадский историк-славист П.Р. Магочи удачно назвал эти события «концом цивилизованной Европы», справедливо охарактеризовав действия австро-венгерских властей как «войну против карпато-русинского гражданского населения».²

«Как только Австро-Венгрия объявила войну России, - сообщали в июле 1917 г. представители карпато-русской диаспоры в США – авторы «Меморандума Русского Конгресса в Америке», - более 30.000 русских людей... в Галичине, Буковине и Угорской Руси были арестованы, избиты австрийскими жандармами, полицией и войском, подвергнуты неопишумым мучениям и заключены в концентрационные лагеря...: Талергоф, Терезиенштадт, Куфштейн, Шпильберг... и др. В одном лишь Талергофе... их умерло 1.500 человек от побоев, болезней и голода... Над мирным населением в Прикарпатской Руси немцы и мадьяры издевались таким нечеловеческим образом и сделали над ним столько насилий и зверств, что они ни в чем не уступают зверствам турок в Армении... Лишь за первые девять месяцев войны немцы и мадьяры расстреляли и повесили в Галичине, Буковине и Угорской Руси 20.000 людей. Сколько русского народа перевешали они во время своего наступления в 1915 и вообще в продолжение 1915, 1916 и 1917 годов, не поддается никакому исчислению».³

Дочь известного русского ученого-слависта Ф.Ф. Аристова Т.Ф. Аристова, ссылаясь на показания очевидцев,

2 *Magosi P.R.* With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns. Budapest – New York: CEU Press, 2015. P. 167-171.

3 Меморандум Русского Конгресса в Америке. 13 июля 1917 года, Нью-Йорк // Bratislava. Časopis učené společnosti Šafaříkovy. 1931. Roč. 5. Číslo 3. S. 515-516.

вспоминала, что «только в одном селении Камен-Броды в Галичине палачи через единственную петлю повесили 70 крестьян на глазах их матерей, жен, детей, а затем убитых докалывали штыками».⁴ По словам русского журналиста, посетившего Львов сразу после его взятия русскими войсками в сентябре 1914 г., «быть арестованным и отведенным в военно-полевой суд, заседавший в каждом местечке, считалось счастьем, ибо в большинстве случаев палачи казнили на месте. Казнили врачей, юристов, писателей, художников, не разбирая ни положения, ни возраста».⁵ Многочисленные примеры трагического положения Угорской Руси и изощренных издевательств венгерских жандармов и военнотружущих над угорскими русинами с гневом и сарказмом приводит Ярослав Гашек на страницах своего знаменитого романа «Похождения бравого солдата Швейка».⁶ Символично, что известный австрийский писатель Йозеф Рот, уроженец галицийского местечка Броды, тонкий знаток галицких реалий и участник «Великой войны», в своём романе «Марш Радецкого» для показа ужасов Первой мировой войны выбрал именно Галицию и трагическую часть её русинского населения. «Торопливые полевые суды выносили опрометчивые приговоры. Тайные шпики строчили бесконечные доносы на крестьян, учителей, фотографов, чиновников. ...Война австрийской армии начиналась с полевых судов, - размеренно повествовал Йозеф Рот. - Жены расстрелянных, вопя о пощаде, валялись перед выпачканными в грязи сапогами офицеров, и пылающий, красный огонь вырывался из хижин, овинов, сараев и скирд... По целым дням висели подлинные и мнимые предатели на деревьях церковных дворов, наводя ужас на всех живущих. А живые разбегались, куда глаза глядят...».⁷ Современники отмечали, что существенную роль в раскручивании маховика репрессий сыграли многочисленные доносы активистов украинского движения в Галичине австрийским властям на своих соплеменников из числа русофильской интеллигенции.⁸

4 Аристова Т.Ф. Федор Федорович Аристов и карпаторусская проблема // Аристов Ф.Ф. Литературное развитие Подкарпатской (Угорской) Руси. Москва, 1995. С. 10.

5 Голос Москвы. 8 (21) октября 1914 г. № 231. С. 4.

6 См. Гашек Я. Похождения бравого солдата Швейка. Москва, 1994. С. 483, 500.

7 Рот Й. Марш Радецкого. Москва, 2000. С. 331.

8 Magocsi P.R. With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns. Budapest – New York: CEU Press, 2015. P. 173.

Осмысливая трагедию русинского народа во время Первой мировой войны и роль в ней представителей местного украинского движения, галицко-русские общественные деятели писали впоследствии, что «в то время как... террор в Бельгии или других странах всецело объясним одним фактором – войной..., в отношении Прикарпатской Руси этого недостаточно. Война тут была лишь удобным предлогом, а подлинные причины этой позорной казни зрели у кого-то в уме самостоятельно... Исключительным объектом... австро-мадьярских жестокостей... было русское народное движение, т.е. сознательные исповедники национального и культурного единства малороссов со всем остальным русским народом... Прикарпатские «украинцы» были одним из главных виновников нашей народной мартирологии во время войны. В их низкой и подлой работе необходимо искать причины того, - отмечали галицко-русские деятели, - что карпато-русский народ вообще, а наше русское национальное движение в частности с первым моментом войны очутились в пределах Австро-Венгрии... на положении казнимого преступника».⁹

Важной отличительной чертой условий военного времени в Угорской Руси был стремительный рост мадьяризации русинского населения; при этом резко усилилась мадьяризаторская деятельность русинских мадьяронов, представленных в основном греко-католическим духовенством. Как подчеркивает канадский историк-славист П.Р. Магочи, в условиях военного времени «провенгерская часть карпато-русинской интеллигенции, особенно греко-католические иерархи и священники, были готовы на всё, чтобы дистанцироваться от того, что могло ассоциироваться с «русским» востоком. Символичной для этой пропитанной страхом атмосферы была петиция, принятая в апреле 1915 г. группой греко-католических священников..., которая призывала отменить сам термин «русин» и называть карпатских русинов «католиками восточного обряда» или же просто «мадьярами».¹⁰ Еще до начала Первой мировой войны венгерское правительство изменило местные названия на

9 Военные преступления Габсбургской монархии 1914-1917 гг. Галицкая Голгофа. Книга I. Trumbull, Conn. 1964. С. 9.

10 *Magocsi P.R. With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns. Budapest – New York: CEU Press, 2015. P. 174.*

венгерские; были приняты законы, требующие регистрировать новорожденных только под венгерскими именами.

Наиболее рьяными мадьяризаторами были иерархи греко-католической церкви. Так, греко-католические епископы Мукачево (А. Папп), Прешова (И. Новак) и Хайдудорога (И. Миклош) на встрече с венгерским правительством в июне 1915 г. «приняли план введения «западного» григорианского календаря вместо традиционного юлианского и замены кириллицы латиницей. Сложный латинский алфавит, основанный на венгерской латинице, был разработан профессором Прешовской семинарии карпато-русинского происхождения И. Семаном. В течение года этот алфавит был введен в школьные учебники и в прессу. Епископы Новак и Папп официально запретили использование кириллицы в своих епархиях; популярная финансируемая правительством газета также отказалась от кириллицы и в итоге в 1916 г. «Неделя» превратилась в газету под названием «Nagyelya».¹¹ По обоснованному мнению исследователей, «довоенные предсказания о том, что все карпатские русины Венгрии скоро превратятся в мадьяр, были близки к тому, чтобы сбыться».¹² Известный чехословацкий литератор и публицист А. Гартл писал в 1925 г., что Первая мировая война стала одной из крупнейших трагедий в истории русинов Угорской Руси. По словам Гартла, «полумиллиону угорских русинов был вынесен смертный приговор. Война обрушила на отсталый и обнищавший народ новые страдания... Мадьяры при приближении русских войск всюду видели панславизм...».¹³ Однако «смертный приговор» карпатским русинам не был приведен в исполнение. Поражение Австро-Венгрии в войне и её распад в 1918 г. резко изменили ситуацию в пользу карпатских русинов, которые, войдя в состав Чехословакии, по сути, были спасены от угрозы денационализации и полного уничтожения.

11 Ibidem.

12 Ibidem.

13 *Hartl A.* Podkarpatští Rusíni za války a za převratu // *Slovanský přehled.* 1925. Ročník XVII. Číslo 1. S. 55.

Вхождение исторических земель Угорской Руси в состав чехословацкого государства под названием «Подкарпатская Русь» не было запланировано изначально, став своеобразной «геополитической импровизацией» заинтересованных сторон в ответ на развитие международной ситуации в Европе в результате распада Австро-Венгрии, а также революции и последующей Гражданской войны в России. О присоединении к будущему чехословацкому государству земель карпатских русинов к югу от Карпатского хребта первоначально не помышляли не только русины, но и сами чешские политики, воспринимавшие Карпатскую Русь как историческую часть России. По словам словацкого историка П. Шворца, это подтверждает «как текст Конституции Славянской империи К. Крамаржа, так и меморандумы Масарика, включая его меморандум «Independent Bohemia», написанный в мае 1915 года. Карта будущего чехословацкого государства, которую Масарик представил в марте 1915 года в Женеве, свидетельствует, что ...населенные русинами территории северо-восточной Словакии Масарик в состав Чехословакии не включал».¹⁴

Идеологическим фундаментом будущего чехословацкого государства была концепция «чехословакизма», исходившая из этнокультурного и исторического единства чехов и словаков и предполагавшая на этом основании включение в состав будущей Чехословакии как исторических земель короны чешской, так и этнических словацких областей, входивших в состав Венгрии. В этой связи среди территорий, которые могли бы в перспективе войти в состав Чехословакии, чешскими политиками, в том числе Масариком, эпизодически упоминалась даже Лужица, являвшаяся до 1635 г. составной частью земель короны чешской, но позже включенная в состав Саксонии. При этом возможность вхождения Лужицы в состав Чехословакии Масарик ставил в зависимость от желания самих лужицких сербов.¹⁵ Вопрос о присоединении к будущей

14 Švorc P. *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946*. Praha, 2007. S. 44.

15 Шевченко К.В. *Лужицкий вопрос и Чехословакия 1945-1948*. Москва, 2004. С. 62.

Чехословакии земель исторической Угорской Руси вплоть до 1918 года не поднимался.

Примечательно, что первые проявления общественно-политической активности карпатских русинов в ходе Первой мировой войны, выраженные представителями влиятельной карпато-русской диаспоры в Северной Америке, исходили из необходимости присоединения русинских земель к России. Созданный весной 1917 г. в США «Союз освобождения Прикарпатской Руси», объединивший в своих рядах все влиятельные организации русинской диаспоры, созвал в июле 1917 г. Русский конгресс в Нью-Йорке. В принятом 13 июля 1917 г. меморандуме Русского конгресса в Америке, объединившего делегатов влиятельной и многочисленной в США русинской диаспоры, говорилось, что «весь карпаторусский народ желает освобождения Прикарпатской Руси от чужого владычества и... воссоединения Прикарпатской Руси, в её этнографических границах, с её старшей сестрой, великой, демократической Россией. Карпаторусский народ желает быть в тесном единении с остальным русским народом... Пусть не будет больше двух Русей: Руси свободной и Руси подъяремной, но да будет единая нераздельная, могучая, свободная Русь».¹⁶ Данный документ был подписан представителями карпато-русских политических обществ, в частности, Русской Народной Организацией в Америке и Американско-Русской «Народной Обраной», карпато-русскими газетами, включая «Новую Русь», «Правду», «Свет», «Народную обрану» и другие, а также карпато-русскими культурными, рабочими, просветительскими обществами и многочисленным греко-католическим и православным духовенством.

Таким образом, самым первым внешнеполитическим требованием широкой карпато-русской общественности, представленной Русским конгрессом в Нью-Йорке, было присоединение исторических земель Галицкой и Угорской Руси к России. Это было вполне естественно и логично, учитывая доминирование концепции триединого русского народа, включающего великороссов, малороссов и белорусов, среди карпато-русской интеллигенции в это время, а также

¹⁶ Меморандум Русского Конгресса в Америке. 13 июля 1917 года, Нью-Йорк // Bratislava. Časopis učené společnosti Šafaříkovy. 1931. Roč. 5. Číslo 3. S. 518.

публикации ряда карпато-русских газет в Северной Америке, которые с начала Первой мировой войны резко критиковали украинское движение за его прогерманскую и проавстрийскую направленность, высказываясь за присоединение земель галицких и угорских русинов к России.¹⁷ Один из организаторов Русского конгресса в Америке, уроженец Угорской Руси П. Гаталяк вспоминал позднее, что решения, принятые конгрессом, были вполне естественны, поскольку «мы, как русские, хотели в то время присоединиться к России».¹⁸

Однако начало Гражданской войны в 1918 г. и усиление революционного хаоса в России, которая выпала из числа держав, определявших судьбу послевоенной Европы, сняли с повестки дня вопрос о возможном присоединении земель Галицкой и Угорской Руси к России. Одно из самых популярных изданий карпато-русской диаспоры в США, «Американский Русский Вестник», отражая общее разочарование карпато-русской общественности по поводу ситуации в России, писал в марте 1919 г., что надежда славян на Россию не оправдалась, поскольку Россия оказалась «стыдом славян».¹⁹

С дальнейшим разрастанием Гражданской войны в России летом 1918 г. в практической повестке дня политического будущего Карпатской Руси постепенно появился «чехословацкий сценарий». Реализация данного сценария на практике стала возможной благодаря президенту США Вильсону, поддержавшему Масарика, который в 1918 г. незадолго до окончания Первой мировой войны предусмотрительно оказался в Соединенных Штатах, заручившись поддержкой самого влиятельного в то время политика. «Вильсон, философ, чем дальше, тем больше оказывался в положении судьи; Масарик, тоже философ, из всех чехов был более всего способен найти такой язык, который бы мог тронуть сердце американского президента, - отмечал Ф. Пероутка. – Контекст, в который он включил чешский вопрос и правду, право и демократию, пользовался 1918

17 См. например: Народна Обрана. Homestead, PA. 1917. № 5.

18 *Hatalak P.* Jak vznikla myšlenka pripojiti Podkarpatskou Rus k Československu. Užhorod, 1933. S. 13.

19 *Amerikansky Russky Viestnik.* Homestead, PA. 27 marca 1919. № 12.

году наибольшими дипломатическими успехами». ²⁰ Именно Вильсон в беседе с руководством Американской Народной рады угро-русинов в США 21 октября 1918 г. порекомендовал русинским политикам установить связь с чехами и словаками в форме автономии. Поняв внешнеполитические предпочтения американского президента, руководители Американской Народной рады угро-русинов установили контакты с Масариком, начав с ним переговоры об условиях объединения.

В ходе встречи Масарика с лидерами Американской Народной рады угро-русинов 28 октября 1918 г. было достигнуто принципиальное согласие о присоединении населённых русинами областей северо-восточной Венгрии к Чехословакии. В ходе обсуждения деталей предстоящего объединения русинская делегация продемонстрировала завидный территориальный аппетит, потребовав для русинской административно-территориальной единицы в составе Чехословакии область «от Попрада до Тисы» и выразив при этом сомнение в возможности договориться о границах со словаками. Масарик, заинтересованный в объединении, которое территориально связало бы Чехословакию с Румынией, щедро обещал русинским политикам самую широкую автономию в составе Чехословакии и благоприятные для русинов административные границы будущей Подкарпатской Руси. ²¹ Тем самым закладывался механизм будущих противоречий.

Во второй половине ноября 1918 г. в США был проведён референдум среди проживавших там угорских русинов по поводу будущего политического статуса Угорской Руси. Около 67% участников референдума проголосовало за вхождение Угорской Руси в состав Чехословакии. Процесс волеизъявления, однако, имел существенные изъяны. Голосование было непрямым; каждая русинская община или церковный приход получали один голос на каждые десять своих членов. Недостатком механизма голосования было то, что в нём приняло участие менее половины существовавших в то время в США карпато-русских общин и приходов. Так, из 837 приходов Греко-католического Союза США только 372

20 *Peroutka F.* Budování státu. 1918-1923. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 1998. S. 41.

21 *Exposé Dr. G.I. Žatkoviča, bývšeho gubernatora Podkarpatskoj Rusi, o Podkarpatskoj Rusi. Homestead, 1921. S. 5.*

приняло участие в плебисците.²² Кроме того, в голосовании не принимали участие многочисленные православные русины.²³ Несмотря на спорную репрезентативность и легитимность данного референдума, он стал впоследствии одним из главных свидетельств добровольности присоединения русинов к Чехословакии и легитимности нахождения русинских земель в составе ЧСР, что активно использовалось Прагой в полемике с венгерскими ревизионистами. «Данная северо-восточная часть бывшей Венгрии соединилась с нашим государством не вследствие неких агрессивных appetitов нашего народа, но по собственному решению»,²⁴ - констатировал в 1923 г. чешский современник.

На территории собственно Угорской Руси прочехословацкая ориентация утвердилась с начала 1919 г. с установлением чехословацкого военного присутствия в данной области; при этом русины Пряшевской Руси и Лемковины долгое время сохраняли иллюзии о возможности присоединения к России. Со вступлением чехословацких войск в Ужгород 15 января 1919 г. местные русины узнали о решении лидеров американской русинской диаспоры в США о присоединении к Чехословакии, что оказало существенное воздействие на умонастроения местных русинских деятелей. Уже 31 января 1919 г. Карпато-русская Народная Рада в Прешове «как законная выразительница воли русского народа, живущего в северных комитатах бывшей Венгрии», выступила с заявлением о том, что поскольку «присоединение этих земель к единой России неосуществимо, желаем жить долей и недолей братьев Чехословаков. Это желание совпадает с желанием 500.000 карпаторуссов, эмигрантов в Америке. Славянская политика Чехословаков, их демократизм, ... дают нам ручательство национально-культурного и экономического свободного развития».²⁵ Созванная 8 мая 1919 г. в Ужгороде Центральная Русская Народная Рада как высший русинский

22 *Magocsi P.R.* The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus', 1848-1948. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts, 1979. P. 85.

23 *Švorc P.* Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946. Praha, 2007. S. 48.

24 *Kadlec K.* O právní povaze poměrů Podkarpatské Rusi k Republice Československé // Podkarpatská Rus. Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových. Praha, 1923. S. 9.

25 Bratislava. Časopis učené společnosti Šafaříkovy. 1931. Roč. 5. Číslo 3. S. 532.

орган, сформированный из представителей местных русинских рад, одобрила решение американских русинов, окончательно санкционировав вхождение русинских земель к югу от Карпатского хребта в состав Чехословакии. Данное решение было зафиксировано Сен-Жерменским мирным договором от 10 сентября 1919 г., предполагавшим самую широкую автономию Подкарпатской Руси в составе ЧСР.

Любопытно, что ещё ранее ряд русинских политиков пытался добиться включения в состав Чехословакии не только исторических земель Угорской Руси, но и области проживания русинов-лемков в Западной Галиции к северу от Карпат - Лемковины. Так, в телеграмме президенту Масарику 27 апреля 1919 г. один из лидеров Ужгородской рады и председатель Русского клуба в Ужгороде А. Волошин, придерживавшийся в то время традиционных русофильских взглядов, высказался за территориальное единство Карпатской Руси, предложив включить в состав чехословацкой республики и «страдающих в польском ярме лемков».²⁶ Однако Прага по ряду причин не проявила интерес к присоединению данной области. Вхождение в состав чехословацкого государства вызвало радостную эйфорию и взрыв славянского патриотизма среди карпато-русской интеллигенции. «Присоединение свершилось. Карпатская Русь вошла в состав земель Чехословацкой республики. Тысячу лет стонали мы, сыны сей русской земли, в мадьярской неволе, но, наконец, дождались свободы»,²⁷ - эмоционально писала ужгородская газета «Русская земля» 21 августа 1919 года, отражая настроения широкой русинской общественности.

Русинское население Подкарпатской Руси сочло целесообразным послать президенту Чехословакии Т.Г. Масарику 10 февраля 1920 г. пространный меморандум, в котором оно чётко обозначило свои цивилизационные и культурные основы, зафиксировав отличительные черты своей идентичности в то время. «Наш русский народ, окружённый чужими, большей частью враждебно относящимися к нему народами, жил у подножия Карпат... русской культурой и

26 Archiv Ústavu T.G. Masaryka (AÚTGM), fond T.G. Masaryk, Podkarpatská Rus 1919, krabice 400.

27 Русская земля. 21 августа 1919. № 5.

христианской верой, поддерживаемый непоколебимой верой в лучшее будущее, ожидаемое им с Востока, от его брата, Русского великана, - говорилось в меморандуме депутации крестьянского сословия Подкарпатской Руси. – Наш народ не переставал надеяться, что рано или поздно он непременно должен слиться хотя бы культурно со своим могучим братом, родным ему по языку и вере. Эта чистосердечная мысль культурного единства с великим русским народом спасала нас до начала всемирной войны от полного народного ослабления».²⁸ Однако последующая культурно-национальная политика официальной Праги, поддерживавшей в 1920-е годы политику «мягкой украинизации» карпатских русинов, вызвала разочарование и растущее неприятие традиционалистов из числа карпато-русской интеллигенции.

ЛИТЕРАТУРА

Amerikansky Russky Viestnik. Homestead, PA. 27 marca 1919. № 12.

Archiv Ústavu T.G. Masaryka (AÚTGM), fond T.G. Masaryk, Podkarpatská Rus 1919, krabice 400.

AÚTGM, fond T.G. Masaryk, Podkarpatská Rus 1920, krabice 400.

Exposé Dr. G.I. Žatkoviča, byvšego gubernatora Podkarpatskoj Rusi, o Podkarpatskoj Rusi. Homestead, 1921.

Hartl A. Podkarpatští Rusíni za války a za převratu // Slovanýký přehled. 1925. Ročník XVII. Číslo 1.

Hatalak P. Jak vznikla myšlenka připojiti Podkarpatskou Rus k Československu. Užhorod, 1933.

Kadlec K. O právní povaze poměrů Podkarpatské Rusi k Republice Československé // Podkarpatská Rus. Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových. Praha, 1923.

Kovtun J. Republika v nebezpečném světě. Éra prezidenta Masaryka. Praha, 2006.

28 AÚTGM, fond T.G. Masaryk, Podkarpatská Rus 1920, krabice 400.

Magocsi P.R. With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns. Budapest – New York: CEU Press, 2015.

Peroutka F. Budování státu. 1918-1923. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 1998.

Švorc P. Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946. Praha, 2007.

Аристова Т.Ф. Федор Федорович Аристов и карпаторусская проблема // Аристов Ф.Ф. Литературное развитие Подкарпатской (Угорской) Руси. Москва, 1995.

Военные преступления Габсбургской монархии 1914-1917 гг. Галицкая Голгофа. Книга I. Trumbull, Conn. 1964.

Голос Москвы. 8 (21) октября 1914 г. № 231.

Гашек Я. Похождения бравого солдата Швейка. Москва, 1994.

Меморандум Русского Конгресса в Америке. 13 июля 1917 года, Нью-Йорк // Bratislava. Časopis učené společnosti Šafaříkovy. 1931. Roč. 5. Číslo 3. S. 515-516.

Народна Обрана. Homestead, PA. 1917. № 5.

Рот Й. Марш Радецкого. Москва, 2000.

Шевченко К.В. Лужицкий вопрос и Чехословакия 1945-1948. Москва, 2004.

prof. dr. Kiril Shevchenko

**FIRST WORLD WAR 1914-1918 AND
CARPATHIAN RUSYNS: NATION-BUILDING
VERSUS IDENTITY**

Summary

In late XIX – early XX century most Carpathian Rusyns in Austro-Hungary perceived themselves as a part of a single Russian nation from Carpath-

ian Mountains in the West to Pacific Ocean in the East. Domination of Russophile ideas among Carpathian Rusyns caused a rising wave of repressions against Rusyn intelligentsia from Austro-Hungarian authorities, which resorted to an open genocide against Rusyn population during the First World War. Concentration camp Talerhof in Southern Austria became a sad symbol of Austro-Hungarian atrocities against Rusyn intelligentsia and civilians during “Great War”. First manifestations of political activities among Carpathian Rusyns during the First World War were marked by the idea of unification of Rusyn lands in Austro-Hungary with Russia. Thus, Carpatho-Russian Congress held in New York City in July 1917 called to unite all Rusyn-populated lands in Austrian Galicia and Hungary with “free and democratic Russian state”. However, revolutionary upheavals, ongoing anarchy and disastrous Civil war in Russia made Russian scenario of Rusyn political future impossible. US President Wilson and later Great Britain and France supported Czechoslovak option for the Rusyns. Czechoslovak option was preferred by Rusyn politicians since the unification with Russia was at that time impossible. However, Russophile cultural orientation dominated among Rusyn population in Czechoslovakia during inter-war period in spite of “soft Ukrainization policy” pursued in 1920-ties by official Prague authorities.

Keywords: Carpathian Rusyns, Austro-Hungary, Russia, First World War, national identity, Czechoslovakia

UDC 94(100)“1939/1945“:316.63/65

prof. dr Tatiana A. Mishchenko

*Ph.D., Associate Professor
FSBEI HE, Bryansk State University, named
after academician I.G. Petrovsky, BSU branch in
Novozybkov*

NATIONAL TYPE OF “POLITICS OF MEMORY” AND THE EVENTS OF WORLD WAR II

Summary

In her paper “National type of “politics of memory” and the events of World War II” dr Tatiana Mishchenko, tries to find the answer to the question whether it is possible at all for a historian not to mythologize history when he/she tries to analyze the evidence of people who have had a certain experience a certain experience and undertakes to study commemorative practices and narratives. In her elaboration of new concepts in methodology of the interdisciplinary field of memory studies dr Tatyana Mischenko dedicated attention to the concept of differences in memory and history problematized by Ernest Renan back in the 19th century; Aleida Assman’s critique of the concept of „collective memory“ replacing it with the concepts of „social (communication) memory“ and „cultural memory“ and alikes. In this paper dr Tatyana Mischenko in particular paid attention to peculiarities related to the research and theories of the memory studies in different states and peoples and she underlined the cases of Russia and Serbia and states in former Yugoslavia and their national types of “politics of memory” in case of the events

of World War II in her preview of the worldwide research of politics, places and articulation and communication of memory.

Keywords: politics of memory, mythologization of history, the concept of collective memory, cultural memory, communication of memory

The way people construct their past is called historical memory. However, the study of memory is so multifaceted and contradictory that it is possible to draw a hasty conclusion that the historian cannot objectively study memory; he merely mythologizes history when he tries to analyze the evidence of people who have experienced a certain experience, and undertakes to study commemorative practices and narratives. Indeed, the very concept of “memory” and methods of handling it are not obvious, but at the same time very popular. Jan Assman attributed this to the departure of living witnesses to global shocks and disasters of the 20th century. and the need to develop “cultural forms of memory of the past.” In the past few decades, the interdisciplinary field of memory studies has gone through a critical period, supplementing its methodology with new concepts. So, let us turn to the concept of differences in memory and history, which was problematized back in the 19th century by Ernest Renan. In a speech at the Sorbonne “What is a nation”, he connected the nation with unifying oblivion, which is significant for the construction of national memory: “Oblivion or, better, historical error is one of the main factors in creating a nation ... [...] No Frenchman knows, burgundy he, Alan or Visigoth, every citizen of France must forget Bartholomew’s night” [3.P.43]. E. Renan shares history and memory, giving it the same meaning as oblivion. Memory and oblivion, according to E. Renan, construct a national identity. Thus, the foundations of a critique of memory were laid: there is no universal memory, there may be several collective memories, the boundaries of memory periods are uneven and indefinite; memory considers the group from the inside, history - from the outside. We are close to the concept of Aleida Assman, who criticizes the concept of “collective memory” and replaces it with two other concepts: “social (com-

munication) memory” and “cultural memory”. Social memory is used to explain communications, its time period is 80-100 years, it is a time horizon of 3-4 generations. Cultural memory is established, highly framed, has symbolic codes that are interpreted by special carriers - specialists. It occurs after the life of eyewitnesses of events. An important point is the transition from one type of memory to another: at this moment, a powerful subject, group or political institution can intervene in the natural course of events and begin to control memory. G. Hirsch linked control of memory with the way of manifesting political power: “People holding positions that allow them to manipulate memory and, with its help, symbolic values of a society or group [...] have political power” [5]. Political scientist O. Malinova sees the causes of shifts in memory control in the tragic events of the 20th century that turned modern history into part of the personal experience of millions of people. In addition, a number of important changes took place in different spheres of life: universal education turned the compulsory school history course into an instrument of socialization of man, new technologies have made him a virtual participant in historical events, and the active development of the “sociocultural infrastructure of memory” encourages “remembering” the collective past. All these processes, according to Malinova, have made the past a subject of politics.

Thus, the interdisciplinary field of the study of memory is supplemented by another category: the politics of memory. A researcher of historical memory Yu. Safonova notes the variability of the term in different languages: in English, which serves as the lingua franca of the modern academic world, we observe the same polyphony: memory politics, politics of remembrance, politics of history, past politics, public history, applied history and even history marketing. An attentive reader will notice that in Russian they speak about politics, and in English about “politicians”. In addition to the difference in meanings that are put into different concepts, with the help of which the use of the past is analyzed, we can talk about regional features, as the terminology varies from country to country. It is noteworthy that the article on the use of the past in Eastern Europe will most likely contain the concept of memory politics, and in Western - politics of remembrance. Moreover, there are basically no conventions regarding the content of each of these concepts [5].

One of the defining global events used to construct unambiguous ideas about the collective past is World War II. The political forces of any state strive to control both the cultural and communicative memory of the war, since the participants and eyewitnesses of the events are still alive, although they are becoming less and less in modern communities and their voice does not always sound in the formulation of the dominant version of the past. On the existence of a memory policy in the countries of the former Yugoslavia in Russian media spaces is known thanks to the discussion of the collective monograph "Revision of memory": "Recently, three young scientists from Serbia, Bosnia and Herzegovina and Croatia conducted a study to find out if there is a common model of memory of the Second World War and the wars of the 90s in these former Yugoslav republics. Their book, entitled "Revision of the Past," aroused keen interest in the region, where recent wars and their consequences left an imprint not only on geographical maps, but also on the recollections of the witnesses of the time or, more precisely, on their interpretation of history"[1]. The research interest of the authors is primarily focused on the attitude to the monuments of famous political leaders: the conservation and loss of the monuments and busts of Lenin, Tito in the former republics of Yugoslavia and other countries is studied. Also, the focus of attention is focused on symbolic renaming of the names of cities, streets, squares: "Previously, in all the cities of Yugoslavia there were Tito streets, including one of the central ones in Belgrade, but soon after the collapse of Yugoslavia, in the early 90's, it was renamed. Today in the center of Belgrade there is no Tito street, but there are streets with his name in the suburbs. There was also a city named after Tito - Titovo Uzice in Serbia, but in the early 90s it was simply called Uzice"[2]. The politics of memory is also manifested in a special relation to "places of memory". This term was introduced by the French intellectual Pierre Nora: "Places of memory are born and live thanks to the feeling that there is no more spontaneous memory, which means that you need to create archives, celebrate anniversaries, organize celebrations, make tombstones, notarize acts, because such operations are not natural"[4.P.17]. Any "place of memory" includes three aspects: material, symbolic and functional. Thus, the authors of the collective work "Revision of memory" emphasize that the cemetery of the Liberators of Belgrade was in extremely poor condition. It became

a symbol of not memory, but oblivion, but in 2010 it was put in order. In Croatia, we can talk about the competition of “places of memory.” In socialist Yugoslavia, one of the most important official places of memory was the Jasenovac concentration camp. In independent Croatia, the main place in memory of World War II, it seems, was the Austrian town of Bleiburg, where in the summer of 1945 Yugoslav partisans shot and escaped the political leadership of the fascist Independent State of Croatia and civilians who had retreated along with Ustash troops.

In the Russian collective monograph edited by Nikiforov (the most complete academic work on the history of Yugoslavia), there is an indication of a “dispute of historians” about the April catastrophe of 1941: “In Communism, Yugoslavia itself, as a rule, was dominated by official separatist propaganda and historiography actions of Croatian nationalists ... At the same time, while communist rule continued ... it was considered by no means the decisive factor that led to the April disaster in Yugoslavia, but only about one of the circumstances that contributed to the defeat of the Yugoslav army. In modern post-Yugoslav historiography, one can find in one form or another the majority of the mentioned versions ”[6.P.356].

The author of the Serbian part of the study “Revision of memory”, political analyst Natasha Govedaritsa, speaks of the memory gap characteristic of Serbia. Until the early 1990s in the Yugoslav politics of the memory of World War II, a strictly supranational principle prevailed - the concept of “brotherhood and unity” of the Yugoslav peoples, or, as they say now, the “myth of brotherhood and unity.” With the collapse of the common country, this policy of memory was changed - each of the peoples put its own nation in the centre.

In general, the problems of the countries of the former Yugoslavia in the formation of a memory policy fit into the Eastern European type of memory policy: it is considered as any political activity in which various forces struggle to establish control and domination in their national state. Here, one can catch the national principle common to the Russian memory policy: the memory policy in Russia is also of a national-state nature and does not strive for multiple dialogue and taking into account the cosmopolitanism of cultural memory in Western Europe. It is worth thinking about

the articulations of various memory discourses in national and local terms, that is why to include in the communication of memory those who have long been the “silent majority”: witnesses and participants in the war who survived it but did not have a heroic past, did not accomplish feats worthy monuments, symbols and placement in “places of memory”.

Literature:

<http://www.srbija.ru/mat/history/3892-id>

<https://www.svoboda.org/a/24804652.html>

Herman R.E. History as a means of creating a nation: an analysis of ethnoconstructivist theories // “Source: Historical, philosophical, political and legal sciences, cultural studies and art history. Questions of theory and practice Tambov: Gramota, 2012. No. 7 (21): in 3 parts. Part I.

Nora P. Problems of places of memory / France –memory / P. Nora, M. Ozuf, J. de Puymezh, M. Vinok. SPb. 1999.

Safronova, Yu.A. Historical memory: introduction: textbook / Yu.A. Safronova. - SPb .: Publishing house of the European University in St. Petersburg, 2019.

Yugoslavia in the XX century: Essays on political history / Response. ed. K.R. Nikiforov. - M.2011.

доц. др. Татјана А. Мищенко

**НАЦИОНАЛНИ ТИП „ПОЛИТИКЕ
СЕЋАЊА“ И ДОГАЂАЈИ У ДРУГОМ
СВЕТСКОМ РАТУ**

Сажетак

У овом раду аутор разматра да ли историчар може да избегне митологизовање прошлости у изучавању значајних историјских догађаја или процеса као што је, на пример, Други светски рат, и у њиховом обележавању у историјским наративима и комеморативним праксама. У тој анализи аутор се користи критичким анализама Ернеста Ренана и Алаиде Асман и примерима колективног сећања Руса, Срба и осталих народа са Балканског полуострва на догађаје у Другом светском рату.

Кључне речи: политика сећања, митологизација историје, концепт колективног сећања, преношење сећања

UDC 94(437)“1989“(093)

Александр Рандин

*доктор философии, доцент, Университет
Святых Кирилла и Мефодия, Трнава, Словакия*

**КРИЗИС ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ
ФЕДЕРАЦИИ ПОСЛЕ
«БАРХАТНОЙ РЕВОЛЮЦИИ»
1989 Г. В ОЦЕНКАХ БЫВШЕГО
ПРЕЗИДЕНТА СЛОВАКИИ
РУДОЛЬФА ШУСТЕРА**

Сажетак

У овом тексту аутор анализира како је бивши председник независне Словачке Рудолф Шустер објаснио разлоге и начин распада Чехословачке након „плишане револуције“ 1989. године.

Кључне речи: „Плишана револуција“, Рудолф Шустер, Чешка република, Словачка, трансформација државе

Смена политическог режима в резултате «бархатной», или, как ее называют в Словакии, «нежной» революции 1989 г. прорвала плотину, сдерживавшую целый ряд других общественных проблем, в том числе остро поставила в повестку дня вопрос о судьбе чехословацкой федерации. Как мы знаем, всего за три года развитие событий привело к ее распаду и возникновению 1 января 1993 г. двух новых государств – Чешской республики и Словацкой Республики,

которые к сегодняшнему дню успешно подтвердили свою способность к самостоятельному существованию.

Опыт этого на первый взгляд молниеносного демонтажа совместной государственности является весьма поучительным, прежде всего с точки зрения «мирного развода», и поэтому привлекает внимание экспертов различных специальностей, в том числе и историков.¹ Значительный интерес представляют и свидетельства современников, тем более прямых участников событий, в частности воспоминания такого необычного представителя словацкой политической элиты, каким безусловно является Рудольф Шустер², проявивший изумительное политическое долголетие буквально «при всех режимах» и при этом до настоящего времени пользующийся уважением в словацком обществе³.

Рудольф Шустер родился в 1934 г. в Медзеве на востоке Словакии. По национальности карпатский немец (по отцу) и венгр (по матери). Тому, кто знаком с ситуацией в послевоенной Чехословакии, понятно, как тяжело было пробиваться в жизни человеку с подобным происхождением. Тем не менее, в 1959 г. он закончил Высшую Техническую Школу в Братиславе по специальности инженер-строитель, затем специализировался в области экологии и некоторое время занимался научно-исследовательской работой в этой области. В 1964 г. вступил в Коммунистическую партию Словакии и постепенно выдвинулся как крупный коммунальный и региональный политик: в 1983-1986 гг. был мэром Кошице, второго по значению города

1 К настоящему времени накоплена солидная историография проблемы, в рамках которой укажем лишь на основополагающие работы: FIALA, Petr, PŠEJA, Pavel, et al. Komunistus v České republice. Brno: Masarykova univerzita, 1999. RYCHLÍK, Jan. Rozpad Československa : Česko-slovenské vztahy 1989-1992. Bratislava: Academic Electronic Press, 2002. RYCHLÍK, Jan. Průběh rozpadu Československa v letech 1989-92. In VODIČKA, Karel (ed.). Dělení Československa : 10 let poté... Praha : Volvox Globator, 2003. STEIN, Eric. Česko – Slovensko : konflikt, roztržka, rozpad. Praha: Academia, 2000. WOLF, Karol. Podruhé a naposled aneb Mírové dělení Československa. Praha: G plus G, 1998

2 Schuster, Rudolf. Ultimátum. Praha: Svoboda, 1997. В предлагаемой статье используется перевод книги на русский язык, вышедший в 2002 г.: Шустер Р. Ультиматум. Воспоминания президента Словацкой республики. М.: Внештогиздат, 2002.

3 При этом нет недостатка и в критических характеристиках. В качестве примера укажем на книгу известного в Словакии публициста и политика, выходца из Советского Союза Сергея Хелемендика, проницательного взгляда и острого языка которого в свое время опасались многие словацкие политики: Chelemendik, Sergej. Markíz de Schuster alebo choroba šialených médií. Bratislava: Slovanský dom, 1999.

Словакии, а затем стал председателем Восточно-словацкого краевого национального комитета. На этом посту он работал вплоть до начала «нежной революции» в ноябре 1989 г., когда растерявшееся руководство партии, в определенной степени против его воли⁴, выдвинуло его, как члена Центрального комитета КПС, на должность председателя парламента – Словацкого национального совета (СНС), которым Рудольф Шустер руководил в самый критический период вплоть до первых после революции парламентских выборов в июне 1990 г. Затем он два года (до 1992 г.) года был чехословацким послом в Канаде, когда известные законы о «люстрациях», как казалось, поставили окончательную точку в карьере бывшего коммуниста. Однако, в 1994-1999 гг. мы вновь находим его на посту мэра «восточно-словацкой столицы» - г. Кошице. Одновременно он возвращается и в большую политику в качестве депутата словацкого парламента. Своей кульминации его политическая карьера достигла в 1999 году, когда Рудольф Шустер становится первым всенародно избранным президентом Словацкой Республики (1999-2004 гг.). Как видим, Шустер пришелся «ко двору» как в социалистической Чехословакии, так и в революционный период, а затем и на высших постах в независимой Словакии. При этом, по нашему убеждению, его ни в коем случае нельзя оценивать как беспринципного карьериста и приспособленца, каких много. Скорее речь идет о политике-прагматике, профессиональном управленце, «рабочей лошадке», в каких есть нужда при любом режиме, поскольку всегда кто-то должен делать дело, «тянуть лямку» и решать практические вопросы.

Понятно, что в мемуарах человека с такой биографией затрагивается очень широкий спектр вопросов, содержится огромное количество важных деталей и подробностей, сознательно или невольно приоткрываются скрытые механизмы «политической кухни». Мы коснемся только одного аспекта, обозначенного в заглавии статьи.

4 Сам Р. Шустер так описывает свои чувства в этот момент: «В моей голове пронесся вихрь негодования, гнева и бессилия. Когда распределялись спокойные, теплые местечки про меня никто не вспомнил... Все эти годы они отравляли мне жизнь. Сколько времени, здоровья и энергии ушло на борьбу с их нерешительностью и медлительностью! А теперь хотят поставить меня, чтобы я спасал их шкуры». См.: Шустер Р. Ультиматум. С. 256.

Распад Чехословакии является частью более широкой темы о взаимоотношениях чехов и словаков, которые были неоднозначными уже с рубежа XIX-XX вв. Словаки с одной стороны поддерживали проекты создания совместного государства с чехами, осознавая выгоды относительно крупного государственно-территориального образования, но с другой стороны стремились самостоятельно решать вопросы своей внутренней жизни в рамках автономии или федерации. С точки зрения чехов, подобное решение на практике реально работать не могло. С этой перспективы можно рассматривать и автономистское движение в Словакии во времена Первой Республики, хотя в конституции ЧСР было ясно декларировано, что республика является государством единого чехословацкого народа. Эти автономистские тенденции накануне второй мировой войны в силу целого комплекса причин внутреннего и внешнего порядка переродились в центробежные и вылились в провозглашение самостоятельного Словацкого государства в марте 1939 г. (первая Словацкая Республика), которое чешское общество расценило как «кинжал в спину республики», а в послевоенный период – в федерализацию Чехословакии в 1968 г., которую значительная часть чехов воспринимала как излишнюю уступку словакам.

Формально в результате федерализации Словакия получила собственное правительство и парламент (Словацкий национальный совет)⁵ и другие выгоды (например, так называемый запрет майоризации, т.е. гарантии против того, что словацкие депутаты при голосовании в Палате наций Федерального собрания могли остаться в меньшинстве. Поэтому проводилось отдельное голосование чешских и словацких депутатов). На практике и в дальнейшем все политические рычаги прочно держал в своих руках Президиум Центрального комитета КПЧ. Хотя при коммунистическом режиме не было даже намека на неудовлетворённость со стороны Словакии, но подспудно она существовала, что проявилось в оформлении двух самостоятельных оппозиционных движений, которые никогда не объединились, и в возникновении в 1989 г. двух революционных центров - в Праге и в Братиславе.

5 Аналогичные органы были созданы и для Чешской социалистической республики

На волне студенческих демонстраций в ноябре 1989 г. в Праге возникает Гражданский форум (ГФ), а в Братиславе практически одновременно – движение «Общественность против насилия» (ОПН), которые вступают между собой в контакт. Следует подчеркнуть, что уже в это время заметны различия обоих национальных движений в подходе к чехословацкой федерации. Чешский ГФ добивается политических изменений по преимуществу в рамках существующего федерального устройства, тогда как словацкое ОПН выдвигает требование последовательной федерализации, которое понимается как более высокая степень автономии Словакии. Тем не менее, 29 ноября 1989 г. было принято совместное заявление о взаимном признании обоих гражданских движений, главной целью которых провозглашалось создание демократической чехословацкой федерации.

Первые признаки будущего кризиса проявились в связи с выборами президента республики. По неписаным правилам, в рамках федерации соблюдался своего рода паритет между чехами и словаками при занятии высших государственных постов. Поскольку 7 декабря 1989 г. председателем федерального правительства был назначен словак Мариан Чалфа, то это означало, что федеральным президентом должен быть чех. Это противоречило планам известного лидера «пражской весны» и словака по происхождению Александра Дубчека, который явно стремился занять должность президента и пользовался твердой поддержкой значительной части словацкого депутатского корпуса на федеральном и республиканском уровне. Рудольф Шустер так описывает обсуждение этого вопроса на заседании Президиума Словацкого национального совета:

«...депутат Владимир Минач: «От имени Матицы словенской хочу просить членов Президиума выдвинуть в качестве кандидата на пост президента страны Александра Дубчека. Это человек известный во всем мире, гарант демократии в Чехо-Словакии. Словацкий народ всецело одобряет его кандидатуру» ...

«Вчера во время заседания Президиума ЦК Национального фронта ССР мы получили предложение словацких студентов о кандидатуре Александра Дубчека на пост президента ЧССР, - сообщил депутат Й. Маер.

«Хочу еще раз подчеркнуть, что это не вопрос тактики. Дело в том, что мы в долгу перед Дубчеком – ведь он относится к таким же личностям нашей истории, как Штур и Штефаник, - продолжал Владимир Минач.

За это предложение проголосовало большинство членов президиума, и, таким образом, Александр Дубчек стал кандидатом на пост президента, рекомендованным и Президиумом СНС»⁶

В этой ситуации удалось найти компромисс, когда в конце декабря 1989 г. А. Дубчек был избран председателем Федерального собрания, а Вацлав Гавел – президентом республики. В этой связи приведем одно наблюдение Р. Шустера, которое хорошо отражает политическую атмосферу в «переходный период»: «На заседании Федерального собрания во время голосования я следил, поднимет ли руку против Вацлава Гавела кто-нибудь из старых депутатов, среди которых были руководители КПЧ. Но голосование прошло как в старые времена. В гробовой тишине Владиславского зала президент был избран единогласно. Говорят, что больше всего это удивило самого Гавела... Голосование было открытым, и ни одна рука не поднялась против».⁷

Однако в начале 1990 г. напряженность в отношениях обоих народов вновь возросла в связи с вопросом об изменении названия государства, государственного герба и названия армии (так называемая «дефисная война»).

Хотя в ноябре 1989 года и произошла революция, но страна всё ещё носила название «Чехословацкая Социалистическая Республика». Поэтому президент Гавел выступил с инициативой изменить название страны на «Чехословацкая Республика». В этой связи среди словацкой общественности развернулась дискуссия, в ходе которой большинство высказалось за название «Чехо-Словакия», которое отображало тот факт, что федерация состоит из двух национальных государств. Равным образом не был воспринят и предлагаемый Гавелом проект нового государственного герба, состоявшего из гербов Чехии, Моравии и Словакии. С точки зрения словацких историков,

6 Шустер Р. Ультиматум. С. 41

7 Шустер Р. Ультиматум. С. 61

присутствие моравского геральдического символа означало бы, что федерация складывается не из двух, а из трех частей. Эксперты требовали, чтобы федеральный «шит» был разделен только на две части: на одном поле - чешский лев, а на другом - словацкий двойной крест.

Последовали бурные дебаты в национальных парламентах и на федеральном уровне. В итоге депутат Милош Земан (нынешний президент ЧР) предложил, как казалось, взаимоприемлемое решение, которое и было утверждено в виде конституционного закона. Согласно новой норме, название государства по-чешски писалось без дефиса: «Чехословацкая Федеративная Республика», а по-словацки с дефисом: «Чехо-словацкая Федеративная Республика».

Однако в Словакии новый закон немедленно вызвал волну протестов, которые переросли в демонстрации.⁸ Новое название отвергла и словацкая политическая элита – как правительство, так и Словацкий национальный совет. Р. Шустер приводит текст совместного заявления Президиума СНС и правительства, согласованного с демонстрантами: «СНС и правительство СР выражают сожаление, что ФС не учло постановление, которое выражало волю и желание граждан Словацкой Республики. Мы убеждены, что название нашей страны как федерации двух суверенных республик должно однозначно выражать этот факт. Мы считаем, что у одной федерации не может быть двух названий... Решение вопросов словацкой государственности и национального суверенитета СНС и правительство считают основными принципами своей политики, которые мы хотим спокойно обсудить..., используя прежний позитивный политический опыт совместного проживания словаков и чехов... СНС и правительство СР призывают всех наших граждан к поддержке этой позиции...»⁹

8 «Реакция не заставила себя ждать, примерно через час после утверждения нового названия республики перед зданием СНС начали собираться люди. ... , они начали скандировать лозунги.

«Мы хотим тире и большое С! Господин Шустер, сделайте что-нибудь, словацкие депутаты ФС нас предали...»

«...Принятое название республики – позор для словаков... мы хотим самостоятельной Словакии». Шустер Р. Ультиматум С. 253-257

9 Шустер Р. Ультиматум С. 254-255

В этой крайне обостренной обстановке президент Гавел был вынужден 6 апреля 1990 г. созвать в своей резиденции в Ланах совещание политических элит как с чешской, так и со словацкой стороны. Как пишет Шустер, ситуация была настолько напряженной, что президент Гавел приказал охране запереть двери на ключ и заявил: «Нет, это совершенно серьезно, друзья. Я не выпущу вас из этой комнаты, пока мы не договоримся о новом названии республики».¹⁰ В последний момент¹¹ удалось выработать общую позицию по названию: «Чешская и Словацкая Федеративная Республика», которое и было утверждено в качестве нового конституционного закона 20 апреля 1990 г.

Впоследствии Рудольф Шустер уже не принимал прямого участия в решении судеб чехословацкой федерации, поскольку после парламентских выборов 1990 г. по договорённости с руководством ОПН он оставил пост председателя словацкого парламента, а президент Гавел предложил ему должность посла в Канаде.

Дальнейшее развитие событий показало утопичность представлений о возможности сохранения общего государства чехов и словаков. Выборы в июне 1990 г. закончились так, как и ожидалось: в Словакии победило движение «Общественность против насилия», в Чехии – «Гражданский форум». Если присмотреться к программам, с которыми чешские и словацкие политические партии шли на выборы, то видно, что будущий конфликт был неизбежен. В частности, победоносное ОПН и другие словацкие партии требовали полного самоопределения словацкого народа, а словацкую государственность понимали, как естественное право европейской нации. То есть, они больше отстаивали самостоятельность Словакии, чем федерацию.

10 Шустер Р. Ультиматум С. 262

11 Шустер так описывает итог, казалось бы, безнадежной дискуссии: «После перерыва мы вернулись к названию «Чешская и Словацкая федеративная республика» с той разницей, что все слова в названии должны были писаться с большой буквы. Около двенадцати часов ночи я взял чистый лист и написал сверху: «Список присутствующих – Ланы, 06.04.90, 23-50. Программа совещания: проект нового названия республики – «Чешская и Словацкая Федеративная Республика». Я передал лист своему соседу, чтобы он его подписал и передал дальше. Листок вернулся ко мне с подписями всех участников. Он мог бы стать историческим документом, потому что никакого официального протокола или списка присутствующих на этом совещании не было составлено». По утверждению Р. Шустера в совещании участвовало 22 человека. См. Шустер Р. Ультиматум С. 263.

В отличие от них чешские партии добивались скорее совершенствования и большей эффективности существующего федерального устройства. При этом политические партии обеих республик не были в состоянии занять конструктивную позицию и достигнуть консенсуса по ключевым моментам общей политики.

ЛИТЕРАТУРА

Шустер Р. Ультиматум. Воспоминания президента Словацкой республики. М.: Внештогиздат, 2002.

FIALA, Petr, PŠEJA, Pavel, et al. Komunismus v České republice. Brno: Masarykova univerzita, 1999.

RYCHLÍK, Jan. Rozpad Československa : Česko-slovenské vztahy 1989-1992. Bratislava: Academic Eletronic Press, 2002.

RYCHLÍK, Jan. Průběh rozpadu Československa v letech 1989-92. In VODIČKA, Karel (ed.). Dělení Československa : 10 let poté... Praha : Volvox Globator, 2003.

STEIN, Eric. Česko – Slovensko : konflikt, roztržka, rozpad. Praha: Academia, 2000.

WOLF, Karol. Podruhé a naposled aneb Mírové dělení Československa. Praha: G plus G, 1998

doc.dr Aleksandar Randin

**THE CRISIS OF CZECHOSLOVAK
FEDERATION AFTER “VELVET
REVOLUTION“ IN 1989 AS VIEWED BY
FORMER SLOVAK PRESIDENT
RUDOLF SCHUSTER**

Summary

In this paper author analyzed memoirs written by influential Slovak politician, former President of independent Slovakia Rudolf Schuster which explain the reasons and mechanism of the disintegration of Czechoslovakia after “velvet revolution” in 1989. As Schuster shows, Czechoslovak “velvet revolution” in 1989 revealed a previously hidden nature of Czech-Slovak conflicts. Czechoslovak political elite made some efforts to preserve a federation by transforming it into Czech and Slovak Federation Republic. However, those efforts proved to be insufficient and Czech and Slovak politicians could not reach a mutual compromise. As a result, the split of Czechoslovakia led to the formation of independent Czech Republic and Slovakia in January 1993.

Keywords: “Velvet revolution”, Schuster, Czech Republic, Slovakia, transformation

UDC 327(470+571)(497.11)“20“

доц.др Валукина Елена Васильевна

доц.др Белоус Наталья Николаевна

*Россия, Брянский государственный университет
имени академика И.Г. Петровского*

РОССИЙСКО-СЕРБСКИЕ ОТНОШЕНИЯ: ВЗГЛЯД С ПЕРИФЕРИИ

Резюме

В статье рассматривается и анализируется развитие сербско-российских отношений в новых исторических условиях, в контексте основных направлений и перспектив. Выявлены особенности современных сербско-российских отношений на Балканах.

Ключевые слова: сербы, сербско-российские взаимоотношения, россияне.

Сегодня все мы — и Россия, и Сербия, находимся перед очень серьезными вызовами. Это не только борьба против терроризма, в которой большинство государств и народов принимает участие, но и борьба за восстановление мирового порядка на принципах международного права, которое является основой цивилизованного, нормального общения между государствами. Но все равно, граждане России считают, что отношения Сербии и России стабильные, надежные и перспективные.

Многие из россиян не знают, а немногие, соприкоснувшееся с этим, знают хорошо: для нас, русских, сербы – это единственный по-настоящему братский народ. Ни у какого другого народа нет к нам таких тёплых братских чувств, как у сербов. Даже украинцы с беларусами – наши, казалось бы, родная плоть и кровь – более далеки от нас и более холодны к нам в сравнении с сербами.

Местные называют Белград, столицу Сербии, «городом-фениксом», потому что его десятки раз разрушали, и он десятки раз восставал из пепла. Здесь, на Балканах, много знают о российском влиянии, о котором в Европе сейчас так много говорят.

В Белграде об особых отношениях России и Сербии говорит даже облик улиц. В самом центре города стоит подаренный Россией три года назад памятник царю Николаю II, на пешеходных улицах продают футболки с крымской тематикой, а бетонные кварталы Нового Белграда украшены настенными панно с портретами Путина. Здесь Россию считают другом, единомышленником и защитником суверенитета Сербии.

При опросе 200 студентов Брянского государственного университета, на вопрос в какую европейскую страну они хотели бы и могут себе позволить поехать на каникулах - 27% выбирают Сербию.

Когда российская молодежь говорит о Сербии, то в первую очередь вспоминают Николая II, которого свергли в марте 1917 года. Царь был защитником сербов во время Первой мировой войны. Кроме того, бытует мнение, что он и лишился своего положения из-за Первой мировой войны, то есть, если бы не Сербия, Россия вряд ли ввязалась бы в Первую мировую войну. Также обычно отмечается, что Россия и Сербия никогда не воевали между собой.

На вопрос, что объединяет Россию и Сербию – 34 % студентов говорят о православном вероисповедании. Многие следили за визитом патриарха Русской православной церкви в Сербии, который сообщил, что чувствует себя здесь как дома.

Опрос студентов Брянского государственного университета показал, что, по их мнению, Россия является самым важным военным и политическим партнером, который уважает национальный суверенитет и территориальную целостность Сербии, а также право сербов на Республику Сербскую в составе Боснии и Герцеговины.

Россия оказывает Сербии решающую поддержку в косовском вопросе, что способствует дальнейшему сближению двух стран и динамичному развитию договорно-правовой базы, на основе которой осуществляется стратегическое партнерство и более тесное межгосударственное сотрудничество в экономической, энергетической, военной, культурной и других сферах. Сербия и Россия поддерживают традиционно достаточно активный политический диалог, регулярно проводят двусторонние встречи на высшем уровне, в настоящее время их отношения можно охарактеризовать как позитивные и дружественные [3].

Открытие регионального гуманитарного центра Министерства по чрезвычайным ситуациям Российской Федерации (МЧС РФ) в сербском городе Нише и учреждение организации для осуществления гуманитарной, правозащитной и филантропической деятельности «Российская гуманитарная миссия» в Белграде, по мнению русских, способствует не только сохранению российского влияния в регионе, но и его усилению.

Отношения Сербии и России и Сербии и Европейского союза представляют собой одну из самых больших дилемм для сербской современной политики в последние несколько лет. Проведение Сербией политики в двух направлениях не обеспечит ей устойчивого положения в долгосрочной перспективе. По мнению молодежи, уравнивание сербского внешнеполитического курса между западом и востоком может продолжаться некоторое время, но Сербии необходимо найти долгосрочное решение, поскольку политика и интересы Евroatлантического Союза и Евразийского Союза отличаются.

Конечно, многие отмечают и наличие прозападной политики сербского правительства, что естественным образом

ослабляет позицию России в регионе. Кроме того, в случае евроатлантической интеграции Сербии существовал бы риск, что Россия потеряет своих исторических союзников, а НАТО получит базу недалеко от ее территории. Сербия, которая осталась за пределами НАТО, является единственным союзником и военным партнером России на Балканах [1].

Внешнеполитические интересы России в отношении государств балканского региона в официальных документах не отмечены. В силу ряда объективных обстоятельств, Сербия не занимает приоритетного места в концепции внешней политики России, хотя это не означает, что Россия не заинтересована в активном политическом диалоге с сербской стороной.

Особо импонирует россиянам то, что политика углубления стратегического партнерства с РФ является приоритетом внешнеполитического курса Сербии, о чем свидетельствует отказ Сербии присоединиться к санкциям, введенным ЕС по отношению к России.

Сербско-российское сотрудничество развивается активно, и с момента подписания Декларации о стратегическом партнерстве в 2013 г. оно стало еще более плодотворным. Основными элементами экономического и энергетического сотрудничества между Сербией и Россией, в первую очередь, являются договорные положения о беспошлинной торговле между странами, а также соглашения в нефтяной и газовой промышленности.

Россияне уверены, что интенсивное экономическое сотрудничество способствует укреплению стабильного положения России в Сербии, российские энергетические проекты в области транспортной инфраструктуры в западно-балканском регионе соответствуют сербским энергетическим интересам.

Российская молодежь отмечает, что Сербия является страной, созвучной российским культурным ценностям, однако если сопоставить российское влияние с европейским, то видно, что Россия недостаточно активно применяет инструмент продвижения культуры в Сербии, что могло бы поспособствовать развитию славянских культурно-

исторических отношений и освоению славянского духовно-цивилизационного наследия в регионе [2].

Сербия является благоприятной почвой для углубления культурного и гуманитарного влияния России. Сербско-российское культурное и гуманитарное взаимодействие в значительной степени осуществляется в рамках традиционного, отличающегося от ЕС, дискурса (православие, славянство, историческая взаимопомощь и др.).

Вступление Сербии в НАТО и ЕС вряд ли сможет пройти без серьезных последствий для сербско-российских отношений, особенно в сфере свободной торговли. Республика Сербия находится на переломном этапе своего цивилизационно-экономического развития и политических ориентаций.

Литература

Бокерия С. А., Пеич И. С. А. Сербско-российское энергетическое сотрудничество (на примере Южного потока) // Альманах Казачество. - 2017. - № 28. - С. 39-46.

Пеич И., Омо-Огбебор О. Д. Сербско-российские отношения в контексте восточного вектора интеграции Сербии // Научно-исследовательский институт истории, экономики и права: Современная научная мысль. - 2017. - № 5. - С. 102 - 106.

Pejić I. Western Balkans in the Light of regional security complex Theory // Вестник РУДН. Серия «Международные отношения». - 2016. - Т. 16. - № 3. - С. 494 - 504.

doc.dr. Elena Vakulina, doc.dr. Natalia Belous

**RUSSO-SERBIAN RELATIONS: A VIEW
FROM THE PERIPHERY**

Summary

The article analyzes the development of Serbian-Russian relations in the new historical conditions, in the context of the main directions and prospects. The features of modern Serbian-Russian relations in the Balkans are revealed.

Keywords: Serbs, Serbian-Russian relations, Russians

UDC 821.163.41.09 Andrić I.:327::911.3(476)

доц. др. Анна Владимировна Наумова

*кафедра теоретического и славянского
языкознания, филологический факультет,
Белорусский государственный университет*

ФУТУРОЛОГИЯ ИВО АНДРИЧА В КОНТЕКСТЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ БЫЗОВОВ БЕЛАРУСИ

Аннотация

В статье предпринимается попытка рассмотреть художественную философию пограничности в творчестве Иво Андрича как целостную футурологическую концепцию, коррелирующую с актуальными проблемами восточнославянского и, уже, белорусского пограничья. Автор учитывает расхождения в восприятии андричевского творчества и пересматривает сложившиеся толкования – от концепций, традиционно интерпретирующих андричевские образы будущего как пессимистические, до подходов, утверждающих оптимистический характер его мировосприятия касательно национальных и религиозных проблем его родины. Указывается на двойственность историсофского и экзистенциального мировидения Андрича, органично объединяющего в себе как покорное принятие осложненности бытия и его трагическую предзаданность, так и деятельную веру в возможность гармоничного сосуществования

этносов и конфессиональных групп. Обращается внимание на прогностический потенциал творчества и особенности его трактовки с точки зрения «мифов» и фактов белорусской истории. Отмечается универсальный характер футурологических построений Андрича, что позволяет говорить об особой актуальности его прозы для всех расположенных на цивилизационном пограничье стран.

Ключевые слова: Иво Андрич, пограничье, история Беларуси, художественная философия, исторический пессимизм, исторический оптимизм, ненависть, рецепция.

Знаток человеческой души, с одной стороны, и профессиональный историк, с другой, Иво Андрич оказался способным вникнуть в сущность тех механизмов исторического развития, которые зачастую остаются скрытыми от взоров как историков, так и писателей. При этом, осознавая наличие проблем, обусловленных спецификой исторического развития, он, безусловно, имел свою концепцию будущего развития боснийского края. Какова его историософская концепция? Она ближе историческому оптимизму или историческому пессимизму? Проблемы сегодняшнего дня, носящие универсальный характер и являющиеся «болезнью» всей человеческой цивилизации XXI века, можно также осмыслить в зеркале произведений Иво Андрича. Особенно актуальны они для Беларуси – страны, которая также находится на пограничье между Востоком и Западом. Трактовки ее исторического прошлого весьма разнятся, их описывают в диаметрально противоположных выражениях, то выделяя в качестве ее сущностной характеристики «межрелигиозную и межнациональную толерантность», то, наоборот, подчеркивая болезненный характер взаимодействия между представителями конфессий и народов.

Наглядной иллюстрацией того, что и в истории Беларуси имели место болезненные события и процессы, роднящие

восточнославянские земли с южнославянскими, может служить текст Дмитрия Скрынченко под названием «У нас своя Босния» [Скрынченко 2015]. Д. Скрынченко – русский богослов, публицист, историк, педагог, долгое время живший, работавший в Беларуси и умерший в Сербии. Упомянутая публикация – интереснейший источник, демонстрирующий сходство судеб пограничных территорий, «распятых» между стремящимися распространить здесь свое влияние центрами силы. Д. Скрынченко небезосновательно делает выводы о сходстве судеб Беларуси и Боснии на основании анализа структуры общества и изменений в религиозном и национальном самоопределении местной интеллигенции. А невнимание людей к данной проблеме он объясняет следующим образом: «Словом, все – и Вы там, и здесь – стараются только об одном: “не обострять отношений”» [Скрынченко 2015: 238].

Еще одна спорная страница белорусской истории, о которой немало рассуждают и спорят белорусские ученые, – это период, связанный с распространением униатства [Чарота 2013]. Именно тогда проявились позиции противоборствующих сторон, находящихся по разные стороны цивилизационной границы.

Эти и многие другие аспекты, связанные с последствиями нахождения белорусских земель в составе польского государства, определяют диапазон «геополитических мифов» отечественной истории. Беларусь – посредник между культурами? Оплот толерантности и межкультурного диалога? Или «взрывоопасная» территория, нестабильное пограничье? Это непростые вопросы, которые указывают на типологическую сродность восточнославянского и южнославянского пограничья. Ими и обусловлен наш исследовательский интерес к художественной философии Иво Андрича, который в образах своих произведений воплотил психологию человека пограничья и рассмотрел вероятные пути общественные сценарии на территориях такого типа.

1. Пессимистические образы будущего

По Андричу, феномен пограничья и этноконфессиональная разделенность играют определяющую роль в судьбе человека

и коллектива в целом. Неизбежны проявления нестабильности в рамках системы, состоящей из множества разнородных элементов. Соответственно, возникает предположение, что в формировании образа будущего своего края (как и любого пограничья) Андрич близок к концепциям иррационализма и исторического пессимизма. Рассмотрим некоторые проявления таких воззрений.

Одно из самых сложных для анализа произведений Андрича – рассказ «Письмо, датированное 1920 годом». В письме, написанном доктором Максом Левенфельдом, раскрывается следующая мысль: «Босния – страна ненависти и страха» [Андрич 1984, Т. 1: 346].

Этот рассказ вызывает споры среди читателей, критиков и исследователей. Когда пишут о феномене ненависти в этом рассказе, обычно не упоминают о том, что Босния тут представлена не только в темных тонах. Этот рассказ в первую очередь о любви к своей стране, своему народу и Человеку вообще: «Босния – *прекрасная страна*, интересная, совершенно необычная и природой своей, и людьми, ее населяющими» [Андрич 1984, Т. 1: 345]. Герой, очевидно, восхищается своим народом: «...мало стран, где в людях столько твердой веры, возвышенной *стойкости характера*, столько *нежности и умения любить*, где есть такая *глубина переживаний*, привязанностей и непоколебимой преданности, такая жажда справедливости!» [Андрич 1984, Т. 1: 347].

Но парадокс в том, что все характерные особенности Боснии имеют и свою обратную сторону. «Изнанка» жаркой любви – боснийская ненависть, которую, по Андричу, «следовало бы изучать и искоренять, как опасную и глубоко укоренившуюся болезнь» [Андрич 1984, Т. 1: 349]. Это «ненависть, выступающая самостоятельной силой, находящая цель в самой себе» [Андрич 1984, Т. 1: 346]; она направлена на ближнего («...предмет вашего отвращения и ненависти – рядом, в том же городе, за стеной вашего дворика» [Андрич 1984, Т. 1: 348]); она проистекает из благодетели («...аскеты на основе своего аскетизма приходят не к любви, а к ненависти, к сладострастию; трезвенники питают ненависть к пьяницам, а в тех, кто пьет, рождается убийственная ненависть ко всему миру»

[Андрич 1984, Т. 1: 347]); она не осознается ее носителями («босниец не осознает живущей в нем разрушительной силы» [Андрич 1984, Т. 1: 346]). Тревоги нашего времени точно и глубоко раскрываются Иво Андричем: его герой утверждает, что именно в Боснии больше, чем в других странах, людей, «готовых в приступе неосознанной ненависти убить или быть убитыми по любому поводу» [Андрич 1984, Т. 1: 346]. Чтобы убедиться в пророчестве этих строк, достаточно вспомнить о событиях гражданской войны в Боснии.

Осознав всё это, герой рассказа решает покинуть свою страну. Нежелание остаться в Боснии он объясняет так: «От меня, как и от всех прочих, требовали стать на определенную сторону, ненавидеть и быть ненавидимым. Я не захотел этого и не сумел» [Андрич 1984, Т. 1: 350]. Однако человек, сбежавший от ненависти, *из-за нее же и погибает*: будучи врачом, он самоотверженно помогал людям, пытаясь преодолеть закон всеобщего зла не только через бегство, но через труд. Герой умирает в Испании, в разгар войны от воздушного налета. Макс Левенфельд пошёл добровольцем в республиканскую армию – то есть в какой-то момент вынужден был выбирать сторону, творить добро не «ради» чего-то, а «наперекор» кому-то, «против» кого-то. Заметим, что, в отличие от своего героя, сам автор писал с болью о своей Боснии, осознавал все ее противоречия, но никогда не стремился сбежать – наоборот, всегда хотел вернуться на родину и делать все, для того чтобы ее спасти. А во время Второй мировой войны, как известно, Андрич отстраняется от всякого участия в общественной жизни: он не публикуется, не сотрудничает с властями. Иначе говоря, *не участвует в котле ненависти*, не желая способствовать разжиганию непримиримых противоречий, объединяться «с кем-то против кого-то».

Важно понимать, что самостоятельная, детально разработанная тема ненависти в этом рассказе лишь условно связана с Боснией. На самом деле, в своей трактовке она расширяется до границ всего мира. На уровне сюжета *трагическое бегство героя доказывает несостоятельность* теории персонажа: речь идет не столько боснийской ненависти, сколько о ненависти вообще.

Обычно, анализируя ненависть в творчестве Андрича, исследователи останавливаются на ее рассмотрении в рассказе «Письмо, датированное 1920 годом». Однако этот мотив многократно повторяется и в других произведениях.

Чаще всего он связан с действиями толпы, движимой нижайшими инстинктами и проявляющей таким образом свое отношение к «иному», «другому». Герои рассказа «Мустафа Мадьяр» настолько привыкли к потасовкам, что готовы участвовать в них всегда «с кровожадным злорадством», «не заботясь о том, на чьей стороне» [Андрич 2000: 68]. Ненавистью пропитано сознание жителей деревни Олуяки в рассказе «Олуяковцы»: «И хотя женщины молчали – олуяковки тоже неразговорчивы, – *руки их выражали ненависть, а потухшие глаза сталкивались с ее большими янтарными очами*» [Андрич 2000: 225]. Эти метафорические детали, встроены во внешние портреты героев, работают на то, что читателю ненависть кажется вездесущей, всепроникающей материей, которая видна в каждом движении и взгляде героинь. Препарируется ненависть и в «Рассказе о слоне визиря». Здесь она также выступает как самостоятельный герой, который рождается в толпе, а затем действует автономно. Перед нами полноценный образ ненависти – ее «портфолио», поражающее своей продуманностью и верностью реализации: «...если эта *ненависть* направлена на какой-нибудь один предмет, она его не оставляет, сосредоточивается на нем, охватывает его со всех сторон, со временем изменяет его облик и значение, перерастает его и превращается в самоцель. *Самый предмет уже что-то второстепенное*, от него сохраняется только название, а ненависть сгущается, сама себя питает, согласно своим законам и потребностям, и становится всепоглощающей, изобретательной и ослепляющей, *как извращенная любовь*» [Андрич 1984, Т. 1: 173]. Здесь, как и в рассказе «Письмо, датированное 1920 годом», ненависть представляется как обратная сторона любви и самостоятельная сила.

В романе «Омер-паша Латас» Саида Ханума оправдывает преступление иностранца Костаке особенностями боснийской среды: «Он никогда не сделал бы этого в другой стране. <...> Такое могло случиться только здесь. Только здесь!» [Андрич

1 Здесь и далее перевод цитат из иноязычных источников наш. – А. Н.

2011, Т. 13: 223]. В связи с этим преступлением (убийством несчастной девушки сумасшедшим служащим двора сераскира) повествователь дает следующий комментарий, сводящий все возникающие противоречия к одному источнику – ненависти: «...Сараево – не город преступления, по крайней мере, не явного, не кровавого; можно, скорее, сказать, что это *город ненависти*» [Андрић 2011, Т. 13: 229].

Пожалуй, самая впечатляющая картина проявления массовой ненависти представлена Андричем в романе «Барышня». Вражда не рождается в кругу интеллигенции. Она овладевает толпой. По Андричу, это «нищенствующая гольгѳба», «сброд, который, по видимости акклиматизировавшись, десятки лет живет тихо и обособленно, но который при определенных обстоятельствах согласно законам некоей неведомой общественной химии внезапно объединяется и вспыхивает, как затаившийся вулкан, *изрыгая пламя и грязную лаву самых низменных страстей и нездоровых желаний*» [Андрич 1984, Т. 2: 383]. Становится понятным, в чьих руках те амбивалентные характеристики многонациональной среды, которые сформировались в Боснии, становятся источником разрушения и смерти. Это атрибут масс, а не элит.

В некоторых произведениях Андрича ненависть прямо связывается с несчастьем. Она овладевает человеком после перенесенного горя, как компенсация внутренней дисгармонии, обнажая, вероятно, скрытую сущность личности. Так в рассказе «Времена Аники» в сердце персонажа, потерявшего жену, рождается «неукротимая ненависть» [Андрич 2000: 139].

В рассказе «О старых и молодых Памуковичах» обратная ситуация: здесь ненависть становится первопричиной личного несчастья. «Слепая» [Андрић 2011, Т. 4: 231], «непреодолимая» [Андрић 2011, Т. 4: 237] ненависть – основной мотив, интегрирующий сюжет произведения. Она разгорается в семье, между родными братьями, становится главным посредником в отношениях людей. Она так же самодостаточна, как та боснийская ненависть, которую описывал Макс Левенфельд: «Фактическое содержание разговора [между членами семьи. – А.Н.] было лишь поводом, а вот его сутью была ненависть» [Андрић 2011, Т. 4: 234]. Это имеет прямые последствия:

отравленная атмосфера в семье отражается на психике младшего брата.

Интересно, что Сандор Матуля в одной из своих статей указывает на то, что феномен ненависти как естественная характеристика балканского пространства – не изобретение Андрича: ее фиксировали многие иностранцы, которые «в течение XIX века проезжали по этому краю и пожелали его описать – от отчета реального французского консула Давиля <...> до Ивана Кукулевича или Матии Мажуранича» [Матуля 2000: 349].

2. Исторический оптимизм Иво Андрича

Вопреки тому, что Андрич часто изображает Боснию в мрачных тонах, а многие образы его прозы напоминают апокалиптические пророчества, которые уже начали сбываться, у него немало положительных образов родного края. Они проникнуты верой в возможность мирного сосуществования братских народов. Сразу отметим: Андрич не идеализирует действительность. Он формирует здоровое сочетание фатализма и деятельного утопизма, без уклона в какую-либо одну сторону. Проследим его диалектику пессимизма и оптимизма.

Андрич, очевидно, осознавал, что историческое прошлое его родины и обусловленная им социальная структура – это неисчерпаемый источник антагонизмов, которые уже неоднократно проявлялись в страшных преступлениях против братских народов. Причем этот факт не является причиной осуждения одной из сторон конфронтации, не отталкивает Андрича от той или иной этноконфессиональной группы, не заставляет его бежать из страны. Осознание этого причиняет огромную боль любящему свой край писателю и выражается в своеобразной молитве за Боснию – тексте под названием «На улице Данилы Илича»: «Господи, над мирами властвующий и всеведущий, погляди, молим тебя, и на эту гористую страну – Боснию, и на нас, кто на ее почве возрос и ее хлеб ест. <...> Довольно нам крови и огня войны. Мы мирного хлеба просим. Посмотри на нас, Господи, и услышь нас...» [Андрич 2011, Т. 16: 40].

Андрич показывает, что любовь между людьми возможна – даже между представителями разных вероисповеданий. Это далеко не редкость среди его персонажей. Таковы монахи-францисканцы, образы которых проникнуты глубокой человечностью, истинной религиозностью. Они демонстрируют искренний порыв любви к ближнему вне зависимости от его происхождения. Фра Марко, герой рассказа «В мусафирхане», проявляет исключительную заботу по отношению к болящему мусульманину, оказавшемуся при монастыре. Он хочет покрестить иноверца, всей душой желая его спасти, и даже после его богохульного отказа это сделать молится за него: «Спасен – не спасен, ухаживал я за ним и *полюбил... как брата*» [Андрич 2000: 93]. Это редкий случай, но, по Андричу, весьма нужный для такой среды.

Героем рассказа «У котла» также движет искренняя и благотворная «потребность призывать, помогать и спасать» [Андрич 2000: 108]. Как высшая благодетель – желаемая, но, к сожалению, редкая – преподносятся и характеристики образа православного священника, отца Косты, в рассказе «Времена Аники» – «священника, прекрасно ладившего *и со своими прихожанами, и с турками, и с малым и старым и своей смертью вызвавшего общее горе*» [Андрич 2000: 138]. Толерантность – истинная, а не церемониальная, основанная на любви ко всем, а не только к «своему» – возможна. Старуха, героиня рассказа «Ковер», также стоит особняком среди андричевских персонажей. В тот момент, когда в город пришли австрийцы, и, казалось бы, христианское население объединилось против потерпевших поражение турок, она проявляет невиданную мудрость. Ковер, отнятый у мусульман, попадает в дом героев рассказа. Сын берет добычу, а мать настаивает на том, чтобы его вернули хозяевам. А Гавро Вучкович, которому посвящено одно из эссе Андрича, «... посещал многих боснийцев, находившихся в тюрьме или под арестом в Константинополе, ходатайствовал за них и помогал им деньгами, одеждой или продуктами – причем, говорят, *одинаково и мусульманам, и христианам*» [Андрич 2011, Т. 15: 221].

Андрич, констатируя разнородность элементов, составляющих боснийскую среду, не считает нужным и

возможным искоренять эту разноликость путем конфронтации, даже в условиях борьбы за освобождение угнетаемого народа. Напротив, польский исследователь Богуслав Зелиньски трактует философию межнационального взаимодействия на Балканах в интерпретации Андрича как возвращение к так называемому «*святосаввскому*» восприятию Косовского завета. В отличие от Негоша, проповедавшего необходимость «борьбы креста с полумесяцем» [Zieliński 2012: 645], Андрич свою позицию основывает на идее жертвенности, страдания и полностью исключает возможность мести и насилия.

Кстати, даже ненависть у Андрича не всегда окрашена отрицательно. Именно из противоречия, столкновения противоположностей появляется новый смысл, рождается истина: «...Ненависть и гнев не разрушают жизнь, они ее *преображают*. <...> Ненависть дает силу, а гнев вызывает движение. Впоследствии ненависть угасает, гнев уходит, а результаты силы и движения остаются» [Андрић 2011, Т. 17: 27]. Это справедливо для любых форм межчеловеческих отношений. Именно в трагические военные времена появляется стремление к красоте и добру у главного героя повести «Заяц». Так от осознания трагичности бытия он переходит к деятельному оптимизму, вдохновенным попыткам победить зло. Он задумывается о смысле бытия в целом, его цель и мечта – установление «разумного созидательного порядка» [Андрич 1984, Т. 2: 36] в мире, и он рискует ради этого, примыкая к подпольщикам.

В какой-то мере патетическое, но пронзительное и искреннее эссе Андрича «Электро БиХ» символически представляет мечты Андрича о том, что однажды над его родиной взойдет солнце мирной, счастливой жизни, с каждым днем будет «все меньше слез и все больше света», «в деревнях люди будут более образованными, характеры – более мягкими, а ночи – не такими темными и глухими» [Андрић 2011, Т. 4: 256]. Электрификация страны здесь понимается шире, чем снабжение энергией труднодоступных населенных пунктов. Это, в первую очередь, распространение образования. Данная идея раскрывается через образ учительницы, которая «видит вокруг себя отсталость, предрассудки, нищету и поэтому страдает», но «спасается чтением» [Андрић 2011, Т. 4: 254].

Распространение просвещения как акт борьбы с последствиями жизни на пограничье также воспевается Андричем в эссе «Мисс Аделина Ирби». Это история о судьбе англичанки, открывшей в Боснии школу для христианских девочек и посвятившей свою жизнь гуманитарной деятельности на Балканах. В эссе «Преображение города» Андрич рассуждает о перспективах преодоления противоречий, характерных для боснийского общества, восхваляя усилия власти по объединению «всех наших людей нитью братства и единства и новыми понятиями о труде и прогрессе» [Андрић 2011, Т. 16: 126].

К упомянутым произведениям Андрича исследователи обращаются довольно редко, так как, во-первых, их нельзя в полном смысле этого слова назвать художественными, а во-вторых, будучи тематически привязанными к актуальным процессам социалистического строительства, они заставляют засомневаться в искренности автора и глубинности его воззрений. Часто подобные «оды» новому миропорядку и в СССР, и в СФРЮ писались в угоду партийному руководству и демонстрировали поверхностность мировосприятия их автором. Между тем такие опасения не справедливы по отношению к Андричу. Динамика его художественного сознания, фиксировавшаяся в разных формах – от ранней поэзии до дневников последних лет – демонстрирует искреннюю любовь Андрича к «зараженному» проклятием пограничности родному краю, а также неутомимое стремление служить на благо установления мирного порядка и благоденствия людей. Тот факт, что в определенный исторический момент общефилософские взгляды и стремления писателя частично совпали с программой действия актуальной власти, ни в коем случае не обесценивает его личного порыва.

Тем более, что идее объединения южнославянских народов как идеальной форме национального бытия сербский писатель остался верен до конца своих дней. Он неоднократно говорил об этом в своих интервью: «Мы должны жить в согласии, вместе, осознавая различия – этические, национальные, языковые, исторические, литературные <...>. Но скажите на милость: почему мы всегда должны исходить только из различий? Разве сходство не достаточно велико, разве оно нас не отсылает к тому, чему наконец нашли подходящее

слово, – к единству» [Андрић 2011, Т. 20: 262]. Кстати, родную Боснию он сравнивает с Северной Ирландией [Андрић 2011, Т. 20: 263], апеллирует к здравому разуму и рассудку, который, по острому и самоироничному замечанию Андрича, не всегда руководит его народом при принятии важных решений.

Образы художественных произведений могут трактоваться по-разному в зависимости от горизонта ожиданий и условий актуализации и конкретизации содержания. А доступ к интервью и дневникам автора позволяет направлять интерпретацию в нужное русло. Прямые признания Андрича дают неопровержимые доказательства его исторического оптимизма в вопросах жизни пограничья. Делясь своими мыслями о будущем своего народа, писатель в одном из интервью признавался: «Я всю свою долгую жизнь выступал за согласие и братство». И здесь же, далее: «Я, скорее, умру, чем на старости лет поменяю убеждения» [Андрић 2011, Т. 20: 270]. Однако общая стабильность идеологических стремлений писателя не означает, что динамики его этнокультурных взглядов не было вовсе. Сам Андрич говорил, что некоторые изменения в его национально-культурном мировоззрении имели место: «Мы с энтузиазмом приветствовали окончание войны и создание югославского союза. Но вскоре почувствовали охлаждение, потому что союз не соответствовал нашим желаниям и ожиданиям» [Андрић 2011, Т. 20: 271].

Идею объединения вкладывает Андрич и в уста своих героев – например, молодых людей в романе «Мост на Дрине», ведущих диалоги о будущем балканских народов; молодого врача из романа «Барышня»; архимандрита в рассказе «На Латинском мосту».

Один из самых репрезентативных, многозначных и глубоких образов, свидетельствующий о стремлении Андрича преодолеть конфликты пограничья и добиться единства его соотечественников, – это мост. Его можно понимать как метафору самой жизни («... жизнь – необъяснимое чудо, ибо, уходя и отцветая, она все же остается, нерушима и стойка, «как на Дрине мост» [Андрич 1974: 446]); воплощение истории края («... повесть о рождении и судьбе моста есть в то же время повесть о судьбе города и многих поколений его

обитателей» [Андрич 1974: 391]); а также символ примирения Запада и Востока («мост, призванный, согласно замыслу и богоугодному решению визиря из Соколовичей, <...> облегчить сообщение между Западом и Востоком» [Андрич 1974: 585]). Образ моста встречается в одноименном эссе, а также рассказах «Мост на Жепе» и «Князь с грустными глазами». Мосты представляют собой опорную точку, вокруг которой строится все мировоззрение Андрича, объединяя и символизируя его попытки преодоления противоречий жизни на пограничье, его сопротивление делению любви и заботы по конфессиональному признаку; они, по Андричу, способны удовлетворить «неизбывное и неутолимое стремление людей *связать, примирить*, соединить все, что открывается нашему взгляду, разуму и ногам, дабы *избежать раздела, противоположности и разлуки*» [Андрич 1984, Т. 1: 210]. Кстати, эссе Андрича, посвященные труду переводчиков, содержат схожий посыл: переводчики для него – «символы мира и человеческих, разумных отношений между людьми» [Андрич 2011, Т. 15: 215]

Андрич вскользь касался особо актуального в наши дни вопроса взаимоотношений сербов с хорватами. Во-первых, в связи с личностью Ивана Франо Юкича, упоминая вопрос пагубности «языковых различий между сербами и хорватами» [Андрич 2011, Т. 20: 340]. Также мотив сербско-хорватских отношений и взаимных претензий возникает в эссе «Незванные пусть молчат», которое отражает отношение Андрича к тем, кто подрывает основы братства между народами Югославии, «поднимает то, что давно утихло, давно забыто», и – «в такое время! – проверяет на прочность связи между нашими племенами или требует гарантий (!) того, что хорваты в Югославии „не останутся без внимания“» [Андрич 2011, Т. 14: 160].

В целом, Андрич всегда проповедовал принципы мира и единения. В «Знаках вдоль дороги» Андрич взывает к людям: «Жизнь такая трудная, такая короткая, а добрая половина этой тяжелой и быстротечной жизни проходит в ненависти и конфликтах. *Потушите ненависть!* Нам нужны люди, и никак, никак нельзя жить без прощения» [Андрич 2011, Т. 17: 76]. Эти строки пронизаны стремлением к приумножению любви

вопреки всему, сопротивлению закону первородного греха и изначальной «поврежденности» человечества, нравственной деформированности. Если злу сопротивляется и сам автор этого высказывания, и многие люди, которыми он восхищался (Данило Илич [Андрић 2011, Т. 16: 40], Тугомир Алаупович [Андрић 2011, Т. 20: 234], Йован Скерлич [Андрић 2011, Т. 16: 73], Иван Франо Юкич [Андрић 2011, Т. 20: 340] и др.), то значит, что есть надежда на преодоление трагической предзаданности. Зло у Андрича не является объективным, неотъемлемым элементом мироустройства; его можно победить усилием воли, или хотя бы уменьшить его влияние. Легенда о сотворении мира, которую Андрич представляет в романе «Мост на Дрине», свидетельствует о том, что именно Добро составляет онтологические основания Универсума. Бог сотворил мир, а дьявол разъединил людей. Но это не последняя точка концепции мироздания в андричевском художественном воплощении. Как после смерти наступает Воскресение, так и злодеяния дьявола побеждаются вечными силами Добра: Ангелы строят мосты через пропасти, и люди снова воссоединяются [Андрич 1974: 566]. На такое воссоединение своего народа надеялся и сам Андрич, хоть и не мог недооценивать глубину пропасти между людьми.

В одном из лирических текстов сжато выражается концепция будущего этноконфессионального развития родины Андрича. «Ночной разговор 1941 года» был опубликован в 1946 году в журнале «Прогресс. Хорватский народный календарь» («Napredak – Hrvatski narodni kalendar»). Это текст написан в форме диалога невидимого испытуемого и вопросителя. Андрич здесь выступает как последовательный сторонник идеи объединения южнославянских народов в составе одной страны. В этой краткой лирической рефлексии схематично представлены взгляды Андрича на систему пограничья: здесь и осознание противоречий, обусловленных этнокультурной спецификой края, и констатация роли внешнего фактора в нарушении стабильности, и вера в возможность мирного сосуществования вопреки обстоятельствам, и готовность к борьбе за принципы согласия и созидания. Повторимся: андричевский оптимизм не возникает от игнорирования фактов деструкции – он как раз отталкивается от их осознания. Только

благодаря этому можно преодолеть проблемы пограничья и избежать разрушительных последствий.

То, что картина мира Андрича не лишена ярких красок и светлых надежд, не стоит подвергать сомнению хотя бы потому, что сам писатель в одном из своих интервью подтвердил именно такую трактовку своей художественной философии: «В моих произведениях, конечно же, много мрачных картин, но, думаю, прав тот критик, который утверждал, что в глубине всякого мрака можно рассмотреть светлую точку, указывающую на выход» [Андрић 2011, Т. 20: 62–63].

Итак, феномен пограничности имеет две стороны: его противоречия выступают как негативный и позитивный факторы одновременно. Знать о проблемах, понимать их суть, но искать ключ к их решению, прилагая усилия по объединению южнославянских народов в общем государстве, – вероятно, к такому общему знаменателю приводятся все свидетельства Андрича. На примере непростой для понимания мысли из рассказа «Письмо, датированное 1920 годом», проиллюстрируем такую *двойственность историософского и экзистенциального мировидения* Андрича, органично объединяющего в себе как покорное принятие осложненности бытия и его трагическую предзаданность, так и деятельную веру в возможность примирения.

Казалось бы, ясно: ненависть на религиозной почве должна остаться в прошлом, и ключ к решению проблемы автор видит в идеях славянской взаимности, национально-освободительной и просветительской идеологии. Но герой рассказа отвергает и эту возможность в своем прозорливом письме: «Я знаю, мне на это ответят, и не без основания, что в этом отношении заметен все же определенный прогресс, что идеи девятнадцатого века и здесь сделали свое дело, а теперь, после освобождения и объединения страны, дело пойдет намного лучше и быстрее. Боюсь, что это не совсем так. <...> Теперь на каждом шагу будут говорить и писать по любому поводу: „Брат есть брат, какой бы он ни был веры“». И далее: «Но ведь в боснийских верхах издавна хватало *лживой вежливости*, привычки обманывать себя и других звучными словами и пышными церемониями. Это может *прикрыть*

вражду, но не устраняет ее и не препятствует ее росту. Я опасаясь, что под прикрытием современных лозунгов в этих кругах *дремлют прежние инстинкты* и каиновы замыслы, и так будет продолжаться до тех пор, пока не изменятся полностью основы материальной и духовной жизни в Боснии» [Андрич 1984, Т. 1: 348–349]. Этот отрывок целесообразно приводить в полном виде, так как именно в нем кроется разгадка – ключ к футурологии Андрича. Здесь выражены и его надежды на реализацию концепций славянского единства XIX века, и признание их иллюзорности, и живая надежда на то, что мир изменится, но лишь тогда, когда «изменятся полностью *основы материальной и духовной жизни в Боснии*». Подчеркнем: письмо Макса Левенфельда датируется 1920-м годом. Это начальный этап существования единого государства южнославянских народов. Андрич в свое время возлагал на него большие надежды. Но рассказ написан в 40-е годы – когда на глазах у писателя разгорелась страшная междоусобная брань. Надежды рухнули. Все мирные лозунги были лишь проявлениями «лживой вежливости». Однако снова наступает переломный момент – в едином государстве меняются основы, к власти приходят коммунисты. Андрич все-таки находит в себе силы надеяться, что когда-нибудь ситуация изменится. В любом случае, очевидно, что пессимизм Андрича конструктивный, деятельный, он граничит с идеалистическим оптимизмом. Писатель осознает всю специфику существования на пограничье, да и трагизм человеческого бытия в целом, но готов снова и снова верить в то, что усилия и труд человека способны остановить процесс деструкции. В одном из интервью у Андрича спросили: «Говорят, ваши произведения строят мост между Востоком и Западом?» На что писатель ответил: «Если мне удалось хоть немного помочь строительству мостов, то я очень рад» [Андрич 2011, Т. 20: 90].

3. Прогностический потенциал творчества Иво Андрича

После смерти Андрича концепция общего югославского государства еще раз показала свою несостоятельность. Как отметил Абдел Рахман Муниф, сербский писатель «предлагал разные идеи, пытаясь сотворить чудо – найти концепцию,

которая связывает и объединяет. Но он остался в страхе и ближе к пессимизму, ибо вражда была сильной, соотечественники его не понимали, а остальные не слушали из-за своих личных интересов, высокомерия и стремления доминировать» [Муниф 1997: 153]. В любом случае, стоит признать, что Андрич сумел вникнуть в суть исторического процесса, понять механизмы межкультурного взаимодействия в пограничном крае и уловить тенденции, основывающиеся на циклическом повторении. Отсюда неповторимая прозорливость и достоверность его образов будущего. Картины политической жизни Балкан, начиная с войны 90-х гг. и до наших дней, отражаются в прозе сербского писателя. О пророческом измерении андричевского творчества писали многие литературоведы. Предраг Палавестра, например, называет Андрича одним из «самых надежных и разумных советчиков в политическом и цивилизационном рассмотрении запутанных и весьма взрывоопасных отношений на Балканах» [Палавестра 1992: 223]. Впрочем, как показывает исследователь, западные политики уже упустили возможность избежать многих ошибок, не прислушавшись к советам писателя. После войны 90-х годов из-за действий западных стран и их необдуманных решений, по словам П. Палавестры, «вернулось обратно колесо истории». А именно, «на европейских землях опять созданы условия для формирования нового исламского государства, строй которого основывается на религиозных законах» [Палавестра 1992: 228].

О том же говорили и другие исследователи. Так, уже самим заголовком своей книги «Андрич – хронист и провидец» Любомир Радулович отсылает нас к прогностическому потенциалу творчества сербского писателя [Radulović 2007]. Светозар Колевич в образах романа «Травницкая хроника» отмечает «предвидение Андричем того, что на наших землях будет твориться во время Второй мировой войны, да и в последнее десятилетие XX века» [Кољевић 2012: 52–53]. Любомир Зуквич в статье «С Андричем в Отечественной войне» подчеркивает то, что празднование столетия со дня рождения сербского писателя пришлось как раз на годы кровопролитных войн в странах бывшей Югославии, и

ознаменовалось, в основном, участвовавшими «напоминаниями о его оценках и предостережениях» [Зуковић 2012: 470].

Некоторые зарубежные авторы также указывали на практическую значимость анализа идей Андрича. В 1994 году в белградской газете «Политика» были опубликованы следующие слова Пола Парина: «Андрич был великим писателем, но, к сожалению, оказался и пророком», говорившим о существовании в Боснии как о «жизни на вулкане» [Парин 1994: 6]. А Роберт Фокс писал, что Андрич в своих произведениях словно «описывает сегодняшнюю Боснию, а не ту, османскую». И далее: «Сейчас его романы и эссе активно используются в отделах внешней разведки, в том числе и в разведывательном корпусе британской армии в целях раскрытия и углубления понимания сути поврежденной психики боснийцев и их капризной истории» [Fox 1995].

Таким образом, вне зависимости от подхода к толкованию образов будущего, можно утверждать, что художественная философия Андрича представляет глубокое постижение закономерностей истории пограничного края. В своих произведениях он предупреждает нас о потенциальных опасностях жизни на пограничье; показывает, какими формами противостояния может обернуться невнимательное отношение к этнокультурным проблемам. Такой взгляд не лишает нас надежд на то, что ситуация может измениться, если мы будем прикладывать для этого достаточные усилия. Это, впрочем, не новость: таков универсальный религиозно-философский принцип диалектического взаимодействия Добра и Зла.

Хотя в произведениях сербского писателя речь идет о боснийском крае, очевидно, что катастрофы XX и XXI веков, связанные с этнокультурным противостоянием, носят глобальный, универсальный характер. В этом смысле его творчество можно считать предостережением, особенно актуальным для славянских стран, расположенных на пограничье культур.

ЛИТЕРАТУРА

Андрић И. Сабрана дела у двадесет књига. Београд: Штампар Макарије; Подгорица: Нова књига, 2011. 20 т.

Андрич И. Пытка. М.: Панорама, 2000. 588 с.

Андрич И. Собрание сочинений. М.: Художественная литература, 1984. 3 т.

Андрич И. Травницкая хроника. Мост на Дрине. М.: Художественная литература, 1974. 686 с.

Зуковић ЈБ. С Андрићем у отаџбинском рату // Андрић између Истока и Запада. – Бања Лука: АНУРС, 2012. С. 469–477.

Кољевић С. У клопкама између различитих светова // Андрић између Истока и Запада. Бања Лука: АНУРС, 2012. С. 37–54.

Матуља С. Иве Андрића нација // Свеске Задужбине Иве Андрића. 2000. № 17. С. 334–366.

Муниф А. Р. Иво Андрић и приче из Босне // Свеске Задужбине Иве Андрића. 1997. № 13. С. 143–156.

Палавестра П. Књига о Андрићу: књижевне теме X. Београд: Српска књижевна задруга, 1992. 347 с.

Парин П. Откуда толико мржње? // Политика. 1994. 10 јан. С. 6.

Скрынченко Д. В. У нас своя Босния // Беларусы пра Сербію і Югаславію. Мінск, 2015. С. 233–240.

Чарота І. А. Прауніяцкія настроі ў асяродзі беларускай інтэлігенцыі (канец XX – пачатак XXI стст. // Православие и современность: VI Международные Свято-Михайловские чтения. Минск: Православное Братство в честь Святого Архистратига Михаила, 2013. С. 207–221.

Fox R. Warning to meddling outsiders – as TV quotes Serb’s bard // Daily Telegraph. 1995. 30.12.

Radulović Lj. Andrić: hroničar i vizionar. Podgorica: Udruženje književnika Crne Gore, 2007. 234 s.

Zieliński B. Иво Андрић као писац међукултурног дијалога // Иво Андрић у српској и европској књижевности. 2/41. – Београд: МСЦ, 2012. С. 643–650.

doc.dr. Anna V. Naumova

**FUTUROLOGY OF IVO ANDRIĆ IN
THE CONTEXT OF GEOPOLITICAL
CHALLENGES FOR BELARUS**

Summary

The article attempts to consider the artistic philosophy of borderness in Ivo Andrić's works as an integral futurological concept that correlates with some urgent problems of the East Slavic and, in particular, Belarusian borderland. The author takes into account differences in the perception of Andrić's works and revises existing interpretations – from concepts that traditionally interpret Andrić's images of the future as pessimistic, to approaches that affirm the optimistic nature of his world view, regarding national and religious problems of his homeland. The article describes the duality of Andrić's historiosophical and existential worldview, which organically combines both the submissive acceptance of the complexity of objective reality and the active faith in the possibility of harmonious coexistence of ethnic and confessional groups. Attention to the prognostic potential of works and its interpretation in terms of "myths" and facts of Belarusian history is paid. The universality of Andrić's futurological constructions is noted, which makes it possible to speak about the special relevance of his prose for all states located on civilization borderlands.

Keywords: Ivo Andrić, borderland, Belarusian history, philosophy, historical pessimism, historical optimism, hatred, reception.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=16)(082)
327.:911.3(4=16)(082)

**МЕЂУНАРОДНА научна конференција Политичка историја
Словена између мита и стварности (2019 ; Београд)**

Политичка историја Словена између мита и стварности : зборник радова са међународне научне конференције одржане 15. новембра 2019. године / приредила Сања Шуљагић. - Београд : Институт за политичке студије, 2019 (Житиште : Ситопринт). - 421 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 100. - Стр. 11-39: Предговор / Сања Шуљагић. - Напомене и библиографске референце уз радове. - Библиографија уз сваки рад. - Резимеи на енгл. и срп. језику.

ISBN 978-86-7419-315-0

а) Национални идентитет -- Словени -- Зборници б) Геополитика -- Словенске земље -- Зборници

COBISS.SR-ID 280742412

**ПОЛИТИЧКА
ИСТОРИЈА СЛОВЕНА**
ИЗМЕЂУ МИТА И СТВАРНОСТИ

Елена А. Миронова
Сања Шуљагић
Бојан Думанов
Сања Стошић
Ангелики Папагеоргиу
Виктор Мишенко
Мехмедалија Нухић
Зоран Милошевић
Александар Гронски
Александар Митић
Иванка Василевска
Митко Б. Панов
Бојан Драшковић
Илијас Г. Скоулидас
Кирил Шевченко
Татјана А. Мишенко
Александар Рандин
Елена Вакулина
Наталија Белоус
Ана В. Наумова

ЕДИЦИЈА
РАСПРАВЕ

